

**Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України**

Відділ української етнології
Відділ інформаційного забезпечення та наукових комунікацій

Фундатор модерного українознавства-українолюбства

Збірник на пошану Петра Кононенка
з нагоди 90-річчя

Київ 2021

УДК 94 (477)
ББК 63,5 (4 УКР)
Ф 90

Схвалено до друку вченою радою НДІУ МОН України (протокол №8 від 21.12.2021)

Автор-упорядник, відповідальний редактор: Фігурний Ю. С.

Організаційний секретар, упорядник 1, 4, 5 розділів: Сцібан О. Є.

Рецензенти:

Телегуз А. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, етнології та краєзнавства історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Семенова О. В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ МОН України.

Ф 90 Фундатор модерного українознавства-українолюбства. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Автор-упоряд., відп. ред. Ю. Фігурний; орг. секр., упоряд. 1, 4, 5 розд. О. Сцібан – К., 2021. – 266 с.

Збірник присвячений фундатору наукового українознавства Петру Кононенку з нагоди його 90-річчя.

У ньому зібрано вітання ювіляру, бібліографічні матеріали про життєвий і творчий шлях П. Кононенка, а також представлені наукові дослідження, в яких аналізується проблематика, присвячена Україні, українцям та українознавству.

Ця праця підготовлена в межах виконання фундаментальних науково-дослідних робіт, які фінансуються з державного бюджету МОН України та виконуються науковими співробітниками НДІУ у 2021 р., зокрема: «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» (керівник Фігурний Ю. С.); «Гуманітарні пріоритети консолідації українського суспільства: соціально-ціннісні виміри» (керівник Крисаченко В. С.); «Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері» (керівник Газізова О. О.).

Збірник розрахований на учнів, вчителів, студентів, аспірантів, викладачів, науковців і всіх тих, хто цікавиться сучасним українознавством і особистістю П. Кононенка.

Праці друкуються в авторській редакції

ББК 63,5 (4 УКР)

© НДІУ МОН України, 2021

© Фігурний Ю. С., 2021

© Сцібан О. Є., 2021

© Автори, 2021



Передмова. П. Кононенко. Сповідь Душі щасливої людини.	5
Розділ 1. Привітання Петру Кононенку.	6
Розділ 2. Біобібліографія Петра Кононенка	35
Фігурний Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства	35
Калакура Я. Концептуалізація українознавства як інтегрованої системи наукових знань про Україну та українство	46
Газізова О. Освіта як науково-практичний простір формування українознавчої концепції Петра Кононенка	55
Отрошко Л. Слава Стецько та Петро Кононенко – дві символічні постаті однієї епохи	60
Вибрана бібліографія праць Петра Кононенка. Укладачі: Фігурний Ю., Безсмертна Н.	74
Розділ 3. Україна, українці та українознавство	88
Кононенко П. «Сто літ – сто доріг...». Передмова до книги спогадів	88
Хоменко О. Історична специфіка формування концепції художньої словесності в дослідницьких стратегіях сучасного українознавства	91
Бальоха К., Головай І. Гарвардський? Кембриджський? Ні! Український!	97
Свистун Ю. Українське кобзарство у ХХ – на початку ХХІ століть: неперервність традиції та сучасні виконавські практики	101
Сніжко В. Особливості наукового українознавства.	107
Лебедева Ю. Актуальність дослідження національно-державних процесів в сучасній геополітичній ситуації	111
Крисаченко В. Українська політична нація: витоки, історичні форми самоорганізації, сучасний стан	114
Грабовська Л. Сучасні виклики при викладанні українознавства в закладах загальної середньої освіти.	124
Шакурова О. Чинники збереження української етнокультурної самобутності	126
Пономарьов О. Окупаційний режим та партизанський рух на Бобровиччині під час Другої Світової війни у 1941–1943 роках	131
Чирков О. Етнокультурні етапи Донецько-Надазовських теренів України в минулому та сучасні тенденції	151
Бондаренко А. Геополітичні загрози та агресія проти України	159
Бойко С. Співробітництво як ефективна форма поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності	165
Грабчак К. Етнічні цінності як важливий елемент суспільного буття	176
Фігурний Ю. Православна церква в Україні: виклики ХХІ ст. та шляхи їх подолання	181
Сніжко В. Ландшафтні парки України як об'єкт вивчення українознавства	187
Сцибан О. Взаємодія людини і природи на українському терені як форма сталого розвитку	198
Розділ 4. Всеукраїнські наукові читання, присвячені 90-річчю Петра Кононенка.	204
Газізова О. «Свою Україну любіть!». Всеукраїнські наукові читання, присвячені 90-літтю з дня народження академіка Петра Петровича Кононенка	204
Фігурний Ю., Безсмертна Н. Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», присвячені 90-літтю з дня народження академіка П. Кононенка	207
Розділ 5. Життя Петра Кононенка у світлих.	218
Післямова. Фігурний Ю. Протидія російському імперському реваншизму	246
Додатки. Програма Всеукраїнських наукових читань, присвячених 90-річчю Петра Кононенка «Свою Україну любіть!»	248
Інформація про авторів	264





Передмова

Сповідь Душі щасливої людини

Славна громадо Науково-дослідного Інституту Українознавства, друзі, побратими, я справді відчуваюсь щасливим, що й через півстоліття ви прийшли поділитися почуттями і роздумами про історію, долю і місії нашого славного інституту. Він народжувався синхронно з Незалежністю України. Ми відродили Концепт Грушевського-Вернадського про українознавство як універсум політики і філософії держави. Реанімуючи процес українізації 20-х років XX ст., ми не тільки сприяли, а й ініціювали та утверджували ідеали Суверенної, Соборної, правової, демократичної Незалежної України, її ролі, долі і місії в історичній еволюції Поступу Європейської цивілізації і культури, нового типу ери людських і міжнаціональних відносин. Ми докладали максимальних зусиль і домоглися визнання українознавства як однієї з провідних міжнародних наукових систем, а водночас і критеріального для всієї Європи, глобального планетарного визнання домінанти Україноцентризму!

Оптимістично дивимось у грядущє, бо священнодіємо з незрівнянною любов'ю до Життя, Свободи і Людяності, здійснюючи вікопомну заповідь Тараса Шевченка: «Любіть Україну!» Вона – найрідніша і найпрекрасніша на Планеті Мати, Вселюдський гуманістично-культурний ідеал.

Цим ми з вами горді й щасливі, – і за гармонійне багатство ваших сердець я вклоняюся вам, вашій патріотичній любові, ролі і місії: я щасливий! Цього бажаю і кожному з вас!

Петро Кононенко,
31 травня 2021 року



Розділ 1.

Привітання Петру Кононенку



Шановний Петре Петровичу!

Прийміть щирі привітання з нагоди 90-річного Ювілею!

На високому помежів'ї весни і літа, коли зеленими шатами й квітом пишається наша земля і сходить рясно посіяне жниво, коли хлібороб, ідучи в поле, вже знає достеменно, що буде добірним зерно майбутнього врожаю, у 31 день травня вся українознавча спільнота вітає Петра Кононенка, поета, письменника, професора, академіка багатьох українських і зарубіжних Академій, фундатора і директора Наукового-дослідного українознавства впродовж двадцяти таких бурхливих літ української Незалежності, Президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», почесного доктора Тбіліського університету...

Але найперше – вітають вони свого вчителя, бо, певно, не злічити нині тих його студентів, для яких саме його лекції в Київському університеті стали за спонуку до пізнання й осмислення планетарної універсальності українського письменства, тих аспірантів і докторантів, яких він «научав» обирати для своїх досліджень теми глибинні й по-справжньому новаторські, тих колись молодих, а нині вже знаних вчених і дослідників, які з «легкої руки» фундатора сучасного українознавства вирушали в світи вивчати в архівах і книгозбірнях Туреччини, Великої Британії, Канади, Австрії, Болгарії, Угорщини, Росії невідомі досі сторінки української минувшини, відкривати собі й світові воістину планетарну «акустику» нашої культури.

А ще долучаються до щирих слів привітань вчителі – з Києва і Львова, Донецька й Ужгорода та зарубіжжя, де він доклав скільки зусиль для впровадження українознавства в освітній процес та Івано-Франківщини, де у високогірній Верховині фундував українознавчу «Філію Гуцульщина»: для них, для вчителів, для тих, хто попри все проводить у рідній школі уроки українознавства – огром його наукових монографій і підручників, для них – щорічні Міжнародні конкурси, для них – ошатні книги єдиного в Україні фахового часопису з українознавства...

У Петра Кононенка і створеної ним наукової школи позаду – шлях, яким вони можуть на правду пишатися. А попереду – теж шлях. Який вони мусять пройти. І пройдуть.

Науковець Вашого, Петре Петровичу, поля знань та широкої ерудиції через постійний пошук життєвої правди наповнює нашу сучасність новими знахідками, відкриттями, збагаченням рідної культури. Ваше впізнаване, щире, до глибини переконливе українське слово та красне письменство, для розвитку якого Ви присвятили своє життя звучить в унісон експресивному, по-козацьки вільному, по-народному мудрому справжньому українському життю.

Ви надихаєте та захоплюєте творчим натхненням своїх друзів та колег.

Від щирого серця бажаємо Вам міцного здоров'я, благополуччя, невпинного руху вперед, успішного здійснення всіх планів і задумів!

Нехай щедра українська земля дарує Вам натхнення для творчості, а Ваша невтомна праця проростає паростками правди і мудрості на славу України!

З роси і води Вам, наш Вчителю!

*Директор Сергій Наливайко
від імені колективу Науково-дослідного інституту українознавства*



ТОВАРИСТВО «ЗНАННЯ» УКРАЇНИ



ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Нагороджується

КОНОНЕНКО Петро Петрович,

видатний учений-українознавець, діяч культури, ветеран Товариства «Знання» України, багаторічний член правління Товариства, академік АН ВШ України, доктор філологічних наук, професор, член НСПУ, заслужений працівник освіти України,

за багаторічну науково-просвітницьку роботу, видатний внесок у національно-патріотичне виховання громадян, висвітлення питань українознавства в Україні і за кордоном та з нагоди 90-річчя від дня народження.

Президент Товариства «Знання» України,
президент НАПН України, президент НАН України

В.Г.Кремень

Голова правління Товариства «Знання» України, президент
Університету сучасних знань, член правління НАПН України

В.І.Кушерець

Учений секретар Товариства «Знання» України, письменник,
заслужений журналіст України

В.Ф.Василяшко.

31.05.2021 року



Вельмишановний Петре Петровичу!

*Прийміть найщиріші вітання з нагоди 90-річчя від дня народження
від Київського національного університету імені Тараса Шевченка!*

Ваша подвижницька діяльність на ниві національної освіти і науки, культури і національно-патріотичного виховання, вклад у розвиток українознавства і внесок у національно-державне відродження України неоціненні. Уже давно не секрет, що Ваш науковий доробок і педагогічна майстерність відомі тривалий час як в Україні, так і за її межами. Вам, як доктору філологічних наук, професору, академіку АН Вищої школи України, заслуженому працівнику освіти відомі всі грані життєтворчості, наукової діяльності й ораторського мистецтва, які Ви легко й невимушено демонстрували під час своїх виступів, висвітлюючи в них усю мудрість життя й філософію серця, що робило Ваші промови й лекції нестандартними й дуже зворушливими. І річ тут не лише в професіоналізмі, а в любові до своєї справи, вірі в майбутнє України, уболіванні за долю молоді, її моральну і духовну культуру, любові до своєї родини й батьків, до свого роду й давніх козацьких традицій Чернігівського краю, до української поезії, пісні, повазі до людей.

Усе це є головними цінностями Вашого життя, витоками й коренями, що дали Вам силу, мудрість, талант, вивели Вас на широкий і благородний шлях ученого, педагога, патріота, державника, сина й батька.

Односельчани з Марківців люблять свого земляка, горді за нього. Старожили знають, яким не легким, напівсирітським було дитинство майбутнього вченого: голодомор 1933 р., гіркота воєнного лихоліття й повоєнних років ...

Українознавство ж стало піснею Вашого життя, а головною місією – повернення українству його історичної пам'яті, виховання чесних патріотів, мудрих українців, які починатимуть своє життя з любові і шани до своїх матерів, батьків, дідів і прадідів, любові до своєї Батьківщини, до улюбленої справи, любові до життя, української книги й слова.

Президент Міжнародної Асоціації «Україна і світове українство», лауреат Міжнародної премії ім. Й. Г. Гердера, Ви, Петре Петровичу з ентузіазмом заснували Науково-дослідний інститут українознавства, фаховий журнал «Українознавство», розробили чимало програм з українознавства, енциклопедій і словників, написали безліч монографій і статей, стали ініціатором впровадження окремої цілісної навчальної дисципліни та наукового напрямку, засновником Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8-11 класів закладів загальної середньої освіти, Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів. Ви є засновником Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка, і все для того, щоб спонукати з іншого погляду побачити Україну – поглянути на неї як на цілісний феномен світової цивілізації.

У день поважного ювілею бажаємо Вам і надалі творити на благо України, щоб навколо Вас продовжували групуватися не байдужі до долі України люди, прихильники радикальних змін в усіх сферах суспільного життя, включаючи й діяльність вищих закладів освіти.

Ви справжній гідний син і патріот України, поборник її волі та незалежності, талановитий учений – продовжувач прогресивних традицій українознавства у сучасній науці, що започатковані Михайлом Максимовичем, Володимиром Антоновичем, Михайлом Грушевським, Сергієм Єфремовим та іншими видатними постатями України.

Бажаємо Вам міцного здоров'я, нових ідей і прекрасного настрою для створення нових фундаментальних праць на ниві українознавства.

*Із повагою
Ректор Володимир БУГРОВ*



Шановний Петре Петровичу!

*Від імені Шевченківського національного заповідника прийміть
найщиріші вітання у зв'язку з Вашим
90-річним ювілеєм!*

Доля подарувала Вам змістовне, багате і активне життя. Притаманний Вам талант організатора, велике бажання як науковця працювати задля визнання історичної місії України і українства, Ваші наукові дослідження задля розбудови України як суверенної держави стали запорукою Вашого успіху. Як автор наукових концепцій сучасного українознавства, системи національної освіти та виховання Ви зробили значний внесок у висвітлення питань генезису української нації, мови, держави, матеріальної і духовної культури (у тому числі релігії, філософії, мистецтва, художньої словесності, права). Шевченків заповіт «Свою Україну любіть...» Ви зреалізували уповні, висвітливши сутність таких феноменів, як: доля України, ментальність, історична місія українців.

У цей святковий для Вас день дозвольте побажати Вам – авторитетному вченому — міцного здоров'я, душевного комфорту, великого людського щастя та благополуччя, вдячності від талановитих учнів-учених та послідовників, вірних однодумців. Нехай невичерпний оптимізм і надалі буде Вашим постійним супутником у житті, доля подарує багато світлих літ у мирі й добробуті, а науковий доробок життєва мудрість служують на благо зміцнення та процвітання України.

*З глибокою повагою,
в. о. генерального директора
Шевченківського
національного заповідника*



Валентина КОВАЛЕНКО



ШАНОВНИЙ ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!



*Від імені Львівської української гуманітарної гімназії
ім. Олени Степанів*

*з поглибленим вивченням українознавства та
англійської мови прийміть найщиріші вітання у
зв'язку з Вашим 90-річним ювілеєм!*

Високоповажний Петре Петровичу, колектив Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів уважає за честь сьогодні щиро та сердечно привітати Вас із славним Ювілеєм – 90-річчям від Дня народження!

Доля подарувала Вам активне, творче і плідне життя. Вашими пріоритетами завжди були питання організації навчально-виховного процесу в освітньому просторі, залучення учнівської молоді до пізнання України, її історії та культури через індивідуально-пошукові форми, дослідження актуальних тем сучасності, розвитку українознавства, кристалізації громадянсько-патріотичного самовизначення молоді в умовах захисту Батьківщини. Ви стали фундатором сучасного українознавства, а науково-дослідна установа, яку Ви заснували і успішно очолювали впродовж багатьох років, – Інститут українознавства МОН України – зайняла провідне місце у вітчизняному освітньо-науковому просторі. Ваші фундаментальні праці широко відомі і мають заслужений резонанс як в Україні, так і на міжнародному рівні.

Колектив Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів сердечно, щиро поздоровляє Вас, вельмишановний Петре Петровичу, зі славною подією, бажає нових успіхів у Вашій творчій, благородній праці. Міцного Вам здоров'я, щастя, натхненної і плідної роботи на благо рідної України, усієї світової науки!

Божої благодаті Вам і Вашій родині на багаті і благі літа!

*З глибокою повагою директорка
ЛУТГ ім. Олени Степанів*



[Handwritten signature]

Лариса Василюк





ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!

Колектив Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка щиро вітає Вас з ювілеєм!

Ваша життєва доля нерозривно пов'язана з Київським університетом, якому Ви присвятили понад п'ятдесят років своєї діяльності. Ваші численні звання і нагороди є красномовним свідченням самовідданої праці на благо нашої Alma-mater, української освіти і науки.

Саме Ви є фундатором сучасного українознавства, гідним продовжувачем українознавчих студій, започаткованих ще Михайлом Максимовичем. Створений Вами в стінах університету Інститут українознавства – нині визнаний у світі науково-освітній заклад, що органічно співпрацює з науково-педагогічними центрами всієї України, є координаційним центром українознавчих досліджень у світовому масштабі.

Шановний Петре Петровичу! Ваш досвід й значний науковий доробок нині служать як теоретичним, так і практичним орієнтиром для нових поколінь. Як талановитий вчений та мудрий наставник, Ви зробили вагомий внесок у розвиток української гуманітаристики, передаючи своїм учням неоціненний скарб знань про Україну і українців. Водночас, попри всі Ваші визначні творчі здобутки, найважливішим і найпотужнішим є Ваш доробок в царині українознавства. Адже для Вас це не просто наука, цілісна система знань про українську націю та її історичну місію, скарбниця її історичної пам'яті, а й особисте світосприйняття, складова внутрішнього світу.

Ви утвердили українознавство як інтегративну науку та філософію виховання й освіти. Вихована на Ваших здобутках команда українознавців Київського національного університету імені Тараса Шевченка досягла значних педагогічних, наукових і громадських висот, а Ваші ідеї й наукові обґрунтування допомагають впровадженню інновацій в українську освіту та відстоюють національні інтереси.

Тож, велика подяка Вам, Петре Петровичу, за Вашу благородну працю на ниві українознавства, в ім'я нашої незалежної і вільної України.

З відчуттям високої шани і поваги щиро зичимо Вам здоров'я, оптимізму, здійснення творчих задумів та щедрої віддачі від Ваших учнів і послідовників! Нехай любов, вдячність і підтримка рідних та друзів завжди будуть невичерпним джерелом Ваших життєвих сил і енергії!

Божого благословення Вам на многії і благії літа!

*Від колективу Центру українознавства філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

директор М.І. Обушний



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

Шановний Петре Петровичу!

Прийміть найщиріші вітання з нагоди ювілею! Ви є знаковою, історичною постаттю, духовним велетнем нашої епохи, світочем українознавчої науки, провідником українського буття. Ми знаємо, що наукове знання про Україну та світове українство, його самопізнання та самовизначення – це Ваше життя, Ваші помисли і Ваш внутрішній світ. Ваша багаторічна наукова, педагогічна та просвітницька діяльність отримала високу оцінку з боку держави та наукової громадськості України та світу. Будучи людиною глибоких моральних принципів та дивовижної духовної організації, Ви своїм прикладом пропагуєте ідеї гуманізму, загальнолюдських цінностей, філософію мудрості, добра та благородства. Ваша праця – це питання не лише вільного вибору, а й доконечної суспільної потреби, праця во ім'я і благо України.

З любов'ю до України – так можна визначити основну, знакову лінію, що пронизує усі грані Вашого життя, відомого науковця, громадського діяча, досвідченого педагога вищої школи, переконаного патріота, творця духовних цінностей завдяки натхненній праці, величезній любові до життя, людей. Натхненно засіваючи науково-педагогічну ниву національними, інтелектуальними, людинотвірними зернами, щедро пожинаєте радість від успіхів вихованців, які у своїх серцях відчують особливу шану, любов і глибоку вдячність вчителю, порадинику і порядній людині. Левова частка Ваших стратегічних задумів реалізована, нині українознавство позиціоноване як наука та навчальна дисципліна, як освітня та наукова спеціальність. У різний спосіб Ви створюєте сприятливі умови для розвитку творчого



потенціалу українського народу, обдарованої молоді, що вкотре підтверджують Всеукраїнські конкурси з українознавства, міжнародні науково-практичні конференції тощо. Ваші щоденні зусилля виховують молодих членів суспільства свідомими гуманістами та патріотами, готовими до утвердження та захисту інтересів України як соборної демократичної держави. Заснування часопису «Українознавство» стало знаковою подією не лише внутрішнього значення, але й світовим українознавчим проектом. У такий спосіб Вам вдалося об'єднати українство, самобутню індоєвропейську націю з розвиненою елітою, утверджуючи її сприйняття як цілісності у багатогранності в контексті світового часопростору. Висока методологічна та методична планка часопису позиціонує українознавство здатним дати відповіді на поставлені питання як попередніх, так і нинішнього покоління.

Отож, з роси Вам і з води, шановний Петре Петровичу! Продовжувати ще довго і в доброму здоров'ї виховувати українців у щирій любові до України, національними патріотами, творчими інтелектуалами, християнами та морально чесними людьми! Ми дякуємо за цю натхненну працю, приклад любові до життя та людей!

Ректор

Андрій КРИСОВАТИЙ



*ВИСОКОПОВАЖАНИЙ ПАНЕ ПРОФЕСОРЕ, АКАДЕМІКУ,
ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!*

Прийміть наші найщиріші вітання і сердечні побажання в день Вашого Ювілею!

Вітаємо Вас як фундатора сучасного українознавства, яке Вашими невтомною працею і науковими здобутками стало не тільки наукою пізнання українського буття, а й філософією і методологією виховання нових поколінь українців, творення новітньої української нації, енергією українського національно-державного відродження у XX–XXI століттях.

Добре знаємо про Вашу кипучу енергію у праці для своєї рідної землі. Ваш значний науковий доробок нині слугує теоретичним і практичним орієнтиром для нових генерацій українознавців.

За роки сумлінної праці Ви здобули беззаперечний авторитет компетентного та досвідченого фахівця, мудрого і розсудливого організатора впровадження українознавства в освітнє середовище, щирого патріота своєї держави.

Ваші безмежна відданість справі, професіоналізм, працьовитість і наполегливість у досягненні поставлених цілей здобули Вам шану та повагу серед викладачів, вчителів, студентства та учнівства.

Ви – справжній лідер, талановитий учений, мудрий наставник, душевна і щира людина.

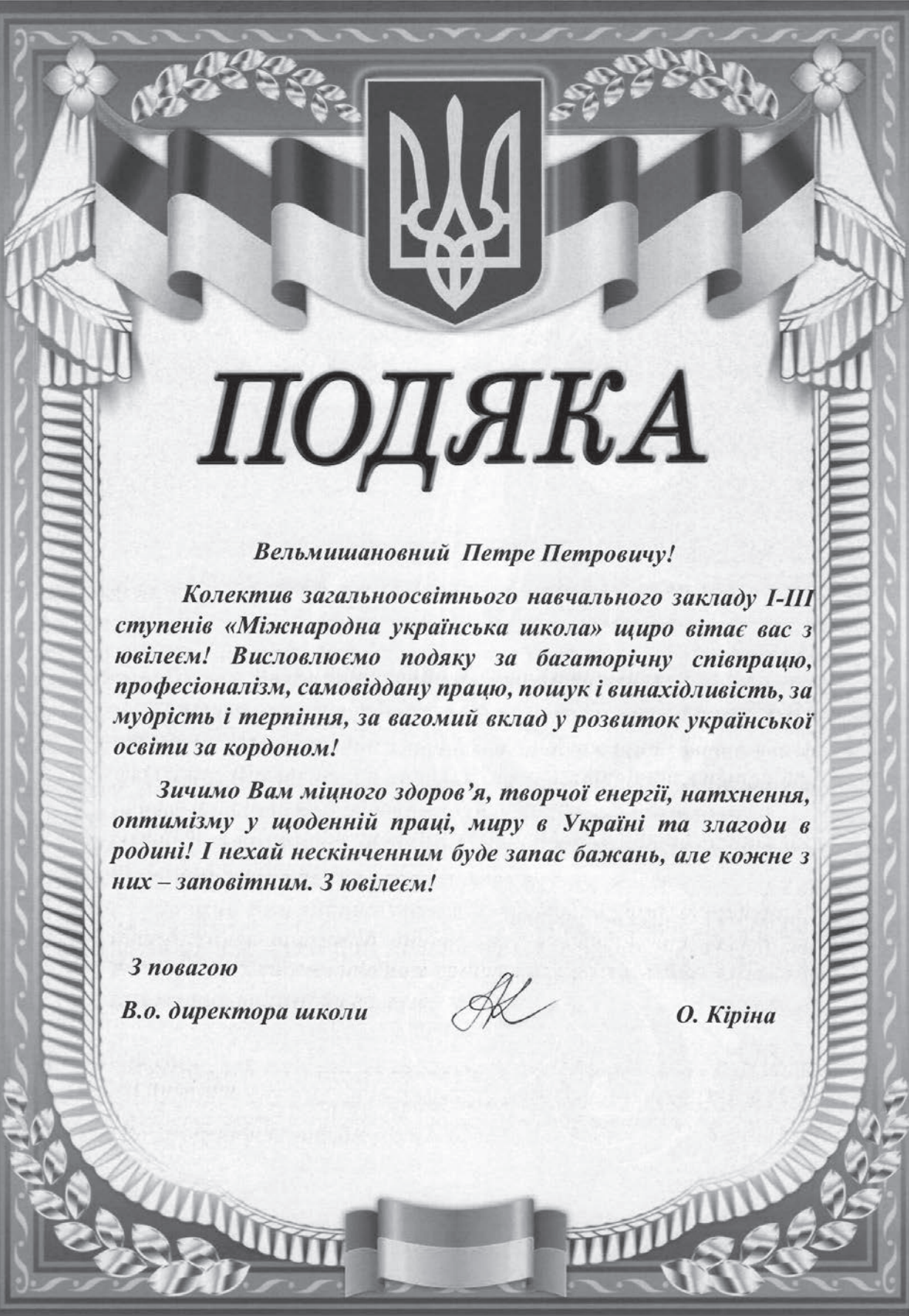
Дай Боже Вам здоров'я ще на багато років, щоб Ви мали змогу продовжувати Вашу науково-творчу і літературно-громадську працю на користь нашої України, щоб ці святкування додали вам натхнення й сили.

Глибока пошана і найкращі побажання видатному українцеві й українознавцеві!

*З глибокою повагою
колектив кафедри історичної та громадянської освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка*

31 травня 2021 року





ПОДЯКА

Вельмишановний Петре Петровичу!

Колектив загальноосвітнього навчального закладу I-III ступенів «Міжнародна українська школа» щиро вітає вас з ювілеєм! Висловлюємо подяку за багаторічну співпрацю, професіоналізм, самовіддану працю, пошук і винахідливість, за мудрість і терпіння, за вагомий вклад у розвиток української освіти за кордоном!

Зичимо Вам міцного здоров'я, творчої енергії, натхнення, оптимізму у щоденній праці, миру в Україні та злагоди в родині! І нехай нескінченним буде запас бажань, але кожне з них – заповітним. З ювілеєм!

З повагою

В.о. директора школи



О. Кіріна



***Шановний Петре Петровичу!
Педагогічний, учнівський та батьківський колектив
сердечно вітаємо Вас із почесним ювілеєм:***

Стоїть Ваш сад, обтяжений плодами...
Земне життя – одвічна боротьба –
За Слово й Честь,
За Правду і Свободу,
Й одвічні заповіді Кобзаря.
Казав Франко:
"Як много важить Слово..."
Бо Слово – код і нації душа...
Ви серце віддали своє за нього,
Щоб Україна справжня ожила.
Ми вдячні Вам за мудрість і за мужність,
За Ваші добрі справи і діла.
Ми щиро Вам вклоняємось доземно,
Ми Вас віншуєм:
Многая літа!
Для Вас ця Україна – скарб нетлінний,
Неповторимий, Богом даний край...
З роси й води нехай Вам воздається
За цю любов синівську "аз воздай..."
Хай Вас Господь завжди оберігає,
І Серце Ваше, й Слово, і жалі
Воскреснуть, оживуть, злетять крилато
І проростуть добром на цій землі!

*Із вдячністю і повагою
Ваша ліцейна родина*



ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС "МАНДРІВНИК"

Web: www.mandrivnyk-eu.jimdofree.com

E-mail: mandrivnyk@seznam.cz

Tel.: (+420) 776 243 165

м. Розтоки біля Праги
28.5.2021

№ 46 / 2021 р.

ПРИВІТАННЯ

**Орґкомітету
Наукових читань "Свою Україну любіть"**

З нагоди проведення Науково-дослідним інститутом українознавства Наукових читань "Свою Україну любіть", присвячених 90-річчю з дня народження фундатора сучасного українознавства, засновника Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академіка, професора, доктора філологічних наук Петра Кононенка надсилаємо на запрошення Орґкомітету Наукових читань "Свою Україну любіть" привітання ювіляру - вельмишановному пану Петру Кононенку від імені головного редактора Мґр. Олега Павліва та редакції міжнародного незалежного чесько-українського літературного часопису "Мандрівник" (засновником і видавцем якого є Товариство "Опір Західної України" (м. Прага, Чеська Республіка) у співпраці з Видавництвом "Лілія" (м. Хмельницький, Україна).

Рівно ж дякуємо НДІУ, співробітникам НДІУ та його засновнику - ювіляру п. П. Кононенку за взаємну, паритетну українознавчу співпрацю, сприяння, підтримку, лояльність в науці, літературі, культурі, історії з міжнародним незалежним чесько-українським літературним часописом "Мандрівник" і публікацію в 2019-2021 рр. статей (наукових розвідок, презентацій виставок) пов'язаних з життям і науковою діяльністю та літературною творчістю Товариства "Опір Західної України" і редакції "Мандрівник" у випусках наукових журналів "Українознавство" (засновником і видавцем котрих є НДІУ).

Бажаємо НДІУ, науковим співробітникам НДІУ і колективу редакції журналу "Українознавство" та ювіляру й ідеологу і натхненнику НДІУ і журналу "Українознавство" п. П. Кононенку витримки, стійкості, натхнення й успіхів в їх благородній, жертівній і професійній праці - відновленню, збереженню і популяризації українознавства в Україні і світі.

Бог і Україна!



Редакція "Мандрівника"



*Вельмишановний Петре Петровичу,
Учителю Слова, мудрий Наставнику, відданий Патріоте України, Поціновувачу українськості!*

Колектив спеціалізованої школи I–III ступенів із поглибленим вивченням української мови та літератури № 273 міста Києва щиросердно вітає Вас з ювілеєм – 90-річчям з Дня народження!

Щиро дякуємо за Ваш талант, благородство, професійність, щедрість душі, за те, що зрощуєте сучасне українське покоління патріотів!

Здоров'я, гарного настрою, оптимізму, натхнення, добробуту, миру, сімейного затишку!

Нехай множаться й збуваються Ваші бажання та мрії! Хай доля дарує безмежжя щедрот!

Дякуємо за сонце Вашої душі!

*З глибокою повагою
адміністрація та педагогічний колектив спеціалізованої школи I–III ступенів із
поглибленим вивченням української мови та літератури № 273 міста Києва*

31.05.2021



Філологічна спільнота Буковини, зокрема учителі українознавства Чернівецької області, шлють сердечні вітання з 90-річчям видатному ученому-українознавцю, невтомному сячу наукових знань, відомому письменнику, громадському діячу України, засновнику Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академіку, професору, доктору філологічних наук Петру Петровичу Кононенку.

Високо цінуємо Петра Кононенка як керівника багатьох українознавчих громадських справ, автора програми з українознавства для учнів закладів загальної середньої освіти України.

Щиро зичимо дорогому Петру Петровичу міцного здоров'я, родинного достатку, невичерпного натхнення, сонячного святкового настрою, припливу свіжих сил, втілення в життя геніальних ідей та творчих звершень на славу України! Многая літа!!!

*Від імені філологів Буковини з великою шаную і повагою
методист науково-методичного центру
суспільно-гуманітарних дисциплін та міжнародної
інтеграції Інституту післядипломної педагогічної освіти
Чернівецької області, учитель-методист, Відмінник освіти України
Квітень Євгенія Дмитрівна*



Бажаємо Вам міцного здоров'я, зичимо
насаги і довголіття, щоб ми разом іще відзначали
Ваше 100-ліття!

Ми шануємо Вас, Петро Петровичу, і бажаємо
Вам ще довгих-довгих років життя, будьте нам
здорові!

*Члени Центральної Співки Українців в
Німеччині, м. Берлін*



*Людмила Млош, голова Центральної Співки
Українців в Німеччині, м. Берлін*

Вельмишановний, високоповажний, Петре Петровичу!

Прийміть найтепліші привітання з нагоди Вашого ювілею від української діаспори Німеччини,
від переможці Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної
середньої освіти, який відбувся у 2021 році, Софії Саїн.

Ми хоч далеко знаходимося від серця України, але знаємо про Вас і ставимося з великою повагою
і шаную до Вашої творчості й захоплюємося Вашими перемогами і здобутками.

Я – дівчина-українка, якій випало долею проживати і зростати далеко за межами України, але це
не завадило мені щиро любити Україну, жити її болями і радощами, вболівати за її краще майбутнє.

Я від імені Центральної співки українців у Німеччині щиро вітаю Вас, шановний Петре Петровичу,
з ювілеєм!

Ви – людина великої душі, вірець
справжнього українця, справжнього
патріота, який все своє життя служить
Україні та своєму народу.

Петре Петровичу, Ваші здобутки,
прагнення та цілі, перемоги і здобутки
викликають повагу і захоплення! Бажаємо
Вам і Вашим близьким міцного здоров'я,
щастя, оптимізму і віри у краще майбутнє
нашої країни!



*Софія Саїн, учениця 10 класу Гайнц-Берггрюн Гімназії
(HeinzBerggruen-Gymnasium) (Німеччина),
I місце, 2021.*

Науковий керівник – Федірко Леся Леонідівна



Коломийка Петру Петровичу Кононенку
на славне 90-річчя

*Ой летіла зозуленька, летіла й кувала,
Про ювілей Кононенка усім розказала.*

*А в Києві густо всюди на каштанах цвіту;
Линуть щирі привітання із усього світу.*

*Ми бажаєм Вам сьогодні: у здоров'ї жийте
Аби могли у сто років на Говерлу вийти!*

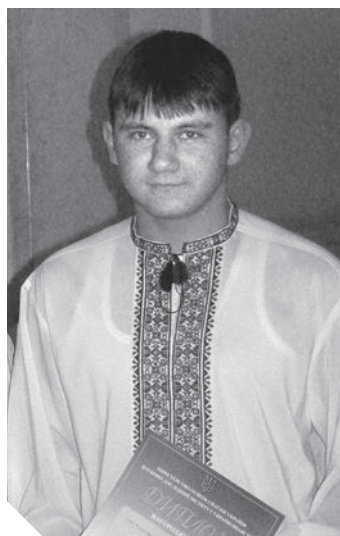
*Після свята не баріться, просимо в Карпати –
Всі сопілки і трембіти будуть вас стрічати.*

*Сяй і слався Україно, і всі її діти.
Слава Петру Кононенку на многая літа!*

*Із повагою
випускники Джурівського ліцею
(Івано-Франківщина, Покуття)
призери Міжнародного конкурсу українознавства*



*Наталія Коземчук,
II місце, 2021*



*Роман Чобан,
III місце, 2009*



*Юля Васильєва,
III місце, 2019*



*Роман Чобан,
вчитель географії*



*Вас із гідним ювілеєм
Я сердечно вітаю,
У благородних дев'яносто,
Сил, здоров'я побажаю.*

*Щоб сім'я була опорою,
Бадьорим був настрій
завжди,
Щоб теплом любові рідних
Зігрівали вас роки.*

Високоповажний Петре Петровичу!

Від щирого серця вітаємо з 90-річчям!

Ювілей мудрості, життєвого досвіду і цінних знань. Нехай він не засмучує, не забирає сили, а тільки надихає, приносить радість і умиротворення. Відмінного вам самопочуття і ще довгих років життя. Бажаємо, щоб життєлюбність і оптимізм ніколи не припинялися, а близькі люди радували своєю турботою та увагою. Нехай кожен день дарує радість і позитивні емоції, адже це і є запорука довголіття. З ювілеєм!

*Сокіл Вікторія Валеріївна,
слухачка Івано-Франківської Малої академії наук, II місце*



Вельмишановний Петре Петровичу!

Прийміть щирі вітання з нагоди ювілею – 90-річчя з Дня народження від Білоцерківського навчально-виховного об'єднання «Перша Білоцерківська гімназія – школа I ступеня» Київської області!

XIV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, який відбувся у 2021 році, дав можливість відчувати солодкі емоції від перемоги і здобуття I місця за науково-дослідну роботу «Євген Слабченко (Єжен Деслав) – випускник Білоцерківської гімназії, кінорежисер, громадський діяч».

Вдячні Вам за те, що заснували такий чудовий Конкурс і даєте можливість більш глибоко вивчати буття і традиції українського народу, його видатні й маловідомі постаті, історію та культуру, літературу й мову!

Многія Вам літа, міцного здоров'я й нових здобутків на ниві українознавства!

З повагою

*Щербак Анна, учениця 10-А класу
та Потильчак Світлана Йосипівна,
заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель історії*





Шановний Петре Петровичу!

Я вас щиро вітаю з ювілеєм!

У такий день хочеться побажати вам міцного здоров'я, нових вершин у науковій сфері, довголіття, невичерпної енергії. Я вважаю, що ви зробили значний внесок у розвиток українознавства та української науки, про який пам'ятатимуть наступні покоління. Завдяки вам юні науковці отримали можливість проявити свої навички у Міжнародному конкурсі з українознавства.

*Назарій Федорчук,
Івано-Франківська МАНУМ,
I місце*





Щиро вітаємо Вас, Петре Петровичу, з таким достойним пошани ювілеєм!

Ваш ювілей – черговий доказ того, що 90 років – це зовсім не похилий вік. Низький уклін вам за ту складну життєву дорогу, по якій Ви пройшли гідно, будучи учасником історичних подій і працюючи на благо майбутнього покоління. Бажаємо Вам міцного здоров'я, щастя, розуміння близьких, більше радості і задоволень, які Ви так заслужили. Щоби життя продовжувало грати яскравими фарбами і приносило все більше дивовижних відкриттів. Аби здоров'я дозволяло прожити ще не один десяток років. З ювілеєм!

*Микитинець Вікторія;
Івано-Франківська Мала академія наук учнівської молоді;
II місце*





Шановний Петро Петровичу!

Вас вітає Прилуцький край Чернігівської області!

Всі квіти кладемо до Ваших ніг,
Вітаємо із неймовірним ювілеєм!
Нехай сторицею святиться Ваш поріг
І йдуть до нього всі найкращі привілеї!
Здоров'я Вам, любові і тепла.
Повагу ж Ви й від Бога заслужили,
За те, що вдало так топтали ряс
І юності підтримували крила...
То ж не втрачайте віри: в майбуття,
Здоровий глузд і мирне сьогодні.
Хай біля Вас плекають мить буття:
Родина, друзі, спокій і натхнення!

*З повагою Мізюк Марія, Василенко Ангеліна,
Степаненко Галина Анатоліївна – керівник роботи
«Українські дитячі ігри та розваги» – призерів (1 місце)
XIV Міжнародного конкурсу з українознавства
для учнів 8-11 класів закладів загальної середньої освіти*





Шановний Петре Петровичу!

*Бажаємо миру і світлої долі,
Запалу, енергії, сили доволі.
Творчого вогнику, віри й насаги,
Щедрості серця, людської поваги.
На довгих стежках Вашої ниви
Будьте завжди Ви здорові й щасливі!*



Марія Гирич

керівник гуртків Будинку дитячої та юнацької творчості Сосницької селищної ради Чернігівської області, науковий керівник Карини Гамалій, Вікторії Петрикей, Єлизавети Пульгун, Олени Савчук

Шановний Петре Петровичу!

*На килимі життя,
немов чарівна м'ята,
Розквітла Ваша ювілейна дата,
Хай квіт життя повік не одцвітає,
Нехай добро щоднини прибуває,
Хай Матір Божа Вас охороняє,
З небес ясних благословляє,
Нехай в душі панує доброта
На щедрі щастям, многі літа!*



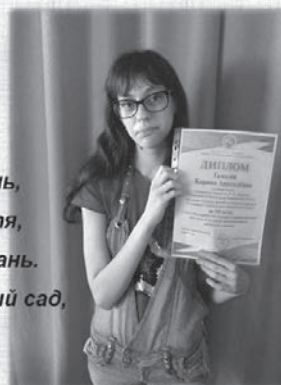
Олена Савчук

учениця 10 класу Сосницької гімназії ім. О. П. Довженка, вихованка Будинку дитячої та юнацької творчості Сосницької селищної ради Чернігівської області. II місце у XIII та XIV Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів



Шановний Петре Петровичу!

*Нехай волошками цвітуть
літа прекрасні,
Нехай здійсняться тисячі бажань,
Щоб доля дарувала тільки щастя,
Ні краплі бід, ні жалю, ні страждань.
Життя хай квітне, мов вишневий сад,
І кожен день усміхнено радіє,
А доля подарує зорепад
Здоров'я, миру, успіхів й надії!*



Карина Гамалій

учениця 10 класу Сосницької гімназії ім. О. П. Довженка, вихованка Будинку дитячої та юнацької творчості Сосницької селищної ради Чернігівської області
III місце у XIII та XIV Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів



Шановний Петре Петровичу!

*Нехай літа не стануть тягарем,
Нехай душі не вигасне зірниця,
Хай повниться до краю день за днем
Добра і щастя золота криниця.
Нехай життя наснаги додає
Десятки літ ще мріяти, творити,
Щоб Ви змогли усе життя своє
В здоров'ї й радості багато літ прожити!*



Вікторія Петрикей

учениця 10 класу Сосницької гімназії ім. О. П. Довженка, вихованка Будинку дитячої та юнацької творчості Сосницької селищної ради Чернігівської області
III місце у XIV Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів

Шановний Петре Петровичу!

*У небеснім просторі, де світяться зорі,
Де місяць серпанком пливе,
Хай Матір Господня зі своїм синочком
Несе Вам щастя земне!
Хай серце Ваше, найбільше з сердець
Щастям наповниться аж по вінець.
Боже ласкавий, в знаменну годину
Благослови цю прекрасну людину.
Бажаю під сонцем у радості жити
Многії, многії, благії літа!*



Єлизавета Пульгун

учениця 10 класу Сосницької гімназії ім. О. П. Довженка, вихованка Будинку дитячої та юнацької творчості Сосницької селищної ради Чернігівської області II місце у XIV Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів



Шановний Петру Петровичу!

Сьогодні Ваше свято, Ваш славний ювілей, і Ви заслуговуєте найщиріших побажань і найтепліших слів! Щиро зичу, щоби доля дарувала Вам можливість ще довгі роки ділитися своєю мудрістю і натхненням. А життя хай радує міцним здоров'ям, невичерпним оптимізмом, величезними успіхами, виконаними мріями і простим людським щастям.

Дякую Вам за Вашу нетлінну працю, за можливість втілити свої ідеї в проєкт, який уже став частинкою нашої української науки. Саме конкурс з українознавства дав мені можливість два роки поспіль бути в когорті активного учнівства, що прагне розвивати нашу культуру і науку. Хочу запевнити, що ми, українська молодь, будемо радувати Вас стараннями, науковими розвідками й любов'ю до України!

*Цапук Катерина Анатоліївна,
переможниця Всеукраїнського конкурсу з українознавства
для учнів 8-11 класів, диплом I ступеня 2020 рік,
диплом I ступеня 2021 року, учениця 9 класу
Гімназії імені В.П.Фількова Лугинської селищної ради
Лугинського району Житомирської області.*





Вельмишановний Петре Петровичу!

Вдячні Вам за те, що плекаєте молоду еліту українства. Вдячні за Міжнародний конкурс з українознавства, у якому обдаровані учні нашої школи брали участь із 2008 року та мали змогу виявити високий рівень знань, змогли освідчитися у любові до України. Завдяки Конкурсу, започаткованому Вами, про наше маленьке село дізналося багато людей, а нас випробування спонукають до пошуків та наукових відкриттів.

Здоров'я Вам і многая літа!

Слава Україні!

Слава видатному діячеві, великому патріотові українського слова, української землі, українського народу – Петру Петровичу Кононенку, ювіляру!

Балакліївський ЗЗСО I-II ступенів, Полтавська область

*Переможець Міжнародного конкурсу з українознавства 2018 року –
Овчаренко Едуард (II місце, 8 клас) та керівник Лиходід В. П.*



*Переможці Міжнародного конкурсу з українознавства 2021 року: Чміль Олександр (I місце, 9 клас),
Гриценко Олег (II місце, 9 клас), керівник Лиходід В. П., заступник директора Андрощук А. М.*





ПЕТРЕ ПЕТРОВИЧУ!



**ЩАСТЯ, МИРУ, НАТХНЕННЯ!
БОЖОЇ БЛАГОДАТІ!**

КЗ "Степнянська ЗОШ Слобожанської селищної ради", Карпеліна
Кароліна, 11 клас, III місце, Юлія Белікова, наставниця

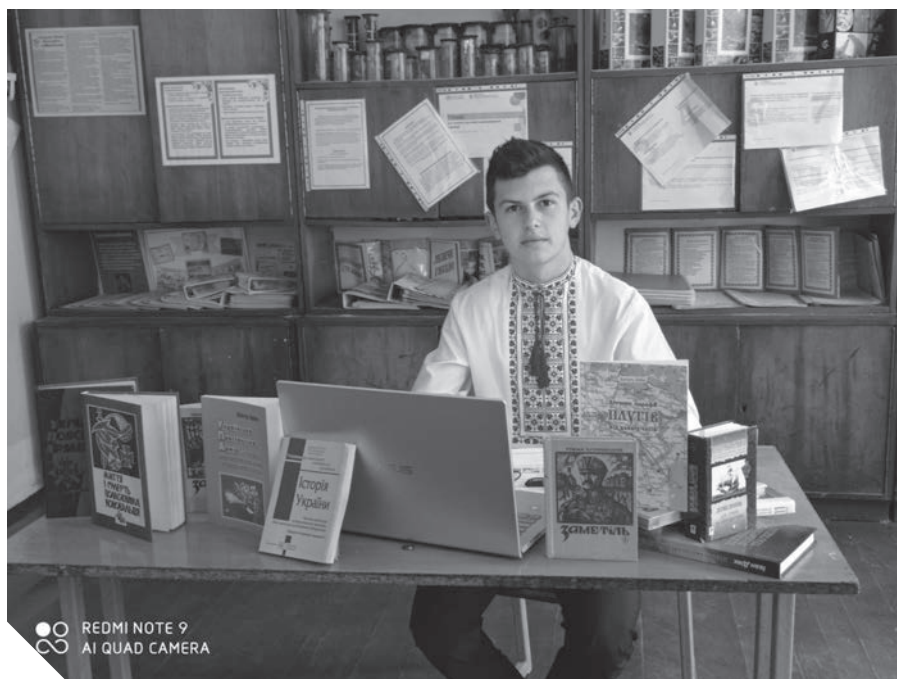


Літа минають, літа минають
І їх ніяк не зупинить.
А думка тая вам серце крає
Кожну мить.

І в юнь, і в старість,
Життя вам в радість,
Бо кожен з нас, живе з надій,
Що в 20 років, і в 40 років, і в 90 ви молоді!!!

Щиросердечно вітаю вас з ювілеєм!!! Зичу міцного здоров'я, щоденних радісних миттєвостей та
приємних вражень!!!

*Ганусич Віталій Іванович,
Плугівський ЗЗСО I-III ступенів,
II місце*





Наукові керівники та призери Міжнародного конкурсу з українознавства 2012-2021 років "Комунального закладу Полтавський обласний науковий ліцей-інтернат імені А. С. Макаренка Полтавської обласної ради", щиро вітають Петра Петровича Кононенка з ювілеєм та бажають творчої наснаги, нових звершень у науці.





*Шановний Петре Петровичу, метре нашого українознавства,
наш наставнику і Вчителю Петре Петровичу!!!*

Кримська Ялта щиро вітає Вас з ПОВНОЛІТТЯМ!!!

Бажаємо Вам зустріти ще багато-багато весен у колі любителів і знавців українського народознавства!!! З роси й з води Вам!!!

Пам'ятаю зустріч з Вами на кримській землі!!! Нехай Доля подарує Вам зустріти 100-річний ювілей при доброму здоров'ї і в колі вірних друзів!!!

*Валентина Овсійчук,
вчитель української мови, Ялта*



Розділ 2.

Біобібліографія Петра Кононенка

Петро Кононенко – творець сучасного українознавства (До 90-річчя з дня народження)

Юрій ФІГУРНИЙ
м. Київ

Людина не вибирає час і місце своєї появи на цей світ, але саме вона отримує можливість обирати свій шлях. У переважній більшості цей шлях важкий і небезпечний. Недаремно українці люблять говорити: «Життя прожити – не поле перейти». Український народ у буремному ХХ ст. пережив багато горя і трагедій (Перша й Друга світові війни, голодомори, асиміляції), але попри всі об'єктивні й суб'єктивні труднощі зумів зберегти власну самобутність і продовжив розвиватися вже у ХХІ ст.

П. Кононенко є яскравим уособленням пасіонарної частини українців, завдячуючи яким український етнос не розчинився серед інших народів, а поступово трансформується в українську політичну націю, згуртовуючи навколо себе представників різноманітних етнічних спільнот, які наразі мешкають в Україні.

В умовах реваншистської неоімперської політики Російської Федерації (далі – РФ) щодо України та неоголошеної російсько-української гібридної війни, руба постає питання стосовно збереження існування Української державності та виживання українців як неповторної етнічної спільноти та політичної нації. Тому актуальність дослідження заявленої теми полягає у тому, що аналізуючи вагомий внесок П. Кононенка у формування практичних і теоретичних засад модерного українознавства, намагаємося досягнути яким чином українознавство як інтегративна наука (комплексна система наукових знань) про Україну, українців і світове українство у просторі та часі має можливість реально протидіяти агресивній політиці реваншу РФ щодо України й сприяти поступальному розвитку сучасного українського суспільства, творенню української політичної нації та розбудові Української Самостійної Соборної Держави. Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка, незважаючи на цілу низку публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою й тому конче потребує подальших неупереджених студій.

Метою дослідження є осмислення ролі П. Кононенка у творенні модерного українознавства та як на сучасному етапі ця інтегративна наука може допомогти Україні перемогти російських реваншистів. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне стисло охарактеризувати стан досліджуваної проблематики та джерельної бази дослідження; проаналізувати головні етапи життя й наукової діяльності П. Кононенка; лаконічно окреслити розвиток українознавства у ХХ ст.; розкрити перипетії формування модерного українознавства, становлення українознавчої інституції та важливу роль у цих процесах П. Кононенка; показати вагомий потенціал інтегративного українознавства у протидії російській гібридній війні супроти України й українського народу у ХХІ ст.; підвести підсумки дослідження.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Внесок П. Кононенка у формування практичних і теоретико-методологічних засад сучасного українознавства, його життєвий шлях, аналіз наукового доробку тощо цікавили багатьох вітчизняних



дослідників. Зокрема, ці аспекти розроблялися у працях таких дослідників, як С. Барабаш, Н. Істоміна, Я. Калакура, Я. Конєва, В. Кухар, Ю. Мушкетик, Л. Отрошко, І. Пасемко, А. Погрібний, В. Сніжко, Л. Токар, Є. Федоренко, Ю. Фігурний, О. Хоменко, О. Чирков, О. Шакурова (Лебедева), М. Шостак, О. Ярошинський та інші.

Джерельною базою нашого дослідження є особова справа П. Кононенка, яка зберігається у відділі кадрів НДІУ МОН України, та найвагоміші наукові, науково-публіцистичні й мемуарні праці П. Кононенка, оприлюднені ним у період з 1991 по 2021 рр.

Стан наукової розробки проблеми та аналіз джерельної бази дають підстави для висновку, що історіографія та джерельна складова дослідження є достатньою для досягнення внеску П. Кононенка у формування практичних і теоретичних засад сучасного українознавства та місця цієї інтегративної науки у протидії реваншистської політики РФ щодо України й українського народу.

П. Кононенко народився 31.05.1931 р. у с. Марківцях Бобровицького району Чернігівської області, в родині селян-колгоспників. Мати – Павлина Семенівна Кононенко (у дівочтві – Шевченко, 1902 р. народження) з робітників, весь час проживала у с. Марківцях, а з 1939 р. ніде не працювала через втрату працездатності. Батько – Петро Олександрович (1903 р. народження), із селян-бідняків. До 1939 р. працював у колгоспі, був членом ВКП(б). У 1934 р. поїхав на заробітки (працював у Вінницькому кар'єрному управлінні) і більше до родини не повертався. Павлина Семенівна виховала і підняла на ноги окрім Петра ще 4 дітей – Володимира (1923 р. народження – загинув під час Другої світової війни), Віру (1925 р. народження), Ростислава (1927 р. народження), Катерину (1934 р. народження). У 1938-1946 рр. навчався у Марківській середній школі, де закінчив сім класів [9, арк. 3].

Зростання без батька не зламало Петра, а навпаки загартувало його характер, цілеспрямованість та вольові якості бійця. Під час нацистської окупації хлопчина навіть намалював на газетному папері гасло «Бий фашистів!» й повісив на тин, але хрещений, дядько Стратон, вчасно зняв цю листівку з паркану, тим самим врятувавши життя йому і родині [5, с. 23].

З 1946 р. по 1949 р. П. Кононенко навчався у Заворицькій середній школі, де на становлення його особистості мав великий вплив вчитель української мови й літератури В. Кириченко. Саме Василь Якович допоміг юнаку визначитися з майбутньою професією педагога та порадив вступати на філологічний факультет Київського університету. Тут вкотре юнак проявив свій характер, склав успішно 7 іспитів і став студентом омріяного вишу, знехтувавши тим самим розпорядженням воєнного комісара Воробйова, який прагнув відправити здібного юнака як сина офіцера навчатися у Ленінградську медичну академію [5, с. 27–31].

Навчання на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (далі – КДУ) у 1949-1954 рр. остаточно сформувало П. Кононенка як особистість. Проте це була сталінська доба, коли за наклепом «стукача» могли не лише відрахувати з університету, а й посадити до в'язниці чи відправити до концтабору. Одного разу у сусідній кімнаті студентського гуртожитку чекісти заарештували «ворогів народу». Головна провина цих хлопців була в тому, що вони читали твори Б. Грінченка і слухали музику М. Лисенка. Оскільки П. Кононенко на той час був членом комітету комсомолу, й не проявив, на думку органів безпеки, підвищеної пильності (першим не повідомив про «ворогів народу»), його почали цькувати. На зборах університетського комсомольського активу йому було інкриміновано «притуплення політичної пильності» і зроблено дві пропозиції. Перша – «виключити з комсомолу» (відповідно й з КДУ). Друга «оголосити сувору догану з останнім попередженням». Загалом, за виключення проголосувало трохи більше 100, за догану – 640 активістів [5, с. 32–33, 114–115].

Попри всі труднощі П. Кононенко успішно завершив навчання на відділенні україністики, отримав фах філолога, був рекомендований до аспірантури, а після складання вступних іспитів, зарахований до аспірантури при кафедрі історії українського літератури філологічного факультету КДУ (1954-1957 рр.). Під час навчання в аспірантурі у 1955 р. він одружився з чарівною дівчиною Наталією. Це був шлюб на все життя. Дружина народила йому чотирьох дітей, але на превеликий жаль,



життя двох дітей забрала «якісна радянська медицина», і лише синам Андрієві (1959 р. народження) й Тарасові (1964 р. народження) пощастило вижити і стати дорослими [9, арк. 2–7].

По завершенні навчання в аспірантурі П. Кононенко написав кандидатську дисертацію на тему «Проблема позитивного героя в українській радянській прозі періоду становлення (1917-1932 рр.)», по матеріалах якої готував до друку книгу обсягом 9 друкованих аркушів [9, арк. 3].

Проте, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин П. Кононенко не зміг захистити дисертаційне дослідження, з головою поринувши у комсомольську роботу. Зокрема, він був обраний секретарем комітету ЛКСМУ (Ленінського комуністичного союзу молоді України) КДУ, членом бюро Київського міського ЛКСМУ, членом ЦК ЛКСМУ й членом Комісії по роботі серед студентської молоді ЦК ВЛКСМ. Також у 1957 році П. Кононенко був прийнятий кандидатом у члени Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС), а у жовтні 1958 р. став членом КПРС. Разом з тим, ще 18.03.1958 р. П. Кононенко пише на ім'я тогочасного ректора КДУ, академіка АН УРСР І. Швеця заяву: «В листопаді 1957 року я закінчив аспірантуру при кафедрі української літератури і тоді ж не одержавши призначення по спеціальності був обраний секретарем Комітету ЛКСМУ КДУ. Вважаю цю роботу серйозною і необхідною. Проте – основний мій фах – філологія, тому я прошу Вас зарахувати мене викладачем української літератури на півставки, щоб не поривати зав'язків з наукою» [9, арк. 45].

Клопотання П. Кононенка було задоволено, і з 01.04.1958 р. його зарахували на 0,5 ставки доцента кафедри української літератури з окладом 525 крб. на місяць [9, арк. 47]. Так розпочалася викладацька діяльність молодого викладача на філологічному факультеті КДУ (за сумісництвом). Лише у 1960 р. по завершенні комсомольської епопеї П. Кононенко був зарахований з 01.03.1960 р. на посаду асистента кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ з окладом 1050 крб. на місяць [9, арк. 48].

З 1961 р. П. Кононенко почав працювати вже на посаді старшого викладача кафедри історії української літератури (викладачем з 1958 р.), читав науковий курс історії української радянської літератури на відділі української мови та літератури, спецкурси і спецсемінари, керував дипломними роботами і педагогічною практикою студентів. «Науково-методичну роботу товариш П.П.Кононенко вміло поєднує з активною партійною роботою, працюючи і секретарем партбюро філологічного факультету» – саме так охарактеризував викладацьку і партійну діяльність П. Кононенка завідувач кафедри історії української літератури доцент А. Ішук при переобранні у 1963р. Петра Петровича на посаду старшого викладача цієї кафедри [9, арк. 52].

Ми спеціально розлого висвітлили становлення трудового шляху П. Кононенка у другій половині 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. Якщо ти хотів чогось добитися і реалізувати свій потенціал, треба було співпрацювати тим чи іншим чином з тогочасною радянською тоталітарною владою. Незважаючи на всі негаразди, П. Кононенко намагався донести до студентів відформатовані радянськими ідеологами знання й попри всі цензурні заборони й утиски вчив любити Україну, українську мову, літературу, культуру, історію та, врешті-решт, прагнув дочекатися свого часу і вірив, що він прийде.

Символічна, на наш погляд, тема захищеної молодим вченим у 1966р. кандидатської дисертації «Образ героя в літературі епосу Греції, Риму, Середньовіччя, Відродження». Так, саме герой як в античні часи, так і в часи Ренесансу був творцем. Він не тільки творив власне життя, але своєю креативною енергетикою прискорював і змінював на краще світ, який його оточував. А разом з навколишнім середовищем трансформувалися й пересічні люди. Героїчний титан Прометей не тільки подарував людству вогонь, окрім того, й це найважливіше, він запалив у їхніх серцях полум'я знання, віри в себе та в свої сили. Кожна епоха творить власних героїв, проте саме вони стають тими каталізаторами людського цивілізаційного процесу, дякуючи яким людство, незважаючи на всі перешкоди й негаразди, піднесення й падіння – прогресує, а не регресує.

Здавалося, доля посміхнулася й прихильно поставилася до молодого та перспективного науковця й викладача. Розпочавши свою трудову діяльність на кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ ім. Т.Г. Шевченка, Петро Кононенко пройшов шлях від асистента кафедри



до її завідувача (1988–1996 рр.), а в 1986–1991 рр. був навіть деканом філологічного факультету. Про таку кар'єру міг мріяти кожен амбітний українець – оспівуй діяння КППС та неухильно у своїх працях дотримуйся генеральної лінії тієї ж партії й все буде гаразд. Проте тим і відрізняється справжній творець від пересічного виконавця, що перший, сприймаючи все багатоманіття Всесвіту, не розчиняється в ньому, а синтезуючи надбання попередників, створює щось нове й епохальне, тоді як другий в більшості випадків механічно копіює та компілює отримані кимось новітні знання, інформацію тощо. Саме тому П. Кононенко, захистивши у 1986 р. другий варіант докторської дисертації «Історичний розвиток літератури і проблеми її народності (перший варіант «Проблеми гуманізму в українській літературі», підготовленої ним на початку 70-х років, був «зарізаний» ортодоксальними номенклатурними чиновниками від науки), міг спокійно спочивати на лаврах під розкішним древом української філології. Але 60-річний вчений ще раз довів усьому світові, й насамперед своїм землякам, що мало жити в Україні, мало її віддано любити – треба ще її знати. Саме Петро Кононенко став творцем нового наукового напрямку, сучасної дослідницької школи, модерного, інтегративно-комплексного знання – українознавства. Символічно, що сама ідея українознавства активно пропагувалася і розвивалася вченим ще в кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. за часів горбачовського СРСР, але реально втілилася в життя лише у незалежній Україні.

Так в січні 1992 р., згідно Наказу №19 від 24 січня 1992 за підписом виконуючого обов'язки міністра Л.О. Каніщенка, в Києві почав діяти новий освітньо-науковий підрозділ Інститут Українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка під керівництвом директора П. Кононенка. Нелегка йому дісталася і ноша, і доля – проте саме українознавство, на наше тверде переконання, стало метою й сенсом життя та творчості академіка Академії наук Вищої школи України, Української Вільної академії наук (США), Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук, лауреата Міжнародної премії імені Й.Г. Гердера та премії імені Ярослава Мудрого, президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», доктора філологічних наук, професора, літературного критика, поета та прозаїка Петра Петровича Кононенка.

Нагадаємо читачам, що вперше в науковий обіг поняття «українознавство» ввів на початку 20-х рр. XX століття академік Сергій Олександрович Єфремов, який у 1920 р. у Києві випустив у світ посібник – бібліографічний покажчик «Українознавство». Ще продовжується збройна боротьба українського народу за свою незалежність, але невтішний фінал все ближче і ближче. З превеликим жалем ми констатуємо той факт, що у період боротьби за українську державність 1917–1921 рр. переважав політичний, дипломатичний, економічний і військовий непрофесіоналізм, який у підсумку і привів Україну до поразки [14, с. 244].

Проте, попри будь-які негаразди, життя продовжується, а боротьба за українську справу триває. Саме усвідомлення цього важливого етнонаціонального державотворчого процесу дає право Сергію Єфремову в ті скрутні часи виголосити кредо молоді, але дуже необхідної науки про Україну: «Настає тверезої праці час, а для неї потрібно насамперед наукового знаряддя і тих тривких підвалин, що дає позитивне знання з усіх ділянок того, що в широкому розумінні складає науку про наш рідний край – українознавство [2, с. 4].

Але поразка українських визвольних змагань 1917–1921 рр. дуже негативно вплинула на становлення молоді науки, точніше вона була знищена у самому своєму зародку. Цьому посприяли й так звана «українізація» 20-х – початку 30-х рр. XX століття (це процес коренізації, який проводили більшовики щодо власної керівної партійної й господарчої номенклатури на теренах компактного проживання неросійських народів). Хоча вона спочатку надавала деякий поштовх щодо розвитку на українських землях т. зв. «УРСР» освіти, науки й культури, проте, через визначений зверху партійним керівництвом час, українізація перетворилася чи точніше переродилася у хвилі сталінських репресій у відношенні до України та українців. Яскравий приклад тому українські митці т. зв. «Розстріляного відродження», а скільки було знищено освітян і науковців, про це важко писати, але треба, щоби ніколи не повторилися ці трагічні сторінки нашого минулого.



Під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) українці знову вели збройну боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу. Бійці та старшини Української Повстанської Армії, підпільники Організації Українських Націоналістів (як мельниківців, так і бандерівців) жертвовно відстоювали свої ідеали в цій кривавій борні. Хоча сталінська тоталітарна система завдала їм поразки, але не змогла здолати їх звитяжний Український Дух! У той час, коли наші повстанці зі зброєю в руках воювали за Волю та Свободу, українські вчені, які змушені були емігрувати з рідної Батьківщини, розпочали свою не менш важку, але таку необхідну боротьбу за українську справу. Так, за межами України науковці-патріоти під керівництвом Володимира Кубійовича й Зиновія Кузеля розпочали видавати багатотомну «Енциклопедію Українознавства». У своїй передовій статті вони проголосили своє кредо: «Енциклопедія Українознавства» спирається на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому саме вона має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства» [1, с. 5].

На десятиліття, а якщо бути хронологічно точним, з кінця 40-х і майже до середини 90-х рр. XX століття саме «Енциклопедія Українознавства» стала тим життєдайним джерелом з якого втамовували свою спрагу всі ті хто хотіли зрозуміти, усвідомити, й осягнути Україну, українців та світове українство як цілісну геополітичну й геокультурну реальність XX століття. Надзвичайно праві редактори цієї важливої українознавчої праці, які наголосили: «Енциклопедія Українознавства» важлива і з погляду пропаганди українського імені за кордоном. Зустріч із чужинцями спонукає кожного з нас інформувати їх про нашу країну; для цього потрібно іноді відсвіжувати свої знання. Крім того, поява «Енциклопедії Українознавства» – це до деякої міри справа нашого національного престижу, доказ нашої вартості перед культурним світом. Нарешті «Енциклопедія Українознавства» повинна безпосередньо інформувати чужинців про нашу країну [1, с. 5].

Зі здобуттям Україною незалежності, в житті вітчизняної науки розпочався новий період. Здавалося, зруйнована компартійна тоталітарна система, впала облуда з очей, розбиті імперські кайдани – працюйте та творіть в ім'я Самостійної Соборної Української Держави, в ім'я молодії української нації! А зась! На жаль при владі залишилися представники старої еліти, які успішно оволоділи модерною риторикою і швидко перефарбувавшись в національні кольори, розпочали побудову в Україні номенклатурно-корупційної олігархічної держави. Втрачене десятиліття, зубожіле населення, «прихвизоване» народне господарство, поява купки багатів... Проте від цього дикого свавілля постраждала не тільки економіка, а й освіта та наука. Деякі з шановних академіків і вчених, які на словах підтримували розвиток українського державотворчого процесу, реально його тихо саботували.

Яскравий приклад тому – розвиток українознавства взагалі, та важка доля Інституту Українознавства при КДУ. Так, ще 4 листопада 1991 р була прийнята ухвала Вченої ради КДУ «Про створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті». Зокрема в ній зазначалося: «1. Вважати за доцільне створення Інституту Українознавства при Київському державному університеті. 2. Доручити ректорату підготувати і видати відповідний наказ до 31 грудня 1991 р.» [8, с. 33].

На превеликий жаль, ця важлива ухвала в указаний термін ректором КДУ Віктором Скопенком була не виконана й відповідні накази видані не були. Коли ж попри всі перешкоди, на початку 1992 р. Інститут Українознавства при КДУ був створений і врешті-решт реально запрацював, деякі консервативні сили не полишали надії на те щоби з часом прикрити новоутворений навчально-науковий заклад. Молода Українська Держава тільки ставала на ноги й конче потребувала як політичної, економічної так і освітянсько-наукової підтримки.

Новостворений Інститут Українознавства під керівництвом Петра Кононенка розпочав наполегливо працювати над впровадженням новітніх українознавчих технологій у зміст національної освіти. Цьому посприяла і перша міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства», яка була проведена Інститутом у 1992 р у місті Києві.



Проте, в часи правління в Україні президента Леоніда Кучми, на жаль, модно стало спекулювати на патріотично-національній риториці й притому вести війну з тими українцями, які «*contra spem spero*» (без надії сподіваючись) жертвовно працювали в ім'я Української Незалежної Держави. Так у 2-й пол. 90-х років ХХ ст., за ініціативою ректора Київського Національного університету імені Тараса Шевченка В. Скопенка та декана філологічного факультету М. Наєнка було розгорнуто активну боротьбу з українознавством взагалі та з Інститутом українознавства при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка зокрема. Проте П. Кононенко не тільки як директор Інституту українознавства, але і як порядна людина й фаховий вчений, став на захист українознавства – українолюбства. У світоглядно-засадничій статті «Українознавство Третього Тисячоліття» він пристрасно писав: «Однак царство «кривих дзеркал» нагадало: Україна й українство мають ще раз пройти дорогу випробувань, у тому числі й процес каяття та очищення: каяття за своє самовідступництво як аналога капітуляції і самознищення та очищення від монад психіки мікромалоросійства. Старий (зокрема, комуно-імперський) світ не хоче визнавати ні України як самостійної нації-держави, рівної іншим суверенним націям-державам, ні світового українства як цілості, що творить матеріальну й духовну культуру і на терені Батьківщини, і ще в 64 країнах планети та є незамінною часткою цілісного вселюдства. Тому адепти того світу надривно вітійствують: «Обережно: українознавство!...» Українознавство не можна пускати ні в освіту, ні в державне будівництво, ні в саму науку, бо воно, мовляв, не визначилося навіть стосовно власного предмета (!) і методу, а замість того, щоб обмежитися елементами етнографії та фольклору, крає- (довкілля) чи народознавства, претендує на цілісну наукову систему знань про Україну й зарубіжне українство... Ще раз переконуємось: українознавство неможливо абстрагувати від політики й філософії держави, інакше запанує не українолюбство, а українофобія, волевияв не творення суверенної України, а нищення її. І аналогічно: метод і методологія не синтезу здобутків усіх галузей наук, професіоналізму й патріотизму, вітчизняного й зарубіжного досвіду, сциєнтизму й етики, а підміни пізнання й розкриття істини, цілісного образу світового українства описом окремих його елементів, зведення наук про Україну до вже здискредитованих (але потрібних адептам старого світу) фальшивих ідеологем» [7, с. 5–12].

Все це, врешті-решт, призвело до того, що на порядок денний постало питання – бути чи не бути Інституту українознавства? Бути!

21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав Постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідницького Інституту українознавства» за підписом прем'єр-міністра Віктора Ющенка. Зокрема в ній зазначалося: «З метою організації та координації наукових досліджень з проблем українознавства, розроблення і впровадження новітніх технологій навчання та підготовки фахівців з українознавства Кабінет Міністрів України постановляє: 1. Прийняти пропозицію Міністерства Освіти і науки та Київського національного університету імені Тараса Шевченка, погоджену з Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Київською міською адміністрацією щодо утворення в м. Києві Науково-дослідницького Інституту українознавства на базі Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що ліквідується. Установити, що Науково-дослідницький інститут українознавства перебуває у сфері управління Міністерством освіти і науки» [8, с. 73].

Вся ця гігантська й важка праця лягла на плечі Петра Кононенка. Інший би не витримав – зламався й здався на милість переможцям..., та тільки не він! Проявивши свої найкращі організаторські та управлінські якості П. Кононенко став не тільки директором новоутвореної інституції, але справжнім творцем сучасного науково-освітнього закладу, якого так потребувала Українська Держава. Тому що за Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2000 року НДІУ МОН України було визначено чотири головні напрямки роботи: 1. Розробка історико-теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства. 2. Впровадження нових технологій. 3. Координація українознавчих досліджень. 4. Підготовка кадрів українознавців [8, с. 92].



Саме Петро Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний хист вченого-українознавця. Так Петро Кононенко став головним редактором журналу «Українознавство», звалявши на свої плечі таку важку, але разом з тим таку конче потрібну місію як створення сучасного наукового, громадсько-політичного, культурно-мистецького, релігійно-філософського і педагогічного часопису в якому би професійно досліджувалося місце і роль України та українців у часо-просторовому континуумі (інформаційному середовищі) на початку ХХІ ст.

Свою наукову і громадську позицію вчений виклав у статті «Українознавство Третього тисячоліття», яка відкривала число 1 часопису, зокрема він наголосив: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відроджене України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії» [7, с. 4].

Також Петро Кононенко накреслив редакційну політику щодо дослідження концептуальних засад українознавства як цілісної та інтегративної системи наукових знань і навчальної дисципліни: «Журнал «Українознавство» є спадкоємцем не тільки однойменного вісника 90-х років ХХ ст., а й ЛНВ Наукового товариства імені Шевченка 90-х років ХІХ ст.: відповідно до предмета дослідження – Україна, світове українство, українознавство у їхній часопросторовій генезі, – він буде відбивати не лише синтез українознавчих наук у їхній універсальній цілісності та системності, а й українознавчі сфери буття та життєтворчості. Це означає, що будуть друкуватися матеріали фундаментальних досліджень і гіпотези, версії, полемічні трактати; напрацювання у сферах джерелознавства й археології, найхарактерні набутки літератури і мистецтва; напрями практичного втілення українознавства в заклади виховання й освіти; плани, наслідки роботи вітчизняних і зарубіжних українознавчих центрів. Разом з цим наголосимо: розширення меж українознавчих публікацій – це веління часу, але й воно – не стільки мета, скільки засіб, один із шляхів до головної мети. Та мета – новий якісний рівень українознавства у всіх його сутностях і формах. З огляду на це особлива увага буде приділятися розробці історико-теоретичних, методологічних проблем... Маємо відштовхуватися від вимог ХХІ століття: науці – науковий метод. У світлі цієї вимоги маємо дослідити й висвітлити історію українознавства: у її корінні; вітчизняних і зарубіжних джерелах; у характерних рисах етапів і шкіл; бодай у найяскравіших постатях світочів українознавства – і на цій основі скристалізувати найголовніші принципи подальшого розвитку науки. Цілком зрозуміло, що найпершою вимогою тут буде збір та аналіз джерел і документів» [7, с. 8].

Ставши фундатором модерного українознавства-українолюбства як цілісної, інтегративної та комплексної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в просторі та в часі, академік Петро Кононенко продовжує невпинно розвивати і збагачувати теоретико-методологічні та історіософські засадничі принципи українознавчої парадигми. У кожній своїй статті, розвідці, книзі вчений намагається допомогти всім небайдужим читачам досягнути, усвідомити та зрозуміти місце й роль українознавства в поступальному цивілізаційному розвитку українського народу, що врешті-решт повинні допомогти утвердитися в глобалізаційному часопросторі Третього тисячоліття як українцям так і українознавству.

Загалом у першому десятилітті ХХІ ст. НДІУ під керівництвом П. Кононенка успішно розвивався, збільшуючи свій кадровий та інтелектуальний потенціал. Це ж у повній мірі стосується й українознавства, як інтегративної науки про Україну й українців у світовому часопросторі. У цей час П. Кононенком та його однодумцями були оприлюднені десятки вагомих індивідуальних й колективних монографій, посібників, підручників, збірників тощо, сотні наукових, науково-публіцистичних й науково-популярних публікацій, тисячі виступів на поважних наукових форумах. Під орудою П. Кононенка побачили світ багато чисел журналу «Українознавство» та томів Збірників наукових праць НДІУ. Також було проведено 10 Міжнародних науково-практичних конференцій, серед них



4 Міжнародних конгреси «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2005 р.); «Українська освіта у світовому просторі» (Київ, 2006 р., 2007 р., 2009 р.) [4, с. 168–248].

Підсумком такої продуктивної праці сивочолого директора та вчених-українознавців стало надання Президентом України В. Ющенком у 2009 р. НДІУ статусу Національного, що відкривало нові перспективи розвитку українознавства як науки, навчальної дисципліни та україноцентричного світогляду загалом, та функціонування НДІУ зокрема.

Проте, на початку 2010 р. відбулися чергові президентські вибори в Україні й на найвищий щабель виконавчої влади піднявся В. Янукович. Віктор Федорович насамперед цікавився великими грошима й питанням збагачення сімейного клану Януковичів. Все інше, не варте було його уваги, у тому числі українська культура, наука, освіта тощо, тому він віддав це все на повний відкуп своїм клевретам. Одним з таких був Д. Табачник, проросійський політик, вчений і громадський діяч. Цей прихований агент Кремля був в Україні провайдером «руського мира».

«Русский мир» – це не пересічний культурницький проєкт, «де-юре» налаштований на збереження й розвиток російської мови й культури, як у самій РФ й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого» (по всьому світу), а «де-факто», неоімперська геополітична ідеологічна доктрина спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на вершині її могутності у 1914 р.

Зокрема, Д. Табачник, який у 2002–2005, 2006–2007 рр. займав посаду віце-прем'єр-міністра України, а в 2010–2014 рр. – Міністра освіти і науки України, весь цей час активно впроваджував в Україні ідеологію і засадничі принципи «руського мира». Зокрема, цей активний проросійський діяч зазначав: «...єдність слов'янського світу, збереження його самобутності, його успішної конкуренції зі світом німецьким безпосередньо залежить від сили і єдності російського світу – станового хребта слов'янства. При цьому, говорячи про російській світ, ми не повинні впадати в оману сучасної політології, яка намагається кожному штучному утворенню, що має офіційно визнані кордони, приписати наявність власної нації ... Насправді єдина велика російська нація, яка включає в себе великоросів, малоросів і білорусів, поки ще нікуди не зникла ... Не може бути сумніву в російськості сучасних українців. Сумніватися можна лише в російськості галичан, але в цьому плані можна сумніватися і в їх українськості ...» [11, с. 305–306].

Як зазначають вчені-аналітики Національного інституту стратегічних досліджень, «особливе місце у зміцненні позицій російської мови та просуванні ідей РМ в Україні належить экс-міністру освіти і науки України Д. Табачнику, який в одному з інтерв'ю російській радіостанції «Эхо Москвы», зокрема, розповідав про свою вирішальну роль у забезпеченні друкування шкільних підручників російською мовою за кошти з державного бюджету України, розширенні обсягів вивчення російської літератури в українських школах, поверненні до практики проведення всеукраїнських шкільних олімпіад з російської мови та літератури, а також про свою боротьбу з «опором націоналістів» у системі освіти» [13, с. 35].

Антиукраїнська діяльність Д. Табачника протягом цих років, зрештою, призвела до значного посилення позицій «руського мира» в Україні. Так, на запит «Тижень.UA» Міністерство освіти і науки України відповіло, що із 19 тисяч 70 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Україні, викладання російською мовою здійснюється в 1 тисячі 256, зокрема, у 2012/2013 навчальному році із 225 тисяч 690 класів загальноосвітніх навчальних закладів українською мовою ведеться навчання у 191 тисячі 502 класах (84, 9 %), російською – у 31 тисячі 372 (13, 9 %). Найбільше шкіл із російською мовою навчання – в АР Крим (343), Донецькій (200) та Луганській (151) областях [12].

Д. Табачник, перебуваючи на посаді міністра і розуміючи важливість українознавства для розбудови української держави, нації, культури, освіти, науки тощо, розпочав з П. Кононенком справжню війну. Головною метою цієї антиукраїнської боротьби було усунення П. Кононенка з посади директора інституту, перепрофілювання ННДІУ, та цілковите знищення українознавства у майбутньому.



Д. Табачник цілеспрямовано й наполегливо виконував вказівки кремлівських ідеологів «русского мира» для яких українознавство становило реальну загрозу, і його послаблення, а з часом і повна ліквідація була їм конче необхідна. Оскільки «русский мир», аж ніяк не може толерантно співіснувати з українознавством.

5 січня 2011 року на сайті Кабінету Міністрів з'явилося Розпорядження за №4-р про підтримку ініціативи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про реорганізацію Національного науково-дослідного інституту українознавства шляхом його перетворення на ННДІ українознавства та всесвітньої історії». 10 березня цього ж року цю ініціативу підтримав і Президент Янукович, підписавши Указ №277/2011. Указ мав дуже цікаве формулювання: «Підтримати пропозицію Кабінету Міністрів України щодо збереження статусу національного за науково-дослідним інститутом українознавства та всесвітньої історії, що утворюється у зв'язку з реорганізацією Національного науково-дослідного інституту українознавства». [10].

Як зазначає журналістка Н. Позняк-Хоменко, у кінці березня 2011 р. до Інституту завітали члени «реорганізаційної комісії» на чолі з экс-проректором Академії МВС Анатолієм Чайковським, які першим ділом вилучили печатку інституту та установчі документи. На запитання Петра Петровича, які аспекти світової історії вивчатиме реорганізований інститут, Анатолій Степанович, представившись «головою ліквідаційної комісії» відповів, що це питання іще вивчатиметься, «можливо це будуть питання всесвітньої історії й насамперед пов'язані зі знаходженням, діяльністю й іншими питаннями української діаспори» (Україна і світове українство – одна з провідних засад діяльності інституту від моменту його створення) [10].

У цій критичній ситуації П. Кононенко зумів мобілізувати свої зв'язки у вищих ешелонах української влади та за допомогою радниці Президента Ганни Герман добився поновлення на посаді директора Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії (далі – ННДІУВІ).

2 серпня 2011 р. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України в особі першого заступника Міністра Є. Суліми уклало контракт з П. Кононенком, що він приймається на посаду директора ННДІУВІ строком на 3 роки, з 3 серпня 2011 р. до 3 серпня 2014 р. [9, арк. 269].

Але Д. Табачник не був би Д. Табачником, щоб не підкласти під директорські повноваження міну уповільненої дії. Другим міністерським наказом, на посаду заступника директора з широкими повноваженнями терміном на 5 років був призначений А. Чайковський.

На представлення нової-старої адміністрації ННДІУВІ Д. Табачник не прибув (не царська це справа перед хлопцями звітуватися). Ця місія була покладена на Є. Суліму. Під час своєї інавгураційної промови П. Кононенко критично висловився на адресу Д. Табачника, та нового заступника А. Чайковського. Почувши такі слова на адресу свого шефа і протезе, Євген Миколайович перебив Петра Петровича й категорично заявив, що керівництво МОНМС України не дасть перетворити державний заклад у «сімейний бізнес Кононенків», й це є одним із головних завдань А. Чайковського. Так жорстко, на думку автора дослідження, привселюдно з П. Кононенком ще ніхто не говорив.

Співіснування двох харизматичних особистостей у стінах одного закладу виявилось дуже вибухонебезпечним. П. Кононенко одразу ж почав всіляко обмежувати свого офіційного заступника, не давав йому виконувати свої обов'язки тощо.

На нашу думку, це була тактична помилка П. Кононенка, яка згодом привела його до стратегічної поразки. Замість того, щоб навантажити й завантажити А. Чайковського величезною кількістю роботи (потрібної і непотрібної), вимагати від нього «днювати і ночувати» у Міністерстві задля відстоювання інтересів ННДІУВІ, а при невиконанні завдань виносити йому догани й ставити питання перед Міністерством про його профнепридатність, навколо особи А. Чайковського було створено ауру «мученика».

Нагадаємо, що на той час колектив співробітників ННДІУВІ не був командою одностайців, а був розділений чварами і суперечками на три частини. Серед яких дві маленьких, одна – група підтримки



П. Кононенко (до якої і належав автор статті), друга – А. Чайковського, і третя найбільша – так зване «болото», членам якого було абсолютно байдуже хто переможе, бо їх «ця боротьба вже дістала», як сказав у приватній розмові автору один з її активістів.

Д. Табачник програвши П. Кононенку перший етап війни продовжував активні дії супроти нього. Він протягом другої половини 2011 р. – першої половини 2013 р. направляв чиновників МОНМС для здійснення перевірок (планових і позапланових) діяльності ННДІУВІ загалом та його директора зокрема. Одна з таких комісій, яка діяла на підставі наказу МОНмолодьспорту від 26.09.2012 р. № 1052 у період з 26 по 28 вересня 2012 р., на підставі акту перевірки ННДІУВІ від 28.09.2012 р. та за порушення і невиконання пунктів 6, 6.2, 6.5, 6.7, 6.3, 7 та 8 контракту № 1-8 від 2 серпня 2011 р. укладеного між П. Кононенком та Міністерством, надала інформацію, яка дала підстави Тимчасово виконуючому обов'язки Міністра Є. Сулімі оголосити догану П. Кононенку та попередити його, що у разі допущення у майбутнього його невиконання або неякісного виконання умов контракту, Міністерством буде вжито заходів відповідно до законодавства України [9, арк. 276].

У свою чергу, А. Чайковський активно виконував завдання Д. Табачника щодо дискредитації П. Кононенка в ННДІВІ. Він використав цю напружену ситуацію щоб паплюжити чесне ім'я П. Кононенка та сприяти погіршенню морального клімату у колективі Інституту. Анатолій Степанович щодня ходив на роботу, нічого, абсолютно нічого не робив, але через своїх прихильників-інформаторів знав про настрої колективу і всіляко їх роздмухував і чекав сприятливого моменту, щоб «вистрілити у спину» П. Кононенку.

Незабаром цей момент настав. Петро Петрович полетів у Грузію і не проінформував належним чином про це чиновників МОНМС України. А. Чайковський про це дізнався і повідомив про це представників міністерства. Ті у свою чергу прийшли до Інституту і зафіксували відсутність П. Кононенка на робочому місці й виписали другу догану. Далі Д. Табачник у боротьбу з П. Кононенком залучив своїх друзів з Міністерства внутрішніх справ, Генеральної прокуратури, Служби безпеки України та почав шантажувати Петра Петровича відкриттям проти нього низки кримінальних справ.

Внаслідок цієї масованої атаки з усіх боків, у кінці травня 2013 р. Петро Петрович змушений був написати заяву про звільнення. У п'ятницю 31 травня 2013 р. у день народження П. Кононенка вчені-українознавці дізналися про те, що він написав власноруч заяву про звільнення з посади очільника Інституту.

4 червня 2013 р. Міністр МОН України Д. Табачник підписав наказ № 200-к про звільнення П.П. Кононенка, згідно якого було розірвано контракт з ним від 02.08.2011 р. № 1-8 та звільнено його з посади директора ННДІУВІ 04.06.2013 р. [9, 279].

У свою чергу, заступник директора А.С. Чайковський видав власний наказ № 42 від 04.06.2013 р., згідно якого П. П. Кононенко звільнили з посади директора цього ж дня за власним бажанням. [9, 280].

Далі була судова тяганина, відкриття кримінальних справ ініційованих де-факто Д. Табачником та очорнення чесного ім'я П. Кононенка. Все це не додало здоров'я Петру Петровичу, тому він змушений був довгий час перебувати у медичних закладах, але попри все впорався, показав свій бійцівський характер і з честю вийшов переможцем з цієї брудної кампанії по знеславленню його особистості. Врешті-решт, українські судді за браком доказів змушенні були закрити всі кримінальні справи проти П. Кононенка.

Петро Петрович, незважаючи на свій поважний вік, продовжував свою діяльність, як член Спільноти письменників України та як активний пасіонарний громадянин України, якому не байдуже її доля. Саме тому він розпочав працю над Мегакнигою свого життя «Сто літ, сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння». Наразі вже оприлюднено 4 томи, йде активна авторська робота над п'ятим.

У цій фундаментальній праці П. Кононенко осмислює власний життєвий шлях, розвиток України та становлення і розвій українознавства. Зокрема, автор зазначає: «Це роздум про Україну та



науку українознавство, але не як всебічне дослідження й висвітлення їхньої об'єктивно суцільної історії, а як книга-есе: роздумів, досліджень багатьох граней їхньої Сутності, Долі, Ролі і Місії; тільки не в строгій послідовності еволюції часо-просторових констант, потоків і реалій Буття, а в інтелектуально-душевному, досвідно-психічному сприйнятті, а відтак інтерпретації, прогностичності та плановості грядущого. Українознавство – одна з інтегральних світових наукових систем про Україну і світове українство в усій повноті, закономірностях і специфічності їхньої еволюції. Тому побачити їх як на історичні феномени можна лише в синхронній ретроспективі внутрішніх і зовнішніх, отже – національно-державних і міжнародних генетик»[5, с. 5].

У розмові з автором дослідження П. Кононенко наголосив, що цю працю він мріяв написати все своє життя, оскільки його доля невід'ємна від долі України і українського народу. «Мої спогади і роздуми, – відзначив Петро Петрович, – комусь будуть неприємні, хтось образиться, але мій обов'язок зберегти мої думки, враження, розмисли для наступних поколінь українців»[3].

Важливо те, що у своїх мемуарах П. Кононенко не лише торкається тем безпосередньо і опосередковано пов'язаних з його особистим життям, громадянською, науковою й освітянською працею, а й сучасних загальноукраїнських й міжнародних проблем. Однією з таких тем наразі є неоголошена російсько-українська гібридна війна.

На думку П. Кононенка «практично у 2014 р. на планеті Земля закипіла Третя світова війна: українське питання оголилось як критеріально міжнародне»[6, с. 669].

Він переконаний, що російську агресію супроти України фанатично підтримують понад 80 відсотків росіян та не лише пересічні російськомовні донеччани та луганчани, а й частина керівного складу всіх областей (урядового й правоохоронного). Так сталося тому, що провідниками політики зради були не лише Янукович, Азаров, Пшонка, Захарченко, Якименко, Лебедев, а й міністр освіти і науки Д. Табачник. Саме він, стверджує П. Кононенко, очолив вандальський похід проти українознавства в ім'я «россиеведения» та «москвоведения» як магістрального шляху до інтегрованого світу – «русского мира», колишніх народів СРСР»[5, с. 38–39].

П. Кононенко розуміючи агресивну сутність «русского мира» і осмислюючи його роль у неоголошеній російсько-українській гібридній війні зазначає: «Ідеологічна концепція псевдоінтернаціоналізму завершилася проповіддю «Русского мира» – втілення ідеї Москви як «Третього і останнього Риму», шлях до якого – всесвітня «пролетарська революція» – підступно пропагований аналог Третьої світової війни» [5, с. 35].

П. Кононенко наголошує, що кремлівські ідеологи «русского мира» стверджують, що українознавство, це вузький націоналізм, а «русский мир» – всесвітній інтернаціоналізм, за ним майбутнє та всепланетарне утвердження «русского мира» як системи, як ідеології, як релігії [6, с. 275].

На його думку протистояти цій активній неоімперській геополітичній доктрині може лише українознавство-українолюбство, оскільки воно допомагає усвідомити українцям своє минуле, зрозуміти сьогодення, досягнути розумом майбуття. Саме задля цього живе і творить свої праці Петро Петрович Кононенко, то ж побажаємо йому довгих років життя, натхнення та творчої самореалізації.

Література

1. Енциклопедія Українознавства: В 2 т./Під ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Мюнхен; Нью-Йорк., 1949. – Т. 1. – С.5.
2. Єфремов С. Українознавство. – К., 1920. –24 с.
3. Записано Ю. Фігурним 25 травня 2021 р. від П. Кононенка 1931 р. н., який мешкає у м. Києві.
4. Інформаційно-аналітичний бюлетень ХХ ювілейної Міжнародної конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм» (25-26 жовтня 2011 р., м. Київ, НДІУВІ) / Автор-упорядник Фігурний Ю.С., орг. секретар Кухар В.В. – К.: ННДІУВІ, 2012 р. – 296 с.
5. Кононенко П.П. Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том І. – Київ – Харків: Майдан, 2021. 752 с.



6. Кононенко П.П. Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том III. – Київ – Харків: Майдан, 2021. 732 с.
7. Кононенко П.П. Українознавство III тисячоліття// Українознавство. – 2001. – Ч 1. – С. 5 – 12.
8. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. – К., 2002. – С. 33.
9. Особова справа працівників, звільнених у 2013 р. Кононенко Петро Петрович. Фонд № . Опис № 1. Справа № 100. На 282 аркушах. Зберігати постійно. ННДІУУ та всесвітньої історії. Міністерство освіти, науки та молоді і спорту.
10. Позняк-Хоменко Н. Чому Табачник залишив Інститут українознавства без фінансування? URL: <https://www.unian.ua/education/596647-chomu-tabachnik-zalishiv-institut-ukrajinoznastva-bez-finansuvannya.html>
11. Табачник Д. В. Oriental lux: Заметки по поводу славянского единства // Размышления. Публицистика 2006 – 2009 годов. – Харьков: Фолио, 2010. – С. 301–308.
12. У Табачника запевняють, що у Києві лише у семи школах навчають російською // Тиждень.UA. – 2013. – 5 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL <http://tyzhden.ua/News/76519>
13. Україна та проект «руського мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та ін.]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. – К.: НІСД, 2014. – 80 с.
14. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К., 2004. – С. 244.

Концептуалізація українознавства як інтегрованої системи наукових знань про Україну та українство

Ярослав КАЛАКУРА
м. Київ

З-поміж провідних тенденцій розвитку сучасного наукознавства особливо важливою є поглиблена **концептуалізація** як природничих, так і гуманітарних наук. Будучи методологічною процедурою, вона передбачає **категоризацію та типологію наукових концептів**, тобто понять і термінів, їх когнітивне визначення, а також вироблення на цій основі предметної концепції кожної системи, галузі знань або дисципліни. Добре відомо, що наука загалом і будь-яка її галузь має свій предмет і відповідний категоріально-понятійний апарат, за допомогою якого вона здійснює наукове пізнання і ретранслює отримані результати у суспільно-інтелектуальний та інформаційний простір. У контексті глобалізаційно-інформаційних процесів сучасного світу дедалі більшої актуальності набуває універсалізація понять, яка відбувається, головним чином, у рамках англومовного лінгвістичного простору, свідченням чого є помітне запозичення відповідної термінології, при одночасному збереженні національної специфіки. Сказане цілком стосується й українознавства як інтегрованої системи знань і навчальної дисципліни, яка, як і саме українство, набула планетарного характеру, що й диктує необхідність його подальшої концептуалізації.

Наукове осмислення сутності концептів українознавства, обґрунтування зростання його ролі, значення та місця в структурі гуманітарних і природничих наук, аналіз внеску дослідників, зокрема Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, включаючи його фундатора і багаторічного директора Петра Петровича Кононенка, у збагачення концептуальних, історичних, теоретико-методологічних та дидактичних засад українознавства, в опрацювання його категоріально-понятійного апарату належить до **актуальних та все ще недостатньо з'ясованих проблем теорії і практики українознавчих студій**. Ця актуальність умотивовується кількома чинниками. **По-перше**, новими викликами до теорії і практики українознавства в умовах глобалізації та цифровізації сучасного світу, зростання ролі України і світового українства в інтеграційних процесах, формуванням українського світу, дедалі ширшим включенням українознавства і його понятійно-категоріального



апарату у планетарний інтелектуальний простір. **По-друге**, проблеми концептуалізації українознавства, тенденції його розвитку продовжують викликати дискусії, різне трактування, вони не набули достатнього усталеності та висвітлення у сучасному науковому дискурсі, що обумовлює потребу поглибленого їх теоретичного осмислення та узагальнення в контексті парадигми самої науки. **По-третє**, російська окупаційно-гібридна агресія, яка супроводжується інформаційною «війною історій», продиктувала нагальну потребу підвищення ролі українознавства в адекватному реагуванні на різного роду інсинуації щодо минувшини та сучасності України, в рішучій відсічі ворожій пропаганді міфологем «руського міра», «одного народу», «общей історії», що в сучасних умовах не може бути успішно зреалізоване без опори на наукові аргументи, дослідницькі рефлексії та прогнози [2, 13]. Все це й висуває питання подальшої концептуалізації українознавства в число **важливих й актуальних проблем науки і дослідницьких практик**.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб на основі загальної теорії наукознавства [1, 28], вже існуючих праць [45, 46, 47] та авторських студій з історії, теорії та методології українознавства, його міждисциплінарного виміру [15] **з'ясувати процес змістовного наповнення предметного і референтного поля дисципліни, її понятійно-категоріального апарату, оновлення пізнавальних і світоглядно-виховних функцій**. Осягнення цієї мети спрямоване на аналітичне осмислення внеску у розвиток новітнього українознавства, його концептуалізацію академіка **Петра Кононенка і сформованої навколо нього наукової школи**, узагальнення набутого досвіду й обґрунтування його значення для подальшої активізації науково-дослідної діяльності та підвищення її результативності.

Не вдаючись до докладного висвітлення життєвого і творчого шляху Петра Петровича Кононенка як вченого зі світовим іменем, відомого поета, прозаїка, драматурга, публіциста і громадського діяча, оскільки він досить повно відображений у численних публікаціях та енциклопедичних статтях [17, 30], вважаємо доцільним виокремити один сегмент і наголосити, що за ним цілком обґрунтовано і заслужено закріпилося визначення: **«фундатор новітнього українознавства»**, генератор його концептуальних положень та організатор наукових досліджень [15, 46]. Багаторічна подвижницька діяльність вченого, перейнята високим почуттям національного обов'язку перед своїм народом, найбільше виявилася на етапі відродження незалежності України, розбудови держави, коли він до числа найважливіших компонентів державотворення і утвердження української соборності відніс і відродження українознавства – могутнього чинника формування національно-державницької самосвідомості народу. Ще у 1989 р. він ініціював заснування Міжнародної асоціації українців і створення при її сприянні науково-навчального підрозділу в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка – Інституту українознавства. Цю ідею активно підтримав й автор цієї статті, будучи тоді проректором університету. У грудні 1991 р. Вчена рада університету ухвалила офіційне рішення про Інститут українознавства, а в січні 1992 р. наказом міністра освіти України було затверджено його новий статус – самостійного Науково-дослідного інституту українознавства під егідою міністерства. В 2004 р. Кабінет Міністрів України прирівняв статус НДІУ до науково-дослідних установ Національної академії наук України. Упродовж 10 років П.Кононенко був незмінним його директором, взявши на себе весь тягар організаційної, дослідницької, науково-прогностичної і фінансово-господарської роботи, добір наукових працівників і співробітників, пошук, ремонт і обладнання приміщень. Настирливою працею і гігантськими зусиллями директора при підтримці колективу і громадськості Науково-дослідний інститут українознавства отримав загальнодержавне і міжнародне визнання. За результатами своєї діяльності і вагомий внесок у розвиток національної освіти та науки Указом Президента в 2009 р. він був удостоєний статусу Національного.

Спираючись на надбання основоположників формування знань про самодостатність та самобутність української нації, окремішність її історії і культури, насамперед на творчість Т.Шевченка, М.Драгоманова, І.Франка, М.Костомарова, П.Куліша, Б.Грінченка, М.Грушевського, М.Коцюбинського, В.Липинського та ін., на науковий доробок попередників – дослідників 1920-х років, зокрема на праці С.Єфремова, який слідом за М.Грушевським запровадив термін «українознавство», на студії



діаспорних науковців – Л.Винаря, І.Лисяка-Рудницького, І.Огієнка, О.Пріцака, Д.Чижевського, на видану в діаспорі «Енциклопедію українознавства», на власні напрацювання і набутий досвід роботи на посадах завідувача кафедри, декана філологічного факультету, П.Кононенко на чільне місце поставив обґрунтування **концепції сучасного українознавства**, доцільності виокремлення і просування його як науки і навчальної дисципліни, з'ясування її сутності та функцій [19,24,25]. Підготовлені і видані ним у 1994 р. посібник «Українознавство», в 1996 р. підручник, відтак конспект лекцій 2005 р. [19, 20, 21, 23] і, нарешті, фундаментальний підручник підсумкового і узагальнюючого характеру, затверджений Міністерством освіти і науки як базовий в 2006 р. [22], окреслили нові контури українознавства як наукової і навчальної дисципліни. Цей підручник містить ґрунтовний виклад історико-теоретичних та філософсько-гуманістичних основ українознавства як збалансованої системи наукового самопізнання, виховання і життєдіяльності української нації, висвітлення універсальної цілісності таких ключових понять як «Україна» та «українство». Автор чітко визначив сутність українознавства як інтегрованої системи наукових знань про Україну і світове українство як цілісності та і геополітичної реальності, що розвивається в межах планетарного простору та історичного часу, сформулював його мету: **дати відповідь на питання, як постали Україна і українство, якою була доля українського народу в минулому, ким він є тепер і що чекає його в майбутньому** [22, с.17-18]. Кожний розділ і підрозділ підручника супроводжувався поясненням ключових понять, термінологічним словником і списком рекомендованої літератури. Викладена в підручнику хронологічна схема зародження, становлення та розвитку українознавства послужила основою для створення згодом навчального посібника з історії українознавства [8], який разом із Хрестоматією, підготовленою В.Крисаченком [27], посів важливе місце в навчально-методичному комплексі з українознавства.

П.Кононенку належить пріоритет у структуруванні українознавства, виокремленні таких його центрів як: Україна-етнос, Україна-природа (екологія), Україна-мова, Україна-нація, Україна-держава, Україна-культура, Україна-духовність, Україна-ментальність, Україна-світ. Вчений переконливо довів, що шляхом синтезу та інтеграції відповідних знань у рамках цих та інших центрів, як об'єктів пізнання, досягається науковість, системність та цілісність українознавства. До речі, Петро Петрович підтримав аргументацію автора цієї статті про доцільність виокремлення і такого центру як «Україна-постаті», що з погляду антропологічного повороту гуманітаристики дуже важливо для утвердження принципу людиноцентризму [12]. Науковці Інституту, зокрема П.Гай-Нижник, М.Кононенко, Ю.Фігурний та ін. оприлюднили цілу серію праць, присвячених знаковим постатям в українській історії і культурі [5, 16, 40, 42, 43].

Є ще одна дуже важлива грань неординарного таланту Петра Кононенка: він **не лише талановитий генератор нових ідей і наукових проєктів, але й прекрасний організатор їх успішної реалізації**. Вчений створив не тільки Науково-дослідний інститут, але й **наукову школу українознавства** з провідними дослідниками, численними учнями в Україні та за її межами, зі своєю методологією міждисциплінарних досліджень, з фаховим науковим часописом «Українознавство», взявши на себе благородну місію її лідера. Під його керівництвом була налагоджена плідна співпраця як представників старшого покоління українознавців – В.Барана, В.Борисенко, І.Ворончук, С.Єрмоленко, Я.Калакури, В.Крисаченка, І.Надольного, С.Наливайка, М.Недюхи, І.Пасемка, В.Сніжка, М.Степика, О.Таланчук, Л.Токаря, Т.Усатенко, В.Ятченка та ін., так і молодії генерації науковців – Т.Бевз, О.Газізової, Л.Горенко, В.Ковальської, І.Краснодемської, Т.Кононенка, Ю.Лебедевої, С.Наливайка, А.Пономаренко, О.Походящої, О.Чиркова, В.Шляхової, М.Шостак, О.Хоменка, Ю.Фігурного, О.Ярошинського та ін.

Завдяки менеджерському хисту П.Кононенка, його мистецтву роботи з людьми, вмінню підтримати ініціативу працівників, заохотити та скоординувати їх інтелектуальні зусилля колектив Інституту підготував і опублікував цілу низку праць, присвячених формуванню наукової парадигми новітнього українознавства, його методологічного фундаменту і понятійно-термінологічного поля. В контексті концептуалізації українознавства винятково важливу роль відіграли довідник «Науковий



інструментарій українознавця» [29], дослідження з методології Л.Токаря[32,33], В.Дехтяря [7], В.Терлецького [31], автора статті [9, 10, 11, 14], а також колективна монографія «Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку» (керівник проекту П.Гай-Нижник) [4]. Опираючись на аналіз цих та інших праць, розглянемо найважливіші концепти українознавства з урахуванням нових підходів дослідників останніх років і власного бачення сутності українознавства як **інтегрованої системи міждисциплінарних знань про Україну і українство, трактування його предметного поля, терміносистеми, об'єктів пізнання та основних функцій:**

а) українознавство – це цілісна наука про Україну та українство, частина загальної наукової системи знань із історії, теорії, методики і практики гуманітарних та природничих наук, які стосуються продукування знань про її природу, екологію, етнос, державність, культуру, роль і місце в світі;

б) українознавство вивчає витоки, зародження і основні етапи процесу самотворення українського народу, формування його етнічної території, з'ясовує феномен українства, закономірності його життєдіяльності в часі та просторі;

в) українознавство вивчає, аналізує, узагальнює та акумулює кращий вітчизняний і зарубіжний досвід, історичні уроки розвитку українства, сприяє його поширенню;

г) українознавство досліджує український світ як цілісність, що включає українців материкової України та українських діаспор зарубіжних країн, як спільний цивілізаційний простір, який ґрунтується на основі спільної історії українства, української мови та культури, української християнської церкви. Вагомий внесок у його розвиток вносять науковці українських діаспор [26] ;

д) українознавство – фахова навчальна дисципліна, якій належить одне з пріоритетних місць у системі загальної та спеціальної освіти, як методології освітньо-виховного процесу, в підготовці фахівців, в опануванні ними необхідними знаннями та компетентностями, практичними навиками пізнавальної діяльності.

Отже, **українознавство – це інтегрована система наукових знань і навчальна дисципліна між-дисциплінарного характеру, яка вивчає історію, теорію, методологію і практику пізнання України і українства, інтегрує і систематизує той сегмент надбань галузевих наук – філософії, історії, правознавства, культурології, антропології, психології, економічних та природничих дисциплін, який стосується України та українців, і створює на основі синтезу якісно нове знання.**

Принагідно зазначимо, що автори довідника «Науковий інструментарій українознавця» розмежували зміст понять «українознавство», «україніка» та «україністика» [29, с. 100-102]. Хоч термін «**україніка**» дуже тісно пов'язаний з українознавством, але він має інше значення. Йдеться про національний довідково-інформаційний, бібліографічний та документальний ресурс архівних, рукописних і друкованих джерел, наукових і науково-популярних праць, створених в Україні та за її межами про український народ, його історію, культуру, духовність. До цього ресурсу, який забезпечує цілісний український історико-культурний та інтелектуальний інформаційний простір, входять й українознавчі студії. Завдяки електронним технологіям реєстр «україніка» забезпечує кваліфікований облік і зберігання інформації, зручний пошук та вільний і відкритий доступ до неї. Що ж стосується «**україністики**», то цей концепт застосовується здебільшого тоді, коли мова йде про розвиток знань про Україну в тій чи іншій зарубіжній країні, скажімо в Канаді, Польщі, США, Франції тощо. Інколи термін «україністика» вживають для означення української проблематики в певній галузі знань, наприклад, «філософська україністика», «історична україністика» і т.д.

За минулі десятиріччя не раз виникало питання, чи достатньо мотивів і аргументів для інституціоналізації статусу українознавства як відносно самостійної наукової і навчальної дисципліни. Можна згадати провокативну публікацію «Обережно: «українознавство»» («Освіта України», 19 березня 1999 р.), автори якої намагалися поставити під сумнів виокремлення українознавства в окремий предмет науки і освіти. Відгомін подібних закидів час від часу з'являється й сьогодні. Відповідаючи на подібні інсинуації, нагадаємо, що визначальним критерієм і основою формування окремих наукових дисциплін є наявність **особливого предметного поля**, яке не може бути дослідженим іншими,



вже існуючими галузями знань. Таким предметним полем українознавства є **об'єктивні закономірності процесу етногенезу українського народу, творення, самотворення і самопізнання української людини, формування її культури, світогляду, ментальності, ідентичності та цінностей, тенденції освоєння і складання етнічної території і національно-державницької організації суспільства, її правових засад, осмислення історичного досвіду та уроків національно-визвольних змагань, діяльності в усіх сферах людського буття, дослідження духовного й матеріального життя материкової України та діаспори, реалізації історичної місії українства**. Іншими словами, українознавство, маючи спільні кордони з галузевими науками, на відміну від них досліджує найбільш загальні закономірності зародження, становлення і життєдіяльності українського народу з одного боку, і розвитку самого українознавства як синтезу знань, з другого.

З предметним полем українознавства тісно пов'язані його **об'єкти**, пріоритетними з яких є **українська людина, український етнос, українська нація, Україна і світове українство як цілісність**. Тут слід зауважити, що материкова Україна – це органічна частина українського світу, країна з переважно українським населенням, зі своєю історією, мовою, культурою, духовністю, державою, географічною та етнічною територією, природою (екологією), політичною організацією суспільства й територіально-адміністративною структурою, соціальним і господарським життям, членством у світовому співтоваристві. Україна – це передусім **люди**. Не випадково М.Грушевський розглядав українознавство як народознавство в українському вимірі, а П.Кононенко та Т.Кононенко охарактеризували його як **науку людинолюбства** [24].

Конкретизуючи об'єкти українознавства, більшість дослідників сходяться на тому, що їх змістовне наповнення найкраще відображають вже згадувані його концентри: український етнос, українська людина, українські постаті, українська територія, українська природа (екологія), українська мова, українська культура, українська духовність, українська нація, українська держава, українська ментальність, український світ.

З предмету та об'єкту витікають основні **функції українознавства** як інтегрованої системи наукових знань та навчальної дисципліни. Не вдаючись до докладної характеристики змісту цих функцій, обмежимося їх переліком і лаконічним поясненням:

1) **пізнавальна, теоретико-методологічна та інтегруюче-синтезуюча** (пізнання як з'ясування і пояснення тієї чи іншої проблеми є пріоритетом кожної науки, але його результативність залежить як від опори на наявну теоретико-методологічну та джерельну базу, його супровід, так і збагачення методологічного інструментарію. Особливість українознавства полягає в тому, що воно виступає як система наукових знань, яка формується шляхом інтеграції і синтезу знань галузевих наук і продукування і на цій основі якісно нового знання);

2) **критично-аналітична** (з'ясування стану, повноти і якості дослідження проблеми, виявлення прогалин і хибних положень, передбачення шляхів подальших студій);

3) **емпірично-практична** (українознавство в його науковому та практичному вимірі невіддільне від діяльності наукових і освітніх осередків, спрямованої на впровадження результатів досліджень у суспільно-політичну практику та інформаційний процес;

4) **прогностична** (опрацювання наукових засад стратегічного і оперативного прогнозування та планування робіт щодо продукування українознавчих знань);

5) **інформаційно-комунікативна** (українознавчі осередки виступають не лише центрами дослідження, але й передавання у часі та просторі верифікованої, соціально значущої ретроспективної інформації через систему внутрішніх та зовнішніх зв'язків, сучасні канали соціальної та наукової комунікації, включаючи Інтернет, мобільний зв'язок та соціальні мережі);

6) **світоглядно-вихована** (формує науковий світогляд, утверджує ціннісні ідеали, прищеплює любов до України, відданість українській справі, стимулює саморозвиток особистості);

7) **дидактична, навчально-освітня та розвивальна** (найповніше реалізується разом з іншими функціями українознавства у форматі навчальної дисципліни в процесі дерусифікації, деколонізації



та декомунізації всіх ланок освіти, покликаних давати не лише найновіші знання, прищеплювати компетенції, але й формувати у майбутніх громадян готовність працювати в умовах цифрового суспільства та інформаційного протистояння).

З урахуванням цих та інших функцій українознавство опрацьовує і застосовує адекватний **теоретико-методологічний інструментарій** як у науково-дослідному процесі, так і в організаційно-практичній діяльності дослідницьких та освітніх установ усіх рівнів, починаючи із загальноосвітньої школи, вишу, і завершуючи Міністерством освіти і науки України. Цей інструментарій представлений **трьома блоками**: а) **принципами** (правилами) дослідження – науковості, історизму, всебічності, комплексності, цивілізаційного, соціокультурного, антропологічного, інтегративного, ретроспективного та системного підходів, наступності, об'єктивності, соціально-політичної нейтральності, спростування хибних положень та спотворень; б) **дослідницькими методами** (прийомами, способами) – аналізу та синтезу, класифікації, типології, концептуалізації, проблемно-хронологічним, конкретно-історичним, логічним, порівняльним, реконструкції, програмування, проектування, моделювання та ін.; в) **спеціальними засобами та технологіями** – оргтехніка, комп'ютери, принтери, сканери, аудіовізуальні, обчислювальні, мультимедійні, відео-інформаційні та телекомунікативні електронні системи.

Базову основу методології українознавства складає **інструментарій традиційних наук**, передусім суміжних дисциплін, історії, філософії, етнології, культурології, демографії, лінгвістики, правознавства, психології, інформатики, логістики, а також низка специфічних підходів і методів, зокрема інформаційний, функціональний аналіз, реконструкції тощо.

Дослідницький досвід засвідчує, що означені функції українознавства, його методологічний інструментарій можуть бути успішно і результативно реалізовані за умови комплексного підходу до них як до **цілісної системи наукового пізнання у тісному зв'язку з практикою і реаліями сучасного суспільства**.

Як уже зазначалося, українознавство має не лише особливий предмет пізнання, специфічні функції, методи, але й оригінальну терміносистему, тобто свій **категоріально-понятійний апарат**. У його науково-пізнавальному та навчально-освітньому просторі функціонує система своєрідних концептів, тобто базових понять і категорій, які складають, образно кажучи, скелет науки, забезпечують її внутрішню логіку. З погляду їх смислового ранжування, пріоритетними тут виступають такі поняття як *українська людина, Україна, українство, український етнос, українська нація, українська територія, українська мова, українська культура, українська історія, українська ментальність, український характер, українська держава, українська мрія, український світ* та ін.

Таким чином, аналізуючи процес концептуалізації українознавства та окреслюючи внесок у нього колективу Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, його фундатора і багаторічного директора академіка Петра Петровича Кононенка на тлі недавно відзначеного ним і громадськістю 90-річчя від дня народження, можна з певністю сказати, що маємо справу з унікальною особистістю і яскравим явищем у науці та культурі загалом. П.Кононенко – людина рідкісних здібностей, розмаїтих обдарувань, глибоких знань, високих моральних якостей. Його творчий доробок має як кількісні показники: понад 40 монографічних праць, підручників і посібників для середньої та вищої школи, низка художніх творів, більше 600 статей, оглядів, рецензій, підготовлених 10 докторів і 30 кандидатів наук, так і винятково цінні параметри за своїм змістом. Ряд його праць перекладені українською, англійською, грузинською, болгарською, іспанською, німецькою, польською, хорватською та ін. мовами. Є підстави твердити, що Петро Петрович Кононенко – гідний син і патріот України, поборник її волі та незалежності, талановитий вчений – продовжувач у сучасній науці прогресивних традицій українознавства, започаткованих Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Михайлом Максимовичем, Володимиром Антоновичем, Михайлом Грушевським, Сергієм Єфремовим, Агатангелом Кримським, Іваном Огієнком, Михайлом Возняком, Олександром Білецьким та ін.



Відродно, що будучи на пенсії, Петро Петрович плідно продовжує наукову і громадську діяльність. Свідченням цього є написання і вихід у світ чотирьох томів споминів-роздумів під загальною назвою «Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння». Ця епохальна праця-есе, котра, як і інші наукові студії вченого, пронизані Людиноцентризмом, заслуговує окремого розгляду та аналізу. В руслі окресленої нами теми обмежимося виокремленням її наскрізної і пріоритетної думки, викладеної автором у зверненні до читача: «**Українознавство – одна з інтегральних світових наукових систем про Україну і світове українство** в усій повноті, закономірностях і специфічності їхньої еволюції» (виділено – Я.К.) [18, с.5].

Важливо також зазначити, що концептуалізація українознавства – це **транзитний і безперервний процес**. Він супроводжується створенням нових наукових проєктів, побудованих на її основі, оновленням самої концепції українознавства, осучасненням діяльності Інституту [4]. За три десятиріччя його вчені, згадувана наукова школа П.Кононенка, часопис «Українознавство» зробили вагомий внесок у дослідження історичних, теоретичних, філософських і соціокультурних чинників становлення громадянського суспільства, формування національної ідентичності, розгортання етнокультурних процесів у сучасній Україні, в осмислення соціокультурного феномену українського пограниччя, світоглядних та соціальних аспектів виникнення і подолання конфліктних ситуацій в українському суспільстві та ін. Серед опублікованих праць особливої уваги заслуговують такі як: «Українська земля і люди: український етнос у світовому часопросторі», «Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення» та ін. [34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44]. У працях О.Газізової, П.Гай-Нижника, В.Дехтяря, О.Семенової, Л.Чупрія наголошується на ролі ключових факторів ідентифікаційного процесу в Україні, в т.ч. й українознавства [3, 6, 7].

В журналі «Українознавство» є постійні рубрики «Актуальне українознавство», «Гуманітарні виклики ХХІ століття», «Українська національна культура», «Духовна культура», «Україна і світ» та ін. Нинішнє керівництво Інституту, його директор – відомий фахівець з давньої історії України та етногенезу українського народу С.Наливайко орієнтує співробітників на дослідження гуманітарних пріоритетів консолідації українського суспільства, його культурних і соціально-ціннісних вимірів, на поглиблене осмислення утвердження ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій та загроз національній безпеці, на дедалі тісніший зв'язок досліджень з усіма ланками системи освіти, включаючи формування соціокультурної компетентності та духовних цінностей.

Підсумовуючи, можна зробити наступні **висновки**:

а) концептуалізація українознавства належить до методологічних та історіософських засад його функціонування як наукової системи знань і навчальної дисципліни. Вона дедалі більше стає пріоритетним напрямом збагачення категоріально-понятійного апарату науки, засобом оновлення його парадигми та змісту, відіграє ключову роль у науковому обґрунтуванні підвищення значення українознавства в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

б) концептуалізація українознавства засвідчує, що воно має свій специфічний предмет і об'єкти пізнання, свою систему термінів і понять, виконує важливі функції з погляду науки і навчальної дисципліни у формуванні світоглядних цінностей, продукуванні нових знань, в удосконаленні дослідницьких практик;

в) українознавство керується основоположними принципами наукового пізнання, опрацьовує методологічний інструментарій і категоріальний апарат, застосовує систему специфічних методів і засобів пізнавальної діяльності. Воно акумулює потужний науковий і дидактичний потенціал для подальшої трансформації системи науки і освіти, збагачення інформаційних ресурсів про Україну та українство;

г) завдяки концептуалізації українознавство виступає як важлива навчальна дисципліна в системі загальної і професійної освіти, відіграє ключову роль у підготовці фахівців, утверджує нову дидактичну модель навчально-виховного процесу;



д) розвиток українознавства невіддільний від процесу інтеграції української науки у європейський і світовий інтелектуальний простір. Йому належить важливе місце як у міжнародному співробітництві українознавців, так і в дослідженні самих інтеграційних процесів;

е) важко переоцінити особистий внесок Петра Кононенка в концептуалізацію українознавства як науки і навчальної дисципліни, інтегрованої системи знань про Україну, українців і світове українство. Він, з одного боку, довів, що українознавство синтезує надбання гуманітарних та природничих наук і формує систему цілісних знань про етногенез українського народу, формування української нації і держави, ідентичність українців, їх світоглядні цінності, культуру, менталітет, характер та історичну місію. Ця система має свою структуру (концентри), джерела, історіографію та методологію. А з другого боку, вчений разом з провідними науковцями очолюваного ним Науково-дослідного інституту опрацювали ключові поняття і терміни українознавства, забезпечили змістовне наповнення всієї термінологічної системи, яка складає скелет науки.

Подальша концептуалізація українознавства потребує **об'єднання і кооперації зусиль** представників різних галузей гуманітарних і природничих наук, академічних і університетських установ, активізацію співпраці із лінгвістами і зарубіжними українознавцями з метою оновлення змісту термінологічної системи науки на основі врахування сучасних глобалізаційних, інтеграційних та інформаційних процесів, підвищення ролі Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки, українознавчих кафедр університетів, поглиблення творчих зв'язків із зарубіжними партнерами. На порядку денному підготовка нової редакції **національного підручника** та навчально-методичного комплексу з українознавства, перепідготовка учителів і викладачів українознавчих дисциплін, вивчення та впровадження передового досвіду.

Література

1. Абушенко В.Л. Концептуалізація / Гуманітарний портал: Концепти // Електронний ресурс: URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6891>.
2. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). К.: «МП Леся», 2016. 586 с.
3. Газізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб в процесі їх соціокультурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади // Українознавство, 2019. № 4. – С. 83–97.
4. Гай-Нижник П. П. Оновлення концепції та осучаснення діяльності Науково-дослідного інституту українознавства: проблеми і перспективи // Українознавство, 2019. №2. – С. 8–15.
5. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. К.: Крок, 2019. – 626 с.
6. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів // Гілея, 2015. – Вип.101 – С. 474–481.
7. Дехтяр В.М. Українознавство: від ідеології до політики ідентичності// Українознавство, 2019, № 2 – С. 31–39.
8. Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. К.: НДІ українознавства МОН України, 2007. – 381 с.
9. Калакура Я.С. Історія українознавства : навч. посібник / за ред. П. П. Кононенка. – К.: Академвидав, 2011. 508 с.
10. Калакура Я.С. Методологічний інструментарій українознавця // Українознавство, 2003. – № 1.– С. 76–78.
11. Калакура Я. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах // Українознавство, 2008. № 4. – С. 40–44.
12. Калакура Я. «Україна – постаті» як концентр українознавства // Українознавство, 2013. № 3–4. – С. 10–18.
13. Калакура, Я. Українознавство в обороні історичної пам'яті від фальсифікацій і спотворень // Фундатор сучасного українознавства : зб. наук. пр. на пошану 80-річчя Петра Кононенка. К.: ННДІУ, 2011. – №. 1 – С. 78–85.
14. Калакура Я.С. Українознавче дослідження: теорія та методологія. Тернопіль: Джура, 2012. – 292 с.
15. Калакура Я. Фундатор новітнього українознавства. До 90-річчя від дня народження і 65-річчя науково-педагогічної діяльності Петра Петровича Кононенка // Дивосвіт, 2021. С. 8–11.
16. Кононенко М.П. Постаті: Посібник-довідник. К.: Міленіум, 2005. – 428 с.



17. Кононенко Петро Петрович // Вікіпедія: Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Кононенко П.П.](https://uk.wikipedia.org/wiki/Кононенко_П.П.)
18. Кононенко П.П. Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. В 4 т. – Т.1. К.: Київ-Харків:Майдан, 2021. 752.
19. Кононенко П. Українознавство: підручник для студ. вищих навч. закл., учнів старших кл. – К.: Заповіт, 1994. 317 с.
20. Кононенко П. Українознавство: підручник для студ. вищих навч. закл. К.: Либідь, 1996. 384 с.
21. Кононенко П.П. Українознавство: підручник. К.:НДІ українознавства. 2005. 679 с.
22. Кононенко П.П. Українознавство: підручник. К. Міленіум, 2006. 870 с.
23. Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство: конспект лекцій. К.:МАУП, 2005. 392 с.
24. Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. К.: НДІУ, 2008. 40 с.
24. Кононенко П., Кононенко Т. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Львів:Сполом, 2006. 458 с.
25. Кононенко П.П., Токар Л.К., Маляренко Л.П. Українознавство в системі освіти. К.: ІУ КНУ ім. Т.Шевченка, 1996. 125 с.
26. Краснодемська І. Українознавчі студії діаспори (ХХ ст.) : моногр. – К. : ННДІУ, 2011. 368 с.
27. Крисаченко В.С. Українознавство: хрестостоматія-посібник. У 2-х кн. К.: Либідь, 1996. кн. 1. 350 с.; кн. 2. 462 с.
28. Маковська О. О. Концептуалізація наукового знання як процес когнітивної лінгвістики// Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна, 2010. Вип. 16. – С. 183-189.
29. Науковий інструментарій українознавця: довідник / Кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. – К. : ННДІУВІ, 2012. 376 с.
30. Пасемко І.П. Кононенко Петро Петрович // Енциклопедія Сучасної України. – К.: НВП Поліграфсервіс, т.14. С. 432.
31. Терлецький В.М. Поняття і проблема гуманітарної сфери в сучасному українському дискурсі // Українознавство, 2016. №3. – С. 195–203.
32. Токар Л.К. Наукові основи українознавства. К.: ННДІУВІ, 2014. 352 с.
33. Токар Л.К. Наукові основи українознавства. – Вид. 2-ге, уточ. і доп. – К.: ННДІУВІ, 2017. 352 с.
34. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі. Т.1. / кер. автор. кол. П. П. Кононенко. К.: ННДІУВС, 2011. 280 с.
35. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі. Кол. монограф. Т.ІІ: XV-XVIII ст.– К.: ННДІУВС, 2012. – 736 с.
36. Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту) . – К.: НДІУ, 2015. 504 с.
37. Українське пограниччя як соціокультурний феномен: теоретичні засади та дослідницькі кейси. / Дехтяр В., Полек Т., Буйсюких Ю., Гримич М., Петренко-Лисак А. К.: Дуліби, 2020. 178 с.
38. Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія / Заг. ред. П. Кононенка. К.: ННДІУВІ.- 2008. 400 с.
39. Ціпка А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності К. : МП «Леся», 2015. – 748 с.
40. Фігурний Ю. С. Михайло Сікорський – світоч України. К.: НДІУ, 2017. 150 с.
41. Фігурний Ю. С. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. – К.: ННДІУ. 2010. 158 с.
42. Фігурний Ю.С. Роман Шухевич – становлення національного героя. К.: ННДІУВІ.– 2011. 160 с.
43. Фігурний Ю.С. Український гетьман Пилип Орлик: Монографія. К.; НДІУ. 2008. 124 с.
44. Фігурний Ю.С. Український етнос у просторі й часі: українознавчі дослідження етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні. К.: НДІУ, 2009. – 522 с. // 36. наук. пр. НДІУ. – К. – 2006. – Т. XI. – С. 36–51.
45. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Світочі українознавства. – К.:НДІУ, 2008. – 146 с.
46. Фігурний Ю.С., Ярошинський О.Б. Науковий доробок професора П.П. Кононенка на ниві українознавства (2000–2006 рр.). 36. наук. пр. НДІУ. – К.: НДІУ, 2006. Т. XI. – С. 36–51.
47. Фундатор сучасного українознавства. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка / Автор-упорядник, відповідальний редактор, автор передмови Фігурний Ю.С. К.: ННДІУ. 2011. 200 с.



Освіта як науково-практичний простір формування українознавчої концепції Петра Кононенка

Олена ГАЗІЗОВА
м. Київ

Відродження суверенної держави України в 90-х роках ХХ ст. зумовило й відродження науково-освітнього українознавства. Чільну позицію у цьому процесі посів, створений в 1992 р., Інститут українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка (з червня 2000 року – Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України), засновником і директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Під його керівництвом Інститутом українознавства було розроблено концепції з українознавства як цілісної науки, як окремої навчальної дисципліни і як методології розвитку національної освіти. Українознавство як цілісна система виховання й освіти стало основою навчально-виховних програм тисяч дитячих садків і шкіл, понад 150 вищих навчальних закладів України та багатьох центрів країн зарубіжжя.

28–30 березня 1996 р. Інститутом українознавства, Українським гуманітарним ліцеєм Київського університету імені Тараса Шевченка була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство в системі освіти», в роботі якої взяли участь понад 178 представників з 20 областей України та 8 зарубіжних країн.

У виступі П. Кононенко наголосив, що курс українознавства не простий, адже його предметом є Україна в усій її універсальності, українство в його всепланетарності, українознавство як інтегративна, науково-освітньо-виховна система, що включає в себе елементи крає-, країно-, народо-, суспільствознавства... Не простим є і шлях його реалізації: і в плані оволодіння системним методом викладання, принципами науково-педагогічної історії, теорії та методології, і в плані введення то його як окремого предмета, то як філософії кожного освітньо-виховного курсу (географії чи мови, математики, літератури чи астрономії, культури) [15, с. 14].

Також П. Кононенко відзначив, що Інститут українознавства розробляє і теоретичну, і дослідну базу. Зокрема, розроблено і під грифом Міністерства освіти України видано Концепції та програми-стандарти з українознавства, школи-родини, валеології; вийшов у світ посібник проф. П. Кононенка «Українознавство» (1994), готується доповнене його видання як підручника, були проведені семінари з українознавства для вчителів тощо [15, с. 14].

Про досвід викладання українознавства як окремої навчальної дисципліни, та як основи інтеграції всіх дисциплін в Українському гуманітарному ліцеї Київського університету імені Тараса Шевченка, який виступає закладом-лабораторією з впровадження українознавства в освітній процес, під час конференції доповіла його директорка Г.Сазоненко: «Українознавство – комплексна навчальна дисципліна, тому сприяє і набуттю знань, гуманізації освіти, створенню нової технології навчання та виховання здібної учнівської молоді: від перших розповідей про природу, історію, побут, звичаї, витоки світогляду українського народу до складних синтезуючих і науково-системних досліджень тематично-проблемних циклів» [15, с. 22]. Учасники конференції мали можливість ознайомитися з українознавчими освітніми технологіями, розробленими вчителями ліцею.

За рішенням конференції було ухвалено просити Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти України затвердити спеціальність «Українознавство» як окрему навчальну спеціальність в системі освіти, ввести «Українознавство» до переліку спеціальностей, з яких проводиться захист дисертацій, вирішити питання про підготовку кадрів українознавців для середніх і вищих навчальних закладів тощо [15, с. 7].

За поданням Міністерства освіти України, Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 5 серпня 1998 року ухвалив: ввести українознавство до державного стандарту освіти як окрему навчальну дисципліну, одночасно розвиваючи його і як методологію освітньо-виховного процесу.



Освітній курс «Українознавство» в науковій концепції П. Кононенка є системою наукових інтегративних знань про Україну, світове українство як цілісність, як геополітичну реальність. Предметом українознавчих досліджень є феномен українства, закономірності, досвід і уроки його етно-, націо-, державотворення, матеріального й духовного життя, формування і розвитку етнічної території (України). Воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної і академічної вітчизняної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення [16, с. 5].

Завдання курсу: на основі наукової джерельної бази, всебічного, системного вивчення й висвітлення генезису України й українства, самого українознавства як наукової системи: а) виявити досвід поколінь та історичні уроки розвитку етності, української природи, мови, держави, культури, людини; б) тим самим сприяти аналізу тенденцій, закономірностей, причин та наслідків розвитку й проблем сучасності; в) формувати питомі риси громадян; г) готувати покоління до самостійного життєвого вибору шляху та перспектив майбутнього, пізнання й самопізнання, творення й самотворення особистості, схильної і спроможної бути в гармонії з іншими людьми, з довкіллям, з власним «Я» (внутрішнім світом) і поєднувати особисті інтереси з громадськими, національно-державними та загальнолюдськими; сприяти виробленню високих суспільних, державних, гуманістичних, духовно-культурних ідеалів, визначенню морально-етичних та естетичних критеріїв і принципів життєдіяльності людей мудрого серця і гуманного розуму (інтелекту), патріотів-професіоналів світового рівня, творців засад громадянського суспільства в національній державі [16, с. 6].

Методологічні засади українознавства в освітній концепції Петра Кононенка визначаються принципами: системності, історизму, науковості та інтегративності знань; методами: аналізу й синтезу; поєднання вітчизняного й зарубіжного досвіду; індукції і дедукції; єдності професіоналізму й патріотизму, знання і любові; постійного співвіднесення матеріалів (досвіду) різних концентрів українознавства. Фундаментом українознавства є цілісна система знань археології та етнології, фольклористики і лінгвістики, антропології й демографії, людино-, суспільство- й природознавства, релігієзнавства, історії, філософії, культурології та інших наук. З огляду на це українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення [16, с. 6].

Розглядаючи науковий доробок П. Кононенка необхідно, насамперед, виділити його вагомі українознавчі дослідження такі як: «Освіта ХХІ століття : філософія родинності» (2001 р.), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Український етнос: генеза і перспективи». (2003), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українознавство Конспект лекцій» (2005), (у співавторстві з А. Пономаренко); «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005), «Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів» (2006), «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007) (у співавторстві з Т. Кононенком), «Українська національна ідея: проблема методології» (2008), «Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008) (у співавторстві з Т. Кононенком).

Зокрема, у монографії «Освіта ХХІ століття: філософія родинності» досліджується проблема створення української національної системи освіти, яка б відповідала завданням і характеру прогресивного розвитку України як суверенної та демократичної держави, а також відбивала новітні тенденції сучасної світової педагогіки як української так і зарубіжної й разом з тим поєднувала традиційні й новочасні засади, патріотизм і професіоналізм, виховні та пізнавальні аспекти. Автори переконані, що освіта ХХІ століття повинна, в першу чергу, базуватися на засадах українознавства, саме це дає змогу поєднати новітні інноваційні освітні процеси з вітчизняним багатотисячолітнім досвідом родинної етнопедагогічної системи [2].

У конспекті лекцій «Українознавство» міститься лекційний матеріал з усіх концентрів українознавства, рекомендована література до навчальних тем і коротка хрестоматія до вивчення курсу. Автори акцентують увагу, що українознавство – це шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії, саме воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання,



виховання й навчання, народної і академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення [12].

Монографія «Національна ідея, нація, націоналізм» присвячена осмисленню та досягненню однієї з найголовніших проблем, що аналізує й висвітлюється упродовж багатьох століть і все ж лишається в центрі як наукових, так і політичних дискусій, а саме – дослідження проблеми розвитку націй, національної (національних) ідей, історії й практики втілення наукового та соціально політичного націоналізму. Автор переконливо доводить, що на межі XX і XXI століть стало цілком очевидним, що серед найзначніших проблем загально цивілізаційного розвитку є, насамперед, національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автономному існуванні кожного з цих понять та феноменів, і в багатоступеневій взаємозалежності їх. Автор послідовно розкриває парадигмальну сутність та взаємозв'язок найголовніших концентрів українознавства: Україна – етнос, – природа (екологія), – мова, – нація, держава, – культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність), Україна в міжнародних відносинах, Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія [3].

Матеріалом до монографії «Українська освіта у світовому часопросторі» послужили багаторічні дослідження стану, проблем та перспектив генезису мови й освіти в Україні, Австралії, Бразилії, Канаді, США, Росії, Польщі, Молдові (Придністров'я), Грузії, Латвії та інших країн, де діють українознавчі центри й школи і де є вагомий різноманітний досвід [8]. У праці «Українська національна ідея: проблема методології» фахово аналізуються актуальні питання сутності, етапи розвитку, історичної ролі та перспективи національної ідеї загалом й української національної ідеї принаймні з XVI–XVII століть, які, без сумнівів, належать до найважливіших як в історії України, так і всієї Європи, Америки, Азії й особливо в методологічному аспекті. Дослідження П. Кононенка, та висновки його праці ґрунтуються на широкому історичному матеріалі, зокрема, у таких співвідношеннях: національна ідея–етнос, природа, мова, культура, церква, держава, самоідентифікація українців в Україні та в зарубіжних країнах.

У науковій праці «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» його автори П. Кононенко і Т. Кононенко професійно вивчають стан українознавства як інтегративної науки. На їх тверде переконання українознавство має бути не тільки цілісною, комплексною та інтегративною системою наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, але й воно має стати «політикою та філософією держави, і наукою моралі та етики, любові й краси» [11].

Створення П. Кононенком у 2000 р. Науково-дослідного інституту українознавства, в основі діяльності якого було розроблення філософсько-методологічних засада українознавства, дало можливості для плекання цілої плеяди вчених-українознавців та активному впровадженню українознавчих знань у сферу освіти. Зокрема, методологічним аспектам українознавства присвячені праці П. Кононенка, Т. Кононенка, А. Пономаренко, Я. Калакури, Л. Токаря, В. Крисаченка, А. Ціпка, П. Гай-Нижника, С. Наливайка, В. Сніжка та ін., методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Т. Присяжної, С. Бойко, Л. Мартинець та ін. Від часу створення Інституту українознавства в його структурі було затверджено відділ національної освіти (нині відділ освітніх технологій та популяризації українознавства), пріоритетним напрямком його роботи є розробка концепцій, програм, стандартів, навчальних планів розвою національної освіти на українознавчих засадах, встановлення зв'язків з українознавчими центрами України та за кордоном. Першим керівником відділу в 1992 р. стала кандидат філологічних наук Т. Усатенко. За концепцією П. Кононенка у 1994 р. співробітники відділу розробили й опублікували два варіанти стандарту інтегративного навчального курсу «Українознавство» для 1–11 класів [15, с. 107].

Науково-дослідний інститут українознавства з часу свого заснування і до сьогодні розробив чимало програм з українознавства, які впроваджувалися в освітній простір не лише України, а й за кордоном. Це такі, як:



- навчально-виховні програми з українознавства та Концепція національно-державної системи освіти, ухвалені вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України від 18.09.2001 р.;

- навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти «Українознавство» [16];

- Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти (укладачі П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар) [9];

- Кононенко П.П., Присяжна Т.М. Українознавство: програма для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів [1];

- Кононенко П. П., Касян Л. Г., Семенюченко О. Українознавство: програма для 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [7];

- Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець» [10];

Нещодавно співробітниками Інституту була розроблена навчальна програма «Я і Україна» з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя (Котусенко О. Ю, Михайловська Н. А., Ціпко А. В., Бойко Т. І., Газізова О. О.; Краснодемська І. Й., Хоменко О. А., Бойко С.) [13]; навчальна програма для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти «Українознавство» (автори-укладачі А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова), рекомендована Міністерством освіти і науки України» [17].

Важливим напрямком роботи Інституту стала співпраця з Обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти. Так, в Чернівецькій області було організовано вивчення українознавства в усіх закладах загальної середньої освіти, великих зусиль до цього доклала методист з українознавства ЧОІППО Т. Мінченко. Під її авторством у співпраці з Інститутом українознавства було видано ряд методичних посібників з українознавства. Серед них:

- Уроки українознавства: 5–11 класи: навчально-методичний посібник / упоряд. Т. А. Мінченко. Чернівці, 2004. 348 с.

- Мінченко Т. А. Цілюще джерело української (уроки українознавства в 6 класі): навчально-методичний посібник. - Чернівці: Технодрук, 2008.

- Мінченко Т. А. Слідами історії державності України (уроки українознавства у 7 класі): навчально-методичний посібник. Чернівці: Технодрук, 2008.

- Мінченко Т. А. Українознавство. Українська культура. 8 клас: підручник. Чернівці: Технодрук, 2008.

- Мінченко Т. А. Шкільний музей як історична пам'ять і зв'язок поколінь: навчально-методичний посібник. Чернівці, 2009.

- Мінченко Т. А. Я — українець. Українознавство. 9 клас: навчально-методичний посібник. Чернівці: Технодрук, 2010.

- Мінченко Т. А. Українознавство. Українська нація. 10 клас: посібник. Чернівці: Технодрук, 2012.

- Мінченко Т. А., Дєдов І. Н. Ігри та конкурси з українознавства: навчальний посібник. Чернівці, 2012.

- Мінченко Т. А., Дєдов І. Н. Словник термінології з українознавства: навчальний посібник. Чернівці, 2013.

- Мінченко Т. А., Дєдов І. Н. Зошит для практичних робіт з українознавства. 5 клас; посібник. Чернівці, 2014.

- Мінченко Т. А., Дєдов І. Н. Зошит для практичних робіт з українознавства. 6 клас; посібник. Чернівці, 2014.

Для зміцнення українознавчих засад освітньо-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і як методології викладання інших навчальних дисциплін, базового компонента освіти, формування



поколінь патріотів-державників та розвитку міжнародних освітніх контактів з 2002 р. було розпочато реалізацію проєкту «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів». За 14 років в освітньому проєкті було представлено більше п'яти тисяч науково-пошукових учнівських досліджень. Конкурс сприяє залученню учнівської молоді України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти і науки, глибшому розкриттю їхніх здібностей, формуванню національно свідомої особистості з активною життєвою позицією.

Таким чином, освітній курс «Українознавство» в концепції фундатора сучасного українознавства П. Кононенка є надзвичайно важливим для становлення світогляду майбутніх громадян, зокрема, їхнього ставлення до світу (на основі українських національних цінностей). Знання, вміння та навички, здобуті в процесі його осягнення, є інструментом для учнів, набуття ними майстерності життя – вміння жити. Метою та завданням українознавства як навчально-виховного предмета є виховання патріота, громадянина української держави, свідомого державотворця, творчої особистості, яка співпрацюватиме зі світом на засадах кооперації, буде здатна реалізувати своє власне покликання та реалізовувати покликання української нації. Академік П. Кононенко наголошує на особливій ролі українознавства у сфері виховання «...тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувані цілісний світогляд як патріотичний ідеал людини. Учні не варто закликати бути патріотами – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином» [11, с. 22].

Компетентнісний потенціал українознавства як окремої галузі знань, так і напрямного вектора сучасного освітнього дискурсу в рамках реалізації Концепції Нової української школи сприяє формуванню соціально активної молоді з чітко визначеною громадянською позицією, яка здатна інтегрувати різні галузі знань і набувати нові життєво необхідні компетентності. Викладання освітньої дисципліни «Українознавство» має відбуватися на науковій українознавчій методологічній основі із застосуванням інноваційних освітніх технологій та нових прийомів і методів роботи, які передбачаються у розрізі впровадження Концепції Нової української школи. Важливим чинником реалізації компетентнісного підходу є залучення молоді до науково-пошукових українознавчих досліджень.

З метою формування в учнів цілісної картини світу під час опанування соціального досвіду в межах НУШ з'явився новий інтегрований курс «Я досліджую світ». Він об'єднує 3 галузі: природничу, громадянську та історичну, соціальну та здоров'язбережувальну. На нашу думку, задля забезпечення компетентнісного підходу в освіті та формування патріотичних якостей підростаючого покоління доцільно було б до інваріантної складової навчального плану ввести курс «Українознавство», що теоретично інтерпретує ідею українськості в різних сферах наукових знань й у різних навчальних дисциплінах – історії, літературі, етнопсихології, мові, географії тощо. На жаль, сьогодні «Українознавство» як курс за вибором вивчається лише в окремих закладах освіти і з кожним роком простежується тенденція до зменшення їх кількості. На нашу думку, формування здорового громадянського суспільства потребує міждисциплінарного українознавчого підходу, який концептуально обґрунтований П. Кононенком, і є однією з необхідних передумов виховання національно-культурних ідентитетів підростаючого покоління, вироблення соціальних компетентностей, пошуку механізмів долаття соціокультурних конфліктів, особливо в умовах сучасних викликів та загроз.

Література

1. Кононенко П. П., Присяжна Т. М. Українознавство: програма для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. 48 с.
2. Кононенко П., Кононенко Т. Освіта ХХІ століття: філософія родинності. К.: АртЕк, 2001. 239 с.
3. Кононенко П.П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005. 680 с.
4. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. – К.: МАУП; Міленіум, 2006. 356 с.
5. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. 872 с.



6. Кононенко П.П. Українська національна ідея: Проблема методології. – К.: НДІУ, 2008. 152 с.
7. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Українознавство: програма для 5–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, рекомендована МОН України (лист № 14.1/12-Г-1058 від 03.07.2014); Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. 56 с. та інші.
8. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українська освіта у світовому просторі. К., Товариство «Знання» України, 2007. 591 с.
9. Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю., Токар Л.К. Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. К.: Міленіум, 2005. 36 с.
10. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. 28 с.
11. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство ХХІ століття: Проблеми методології і шляхи їх розв'язання. К., 2008. 40 с.
12. Кононенко П.П., Пономаренко А.Ю. Українознавство: Конспект лекцій. К.: МАУП, 2005. 392 с.
13. Котусенко О., Михайловська Н., Ціпка А., Бойко Т., Газізова О., Краснодемська І., Хоменко О., Бойко С. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2019. №1 (70). С. 110–133.
14. Науково-дослідний інститут українознавства. Довідник до 10-річчя діяльності. К., 2002, с. 158.
15. Українознавство в системі освіти: міжнародна науково-практична конференція. Київ.: Освіта, 1996. 304 с.
16. Українознавство: навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти. / Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар Київ: Міленіум, 2004. 152 с.
17. Ціпка А., Бойко Т., Газізова О., Бойко С. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. *Українознавство*. 2020. № 1 (74). С. 98–147.

Слава Стецько та Петро Кононенко – дві символічні постаті однієї епохи

Любов ОТРОШКО
м. Київ

Слава Стецько та Петро Кононенко – це дві такі різні, й, водночас, такі схожі та значимі, символічні постаті в українській модерній історії ХХ – початку ХХІ ст. Схожість полягає у тому, що вони обоє, проходячи свій шлях пізнання і самоусвідомлення себе частиною української нації, стали незламними патріотами. Кожен у своїй сфері діяльності, вони розпочали свою активну діяльність на початку 90-х років в Україні у переломний момент, коли державі були знову потрібні справжні борці, які знали що і як треба було робити. Чинником, що спонукав їх до боротьби, стала любов до України. Слава Стецько, повернувшись з вимушеної політичної еміграції, продовжила свою громадсько-політичну діяльність в українському політикумі, а Петро Кононенко – в той же час наполегливо працював у сфері науки та освіти. Вони обоє – харизматичні особистості, яким, завдяки своїм лідерським якостям та творчим здібностям, вдалося організувати одностайність у відомі в Україні й світі політичні організації та науково-освітні інституції, що відігравали важливу роль в етнокультурному житті України з початку 90-х років і продовжують відігравати досі.

П. Кононенко – вчений-українознавець і громадський діяч, доктор філологічних наук, професор, літературознавець, письменник-драматург, прозаїк і поет. Народився на Чернігівщині, у селі Марківцях, 31 травня 1931 р. У радянській Україні було майже не можливо досягти високих позицій в освіті чи науці, якщо ти не член партії, тим більше це було б неможливим в столичному



університеті. П. Кононенко, навчаючись на відділенні україністики філологічного факультету КНУ імені Т. Шевченка, став секретарем комітету комсомолу (1957–1960), закінчив аспірантуру на кафедрі історії української літератури (1954–1957), захистив кандидатську дисертацію (1966), отримавчене звання доцента (1968), захистив докторську (1986) та отримав звання професора (1989). Працював старшим викладачем, доцентом, завідувачем кафедрою історії української літератури (1988–1996), деканом філологічного факультету та головою спеціалізованої ради по філології (1986–1991). З 1986 р. був головним редактором «Вісника Київського університету», фахового видання з філології, історії, журналістики та українознавства [14].

У 1988 р. П. Кононенко став ініціатором створення кафедри українознавства при філологічному факультеті КНУ імені Т. Шевченка. 29 березня 1991 р. була заснована асоціація «Інститут українознавства». 24 січня 1992 р. П. Кононенко став директором Інституту українознавства при КНУ імені Т. Шевченка. Інституція займалась міждисциплінарними фундаментальними дослідженнями України, українців і світового українства, досвіду етнокультурного розвитку та впровадженням здобутків українознавства в освітню практику, а також координацією співпраці з українознавчими центрами та інституціями в усіх країнах розселення українців [12; 14]. Також свого часу Інститут проводив курси підвищення кваліфікації вчителів і викладачів середніх та вищих навчальних закладів освіти з українознавства. Завдяки зусиллям П. Кононенка в НДІУ з'явилося власне приміщення (2003), було відкрито спеціалізовану раду з українознавства (філософські та історичні науки), яку він очолив (2004), НДІУ прирівняли до НАН України (2004), згодом він отримав статус «Національний науково-дослідний інститут українознавства» (2009) – це був найбільш активний та продуктивний період функціонування установи [9].

Заради поширення українознавчих знань серед широких кіл громадськості на базі Інтернет-сайту НДІУ була створена база електронних ресурсів з українознавства (<http://ndiu.org.ua>) та друкована й електронна версії наукового часопису «Українознавство», що індексується наукометричними базами Index Copernicus, Google Scholar та ін., є фаховим виданням із дисциплін філософського та історичного профілю, акредитованим ВАК України (категорія «Б»). Журнал – громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний, – є фаховим науковим періодичним виданням з українознавства. Розрахований на працівників освіти й науки, студентів й аспірантів та всіх, хто цікавиться українознавчими дослідженням як в Україні, так і за кордоном [12].

В Інституті також протягом 2003–2013 рр. видавався Збірник наукових праць НДІУ, що був фаховим виданням з історичних, філософських та філологічних наук, за 10 років вийшло 30 випусків. П. Кононенко був головним редактором обох наукових видань [12].

Авторськими програмами з українознавства для всіх ланок освіти, розробленими творчими колективами науковців НДІУ, користуються вчителі як в Україні, так і в діаспорі, бо МОН України їх рекомендувало до застосування серед навчальних дисциплін за вибором. Шкода, що досі українознавство не в інваріативній частині навчально-виховного процесу. Адже, в умовах російської інформаційної агресії українознавство бачиться необхідним та обов'язковим для вивчення, бо популяризує знання про Україну, українців, українськість та історико-культурний досвід народного єднання довкола національних державницьких ідей, забезпечуючи передусім патріотичне виховання підростаючого покоління. Були створені навчальні програми для учнів 1–4 [8] та 5–11 класів загальноосвітніх шкіл [7], а також програма курсу з українознавства «Я і Україна» для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя [11]. Вони розроблені на основі концепційних засад теорії концентрів наукового українознавства, започаткованої П. Кононенком. За програмами з українознавства пропонується вивчати і досліджувати українську людину, Україну й світове українство у світовому часопросторі, передусім через систему взаємозалежних та взаємопроникних концентрів, що уособлюють універсальні сфери буття, таких як: природа та екологія, етнос і мова, нація і держава, освіта і культура, ментальність і доля, історична місія й історичні уроки, місце та роль у міжнародних відносинах. Ці програми та інші методичні розробки з українознавства допомагають отримати системні



україноцентричні знання про Україну, українців, українську історію, етнокультурний та державотворчий досвіди.

Згодом, після 2013 р. НДІУ пережив різні складні реорганізаційні етапи, призначення «зверху» двох нових директорів (А. Чайковський, Б. Галайко). За час їхнього керівництва і до цього часу колектив науковців скоротився майже вчетверо, кількість наукових тем та їх фінансування, відповідно, скоротилась теж, спеціалізована вчена рада перестала функціонувати. Цей, т.зв. «наступ на українознавство» продовжується й нині. Проте, незважаючи ні на що, трудовий колектив НДІУ врешті отримав можливість обрати нового директора серед науковців закладу (2018) та продовжує під його керівництвом (С. Наливайко) працювати над новими фундаментальними науковими проектами, організовувати й здійснювати наукову діяльність, проводити науково-практичні семінари для вчителів і викладачів, щорічні міжнародні конкурси для учнів, студентів та вчителів, а також науково-практичні конференції й інші науково-методичні, науково-дослідні та науково-практичні заходи з українознавства.

П. Кононенко – член Національної спілки письменників України; академік Української академії наук, Української вільної академії наук (США), Академії наук вищої школи України, Української академії політичних наук, Міжнародної слов'янської академії наук; почесний доктор Тбіліського університету; Президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство». Крім цього, П. Кононенко став ініціатором створення Українського національного гуманітарного ліцею при КНУ (Київ) та Української гімназії (Сімферополь), співзасновником Республіканської та Міжнародної Асоціації Україністів і Конгресу української інтелігенції, заступником голови Української Ради Миру, членом Правління товариства «Україна і світ», педагогічного товариства імені Г. Ващенко; віце-президентом АН ВШ України (2007); членом Української Всесвітньої Координаційної Ради; головою Міжнародної координаційної ради з українознавства; почесним головою Ради піклувальників НВК гімназії м. Сімферополя та ін.; членом Колегії Головного управління освіти і науки Київської державної адміністрації; членом історичних товариств США і Росії; членом колегії Головного управління освіти і науки Київської державної адміністрації; головою Міжнародної координаційної ради з українознавства та ін. [9]

І, хоча почесний директор Інституту наразі на заслуженому відпочинку, проте створений ним трудовий колектив продовжує плідно працювати в науково-освітній сфері, розробляючи важливі та суспільно значущі актуальні науково-дослідні теми, та вже в наступному 2022 р. святкуватиме свій 30-літній ювілей. П. Кононенко, зустрівши своє 90-ліття, продовжує невтомно торувати свою стежку, працюючи над четвертим та п'ятим томами життєстверджуючої праці «Сто літ – сто допріг» [5].

Слава Стецько (Ганна-Євгенія Йосипівна Музика) (14.05.1920 – 12.03.2003). Народилась на Тернопільщині, в селі Романівка 14 травня 1920 р. З юнацьких років з потраплянням до Організації Українських Націоналістів (ОУН) розпочалося усвідомлення нею національної гідності й української національної ідентичності та патріотизму (1938–1944). Другий період її життя (47 років) пройшов в еміграційному політичному середовищі, де вона разом з чоловіком Я. Стецьком сприяла розвитку ідеології ОУН, на дипломатичному рівні пропагувала й обстоювала ідею незалежності України. Третій період (1991–2003) – повернення та активна участь у державному, громадсько-політичному, культурно-просвітницькому житті незалежної України. Здобувши фах політолога, соціолога, психолога та конференц-перекладача, вона займала поважні посади у націоналістичних організаціях, такі як: Президент Антибільшовицького блоку народів (АБН) (1986–1996), голова Проводу ОУН (б) (1991–2000), голова політичної партії Конгрес Українських Націоналістів (КУН) (1992–2003), постійний делегат у Всесвітній Антикомуністичній Лізі (ВАКЛ), а також депутат Верховної Ради України другого (1997), третього (1998) і четвертого (2002) скликань; з 1997 р. була уповноваженою представницею депутатського об'єднання «Нація і держава» [23], з 1998 р. працювала у складі Комітету у закордонних справах і зв'язках з СНД Верховної Ради України (1998) [29]; з 2001 р. увійшла до парламентської



фракції «Наша Україна», що утворилась в результаті політичного союзу партій Народний Рух України (НРУ) – Партія Реформи і Порядок (ПРП) – Конгрес Українських Націоналістів (КУН) – Українська Народна Партія (УНП), що об'єднались до виборчого блоку В. Ющенка [35]. Також проводила по всій країні активну громадсько-просвітницьку та благодійну роботу [13].

Важливим та символічним став момент, коли у 1992 р. Слава Стецько разом із колективом однодумців на основі концепційних засад ОУН створила парламентську партію КУН, що почала офіційно діяти з 1993 р. [15] та сприяла активній консолідації національно-патріотичних сил в українському парламенті, боролася з реваншем проросійських сил, протистояла превалюванню комуністичних ідей, а також докладала значних зусиль до відновлення історичної правди про національно-визвольну боротьбу ОУН-УПА, їх гідного вшанування, а також намагалася вплинути на засвоєння українським суспільством культурно-історичних уроків минулого та усвідомлення своєї історичної місії [10].

ОУН та КУН відігравали провідну ідеологічну роль у розвитку українського націоналізму в незалежній Україні. Зокрема, на Конференції українських націоналістів, що відбулась у Києві 28–29 березня 1992 р., велику увагу було приділено проблемам української культури. Зазначалося, що культура – це основа існування народу, вона впливає на соціальне і матеріальне життя в державі, зберігає традиційну самобутність та світоглядні цінності, охоплює мовні, освітні, наукові, літературні, мистецькі та релігійні прояви та ін. А народ не лише усвідомлює культурну самобутність своєї нації, але й бореться за визволення і державну незалежність [10, с. 208]. Постанови Конференції у справах української культури передбачали боротьбу проти її провінційності, за престижність та привабливість. Щоб цього досягти, необхідно подолати посткомуністичну шароварну ментальність у свідомості українців. У загальних рисах були розроблені основні вектори щодо впливу на етнокультурні процеси, майже все з цих планів ОУН було втілено в життя за допомогою легалізованої в Україні політичної партії КУН [10, с. 209–210].

Стецько підтримувала діяльність благодійних фондів. Зокрема, на Другому Великому Зборі КУН у 1995 р. вона наголосила у своєму виступі на тому, що заради молодого покоління та його майбутнього в червні 1995 р. у Києві було створено та зареєстровано Благодійний фонд ім. Ярослава Стецька передусім «для збереження та розвитку культурних традицій, релігійних цінностей і моральних інститутів української нації, для захисту української культури від вороже наставлених та чужих їй вчень та ідеологій, щоб подолати наслідки русифікації розвитком української духовності та освіти, для поширення і затвердження національно-патріотичної ідеології в українському суспільстві» [21, с. 1158]. Одним із програмових завдань фонду було: «Створення стипендіального фонду, з якого будуть призначатись цільові стипендії та премії молодим науковцям та журналістам і студентам. Бо фонд має на меті ствердження національної ідеї, примноження інтелекту нації шляхом залучення молодих науковців та студентства до науково-дослідницької роботи з проблем вивчення історичної, філософської, політологічної спадщини українського народу, його багатовікових надбань. Патріотично налаштовані спортсмени, які гідно представляють честь України, також не лишаються поза увагою фонду» [13, с. 24].

Слава Стецько підтримувала наукові та науково-популярні видання. Зокрема, у 1996 р. за фінансової допомоги Я. Стецько та Фонду «Третій сектор» було видано перший номер науково-популярного видання календаря-щорічника «Українознавство». Адже у ньому, окрім власне календаря визначних подій та пам'ятних дат, були також рубрики, присвячені українській історії, державі, культурі, українській природі, діаспорі тощо [41].

Наведемо фрагмент спогадів П. Кононенка про Славу Стецько (він доволі об'ємний, проте вартий уваги): «Коли думаєш про неї, то мимоволі бачиш постаті Індіри Ганді і Маргарет Тетчер – жінок великої впливової сили. Маємо бачити і Славу Стецько в межах як української, так і світової історії, адже вона не випадково очолювала надзвичайно впливову міжнародну організацію – як Президент Антибільшовицького Блоку Народів, а також український Конгрес націоналістів та була



авторитетним депутатом Верховної Ради України. Ті відомі жінки були впливовими і тому, що посідали високі державні пости. Слава Стецько володіла владою розуму, прогресивних ідей, полум'яного Слова. Отже: і поставала перед усім світом і як один із чільних керівників Руху опору в боротьбі з імперськими системами та ідеологіями, і як визнаний незрадливий лідер українського національно-державного відродження.

При цьому вона вражала й приваблювала не тільки як діяч міжнародного руху, а й як надзвичайно яскрава особистість, людина високих громадянських чеснот і гуманістичних рис.

На доказ – лише один приклад. 1995 року на Тайвані проводився Конгрес АБН. Привертати увагу представники різних континентів. Серед них були популярні діячі міжнародного рівня. І все ж найбільшою увагою користувалася наша Слава Стецько: вона, як Президент АБН, визначала і зміст, і стиль роботи; характер стосунків між учасниками форуму. Ситуація була напруженою: Росія вела війну з народом Ічкерії, що боровся за свій суверенітет. Були ті, що практично змирилися з неминучою анексією, і ті, що гарячково вимагали вжити якихось рішучих заходів...

Слава Стецько поводитися уважно й розважно: аналізувала, спонукала до розгляду різних варіантів та гідності у відстоюванні ідеалів АБН. До неї прислухалися, бо згоджувалися: йшлося про велику міжнародну політику. Хоча дехто і ремствував: «Президент не виявляє рішучості».

І тут сталася подія принципового значення: розпочавши доповідь про державно-політичне становище та перспективи розвитку України як суверенної республіки, доповідач (автор цієї статті. – П.К.) з подивом побачив, що в першому ряді зали сидить 9 (дозволялося до 4-х) представників РФ в особі... колишнього прем'єра Павлова та інших членів ГКЧП. І це – на з'їзді АБН!.. Вважаючи, що це є брутальною наругою над принципами міжнародної антиімперської організації, постало питання про позбавлення тієї делегації права бути на форумі, а разом з тим про необхідність прийняття ухвали з рішучим осудом політики неоколоніалізму.

Здавалося б, усе зрозуміло. Але за тим крилася таємна гра: Тайвань, розраховуючи на повернення до Ради Безпеки ООН, робив ставку на підтримку з боку Росії.

Сталося замішання.

Виступ голови української ланки АБН Левка Лук'яненка справив велике враження, – але з прийняттям осудливої резолюції не складалося.

Ось тоді взяла слово Слава Стецько. Її виступ був дивовижним: і протести доповідача, і вагомі аргументи Л. Лук'яненка, і свою позицію Слава Стецько спочатку висловила українською, а потім англійською, німецькою і французькою мовами. При цьому велася вона просто й демократично, з повагою навіть до опонентів, – але це ще більше підкреслювало її харизму природної неординарності і навіть величності. Образність, аналітика, аргументованість будили від угодовства й душевного спліну. Учасники форуму заворожено дивилися на свого президента й підносилися до рівня своєї місії!

Представники РФ похнюплено залишили залу засідань... У повітрі витав дух справедливості переможної людської звитяжності, гідності. І української визвольної ідеї. Як і на засіданнях Верховної Ради України, коли виступала Слава Стецько» [3, с. 18].

Слава Стецько, зберігши в еміграції свою етнокультурну ідентичність (українськість), завдяки своєму революційному та міжнародному дипломатичному досвіду та чіткій громадянській і державницькій позиції розуміла, що політика має безпосередній вплив на всі етнокультурні процеси, намагалася потрапити в український парламент заради того, щоб мати вплив на державну політику, зокрема на збереження українського етнокультурного середовища та його захист від внутрішніх пострадянських і зовнішніх неоімперських загроз політики реваншу Росії, а не задля задоволення власних владних амбіцій.

Завдяки наполегливій виборчій кампанії у 1997 р. з високим ступенем народної довіри Славу Стецько було вперше обрано на довиборах до Верховної Ради України II скликання від Надвірнянського виборчого округу Івано-Франківської області. Протягом своєї першої депутатської каденції вона увійшла до депутатського об'єднання «Нація і держава», про створення якого було оголошено



4 квітня 1997 р. у Верховній Раді України. Його уповноваженими представниками, окрім неї, стали Л. Лук'яненко та С. Хмара [23].

На пленарному засіданні 17 липня 1997 р. від імені депутатів цього об'єднання Слава Стецько висловила позицію щодо галасу, зчиненого представниками лівих фракцій на засіданні від 15 липня довкола проведення маневрів міжнародних (двосторонніх Україна – США) військово-морських навчань «Сі-Бриз» («Sea Breeze – 1997»), запланованих на 25–31 серпня у Криму. Ці навчання, відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння й співробітництво в галузі оборонних і військових відносин між Міністерством оборони України та США від 1993 р. вперше мали проводитися на території України. Комуністи ж називали заплановані тренування «незаконними та антиконституційними» і були проти їх проведення [24]. Така позиція лівих сил, на думку Слави Стецько, «у черговий раз засвідчує їх роль як п'ятої колони Москви в Україні у відстоюванні геополітичних інтересів своїх російських керівників та покровителів. Комуно-соціалісти цілковито ігнорують інтереси української держави, що полягають зокрема, у розвитку всебічних, рівноправних партнерських відносин з усіма країнами, інтеграції у європейське співробітництво, рішучому незалежанні від Москви і всьлякому поборюванні її імперських домагань. Близько 75 років тому одним із лідерів українського націоналізму Хвильовим було висунуто гасло «Геть від Москви!», яке є надзвичайно актуальним до сьогодні. Але українські націонал-комуністи були винищені окупаційною владою, а ті, хто прийшов їм на зміну, геть втратили національне обличчя, позбулися природного почуття патріотизму, втратили рідну мову і стали московськими перевертнями-яничарами. «Раби, підніжки, грязь Москви», – сказав про таких наш національний пророк Тарас Шевченко. Тож і відстоюють тепер Петро Симоненко і його товариші за вказівкою своїх московських вождів чужі Україні інтереси. [...] Тому, можна стверджувати, що дії комуно-соціалістів спрямовані на виконання двох завдань: по-перше, засвідчити своє підданство Москві, по-друге, в черговий раз паралізувати роботу Верховної Ради, перевести її в деструктивне русло, зірвати розгляд справді важливих питань, щоб затягти далі кризову ситуацію в державі» [25].

І звісно, комуністи, як «п'ята колона Москви», виступали проти підписання Хартії про особливе партнерство України в НАТО. Про це, тобто проти «розширення НАТО на Схід», заявив П. Симоненко з трибуни Верховній Раді України 8 липня 1997 р. А його колега-депутат із Севастополя з фракції комуністів А.В.Юрковський, продовжив компартійну лінію «Україна вне НАТО» та порівняв такий крок з гітлерівським наступом [24].

Так само активно Слава Стецько виступала за декомунізацію культурної сфери України, зокрема проти святкування подій 7 листопада (25 жовтня) 1917 р., коли більшовики на чолі з Леніном здійснили збройний переворот і захопили владу, і з того часу розпочалося становлення комуністично-тоталітарного режиму, від репресій якого постраждали мільйони українців. Проти тих комуністів, що закликали виходити на демонстрації, присвячені т.зв. «80-летию Великого Октябрю». У своєму зверненні, виголошеному від імені КУН на пленарному засіданні 5 листопада 1997 р. Слава Стецько підкреслила: «Усупереч здоровому глузду, інтересам розвитку державницького світогляду та формування самосвідомості української нації в Україні й досі продовжується святкування жовтневого заколоту російських більшовиків. Наслідками подій 7 і 8 листопада для українського народу стали втрата державності і понад 70-літня окупація московською владою, яка принесла нам трагедії Крут і Базару, три голодомори, фізичне винищення цвіту української інтелігенції, мільйони і мільйони жертв. Невже сьогодні, в самостійній Українській державі, можуть вшановуватися події, унаслідок яких було знекровлено, обездуховлено й пограбовано наш народ? Адже практично кожна друга українська родина тою або іншою мірою постраждала за роки комуністичного панування. Лише відверті вороги України та її незалежності, лише люди, які внаслідок ідеологічної зашореності цілковито втратили почуття національної гідності й реалістичного сприйняття, можуть продовжувати відзначати цю трагічну дату. Потреби побудови суспільства на національних гуманістичних засадах, потреби відродження культурно-духовних традицій української нації вимагають, щоб це так зване



свято кануло в небуття, як це відбулося в більшості країн, що утворилися на уламках комуністичної імперії. Звертаємося до Верховної Ради з вимогою: в ім'я світлої пам'яті всіх жертв комуністичного тоталітаризму негайно скасувати вшанування днів 7-8 листопада як святкових» [26].

Свій виступ у Верховній Раді 18 листопада 1997 р. Слава Стецько присвятила 55 річному ювілею утворення Української повстанської армії та зауважила, що історична роль УПА, організованої ОУН, має бути визнана на державному рівні. Адже вона «своєю боротьбою від 42-го року до кінця 50-х років виявила яскраві приклади мужності і героїзму, задемонструвала всьому світові незламну волю українського народу жити державним життям на своїй землі. Ця боротьба, продовжена також у концтаборах, на рідних землях та поза межами України, мала засадничий вплив на формування національної свідомості не лише українського, а й інших поневолених Москвою народів, поширення антиімперських і антикомуністичних настроїв і врешті-решт на розвал більшовицької імперії. Саме боротьба ОУН-УПА була найвагомішим чинником, який уможливив відродження української держави. Вічна слава і світла пам'ять героям ОУН-УПА, які у довготривалій боротьбі проти нацистської Німеччини та більшовицької Росії відстояли честь і гідність української нації, поклали своє життя у підмурівок Української самостійної Соборної держави. Серед молодих українських генерацій шириться інтерес до вивчення й усвідомлення правдивої історії про священну боротьбу ОУН-УПА. Відкриваються нові імена героїв, вшановуються їхні могили, встановлюються пам'ятники. Але національно-визвольна боротьба ОУН-УПА ще й досі не визнана владою в Україні. Цього визнання вимагають сотні тисяч людей, які поставили свої підписи під зверненням до Президента й Верховної Ради України. Цього визнання вимагають часники II Всесвітнього форуму українців, що зафіксовано в його основному документі. Цього визнання вимагають мільйони українських патріотів – мешканців України і мільйони розкиданих по світах чесних людей на всій планеті, які знають правду про боротьбу ОУН-УПА» [27; 38, с. 1157].

За парламентською традицією, як найстарший за віком депутат, виголошуючи присягу на першій сесії ВР України III скликання, Слава Стецько трохи відійшла від процедури та зазначила про те, що «жертви мільйонів були не даремні» і що вони очікують, що депутати будуть чесно приймати закони, які допоможуть об'єднати народ і народних обранців «довкола національної ідеї, гарантувати соціальну справедливість усім громадянам України, вивести її з економічної кризи і скріпити позицію Української держави у світі» [28].

Так, в українському парламенті Славі Стецько було зовсім не просто, доводилося вислуховувати різні звинувачення та страждати від паплюження своєї честі та гідності. Депутати від фракції комуністів постійно та нещадно, як метод політичного тиску, продовжували поширювати перекручені культурно-історичні факти і створювати фейки про «буржуазних націоналістів», дезінформуючи українське суспільство, що націоналісти нібито розповсюджують фашистську ідеологію, незважаючи на те, що основоположні ідеологеми нацистської тоталітарної завоюницької та української революційної національної ідеологій докорінно відрізняються. Адже в українських націоналістів не було намірів поневолити якусь націю або завоювали іншу державу, які, натомість, були у гітлерівців. Не було також зверхності у ставленні до поневолених націй. Українські націоналісти захищали свою окуповану Батьківщину, прагнули відновити державну незалежність Української Самостійної Соборної Держави (УССД), вони боролися проти всіх загарбників, головне – проти більшовиків, тобто проти тоталітарно-комуністичного режиму радянської влади, польських та гітлерівських загарбників. Проте ідеологам Кремля було вигідно приклеїти українським націоналістам ярлик «гітлерівських колабораціоністів» та звинувачувати також в антисемітизмі. В цьому Славу Стецько та її та її чоловіка – Я. Стецька, голову Українського державного правління в 1941 р. – прилюдно звинувачував лідер партії комуністів П. Симоненко. Він розповсюдив свою заяву-протест у ВР України, а фракція КПУ зробила демонстративний демарш із зали засідань [28].

Коли журналісти її запитали: « – Чим Ви можете відповісти на звинувачення на адресу ОУН, що стосується співпраці з гітлерівцями?», – Слава Стецько відповіла: « – Знову ж таки більшовики



дуже сильно старалися очорнити ОУН. За нас говорять факти: коли почалася війна і гітлерівці вже покинули Львів, залишивши море трупів, саме у Львові Актом від 30 червня була відновлена незалежність України. ОУН вирішила, що тут, у Львові, прийшов час проголосити волю українського народу, незважаючи на окупацію. Ми від самого початку усвідомлювали, що Німеччина не буде підтримувати українську незалежність. Наші люди читали *Mein Kampf* і знали, що німці від України хочуть отримати лише безкоштовну робочу силу і хліб, тобто зробити з неї колонію, якою можна буде легко керувати. Нічим не краще російського сценарію! І ОУН вирішила, що світу треба продемонструвати право українського народу на незалежність. Показати, що ні радянська влада, ні фашисти не мають права на українську землю. І коли був прийнятий Акт, створили уряд, головою якого став мій чоловік Ярослав Стецько. Це факт, що німці не були готові визнати український уряд. Через два тижні Степана Бандеру і Ярослава Стецька заарештували і перевезли до Берліна, де їх намагалися переконати, щоб вони відкликали Акт про державну незалежність, в іншому випадку потраплять до в'язниці. Перед тим тисячі українців були арештовані, незліченна кількість людей загинула в таборах. Між фашистами і українським народом йшла жаклива боротьба. Заява про співпрацю між нами – це колосальна брехня» [2].

А на питання: « – Чому націоналістичні ідеї не користуються популярністю настільки, щоб стало можливим створення на їхній платформі парламентської більшості?», – вона відповіла: « – У час між двома світовими війнами націоналістичній ідеї значного збитку завдало те, що в Німеччині був нацизм, що дав більшовикам можливість постійно агітувати за знищення націоналізму, пов'язуючи його з нацизмом, за знищення всього того, що націоналістами було зроблено. Більшовики намагалися довести, що так звані «буржуазні націоналісти» працюють лише на шкоду своїй нації. Нас порівнювали з фашистами. Ще сьогодні потрібно докласти багато зусиль, щоб пролити світло на історію націоналізму. Наприклад, постійно заявляють, що Українська повстанська армія – це були бандити. Ну як же могли члени УПА бути бандитами, якщо їм не допомагала жодна країна, а тільки лише власний народ? Український народ армію одягав, взував, годував, давав транспорт, медичну допомогу. Все, що мала УПА, було отримано від власного народу. Багато хто називав УПА всенародною армією, і це дійсно було так. У ній служили і студенти, і робітники, і селяни. Приходили зовсім молоді хлопці п'ятнадцяти-сімнадцяти років, яких треба було повертати додому, але всі вони хотіли йти в УПА» [2].

Щодо звинувачення українських націоналістів в антисемітизмі, то Слава Стецько завжди відповідала, що в УПА було багато євреїв, приклади про ставлення ОУН до них вона наводила з власного досвіду: «Коли наша організація відновлювала незалежність України в 1941 році, ми зайняли один центральний будинок. В цьому будинку перебувало наше бюро, і в одній з кімнат жила я. А в іншій кімнаті ми – бандерівці, націоналісти – переховували єврейську родину. Українських сімей, які робили так само, було дуже багато: люди ховали тих, кого знали, з ким разом працювали. Тим самим українці багатьом ризикували, адже їм доводилося стикатися з серйозними загрозами, але вони продовжували ховати євреїв. УПА не мала до антисемітизму жодного стосунку, у нас було дуже багато євреїв – бійців, лікарів, працівників. Взагалі в УПА були окремі загони з представників невірних народів, в тому числі і євреїв. Дуже багато наших друзів євреїв могли б чимало про це розповісти» [2].

Слава Стецько спробувала захистити свою позицію в суді, проте дошукатися правди так і не змогла [20, с. 171]. 18 травня 1999 р вона, подала позов проти лідера КПУ П. Симоненка щодо захисту своєї гідності і ділової репутації. Підстава позову – поширення 12 травня 1998 р. заяви фракції КПУ, де українських націоналістів і, зокрема, Славу Стецько, було звинувачено у немовби «співпраці з гітлерівцями». Проте, чого варто було очікувати від судової системи, що звикла діяти за вказівками «згори»... Справедливості добитися не вдалося, бо в позові було відмовлено [40].

6 жовтня 1999 р. Слава Стецько виступила у парламенті із заявою з приводу 40-ї річниці з дня загибелі С. Бандери від рук агента КДБ. У заяві йшлося про те, що комуністична влада абсолютно перекутила і сфальшувала історію України ХХ століття, зосередивши найбільше брехні довкола



постаті провідника революційної ОУН. Водночас вона підкреслила, що для свідомих українців він був і залишається символом національного відродження, починаючи з 1939 р., коли під його проводом розпочалася збройна боротьба проти двох окупантів – німецько-нацистського і російсько-більшовицького за незалежну Українську державу. «Саме під його стягом УПА за підтримки народу впродовж 14 років героїчно боролася з антилюдською імперією зла. Ім'я Бандери було настільки ненависне комуністичній владі, що вона вдалася до терористичного акту проти нього, нехтуючи загрозою викриття і широкого міжнародного розголосу» [31].

Попри всі потуги комуністів та інших «доброзичливців» Стецько успішно продовжувала звертати увагу народних депутатів та всього суспільства на відновленні історичної правди та справедливого визнання ОУН-УПА, на пріоритетності визнання і вшанування борців за відновлення української державності, їхньої ролі у подальшому розвитку державності та етнокультурної самобутності української нації, як і на важливості цього етнокультурного етапу розвитку української держави.

На пленарному засіданні 17 листопада 1999 р. вона вкотре нагадала про необхідність «всенародного суду над злочинами Комуністичної партії і заборони діяльності цієї організації з нелюдською ідеологією; визнання ветеранів ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні; посилення європейського вектора в зовнішній політиці України; послідовного курсу на входження в європейські та євроатлантичні структури; послідовних кроків у кадровій політиці; заміни посткомуністичного корумпованого чиновництва національними управлінськими кадрами на всіх щаблях влади; сприяння піднесенню духовності українського народу, зокрема сприяння утворенню єдиної помісної церкви; підвищення уваги до розвитку української культури, освіти, науки; забезпечення сприятливих умов для найширшого використання української мови в усіх сферах суспільного життя та прискорення дерусифікації України» [32].

6 травня 1999 р. Слава Стецько увійшла до складу депутатської фракції «Реформи – Центр», яку й була уповноважена представляти в ВР України [30]. Вона постійно звертала увагу депутатів та всього суспільства на історичній вазі основних віх українського етнокультурного розвитку, що пов'язані з історією ОУН та УПА та їх діями, які полягли в боротьбі з окупантами протягом 1939–1956 рр.; вважала внесок їх діячів недооціненим, адже ця боротьба стала наріжним каменем для подальшого створення новітньої держави у 1991 р.; наголошувала на більш уважному ставленні культурно-історичних фактів, які відіграли вирішальну роль у боротьбі за волю та незалежність України ХХ ст.; підкреслювала, що обрання українського державного правління 30 червня 1941 р. посідає визначне місце в історії України поряд із княжим та гетьманським періодом становлення української державності 1917–1921 рр. [33].

Вкотре наполягала на визнанні ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні, закликала депутатів підтримати цю позицію, щоб герої-борці за свободу не залишалися упослідженими чи дискримінованими. Вона стверджувала, що «глибокий трагізм долі українського народу пов'язаний насамперед із тим, що, розділений кордонами чотирьох країн у передвоєнний час, він ще не став носієм природного для державних народів державницького світогляду. Якщо у свідомості галичан домінував національний патріотизм, то у свідомість основної маси, що жили на Наддніпрянщині, вбивалася комуністична ідеологія. Тож не дивно, що тоді, коли одні воювали з німецькими окупантами «за Родіну, за Сталіна», інші мріяли в повоєнний час створити національну державу і тому після вигнання німецьких окупантів ще довгий час збройно боролися з окупантами більшовицькими. Боролися, зауважимо, за ту саму Україну, що постала як незалежна держава в 1991 році. А після закінчення війни, після багатьох років таборів, після переслідувань, утисків, зневаги з боку влади комуністичної ці борці за нашу свободу і досі дискримінуються, але тепер уже владою начебто українською. В усіх країнах, де була подібна ситуація, давно відбулося національне примирення, і колишні воїни зрівняні в правах, рівною мірою користуються пошаною свого народу» [34].

Слава Стецько також доклала зусиль до звільнення українського етнокультурного простору від комуністичної символіки, до декомунізації. Зокрема, виступаючи на пленарному засіданні у ВР



України 16 жовтня 2001 вона ініціювала побудову пам'ятника С. Бандері, а також іншим борцям за визволення України в Києві. А також закликала Раду порушити питання щодо знесення «ідола» з Бессарабського майдану та повну ліквідацію комуністичної символіки по всій Україні [36]. Пам'ятник Леніну знесли під час подій Євромайдану у 2013 р., що стояв на місці масових страт напроти Бессарабського ринку. Пам'ятний знак на честь С. Бандери в Києві у вигляді кам'яного хреста було встановлено у Куренівському парку в день захисників і захисниць України 14 жовтня 2021 р.

На жаль, за життя, Слава Стецько, як і багато інших борців за незалежність України, так і не змогла побачити здійснення всіх своїх задумів, проте її зусилля у парламенті не пройшли марно та згодом виявилися у наступних здобутках зрілої української демократії. Діяльність комуністичної партії в Україні, наразі заборонена, на відміну від РФ, де вона наразі є найбільшою опозиційною партією. В Україні на державному рівні засуджено діяльність комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в та заборонена їхня символіка про що свідчить Закон України 317-VIII від 09.04.2015 [17]. Офіційне визнання ОУН-УПА вперше відбулося теж у 2015 р., про що засвідчено в Законі України «Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314-VIII від 09.04.2015 [18]. Згідно цього Закону правовий статус отримали особи, які брали участь у всіх формах політичної, збройної чи іншої колективної чи індивідуальної боротьби за незалежність України у складі таких організацій, структур та формувань як УВО, ОУН, УПА, УГВР, АБН та ін. Згодом, ВР ухвалила зміни № 2640-VIII від 06.12.2018 р. до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», чинного від 22 жовтня 1993 № 3551-XII, якими воїнів УВО, ОУН та УПА визнано учасниками бойових дій [16].

«Символ волі народної» – так охарактеризував П. Кононенко цю видатну жінку, з якою йому довелося в житті не лише зустрітися, а й співпрацювати, розвиваючи українську науку та освіту та переймаючись проблемами збереження та тягlosti й безперервності української етнокультурної традиції. Адже, як депутатка, Слава Стецько займалася вирішенням нагальних проблем, зокрема, питаннями захисту та сприяння розвитку української мови, освіти, науки й культури на всіх ланках, розпочинаючи з родин, садочків, шкіл, загальноосвітніх і професійних, а також вищих навчальних закладів, громадських, культурно-мистецьких закладах і організаціях і завершуючи сільськогосподарськими та промисловими колективами, науково-дослідними інституціями [4, с. 101–102]. Одноименну статтю П. Кононенка «Символ волі народної» було присвячено 90-річному ювілею із дня народження Слави Стецько та опубліковано у часописі «Українознавство» (№2, 2010) [3, с. 18].

Символічним стало об'єднання у 2001 р. у парламенті націонал-патріотичних сил задля спільної роботи в «руслі українського державного патріотизму і конструктивізму». Саме завдяки єднанню націонал-патріотичних сил на парламентських виборах 2002 р. блок В. Ющенка «Наша Україна» вперше набрав більше голосів, ніж КПУ, та отримав можливість створити опозиційний Л. Кучмі блок партій. За дорученням керівників партій Г. Удовенка (НРУ), В. Пинзеника (ПРП), Ю. Костенка (УНП) та Слави Стецько (КУН) І. Юхновський зачитав на пленарному засіданні текст заяви: «Усвідомлюючи свою відповідальність перед українським народом за реалізацію конституційних засад державотворення, забезпечення розвитку економіки держави та соціальної захищеності громадян, виходячи з національних демократичних цінностей та з метою консолідації українського суспільства навколо національної ідеї в ім'я зміцнення Української держави заявляємо про створення міжфракційного об'єднання фракцій Народного руху України, Українського народного руху та партії «Реформи і порядок» – «Реформи-Конгрес» у Верховній Раді України – «Наша Україна», що є парламентським представництвом об'єднання «Наша Україна» на чолі з Віктором Ющенком» [35].

Символічним також було те, що Слава Стецько саме у свій день народження 14 травня 2002 р. як найстарший за віком народний депутат України вдруге привела до присяги новообраний склад IV скликання Верховної Ради України, в тому числі і своїх запеклих опонентів [37].

Комуністична партія продовжувала систематично перешкоджати прийняттю законодавчих ініціатив, що передбачали реабілітацію членів ОУН та воїнів УПА та інших розсекречених фактів про



етнокультурні процеси. Очевидно, це був такий спосіб боротьби з дієвим парламентським українським націоналізмом. Вони постійно застосовували улюблений метод бездоказового умисного перекручування культурно-історичних фактів з метою дезінформування народних депутатів та громадянського суспільства. З метою позбавити український народ своїх національних героїв – борців за національне визволення та відновлення незалежності української держави. Щоразу, виступаючи в Раді, депутати від фракції комуністів намагалися «очорнити» честь, гідність та ділову репутацію діячів ОУН-УПА, зокрема, Слави Стецько та її чоловіка, Я. Стецька, С. Бандери, Р. Шухевича та ін. Так, депутат від фракції комуністів А. О. Александровська у своєму виступі на пленарному засіданні зачитала лист нібито від харків'янина, який звинувачував ОУН-УПА в антисемітизмі. Маніпуляції фактами полягали в тому, що ані прізвища, ані більш-менш правдивих доказів доповідачкою не були озвучені. В листі йшлося про те, що немовби в ОУН-УПА були «фашистські формування», Я. Стецько називався – «фашистом», а сама Слава Стецько – «соратницею фашистів» [38]. Припустимо, що це була спроба вплинути на психоемоційну складову та послабити позиції Слави Стецько в парламенті. Схожими інформаційними маніпуляціями досі користуються російські пропагандисти у засобах масової інформації. Ця депутатка згодом стала однією із лідерів харківського Антимайдану, від проросійських сил брала участь у сепаратистських мітингах навесні 2014 р.

У зв'язку з цим П. Кононенко наголошував, що «Потрібні були таланти мудрості, мужності і політичної толерантності, щоб не поглиблювати протистояння різних політичних сил – і українських, і міжнародних! – а консолідувати їх на принципах ідеї спільної боротьби за визволення і свого, і всіх пригноблених народів. І саме в цих масштабах діяльності й виявляється справжня міра характеру, обдарування та ролі особистості» [3, с. 18].

Слава Стецько постійно цікавилася справами Українського національного гуманітарного ліцею при Університеті, а також Інституту українознавства. Варто навести досить цікаві спогади П. Кононенка про візит Слави Стецько в Інститут українознавства: «Коли зайшла Слава Стецько, Тарас дуже поштиво привітався з нею, висловив компліменти... Бо вона на них заслуговувала: моложава, з приємним обличчям, щирою усмішкою, чітко окресленими рисами вольового обличчя і гострим поглядом. Тип доброї жінки і владного вождя, за яким – дорога важких випробувань, навіть трагічних випробів долі і – мужнього розуму. До компліментів вона поставилась гречно, але без властивої жінкам кокетливості... Пильно оглянула мій кабінет – книги, портрети Тараса Шевченка, Франка і Лесі Українки, спокійно, але з підтекстом, запитала: – А де ж – вожді?

Приязно усміхнулась і так само спокійно, але владно попросила розповісти про інститут і ліцей. Справді скрушно зауважила, що на нашому конгресі не може бути – відрядження в Канаду, і стала знайомитись зі списком кандидатів на доповіді.

Але ж це – цілий легіон! І тут я бачу істориків, філологів, фізиків, філософів, джерелознавців, політиків, навіть медиків, мовознавців і культурологів. Не бачу релігієзнавців... І не бачу... знавців історії ОУН та УПА... Розумію, що знайшлися б шукачі ворогів, а ви тільки починаєте... Та я не раз слухала вас – ви же не уникаєте й правди про патріотів-революціонерів!.. Олена Теліга, Іван Багряний, Євген Маланюк – це у вас імена світочів України... Ну а про інших... ми з вами ще подумаємо...

І раптом несподіване:

– Ви ж із матеріалами прес-конференції Степана Бандери знайомі... Та й із історією знаменитого історичного дійства 1941 року – прийняттям у Львові ухвали про відновлення державності... Інші матеріали ви одержите... На виході журнал «Розбудова держави» – долучайтесь до його творення... Знаю, що ви з паном Гунчаком запланували зустріч із вчителями вашого ліцею... Я хотіла там побувати, але... директорка мені... недружно... відповіла... Телефонем, що найближчим часом цього зробити... не вдасться... Вона у вашому ліцеї, але духом... чия?.. Є фахівці, які пропагують Олену Телігу. Та й ви ж у «Дніпровій хвилі» вже зробили презент... Маємо підтримувати педагогів... От як ви це робите з Григорієм Ващенком. Могутній талант! Причетний до створення Декалога українського націоналіста... А знаєте, і Ващенко, і пан Погрібний – ваші земляки, з Чернігівщини...



Я чудувався: оце підготовка до візиту! А ти, Петре, можеш похвалитися відповідальністю?.. А інші лідери політичних рухів? І ті, що при владі, та й ті, що хочуть заволодіти нею?!

– Скоро форум сил АБН (антибільшовицького блоку), мабуть, на Тайвані, хочете бути на ньому? З ваших уже практично зголосилися пан Лук'яненко і професор Роман Гром'як. Ви з ним співпрацюєте. Як бачите його?

Талановитий львів'янин...

І важливо, коли будете від професорського середовища. Не чисті політики...» [5, с. 577–578].

Слава Стецько вважала за необхідне нагороджувати кращих студентів Національного університету «Острозька академія» за успіхи у навчанні грошовими преміями. Тому вона попросила науковців НДІУ П. Кононенка та В. Сніжка від свого імені вручити стипендії. Так, В. Сніжко згадує: «Вона завжди прагнула зустрітися і спілкуватися із значними українськими діячами науки, відвідувала наукові конференції, з'їзди, побувала у багатьох науково-дослідних установах, вищих навчальних закладах і виступала в них із політичними доповідями та лекціями для студентів і викладачів. Із великою зацікавленістю вона зустрічалася з П. Кононенком, Ф. Погребенником, А. Погрібним, А. Алексюком, Ю. Маньком, Я. Ульгурським, І. Головацьким і багатьма іншими науковцями. Дуже любила і завжди спілкувалася з молоддю» [22, с. 23–24].

Співпрацю зі Спілкою української молоді Я. Стецько вважала пріоритетною, тому з її керівництвом зустрічалася особисто і допомагала вирішувати багато проблем, що стосувалися молоді. Голова Молодіжного націоналістичного Конгресу (1998–2002) В. Рог про неї згадував як про надзвичайно працювиту і комунікабельну людину, гарного організатора та діяльного політика – патріота України і фанатку національної ідеї [19, с. 167].

Отже, підсумуємо, що на початку 90-х років ХХ ст. на хвилі великого національного підйому відбулося становлення української суверенної держави щонайперше через становлення її національних інституцій та національних партій завдяки персональним зусиллям їх засновників. Вони стали прикладом, дали світоглядні орієнтири та відкрили можливості для розвитку наступним поколінням українських науковців та новій генерації українських патріотів. Зокрема, показано як національна політична партія КУН та НДІ українознавства стали уособленням та віддзеркаленням того, якою повинна стати суверенна українська національна держава і яка місія в процесі її розбудови належить мові, освіті, науці, культурі, політиці тощо. Нині постать Слави Стецько асоціюється із українським національним патріотизмом парламентського зразка. Особистість академіка П. Кононенка символізує собою НДІ українознавства та його тридцятилітню історію як комплексної міждисциплінарної гуманітарної дисципліни, предметом вивчення якої є Україна, її народ та світове українство в часі та просторі.

Література

1. Великий українець і українознавець. Науково-педагогічний нарис. / за ред. проф. П.І.Сікорського. Львів: ФОП Корпан Б.І., 2011. 88 с.
2. Дорошенко К. Вона пішла переможницею. День. 13. березня 2017 р. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/top-net/vona-pishla-peremozhnytsyeu>
3. Кононенко П. Символ волі народної. Українознавство, 2010, №2. С. 18.
4. Кононенко П. Міра людяності і життєтворчого патріотизму. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 98–102.
5. Кононенко П. Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том II. Київ – Харків: «Майдан», 2021. 752 с.
6. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. К.: Либідь, 1996. 680 с.
7. Кононенко П.П., Касян Л.Г., Семенюченко О.В. Програма курсу за вибором «Українознавство». 5–11 класи (Схвалено для використання у знз. Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України від 03.07.2014 № 14.1/12-Г-1058). Київ: ННДІУВІ. 2014. 32 с.



8. Кононенко П.П, Присяжна Т.М. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1–4 кл. (Схвалено до використання у загальноосвітніх навчальних закладах. Лист №14.1/12-Г-686 від 27.12.2013). Київ: ННДІУВІ, 2013. 47 с.
9. Кононенко Петро Петрович. Українська Академія Наук. URL: <https://www.uan.ua/ua/content/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>
10. Конференція Українських Націоналістів Київ, 28–29 березня. Доповіді. Дискусії. Постанови. Бібліотека українського державника. Ч. 1. Лондон, Київ: Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). 1992. 224 с.
11. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. «Я і Україна». Українознавство, 2019. № 1. С. 110–133.
12. Науково-дослідний інститут українознавства. Інтернет-сайт. URL: <http://ndiu.org.ua>
13. Отрошко Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років ХХ ст. до початку 2000-х років. Українознавство. 2018. № 3. С. 62–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6
14. Пасемко І. П. Кононенко Петро Петрович. Енциклопедія сучасної України: електронна версія; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=4962
15. Політична партія Конгрес Українських Націоналістів. Зареєстрована Міністерством юстиції України від 26 січня 1993 р. № 385 URL: <https://usr.minust.gov.ua/content/free-search/person-result>
16. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті. Закон України № 2640–VIII від 06.12.2018 р. Відомості Верховної Ради, 2019, № 2. С. 11.
17. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Закон України 317–VIII від 09.04.2015. Відомості Верховної Ради, 2015. № 26. С. 219.
18. Про правовий статус вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті. Закон України 314–VIII від 09.04.2015. Відомості Верховної Ради, 2015, № 25. С. 190.
19. Рог В. Її приклад і заповіт. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 165–168.
20. Сергійчук В. Уроки Слави Стецько й уроки для неї. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. С. 169–172.
21. Слава Стецько: «Гарантією безпеки нації є її власна сила». Визвольний шлях. Кн. 10 (571), жовтень 1995. С. 1155–1161.
22. Сніжко В. Для нас усіх вона була... пані Слава. Українознавство. 2003. Число 2–3 (7–8). С. 18–25.
23. Стенограма пленарного засідання від 4 квітня 1997. Бюлетень № 49. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4168.html>
24. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1997. Бюлетень № 129. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4049.html>
25. Стенограма пленарного засідання від 17 липня 1997. Бюлетень № 133. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4172.html>
26. Стенограма пленарного засідання від 5 листопада 1997. Бюлетень № 43. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4276.html>
27. Стенограма пленарного засідання від 18 листопада 1997. Бюлетень № 50. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4283.html>
28. Стенограма пленарного засідання від 12 травня 1998. Бюлетень № 1. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2046.html>
29. Стенограма пленарного засідання від 15 липня 1998. Бюлетень № 68. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2114.html>
30. Стенограма пленарного засідання від 6 травня 1999. Бюлетень № 49. URL: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2273.html>



31. Стенограма пленарного засідання від 6 жовтня 1999. Бюлетень № 17. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2336.html>
32. Стенограма пленарного засідання від 17 листопада 1999. Бюлетень № 34. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2353.html>
33. Стенограма пленарного засідання від 4 липня 2000. Бюлетень № 73. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2525.html>
34. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2000. Бюлетень № 7. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2543.html>
35. Стенограма пленарного засідання від 19 вересня 2001. Бюлетень № 10. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3401.html>
36. Стенограма пленарного засідання від 16 жовтня 2001. Бюлетень № 21. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3412.html>
37. Стенограма пленарного засідання від 14 травня 2002. Бюлетень № 1. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1465.html>
38. Стенограма пленарного засідання від 25 жовтня 2002. Бюлетень № 26. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/1546.html>
39. Стецько С. Звернення до учасників Другого Всесвітнього форуму українців з приводу визнання боротьби ОУН–УПА як національно-визвольної. *Визвольний Шлях*, 1997. Кн. 10. С. 1157.
40. Суд Славы Стецько против Симоненко. Уніан. Фотобанк. Фото О. Синиці. URL: <https://photo.unian.net/theme/808-sud-slavy-stecko-protiv-simonenko.html>
41. *Українознавство – календар-щорічник*. Науково-популярне видання. / Упорядники: І. Заславський, В. Піскун. К., 1996. 91 с.



Вибрана бібліографія праць Петра Кононенка

1962

Образ, що кличе за собою. Київ, «Знання», УРСР. 1962.

1963

Матеріали до вивчення історії української літератури. Т. 5. Кн. 1. Київ: «Радянська школа», 1963 (у співавт.).

1966

Матеріали до вивчення історії української літератури. Т. 5. Кн. 2. Київ: «Радянська школа», 1966 (у співавт.).

Проблема героя в художественной литературе (эпоса, Греции, Рима, Средневековья и Возрождения). 1966.

1968

Суспільство – людина – герой літератури. Київ: «Молодь», 1968.

1971

Проблемы гуманизма в украинской литературе на современном этапе. Киев, 1971.

1973

Два світи – дві естетики. Київ, «Знання», 1973.

1975

Співець революції Михайло Стельмах. Київ, «Знання», 1975.

1977

Джерела розквіту. Київ: «Молодь», 1977.

На шляху взаємозбагачення. Київ, «Знання», 1977.

1980

Новаторство і традиції української радянської прози. Київ, «Знання», 1980.

1981

У пошуках суті. К.: Радянський письменник. 1981.

1982

Торжество братерства. К.: Дніпро. 1982.

Комуністична партійність – вищий прояв народності. Київ, «Знання», 1982.

1984

Село в українській літературі: літературно-критичний нарис. К.: Радянський письменник. 1984.

Сучасне село в українській радянській літературі. Київ, «Знання», 1984.

1985

Село в українській літературі. К.: Радянський письменник. 1985.

Партійність, народність, художнє новаторство літератури. Київ: «Вища школа», 1985.



1986

Историческое движение литературы и проблема ее народности. К., 1986.

1988

Особисто причетний (О. Гончар). Київ, «Знання», 1988.

1991

Українська мова. Посібник. К.: Либідь, 1991 (у спіавт.).

1992

Українська мова. Посібник. К.: Либідь, 1992 (у спіавт.).

Дніпрова хвиля. Хрестоматія з української літератури. К.: Освіта, 1992.

Програма з української літератури для середньої загальноосвітньої школи. К., 1992.

1993

Українська література другої половини XIX – XX ст. Підручник. К.: Вища школа, 1993.

Корінь і крона. Посібник. К.: Вища школа, 1993.

1994

Українознавство. Посібник. К.: Заповіт, 1994.

Українська література. Проблеми розвитку. К.: Либідь, 1994.

1996

Українознавство. Підручник. К.: Либідь, 1996.

Концепції, програми з українознавства. К., 1996.

Програма з українознавства для вищих навчальних закладів. К., 1996.

«Свою Україну любіть...». К.: Твім інтер, 1996. 224 с.

Марія на Голгофі. – Вибрані твори. К., 1996.

1998

Українська література для XI кл. К.: Тов. «ЛДЛ», 1998.

Програма з українознавства для середніх навчальних закладів. К., 1998.

Великий син українського народу (М. Грушевський). К., 1998.

1999

Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. – К.: Наша наука і культура, 1999. 168 с.

Вибрані твори у трьох томах. К., 1999.

2000

Українська література для X кл. К.: Тов. «ЛДЛ», 2000 р.

Українська література у портретах і довідках: Давня література XIX ст.: Довідник. Редкол.: С.П. Денисюк, В.Г. Дончик, П.П. Кононенко та ін. К.: Либідь, 2000. 360 с.

Духовність українського народу. Становлення, проблеми, перспективи. Україна на зламі тисячоліть: Зб. наук. праць. К.: МАУП, 2000. С. 109–119 (у спіавт.).

Могутній талант (П. Куліш). Публіцист мислі й серця: Збірник праць на пошану 80-річчя Р. Олійника-Рахманного. К.: Четверта Хвиля, 2000. С. 207–228.



Творчі та ідейні шукання П.О. Куліша в контексті сьогодення: Збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша. За заг. ред. П.П. Кононенка, І.С. Плюща. К.: МП Леся, 2000. С. 8–26 (у співавт.).

Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самотворення особистості й народу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Українознавство. К., 2000. Вип. 3. С. 4–12.

Програма з українознавства для 1–12 класів. Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України. К., 2000 47 с.

Хто піднімає «хвилі» навколо української мови? Наше слово. 2000. № 18 (2231). С. 8.

Віра і мова, нація і держава – визначальні чинники громадянської свідомості. Вечірній Київ. 2000. 1 вересня. С. 5.

Чи потрібен ВАК? Економічний часопис. 2000. № 6. С. 51–52.

Українознавство в системі освіти. Освіта. 2000. 25 жовтня – 1 листопада. С. 8–9.

2001

Educational Reform and Language Issue in Ukraine. Ethnicity, Rase and Nationality in Education. A Global perspective. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. New Jersey Лондон, 2001. С. 213–232 (у співавт.).

Вступне слово. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. К.: Веселка, 2001. С. 6–16.

Десять років шляхом розвитку українознавства як цілісної науки і освітньої дисципліни. Українознавство – наука самопізнання українського народу: Матеріали X щорічної Міжнародної науково-практичної конференції; 18–20 жовтня 2001 р. Загальна ред. Кононенко П.П., наук. ред.-упорядн. Ярошинський О.Б. К.: НДІУ, 2001. С. 6–10.

Доктрина і розвиток української освіти в XXI столітті. Освіта. 2001. 26 вересня – 3 жовтня. С. 2–3.

Душа, доля і крила народу. Столиця. 2001. 23 серпня. С. 5.

Зерно, що в душах проростає. За вільну Україну. 2001. 18 липня. С. 5.

Ми стаємо знаряддям чужинецьких інтересів. За вільну Україну. 2001. 11 грудня. С. 4.

Мова – душа народу. Літературна Україна. 2001. 29. XI. С. 7.

На всі навчальні предмети, принаймні гуманітарні, слід дивитися очима українця. Всесвітня література. 2001. № 11. С. 8.

Навіщо пізнавати самого себе. Молодь України. 2001. 8 листопада. С. 2.

Навчально-виховні програми з українознавства. Міністерство освіти і науки України, Наук.-дослід. ін-т українознавства, Міжнародна асоціація «Україна і світове українство», «Шкільна Рада» (США), Міжнародний фонд ім. Ярослава Мудрого, Центр «Українознавство» т-ва «Знання» України; Ред.-видав. рада НДІУ МОН: П.П. Кононенко (голова) та ін. К.: Знання України, 2001. 330с.

Однакові культури – загибель цивілізації. За вільну Україну. 2001. 11 липня. С. 5.

Освіта XXI століття: філософія родинності. К.: Артек, 2001. 240 с. (у співавт.).

Проблеми сутності нового й інноваційного. Педагогічні новації столичної освіти. Щорічник ГУОК. К., 2001. С. 21–31.

Самоідентифікація української нації як чинник духовного та інтелектуального збагачення суспільства. Наукові праці та матеріали конференції «Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молодь». – К.: Тов-во «Знання» України, 2001. Вип. 1. С. 434–441.

Слово до читача. Навчально-виховні програми з українознавства. К.: Знання України, 2001. С. 3–4.

Тільки великий народ міг народити стільки велетнів. За вільну Україну. 2001. 18 грудня. С. 7.

Україна і вселюдство. Українознавчі інституції та центри в розбудові українського світу. Освіта, 22–29 серпня. С. 8–9.



Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості. Українознавство. К., 2001. Число 1. С. 34–49 (у співавт.).

Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самотворення особистості й народу. «Українознавство», Вид. центр «Київ. ун-т.», 2001. Вип. 3. С. 4–12.

Українознавство в системі освіти. Директор школи. 2001. № 5 (149). С. 14.

Українознавство в системі освіти. Освіта. 2001. 25.X.–1.XI. С. 8–9.

Українознавство Третього тисячоліття. Українознавство. 2001. Число 1. С. 4–10.

Шлях один – філософія гуманістичної родинності. Віче. 2001. № 7. С. 74–93 (у співавт.).

Що найперше: мова чи правопис? Шлях перемоги. 2001. 7 лютого. С. 10.

Якою мовою говорив український народ до І. Котляревського. Культурно-просвітний альманах. Калущ, 2001. С. 57–65.

2002

«Конституція» Пилипа Орлика в історичному контексті української суспільно-політичної думки. Слово Просвіти, 2002.

XXI століття: ідея і воля єдності. Українознавство. 2002. Число 1–2. С. 5–7.

Акт 30 червня 1941 року в історії і сучасності. Українознавство. 2002. Число 1–2. С. 220–225.

Молитва й поезія – людина і світ. Українознавство. 2002. Число 1–2. С. 238–239.

Наша земля Україна; Основи нового бачення; До глибин. Наука самопізнання народу: Збірник матеріалів і наукових праць на пошану 75-річчя Петра Кононенка. К.: Веселка, 2002. С. 26–43.

Пилип Орлик і український конституційний процес. Микола Плав'юк. Україна – життя моє. К.: Вид-во ім.Олени Теліги, 2002. С. 881 (у співавт.).

Правда історії – проблема методології. Українознавство. 2002. Число 4. С. 39–46 (у співавт.).

Українознавство – наука самопізнання українського народу. Українознавство. 2002. Число 1–2. С. 22–29.

Українознавство: Наук. бібліогр. довід.: У 2-х т., 4-х ч. Т. 1. Ч. 1. Міністерство освіти і науки України, Наук.-дослід. ін-т українознавства; Ред. кол.: П.П. Кононенко (голова) та ін.; П.П. Кононенко, Л.К. Токар (уклад.). Бровари: Українська ідея, 2002. 424с.

Українознавство: проблеми методології. Українознавство. 2002. Число 4. С. 3–5.

Шлях до щастя: самопізнання, закон і свобода. Українознавство. 2002. Число 3. С. 5–13.

2003

Ad fontes. Українознавство. 2003. Число 4 (9). С. 6–19.

Бобровиччина – дзеркало всеукраїнської землі. Українознавство. 2003. Число 2–3 (7–8). С. 50–61 (у співавт.).

Григорій Сковорода і Лев Толстой. Українознавство. 2003. Число 4 (9). С. 317–321 (у співавт.).

Двоєдушність нам чужа. Слово Просвіти. 2003. № 31 (199). С. 5.

З Україною в серці. П'ятидесятиріччя Шкільної Ради при українському Конгресовому Комітеті Америки. Шкільна Рада. 1953–2003. Нью-Йорк, 2003. С. 108–113.

Мова – це талісман людини і нації. Дивосвіт. 2003. № 1. С. 2–5.

Мова і майбутнє України. Українознавство. 2003. Число 1 (6). С. 3–9. Число 2–3 (7–8). С. 4, 15–16; Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 279–290.

Слово до читача. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 6–14.

Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 72–96 (у співавт.).

Українознавство – наука самопізнання українського народу. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 96–109.



Українознавство в розбудові громадянського суспільства. Українознавство. 2003. Число 4 (9). С. 74–79.

Українознавство Третього тисячоліття. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 15–24.

Українознавство: проблеми методології. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2003. Т. I. С. 109–114.

Українська література: Хрестоматія для учнів 10 класу середніх загальноосвітніх шкіл. К.: ЛДЛ, 2003.

Українська освіта і наука на сучасному етапі: проблеми і перспективи. Українознавство. 2003. Число 1 (6). С. 69–75 (у співавт.).

Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. Обухів: «ГНИП», 2003. 519 с. (у співавт.).

2004

200-річчя Михайла Максимовича. Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 35.

Віль Григорович Гримич. Перекладач, громадський діяч. Українознавство. 2004. Число 3–4. С. 290–298.

Григорій Кочур у ролі Гамлета. Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 324–326.

До єдності через багатоманітність. Українознавство. 2004. Число 3–4. С. 14–28;

Науковий Вісник Українського університету. М., 2004. Т. VI. С. 106–113.

Дорогою до правди про себе і про світ. Коваленко С., Пугач О. Опис козацької України 1649-го року: Довідник. К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. С. 3–6.

Євген Федоренко. Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 92–96.

Замість передмови. На великій дорозі. Сазоненко Г. С. Педагогіка успіху: Досвід становлення акмеологічної системи ліцею: Науково-методичний посібник. К.: Гнозис, 2004. С. 6–11.

Лицар (Павличко Д.). Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 104–105.

Оранжево-сонячна революція. Українознавство. 2004. Число 3–4. С. 5–12.

Світ і світло творчості Юрія Мушкетика. Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 128–138.

Слово до читача. Програма з українознавства для I–XII класів середньої загальноосвітньої школи. Українознавство: Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти. К.: Міленіум, 2004. С. 5–7.

Українознавство в розбудові громадянського суспільства. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2004. Т. III. С. 8–21.

Українознавчі дисципліни в системі дистанційного навчання. Українознавство. 2004. Число 1–2. С. 248–251.

Українська освіта і наука на сучасному етапі: проблеми і перспективи. Збірник наукових праць НДІУ. К., 2004. Т. II. С. 7–24.

2005

«Національна ідея покликана консолідувати українську націю» (Пам'яті І. Ф. Кураса). Українознавство. 2005. Число 4. С. 322–325 (у співавт.).

«Українознавство»: Алфавітний показчик. Українознавство. 2005. № 3. С. 276–291 (у співавт.).

«Я так люблю її – мою Україну убогу!..» (про О.С. Коноваленко). Українознавство. 2005. Число 3. С. 65–68.

Голос душі народу. Українська мова – моя мова. З творів-роздумів київських школярів і студентів. К.: Міленіум, 2005. С. 61–63.

До книги добра. Українознавство. 2005. № 2. С. 22.

Євген Федоренко. Відданий будівничий України: Есеї, спогади, статті, рецензії. Харків: Майдан, 2005. С. 14–24.



- Микола Луків. Українознавство. 2005. № 3. С. 209.
- Мова і майбутнє народу. Освіта. 2005. № 43–44. 19–26 жовтня. С. 2–5.
- Мова в системі українознавства: Дидактичний матеріал для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. Укл. А.Ю. Пономаренко, П.П. Кононенко, С.Я. Єрмоленко, С.В. Костянтинова, С.А. Яременко. К.: Міленіум, 2005. 142 с.
- Мова і майбутнє народу. Українознавство. 2005. № 4. С. 17–26.
- На лінії рідних сердець. Українознавство. 2005. № 2. С. 170–175.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Монографія. К.: Міленіум, 2005. 358 с.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. Т. IV. С. 7–23.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. Т. V. С. 7–33.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. Т. VI. С. 7–26.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2005. Т. VII. С. 7–12.
- Національна ідея, нація, націоналізм. Українознавство. 2005. Число 1. С. 6–34; Число 2. С. 6–20; Число 3. С. 6–50; Збірник наукових праць НДІУ. К., 2005. Т. IV. С. 7–23; Т. V. С. 7–33; Т. VI. С. 7–26; Т. VII. С. 7–12; Науковий вісник Українського Університету. М., 2005. Т. VIII. С. 46–81.
- Національна ідея, нація, націоналізм: Українська нація і держава очима інших народів. Науковий вісник Українського Університету. М., 2005. Т. IX. С. 84–123.
- Пісня Борислава Степанка. Українознавство. 2005. № 2. С. 52.
- Про поданий депутатом Верховної Ради України О.О. Морозом проект «Закону України про внесення змін до закону України «Про мови в Українській РСР»». Українознавство. 2005. № 1. С. 128–131.
- Проблема націоналізм – національна ідея. Науковий вісник Українського Історичного Клубу. Москва. 2005. Т. XI. С. 179–181.
- Революція – це універсальний процес! Українознавство. 2005. № 4. С. 6–10.
- У світі довкола конгресу (про підготовку до Міжнародного конгресу «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі», 2005 р.). Українознавство. 2005. № 3. С. 146–149.
- Україна: природа, людина, екологія: Методичний посібник. К.: Міленіум, 2005. 98 с. (у спіавт.).
- Українознавство в системі освіти. Українознавець. Львів. 2005. Вип. I. С. 37–46.
- Українознавство: Конспект лекцій. К.: МАУП, 2005. 392 с.: іл. (у спіавт.).
- Українознавство: Навчальна програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. К.: Міленіум, 2005. 36 с.
- Українська література в системі українознавства: Посібник. За заг. ред. Кононенка П.П.; Укл.: Денисюк С.П., Кононенко П.П. К.: ЛДЛ, 2005. 248 с.
- Українська література: Хрестоматія: Для учнів 10–11 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. За ред. П.П. Кононенка, Є.В. Федоренка. К.: Міленіум, 2005. 1264 с.
- Українська освіта і наука на сучасному етапі: проблеми і перспективи. Відданий будівничий України: Есеї, спогади, статті, рецензії. Харків: Майдан, 2005. С. 86–105 (у спіавт.).
- Ухвала Міжнародного конгресу «Українська мова – вчора, сьогодні, завтра в Україні і в світі». Час і Події (Чікаго). 2005. № 49. 15–21 грудня. С. 3 (у спіавт.).
- Художня словесність як українознавство. Українська література в системі українознавства: Посібник. За заг. ред. Кононенка П.П.; Укл.: Денисюк С.П., Кононенко П.П. К.: НДІУ, 2005. С. 63–119 (у спіавт.).



2006

- «Свою Україну любіть!». Українознавство. 2006. № 4. С. 6–24.
- Вірити в силу духу і в свій народ. Українознавство. 2006. № 2. С. 6–24 (у співавт.).
- Загальнодержавна сертифікація рівнів володіння українською мовою – пріоритетний напрямок мовної та всієї освіти в Україні. Українознавство. 2006. № 1. С. 188–194 (у співавт.).
- Лев Толстой і Григорій Сковорода в світлі проблеми взаємодії та взаємозбагачення національних культур та еліт. Вклад українців в русскую культуру: Матеріали V Міжнародного семінара. Под общ. Ред. Т.Н. Лебединской. СПб., 2006. С. 67–83 (у співавт.).
- Мова і майбутнє народу. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К., 2006. Т. IX. С. 9–25; Рідна школа (Нью Йорк). 2006. Рік XXXXIII. Ч. 1 (143-а). С. 1–12.
- Мова і майбутнє народу. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. Т. IX. С. 9–25.
- Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. К.: МАУП; Міленіум, 2006. 356 с.: іл.
- Про поданий депутатом Верховної ради України О. О. Морозом проект «Закон про внесення змін до Закону України «Про мови в Українській РСР». Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К., 2006. Т. X. С. 8–15.
- Рецензія на журнал «Українознавець». Вип. I. Львів. 2005. Вип. II. Львів. 2006. Науковий вісник Українського університету. М., 2006. Т. XI. С. 192.
- Україна. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. Т. X. С. 7–35 (у співавт.).
- Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. Львів: Сполом, 2006. 458 с.
- Українознавство: Науковий бібліографічний довідник. Укл. П.П. Кононенко, Л.К. Токар. К.: НДІУ, 2006. Т. 1. Ч. 2: Загальні українознавчі джерела. 250 с.
- Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. К.: Міленіум, 2006. 872 с.
- Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі. Українознавство. 2006. № 1. С. 6–16.
- Українська освіта у світовому часопросторі. Освіта. 2006. № 40 (5224). 11–18 жовтня. С. 2–7.
- Українська освіта у світовому часопросторі. Українознавство. 2006. № 3. С. 8–28.
- Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і в світі. Українознавство. 2006. № 1. С. 6–16.
- Українська освіта: стан, проблеми, перспективи в Україні і світі. Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. Т. XII. С. 7–30.
- Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К., 2006. Т. VIII. С. 7–97 (у співавт.).
- Чари дивосвіту. Люблю Україну, бо вона моя. З творів-роздумів українських школярів. К.: Міленіум, 2006. С. 152–157.
- Шлях до великої мети (до 60-ліття Валерія Володимировича Сніжка). 2006. № 3. С. 46–49 (у співавт.).

2007

- «Свою Україну любіть!» Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. Т. XIV. С. 7–38.
- Вибух болю, іронії, гніву. Українознавство. 2007. № 4. С. 13–17.
- Від Тараса Шевченка до Івана Франка. Матеріали VI Міжнародного семінара «Т.Г. Шевченко и мировая культура». Под. ред. Т.Н. Лебединской. Санкт-Петербург, 2007. С. 16–35 (у співавт.).



Вічний голос Сакартвело. Міжнародна наукова конференція, присвячена 170-річчю від дня народження та 100-річчю від дня смерті Іллі Чавчавадзе: Тези. Тбілісі, 2007. С. 27–28.

Геній епох і народів. Іван Франко і сучасна Україна: Матеріали щорічних Франківських читань. Дрогобич, 2007. С. 23–27.

До 70-річчя від дня народження професора Ярослава Калакури. Українознавство. 2007. № 3. С. 25–28 (у співавт.).

Дослідник української соборності (або ідентичності) та міжнаціональної згоди (До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності М. Панчука). Українознавство. 2007. № 2. С. 23–25 (у співавт.).

Життєвий шлях Ярослава Калакури як подвижництво в ім'я розквіту України. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант». Т. XVI. С. 6–11.

Історична проблема: націоналізм, національна проблема в українознавстві. Науковий вісник українського історичного клубу. М., 2007. Т. XII. С. 124–126.

Коли серце мудре, а розум добрий. Українознавство. 2007. № 4. С. 18–20.

Концепційні основи національно-державницького виховання. Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25 – 27 жовтня 2007 р.). К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. Кн. 1. С. 17–41 (у співавт.).

Концепційні основи програми національно-державницького виховання. Українознавство. 2007. № 2. С. 6–17 (у співавт.).

Концепційні основи програми національно-державницького виховання. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. Т. XVIII. С. 8–34.

Концепційні основи програми національно-державницького виховання. К.: Товариство «Знання» України, 2007. С. 3–67 (у співавт.).

Леся Українка. Міжнародна наукова конференція «Леся Українка та Грузія»: Тези. Тбілісі. 2007. С. 22–23.

Науковий інструментарій українознавця. Українознавство. 2007. № 1. С. 54–55.

Не час розпрягати коней! Українознавство. 2007. № 1. С. 6–9 (у співавт.).

Підсумки та перспективи першого (2006) і другого (2007) міжнародних конгресів «Українська освіта у світовому часопросторі». Українознавство. 2007. № 4. С. 22–44.

Поезії. Українознавство. 2007. № 4. С. 326–328.

Поезії. Українознавство. 2007. № 1. С. 337–339.

Поклик душі – відродження історичної правди. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. Т. XV. С. 6–11.

Проблема розвитку українського націоналізму. Науковий вісник Українського університету. М., 2007. Т. XII. С. 119–121.

Світлана Єрмоленко. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. Т. X VII. С. 7–13.

Творець «Книги буття українського народу». К.: НДІУ, 2007. 40 с. (у співавт.).

Україна і Європа. Українознавство. 2007. № 3. С. 6–12.

Українознавець Іван Огієнко – з когорти Атлантів. Українознавство. 2007. № 4. С. 8–13.

Українознавство – інтелектуальна молитва за Україну. Українознавство. 2007. № 3. С. 28–32.

Українознавство у старшій школі. К.: Акцент, 2007. 196 с. (у співавт.).

Українська освіта у світовому просторі: Монографія. К.: Товариство «Знання» України, 2007. 591 с. (у співавт.).



Українська освіта у світовому часопросторі. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. Т. XIII. С. 8–51.

Шановний любомудре! Шевченко В.І. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (Теоретико-методологічний коментар до курсу української філософії у ВНЗ). К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. С. 2–4.

2008

«Будеш батьку панувати, доки живуть люди!» Українознавство. 2008. № 3. С. 201–205.

«Це потрібно не мертвим – це потрібно живим. Освіта і управління. 2008. № 2–3. С. 20–34 (у співавт.).

Берегти собори людських душ: Тези. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-річчя О. Гончара. Тбілісі, 2008. С. 24–26.

Валентин Крисаченко. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XXII. С. 7–11.

Вибрані поезії із книги «Голоси в пустелі». Українознавство. 2008. № 2. С. 38–59.

Вічний голос Сакартвело: Тези. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті І. Чавчавадзе. Тбілісі, 2008. С. 27–28.

Грузія: «Лише боротись – значить жити!» Українознавство. 2008. № 3. С. 156–161.

Етапи розвитку й самопізнання українського народу. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XXII. С. 281–288.

Зустріч з мудрістю. Українознавство. 2008. № 3. С. 196–198.

Іван Франко – письменник, мислитель, гуманіст, патріот. Матеріали Всеукраїнської конференції (м. Нагуєвичі). К., 2007. С. 12–31 (у співавт.).

Історія України і Росії та історія філософії як науки у творчості Миколи Костомарова. Матеріали VII Международного семинара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13-18 мая 2007 г. Под. ред. Т.Н. Лебединской. СПб., 2008. С. 29–43. (у співавт.).

Камо грядеши?.. Українознавство. 2008. № 3. С. 199–201.

Концепційні основи програми національно-державного виховання. Українознавство. 2008. № 2. С. 137–157 (у співавт.).

Концепція національної системи освіти. Українознавство. 2008. № 2. С. 131–136.

Лист сину Сашку. Українознавство. 2008. № 3. С. 14.

Лиш боротись – значить жити? Літературна Україна. 6 листопада. 2008. С. 1, 3.

Матеріали VII Международного семинара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13-18 мая 2007 г. Под. ред. Т.Н. Лебединской. СПб., 2008. С. 29–43.

Матеріали всеукраїнських читань, присвячених пам'яті Анатолія Погрібного. Провісник нової світоглядної парадигми. Українознавство. 2008. № 3. С. 16–18.

Микола Зінчук – людина, яка присвятила життя казці. Українознавство. 2008. №4. С. 114–118 (у співавт.).

Особистість (М. Шестопа). Наукові читання інституту журналістики. Вип. 13. К., 2008. С. 143–145.

Про створення Міжнародного українського ліцею. Українознавство. 2008. № 1. С. 184–186 (у співавт.).

Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Українознавство. 2008. № 1. С. 171–182 (у співавт.).

Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». Українознавство. 2008. № 2. С. 73–84 (у співавт.).



Програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець». К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. 28 с. (у співавт.).

Програма для ЗНЗ «Українознавство» (1–4 класи). Українознавство. 2008. № 2. С. 85–102 (у співавт.).

Програма для ЗНЗ «Українознавство» (5–12 класи). Українознавство. 2008. № 2. С. 103–121 (у співавт.).

Програма навчальної дисципліни «Українознавство» для ВНЗ. Українознавство. 2008. № 2. С. 122–130. (у співавт.).

Українознавство ХХІ століття: Проблеми методології і шляхи їх розв'язання. К., 2008. 40 с.

Українознавство в системі освіти України. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. Т. XXIV. С. 6–30. (у співавт.).

Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. Т. XXIII. С. 6–32 (у співавт.).

Українознавство. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи. К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА». 2008. 48 с. (у співавт.).

Українознавство. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–12 класи. К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. 56 с. (у співавт.).

Українознавство: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. Укл. П.П. Кононенко, Т.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, Л.К. Токар. К.: НДІУ, 2008. 44 с.

Українознавчі засади філології: Програма підвищення кваліфікації працівників галузі освіти. Укл. П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко, О.А. Хоменко, Л.Г. Касян. К.: НДІУ, 2008. 44 с.

Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі. Українознавство. 2008. № 4. С. 10–30.

Українська національна ідея. Проблема методології. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XX. С. 7–41.

Українська національна ідея. Проблема методології. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XXI. С. 7–23.

Українська національна ідея. Проблема методології. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. Т. XIX. С. 7–24.

Українська національна ідея: Проблема методології. Українознавство. 2008. № 1. С. 6–14.

Українська національна ідея: Проблема методології. Українознавство. 2008. № 2. С. 6–37.

Українська національна ідея: Проблема методології: Монографія. К.: НДІУ, 2008. 152 с.

Українська освіта у світовому часопросторі. Рідна мова. 2008. № 9. С. 5–33.

Українці у світовій цивілізації і культурі Матеріали VII Міжнародного семінара «Деятели науки и культуры России и Украины» 13–18 мая 2007 г. Под. ред. Т.Н. Лебединской. СПб., 2008. С. 29–43.

Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія. К.: НДІУ, 2008. 400с. Кононенко П.П. Керівник проекту і автор таких розділів: Слово до читача. С. 4–7; I розділ. Українська земля і люди у світовому часопросторі. Українці у світовій цивілізації та культурі. С. 8–51; VII розділ. Україна – нація, держава. С. 184–307; У співавторстві з Кононенко Т.П. VIII розділ. Природа – релігія – філософія – мистецтво. С. 308–327; X розділ. Україна – ментальність, доля. С. 362–372; XII розділ. Україна, світове українство – історична місія. С. 391–399.



Це потрібно не мертвим – це потрібно живим! Українознавство. 2008. № 3. С. 6–13 (у співавт.).
Яблунево-Цвітно. Українознавство. 2008. № 4. С. 293–296.

2009

- Великий предтеча. Українознавство. 2009. № 1. С. 25–28 (у співавт.).
Великі вчителі життя: чи такими є і чи так працюють і творять українські педагоги? Освіта. 2009. № 48–49. С. 12 (у співавт.).
Вступне слово до доповіді Міністра освіти і науки України І. Вакарчука. На шляху реформ. Українознавство. 2009. № 3. С. 121.
Гей, літа орел! Гей, літає сизий... Українознавство. 2009. № 1. С. 28–33.
Жива вода народу. Молодь України. 2009. № 120. С. 1, 2–3.
Нашій Альма-матер – Шевченковому університету – 175 років. Українознавство. 2009. № 3. С. 120.
Реалії та перспективи української політики очима експерта. Українознавство. 2009. № 4. С. 224–227. (у співавт.).
Сакартвело. Тбілісі, 2009.
Степан Бандера – людина, революціонер, мислитель-стратег. Уроки життєдіяльності. Українознавство. 2009. № 1. С. 6–21.
Теорія і практика Петра Сікорського. Українознавство. 2009. № 2. С. 42–44.
Третій міжнародний конгрес «Українська освіта у світовому часопросторі»: Доповідь. Українознавство. 2009. № 4. С. 24–27.
Україна і світ: взаємодія культур (доповідь на VIII Міжнародному семінарі «Україна в світовому культурному просторі»). Санкт-Петербург, 2009. С. 9–20 (у співавт.).
Українознавство в системі освіти (Доповідь на науково-практичній конференції за участю членів Міжнародної ради з питань освіти, науки, культури, державотворення. 23 квітня 2009 р. (м. Київ). Українознавство. 2009. № 2. С. 8–19 (у співавт.).
Українство у світовому часопросторі. Українознавство. 2009. № 4. С. 8–23.
Українська освіта у світовому часопросторі. Освіта України. 2009. № 90. С. 4.
Українці і євреї: стан, проблеми, перспективи взаємовідносин. Українознавство. 2009. № 1. С. 22–24.
Ще раз про українознавство – науку про Україну й українство, їх пізнання, самопізнання, самотворення. Українознавство. 2009. № 3. С. 8–28.

2010

- 50-річний ювілей Всеукраїнського товариства «Україна-Світ». Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 97–100 (у співавт.).
А чи з неба гроші? Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 267–269.
Вітання учасникам конференції. Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 20–31.
Дорогою пророків. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 275–280.
Інтерв'ю з Яремою Гояном. Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 90–95 (у співавт.).
Наталія Руденко: «Ми – нова школа». К.: Либідь. 2010. С. 154–158.
Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини. Українознавство. 2010. № 1 (34). С. 191–195.
Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини. Українознавство. 2010. № 2 (35). С. 214–218.
Науково-технічний рівень часів Київської Русі і Козаччини. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 201–205.
Невичерпна історія любові. Українки в історії: нові сторінки. К.: Либідь. 2010. С. 7–9.



Освітнє середовище закордонних українських навчальних закладів. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 8–10.

Перспективи розвитку українського світу. Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 9–20.

Підсумки роботи за 2005 – 2010 роки. Проблеми, завдання, перспективи діяльності колективу Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Українознавство. 2010. № 2 (35). С. 8–17.

Про новий проект Закону України «Про мови в Україні». Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 218–225.

Проект потрібний і можливий. Українознавство. 2010. № 1 (34). С. 236–243 (у співавт.).

Рецензія на навчально-виховний посібник Л. Чолану «Уроки з народознавства в 1–4 класах». Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 269–270.

Символ волі народної. Українознавство. 2010. № 2 (35). С. 18.

Українознавство – історична категорія у контексті світового значення. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 44–50.

Українознавство в українському світі: досвід, проблеми, перспективи. Програма Міжнародної науково-практичної конференції Українознавство у світовому гуманітарному просторі. 2010, 21–22 жовтня.

Українознавство у світовому гуманітарному просторі. Роль вітчизняних і зарубіжних вищих навчальних закладів у розвитку українознавства. Українознавство. 2010. № 4 (37). С. 31–37.

Українознавство. Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 09.00.12. Українознавство. 2010. № 3 (36). С. 108–114 (у співавт.).

Українська освіта: проблема реформи. Українознавство. 2010. № 1 (34). С. 8–24.

2011

«Не ридать, а здобувать!...» «Обніміться ж, брати мої!» Українознавство. 2011. № 1 (38). С. 8–27 (у співавт.).

Відкритий лист Міністру освіти і науки, молоді та спорту України Д.В. Табачнику. Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 9–15 (у співавт.).

Генадій Удовенко – надзвичайний і повноважний посол всього українства у світовому часопросторі. Українознавство. 2011. № 2 (39). С. 94–97.

До глибин і висот українознавства. Ad Fontes! Українознавство. 2011. № 4 (41). С. 22–29.

На бистрині ріки життя. Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 196–199.

Посланий Богом. Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 18–21 (у співавт.).

Ріка життєвої правди. Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 194–196.

Україна і український етнос у безмежжі світового часопростору. Українці у світовій цивілізації та культурі. Українознавство. 2011. № 2 (39). С. 82–87 (у співавт.).

Україна і український етнос у безмежжі світового часопростору. Українці у світовій цивілізації та культурі. Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 6–8 (у співавт.).

Україна у нас одна! Українознавство. 2011. № 3 (40). С. 176–185.

Україна у нас одна! Українознавство. 2011. № 4 (41). С. 6–15.

Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі: колективна монографія. За ред. П.П. Кононенка. К.: ННДІУВІ, 2011. Том I. Від давнини до XIV ст. 672 с. (автор передмови та 1 розділу у співавторстві).

2012

«Народжуйте себе, допоки світу...» Українознавство. 2012. № 1 (42). С. 30–33.

«Нація. Культура. Література», «Українська література. Творці і твори». Українознавство. 2012. № 2 (43). С. 6–20.



- «Прекрасний шлях на висоту людської гідності». Українознавство. 2012. № 3 (44). С. 62–63.
- До проблеми «Закону України» «Про засади державної мовної політики». Українознавство. 2012. № 3 (44). С. 6–20 (у співавт.).
- До скарбниці українознавства: історична пам'ять, українська соборність та політична нація у дослідженнях Мая Канчука. Українознавство. 2012. № 2 (43). С. 22–26 (у співавт.).
- Культура. Українська культура: стан, проблеми, перспективи. Українознавство. 2012. № 4 (45). С. 6–11.
- Майбутнє українознавства. Українознавство. 2012. № 4 (45). С. 236–237.
- Програма для ЗНЗ «Українознавство. 1–4 класи». Українознавство. 2012. № 3 (44). С. 146–163 (у співавт.).
- Розмова Петра Кононенка з Іваном Драчем. Українознавство. 2012. № 1 (42). С. 34–35.
- Симфонічне нуртування таланту. Українознавство. 2012. № 3 (44). С. 58–60.
- Україна у нас одна! Українознавство. 2012. № 1 (42). С. 6–19.
- Україна у нас одна. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада». 2012 р. 336 с. (у співавт.).
- Україна у нас одна: у 3-х кн. Книга 2. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада». 2012 р. 280 с. (у співавт.).
- Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі (від XV до XVIII століття). Українознавство. 2012. № 3 (44). С. 21–38 (у співавт.).
- Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі: колективна монографія. За ред. П.П. Кононенка. К.: ННДІУВІ, 2012. Том II. XV–XVIII ст. 736 с. (автор 1 розділу у співавторстві).

2013

- «Сонце в зіницях». Українознавство. 2013. № 1 (46). С. 20–21.
- Вручення премій імені Олеся Гончара. Українознавство. 2013. № 2 (47). С. 19.
- Людина і митець XXI століття. Феномен Василя Стуса. Українознавство. 2013. № 1 (46). С. 6–16 (у співавт.).
- Українознавство XXI століття: стан, проблеми, перспективи розвитку як системи інтегративних знань. Українознавство. 2013. № 2 (47). С. 6–13 (у співавт.).
- Українська освіта, наука, культура: стан, проблеми, перспективи. Українознавство. 2013. № 1 (46). С. 148–153.

2015

- Україна у нас одна. У 3 кн. Тернопіль: Джура, 2015. Кн. 3. 664 с. (у співавт.).

2016

- Мелодія душі Павла Тичини. Культура слова. 2016. № 84. С. 79–81.
- Українці у світовій цивілізації і культурі. Історичний феномен Степана Бандери. Тернопіль: Джура, 2016. 416 с.

2017

- Сонячний Фенікс: Зародження – Самоспалення – Воскресіння. Поезії. К.: Український письменник, 2017. 192 с.



2020

Українська мова. Підручник. К.: Либідь, 2020 (у співавт.).
Віщі знаки. Дивосвіт. 2020. С. 7–11.

2021

Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том I.
Київ – Харків: Майдан, 2021. 752 с.

Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том II.
Київ – Харків: Майдан, 2021. 752 с.

Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том III.
Київ – Харків: Майдан, 2021. 732 с.

Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння. Том IV.
Київ – Харків: Майдан, 2021. 630 с.

Укладачі: Фігурний Ю., Безсмертна Н.



Розділ 3.

Україна, українці та українознавство

«Сто літ – сто доріг...» Передмова до книги спогадів

Петро КОНОНЕНКО
м. Київ

Це роздум про Україну та науку українознавства, але не як всебічне дослідження й висвітлення їхньої об'єктивно суцільної історії, а як книга-есе: роздумів, досліджень багатьох граней їхньої Сутності, Долі, Ролі і Місії; тільки не в строгій послідовності еволюції часо-просторових констант, потоків і реалій Буття, а в інтелектуально-душевному, досвідно-психічному сприйнятті, а відтак інтерпретації, прогностичності та плановості грядущого.

Українознавство – одна з інтегральних світових наукових систем про Україну і світове українство в усій повноті, закономірностях і специфічності їхньої еволюції. Тому побачити їх як історичні феномени можна лише в синхронній ретроспективі внутрішніх і зовнішніх, отже – національно-державних і міжнародних генетик.

Але те вже здійснено в колективній праці «Українська земля і люди. Український етнос в світовій цивілізації і культурі» та в трьох томах Петра і Тараса Кононенків «Україна у нас одна», в різних збірниках статей.

У першому типі дослідження переважає історико-соціологічна методологія дослідження; у другому – історична та філософсько-психологічна. Там і там українознавство, як його мислили Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, В. Вернадський, С. Єфремов, постає в іпостасях «філософії і політики держави».

Цього разу робиться крен у бік особистісного сприйняття України, світового українства, українознавства, бо доля України – то доля кожного з нас. Аналогічно – і роль та місія. До того ж не лише в інтелектуально-логічній, а й у душевно-емоційній феноменальності.

Тому ядром композиції і концепції постане Національний науково-дослідний інститут українознавства і в його історичній функціональності та ролі, і в особистісному (громадянському й, сказати б, інтимному) вираженні. Отже, і через призму засад наукового методу українського мислителя Івана Франка (щоб правильно побачити, дослідити й оцінити певне явище, необхідно: обсервувати історію його зародження й розвитку; які внутрішні і зовнішні чинники впливали на його еволюцію; що вело до розвитку (чи й розквіту), а що до кризи й занепаду; які причини, наслідки й перспективи).

І через призму особистісного сприйняття, розуміння та поцінування певних не лише об'єктивних чинників (умов, чинників державно-політичної, етнонаціональної, соціально-економічної, мовної, культурно-мистецької, наукової, релігійної, мілітарної сфер), а й історичних осіб, громадсько-політичних груп, того, що іменується «народ», «суспільство», «маса», «юрба».

Є українська доля, роль та місія, і є українська ментальність, що відіграє часом вирішальну роль на життєвому шляху нації та її репрезентантів.

Тому у висвітленні долі і ролі Інституту українознавства будуть застосовані і методи об'єктивно наукові, і засоби та прийоми довільного порівняння, зіставлення і протиставлення, уяви, фантазії, прогнозування і навіть фантазмагорій і ризикованих метаморфоз.



Бо таке життя: воно має Буття і Свідомість, Минуле, Сучасне й Майбутнє, закономірності і випадковості, причини соціально-правові і релігійні, пояснювані і таємничі, вольові і психічні, зумовлені обставинами життя і походження. Тому особлива роль Мови, Культури і національної Ідеї, історичної пам'яті як Досвіду і Духу часу.

Є цілі маси населення байдужі до Уроків історії, не схильні до аналізу й оцінки пережитого. Є свідомо нігілістичні до історії поколінь, до традицій як «пережитку» старовини, як реакційного гальма на шляху прогресу. Трагічна помилка, а то й вина! Бо «непошана до старовини, – наголошував О. Довженко, – до свого минулого, до історії народу є ознакою нікчемних правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу»... [1, с. 30]. Однак це – химера не лише минулого, скажімо, кормчих царської чи більшовицької Росії, коли законами забороняли українську історію, мову та культуру, а й, хоч це абсурдно, і сучасності – часу Незалежності та Революції гідності: і в 2014 році на грань деформації та знищення підводиться Національний науково-дослідний інститут українознавства.

Не лише патріоти, а й «позаблокові» люди можуть сказати: «Ахінея!» Хіба таке можливе?.. Абсурд суперечить здоровому глузду...

Але «секрет полішинеля» в тому й криється, що «абсурд» і «здоровий глузд» у життя – це нерідко «сіамські близнюки»; вони – як казка, в якій «обман» є натяком на «щось» реальне.

От як «театр абсурду» в Парижі: його дії розігруються паралельно з місцями, де гриміли революційні бої. І коли в п'єсі С. Беккета «В очікуванні Годо» постає картина абсурдної колізії: «Хтось щоденно чекає якогось Годо, але коли його питають, хто такий Годо і коли він має прийти, то «хтось» відповідає «не знаю»... Але тим натякається: ось так і кожен із нас, та й все людство, фанатично чекають «Годо», але хто він (як доля, як успіх) і коли прийде, та чи й прийде, не тільки не знає, а й не хоче знати. Над усім панує психіка фатальної віри.

Однак тут – філософсько-ідеологічний та психологічно-культурний ракурси оцінки й прогнозу екзистенції та можливостей людського поступу. Європа переживала активізацію песимізму й анти-оптимістичних настроїв. А в Україні?

Коли у 80-х роках ХХ ст. я розробляв концепцію українознавства та структуру Інституту, в УРСР все відчутніше інтенсифікувалися протестні хвилі. На сцену історичної драми виходив славнозвісний Рух І. Драча, Ю. Мушкетика, В. Чорновола. Як і в другій половині ХІХ ст., українознавство заповнило свідомість інтелігенції й зумовило бурхливий розвиток національної літератури, культури, науки. У першій чверті ХХ ст. українознавство стало інтегральною енергією славетної українзації.

І наприкінці ХХ ст. домінувала жага реформаторської діяльності в душі національно-визвольної ідеї, ідеалів суверенітету, соборності, демократії і свободи.

Інститут українознавства став ровесником Відродження української Нації і Держави. У привітанні 1-му Міжнародному конгресу українознавців Президент Леонід Кравчук висловив щирі віру й надію, що українознавство в системах виховання, освіти, науки, культури знову стане «філософією і політикою держави».

Але «близнюки» не дрімали: в газеті «Літературна Україна» появилася стаття «Обережно: українознавство!» за підписом працівників Київського державного університету – ректора В. Скопенка та філологів М. Наєнка і В. Яременка. Учасники І-го Міжнародного конгресу українознавців допитувалися: «Що то означає, адже Інститут українознавства заснований на базі цього університету?! Це що – жарт чи випадковий емоційний зрив? Наслідок якихось побічних приватних інтересів?»

Було й це (що ми розглянемо далі). Але не випадково тоді ж появилася низка статей-відповідей: «Обережно: українофобія!», «Обережно: україножерство!» Бо подібне уже було: Центральна Рада настійливо домогалася від петроградського Тимчасового уряду згоди на відкриття в Україні кафедр українознавства. Після довгих гальмувань бюрократи Керенського погодилися на п'ять кафедр. Але Вчена рада університету ім. св. Володимира відкинула заснування кафедр...

Але нагадаємо собі: у 1918 році ленінський уряд уже готувався до нападу на українську республіку, і українознавча правда історії явно зашкодила б реалізації імперської політики.



Історично протистояли Україна й Росія не тільки як дві антагоністичні державно-політичні системи, а й як дві принципово протилежні цивілізації та культури! Зійшлися в двобої революційно-національна, демократична й реакційно-імперська системи...

Аналогічною виявилася й конфігурація державних та цивілізаційних систем і в 90-ті роки ХХ століття (а згодом – і в 2004 та 2013–2014 роках): на полях України вирішувалися долі не тільки її самої, а й всього людства.

Московська неоімперія, немов Горгона, намагалася отруйними щупальцями паралізувати національно-державне Відродження України. І проти народу-реформатора було кинуте реакційні сили опричників, колаборантів та прямих зрадників, озброєних не лише ідеологічно, а й всім арсеналом холодної, вогнепальної і навіть ракетно-термоядерної зброї...

Спочатку протидіючі сили зітнулися на майданах Києва і всіх теренів України. В. Янукович, М. Азаров, Захарченко, Пшонка кинули проти «свого» народу затруєні зграї «беркутівців». А коли народ паралізував братовбивців, тоді «натхненник і організатор» запланованих «перемог» російський царик В. Путін послав загони своєї сарани на Крим та Донеччину... Як і «вождь світового пролетаріату» Ульянов-Ленін у 1918–1921 рр.

Була «Україна в огні» в 1939–1953 роках, задиміла пожарищами та зачервоніла кров'ю і в 2013–2014 роках.

Нині в прагненні до перемоги головну ставку роблять не тільки на озброєні армії, а все більше на економічні, фінансові, торговельні блокади, на інформаційну війну та внутрішній розлад, непримирненну конфронтацію сил в середині суспільства. Дискредитації, а то й знищенню піддаються національно-патріотичні сили. Часом страшнішою стає війна внутрішня.

Тому й демонізувався обстріл на знищення України як Храму всесвітньої цивілізації, душі, честі, совісті, гідності, людяності й віри.

Впали перші герої звитяжної Небесної сотні. Небо покрила хмара ненаситної сарани («зелених чоловічків»). Путін оголосив «хрестовий похід» проти «націоналістів, фашистів і бандерівців».

Та ось став посеред барикади Майдану «бандерівець» вірменської етнічності Нігоян, але української громадянської свідомості та душі, і кинув у простір Землі і Неба Шевченків націоналістичний заповіт:

*Борітеся – побороете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*

Путінсько-януковичські душогубці його розстріляли. Та справдилося:

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!*

Герої не вмирають! І цей «голос Духа», як і пророкував І. Франко, почули по всій Україні і по всій планеті, а де він заплум'янів, там піднесли на вершину інтегрального вибору між свободою й рабством, життям і смертю, честю й ганьбою сила та завзяття, жага саможертвної боротьби за мету – «не ридать, а добувати // Хоч синам, як не собі, // Кращу долю в боротьбі!». За credo С. Бандери: «Загинь, але не зрадь!»

Тисячі патріотів убито й поранено, позбавлено житла, роботи, засобів до життя.

В розумно-аналітичному огляді Ольга Богомолець показує контрасти війни – жорстокої і несправедливої, Україною не спровокованої; та її героїв. Живих і мертвих.

Постає божественна Ніна Матвієнко – в сльозах, в квилінні сторозтерзаного серця, з сивою печаллю...

А потім – картина вандалізму: бійця-революціонера бандити роздягли й голого вивели на мороз. Козака солдати та офіцери принижують, б'ють, пробують поставити на коліна. Так поводитися гітлерівці й сталіністи. Український козак мужньо і гордо відстоює образ Революції гідності.



– Так, – говорить патріарх Філарет, – поводяться агресивні фігури і з Україною. Цей борець є символом її Долі і Духу. Бог не підтримує несправедливості, він втілює ідею Свободи й людської правди та честі, тому Бог з Україною, тому Україна переможе!

...А я читаю неймовірно «мудрі», аж химерні накази тодішнього міністра МОН С. Квіта про створення нової структури Інституту українознавства... адептами Януковича-Азарова-Табачника та їхніми опричниками-однодумцями, антидержавниками Донеччини і Луганщини.

І думаю про химерно-хамелеонські метаморфози абсурдистів історії...

Література

1. Довженко О. Твори в 5 томах. Т. V, К., «Дніпро», 1966.

Історична специфіка формування концепції художньої словесності в дослідницьких стратегіях сучасного українознавства

Олександр ХОМЕНКО
м. Київ

Аналізуючи специфіку вживання поняття «художня словесність» в українській духовно-інтелектуальній традиції, не можна не звернути увагу на те, що семантична наповненість його зазнавала у процесі історичного розвитку присутніх трансформацій. Нагадаємо, що для української інтелектуальної історії періоду 20–60-х рр. XIX ст. поняття «словесність» було не тільки загальноновизнаним, а й репрезентативним – в академічно-науковому, художньому та публіцистичному дискурсах. Воно найперше позначало органічну єдність усних та писемних форм реалізації художнього слова (у сучасних термінах – фольклору та красного письменства) – але також воно розкривало повноту як його художньо-естетичного, так і суспільного-історичного потенціалу. Прикметною тут постає «Історія древней русской словесности» [10] М. Максимовича, що від неї, як підкреслював в «Історії української літератури» М. Грушевський, «веде свою історію наша дисципліна» [3, с. 47]: у цій праці перший ректор Київського університету досліджує не тільки власне українську словесність доби Київської Русі, а й подає оригінальну концепцію киеворуської історії, застановляється на питаннях етнології, мовознавства, першим в інтелектуальному просторі підросійської України на такому рівні ґрунтовного опрацювання матеріалу констатуючи нерозривний зв'язок домонгольського періоду та козацьких часів нашої історії. Всіляко плекав і підносив поняття «словесність» П. Куліш: «Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка» [6], «Простонародность в украинской словесности» [7] – у цих та в багатьох інших літературно-філософських та світоглядно-естетичних студіях творця першого українського історичного роману, воно окреслюється як цілісне пізнання народу, тобто, стає тотожним комплексу інтелектуальних стратегій, який згодом здобудеться на назву українознавство. Проте, починаючи приблизно з 70–80-х рр. XIX ст. поняття «художня словесність» все активніше починає витіснятися на периферію української гуманітаристики. Показовим бачиться той факт, що О. Огоновський, який першим запропонував цілісний і розгорнутий огляд давнього та нового етапів розвитку української художньої словесності, засадничо концептуалізуючи таким чином нерозривний зв'язок фольклору та письменства киеворуського періоду з новою художньою епохою Котляревського і Шевченка і в такий спосіб стверджуючи самостійність нашого образного слова, його «відрубність» від російського, у назві свого фундаментального дослідження «Історія літератури руської» [11] словесність вже не згадує.



Водночас необхідно зауважити: на зламі XIX – XX ст. розрізнення понять «словесність» і «література» не раз поставало своєрідною «даниною» академічному етикету, не спричиняючи до якоїсь поважної зміни методологічного інструментарію. Доказом на підтвердження повищої тези – студії І. Франка, який приймає усталений в науковому середовищі термін «література» (це знайшло своє відображення і в назвах його робіт: «Задачі і метод історії літератури» [13], «Южнорусская литература» [16], «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» [14]), повсякчас, однаке, наголошуючи при цьому на спільному типологічно-світоглядному континуумі фольклору і письменства, які мають вивчатись у єдиному потоці історичного формування типологічно подібних вербальних феноменів. У «Плані викладів історії літератури руської. Спеціальних курсах. Мотивах» учений докладніше застановляється над цією проблемою: «З того самого культурно-історичного становища щезає для історика літератури різниця між т. зв. усною, людвою і писаною літературою... Школа культурно – історична вважає усну словесність *quo ad genus* таким самим виплодом національного генія, як і словесність писану, підляглу таким самим постороннім і внутрішнім впливам. Дуже часто приходиться бачити в ній відгуки тих самих духових змагань, котрі бачимо в писаній літературі, а в деяких випадках, наприклад, власне на ґрунті южноруським (і інших слов'янських), ми можемо всю масу усної словесності розмістити в широких хронологічних рамках здовж усієї звиш 1000-літньої історії розвою народу, можемо слідити той розвій у двох паралельних проявах: писаній і усній словесності, поповняючи і контролюючи один другим» [15, с. 39]. З наведеної цитати стає очевидним, що І. Франко розуміє під терміном «руська література» не механістичну суму писаних і друкованих текстів, а синтез «писаної й усної словесності», як і те, що він цілковито заперечує твердження тих дослідників літератури, які або нехтували фольклором, або потрактовували усну народну словесність чимось на кшталт своєрідного «вступу» до повноцілї історії писемної літератури, таким собі каталогом фольклорних образів, вага й значення якого у процесі професіоналізації письменницької творчості щораз зменшується (за І. Франком, такі вчені у спосіб, далекий від справді наукового підходу, «полишали усну словесність зовсім на боці, лишаючи її етнографам та іншим спеціалістам, або відзначували їй місце якесь осібне, в пропілеях, в передсінку історії писаної літератури» [15, с. 39]).

Однаке честь повносило «реабілітувати» в академічному дискурсі поняття «словесність» (і то не як бутність периферійно-залежну, а в усій поліфонії її значеннєвих конотацій) належить М. Грушевському. «Вступ» до «Історії української літератури» (цей розділ не випадково присвячено пам'яті М. Максимовича – вченого, який першим структуровано впровадив у слововжиток нашої науки та культури поняття «словесність») розпочинається такими промовистими рядками: «Книга ся носить загальноприйнятну у нас і в цілїм культурнїм світі назву «історія літератури». Але ся назва взагалі не вповні відповідає предметові, а в приложенні до нашого народу – навіть подвійно» [3, с. 43]. Не відповідає, розгортає систему аргументації М. Грушевський, бо українська література не може бути зведеною виключно до формату корпусу писаних текстів (а французька, наприклад, на думку автора «Історії України-Руси», може: фольклорний компонент французької національної культури студіюється відповідними фахівцями-етнографами, а історія літератури окреслюється тотожною історією текстів, розвитку і трансформації в них відповідних сюжетів, наративних моделей, зміні стильових уподобань, боротьбі літературних шкіл та світоглядно-естетичних тенденцій). Українській словесності під цим оглядом притаманна зовсім інша якість, адже її фольклорно – поетична складова просто невіддільна від стильових практик красного письменства: вона впливає на його розвиток і подібно ж зазнає від нього зворотнього потужного впливу. І йдеться не тільки про часи становлення романтизму, коли пісня і дума поставали своєрідною «матрицею» фольклорних архетипів, а про цілу тяглість історичного розвитку українського художнього слова. «Коли б ми хотіли зовсім точно означити завдання сеї праці, ми повинні були б назвати її «історією української красної словесності» [3, с. 44 – 45], – підкреслює М. Грушевський, не наважуючись, однаке, «переназвати» свою книгу, попри всю, на його думку, алогічність такого підходу: «Але «словесність» повелося в нас уживати тільки в приложені до «словесності усної», хоча саме уживання такого слова в цій комбінації показує, що в



оце слово «словесність» вкладають поняття всякої словесної творчості – як усної, так і писаної, так що «красна словесність»... обіймає властиво всю словесну творчість, що являється предметом літературних студій й історії літератури» [3, с. 45].

Незважаючи на те, що, за словами науковця, він «зостається при утертім слові «література», котре вже так обійшлося в уживанні» [3, с. 45] і розпросторило свою семантику настільки, що навіть не видаються дивними вирази на кшталт «усна літературна традиція» і т. ін., структуру своєї праці він розбудовує, спираючись саме на фундаментальну парадигмальність поняття «словесність»: специфіці її усних фольклорно – обрядових формовиявів присвячує весь I том «Історії української літератури», аналізуючи в II і III томах церковне та світське письменство епохи Київської Русі, повсякчас зіставляє його провідні засоби вираження, інтелектуальні та естетичні доміанти з фольклорними модальностями, аби потім у IV томі ще раз повернутись до проблем фольклору, до тих його жанрів (билин з їхніми відгомонами в пізнішій українській словесності, духовних віршів, легенд етико-моралістичного і героїчно-світського характеру), які вже не були пов'язані з передісторичним синкретизмом та обрядово-ритуальним дійством, а постали в процесі розвитку етносу як вислід певних духових шукань спільноти, її метафорично-світоглядної рефлексії над власним буттям (особливу увагу М. Грушевський звертає на християнізацію духового простору українства, яка, особливо у після-монгольську епоху, коли християнство справді стало «народною вірою», у відповідний спосіб «форматувала» і реєстри художньої словесності). У межах подібної ж системи координат, згідно з концепцією вченого, повинні осмислюватися й інші артефакти усної та писемної словесності: наприклад козацькі думи, які виникли в певний історичний період, мають аналізуватися в єдиному контексті зі створеними в той же час творами красного письменства. Зasadничо важливим бачиться і те, що в оперативне поле терміну «словесність» М. Грушевський включає не лише множинність репрезентацій художнього слова, а й інтенції філософські, політологічні, педагогічні, етичні, через що його, на жаль, незавершена праця – то, у суті речі, діахронічний аналіз розгортання духової традиції українства. Автор «Історії української літератури» осмислює історію словесності невід'ємною складовою поняття об'ємнішого й універсальнішого – українознавства: «Перебігаючи гадкою деталі наукової роботи, переведеної протягом майже півстоліття на моїх очах, і при деякій і моїй таки участі, я з утіхою бачу, як не вважаючи на всі недогоди і перешкоди, все росте і виростає велична будова українознавства, в котрій живе як оживляючий її дух – се пізнання нашої тисячолітньої духовної творчості, – прегарний плід переживань, досягань і страждань нашого многотрудного, великого народу, не послідня, цінна частина здобутку загальнолюдського» [3, с. 41].

Можна цілком підставово стверджувати, що якби титанічна праця М. Грушевського не була перервана фактичним знищенням його самого і його наукової школи, то філософська й семантично-світоглядна взаємообумовленість наукових дискурсів словесності й українознавства стала б аксіомою в нашій гуманітаристиці ще в 20-х рр. минулого століття. «Аркодужне перевисання» (скористаємось наразі цією місткою тичинівською метафорою) цих понять утверджував М. Грушевський не лише в «Історії української літератури», воно поставало однією з доміант у публікаціях редагованого ним наукового часопису українознавства «Україна», у найповнішому виданні корпусу українських дум, упорядкованому і зредагованому К. Грушевською, назагал – у цілій діяльності славетної ВУАН. Беручи це до уваги, стають зрозумілими причини, з огляду на які партійні русифікатори забороняли будь-які дослідження в царині українознавства та його органічної складової – історії української словесності. Українознавство, становлення якого було нерозривно пов'язано з іменами політичних ворогів більшовизму – М. Грушевського, С. Єфремова, Д. Дорошенка (а до цього, з погляду компартійних ідеологів, «негативу» долучався ще й міжнародний розголос, який спричинила в наукових колах видана українознавцями діаспори під керівництвом В. Кубійовича багатотомна «Енциклопедія українознавства»), навіть самою назвою своєю входило в реєстри тотальної заборони, про що не забували нагадувати книги на зразок виданого «Науковою думкою» в Києві 1976 р. «дослідження» М. Варварцева «Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму» [2]



(певно, єдиний випадок, коли термін «українознавство» в офіційному дискурсі постсталінської Радянської України був наділений позитивними конотаціями – стаття О. Білецького «Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства», написана для підготованого 1959 р. колективом філологів Київського університету під керівництвом А. Іщука першого тому «Матеріалів до вивчення історії української літератури»; у ній натрапляємо на тезу, що навдивовижу дисонує з офіційно затвердженою тональністю наукових публікацій в підрадянській Україні – «у ті часи [царської Росії – О. Х.] українознавство було обмежене не тільки цензурою і жандармерією, а й нерідкими виявами великодержавного шовінізму серед реакційної частини російської громадськості» [1, с. 93]).

Натомість словесність була проскрибована в інший спосіб. Оскільки пряма заборона на використання цього терміна видавалася б не зовсім доречною з огляду на те, що ним широко користувались вчені на початку XIX ст., зокрема й багато російських, чиї імена були в СРСР пошановані, а твори – перевидані, то в українській ситуації термін «словесність» було оголошено застарілим. «Словесність, або словесна творчість – застаріла, рідко вживана зараз назва того, що твориться за допомогою усного і писаного слова, тобто сукупність усної народної творчості (фольклору) і літератури» [8, с. 390], – переконував читачів канонічно-нормотворчий «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина та О. Пулинця, який витримав чимало перевидань і використовувався в УРСР як навчальний посібник для філологічних факультетів. Офіційно утверджувана настанова на дискримінацію поняття «словесність» посутньо підсилювалась також культивованим в СРСР пієтетом до В. Белінського та його концепційних підходів. Російський критик, перебуваючи під впливом гегелівських уявлень про історію як послідовність етапів саморозвитку Абсолютного духа, розрізняв три стадії розвитку народної свідомості, виявлені в слові: словесність, писемність, література. Ці стадії мають послідовно змінювати одна одну, і кожна наступна стадія неминуче вивищується над попередніми: наприклад, у Росії, за В. Белінським, література починається лише від творчості М. Ломоносова, а все, що було до нього, – належить до реєстру «писемності». «Український народ для нього, очевидно, зіставався без літератури» [3, с. 48], – підсумовує в «Історії української літератури» такого кшталту рефлексії «неистового Виссариона» М. Грушевський. Подібного ж характеру (тільки з дещо модернізованішим термінологічним обрамленням) конструкти були протягом багатьох десятиліть впливовими і в західноєвропейському та північноамериканському гуманітарному дискурсах XX ст., у системі координат яких фольклор переважно ототожнювався з чимось архаїчним і немодерним, з культурами народів «третього світу»: цим, значною мірою, пояснюється і прохолодне ставлення більшості науковців української діаспори до самого поняття «словесність» та до дослідницьких стратегій, застосування яких іманентне його дискурсивним практикам.

Цілком підставово можемо стверджувати, що поняття «словесність» насьогодні активно функціонує, а отже – збагачується новими атрибутивними характеристиками, уточнюючи притаманну йому семантичну потенційність, лише в межах українознавчої наукової парадигми. У системі координат сучасного українознавства як інтегративної науки про Україну та світове українство, репрезентованого найперше школою дослідників, об'єднаних довкола створеного у 1992 р. Науково-дослідного інституту українознавства, засадничим окреслюється постулат класичної української гуманітаристики епохи М. Максимович, згідно з яким термін «словесність» постає одним із найважливіших в оперативному полі аналітичного осмислення української літератури та українського фольклору. На думку українознавців, саме концепція художньої словесності, поєднуючи в метадискурсивній єдності усну та писемну репрезентації слова-символу, слова-образу, слова-знаку (йдеться, зрозуміло, не про суму доданків, бо естетична бутність художньої словесності чужа механістичній калькулятивності, а про симфонічне, внутрішньо-діалогічне за своєю природою «ціле»), уможлиблює дослідникові вихід на рівень усвідомлення національної вербально-естетичної традиції як способу художнього пізнання народом свого цілісного історичного досвіду, а разом з тим – і як найповажнішого чинника збереження духовних набутків українства, закодованого в панорамності художніх образів його «послання» світові. Саме в такій парадигмальній проекції словесність як унікальний маркер



української культурно-цивілізаційної ідентичності розглядається у підготованому колективом науковців НДІУ монографічному дослідженні «Українці у світовій цивілізації і культурі», три томи якого побачили світ впродовж 2008–2012 рр. («Концентр «Україна – художня словесність» у сукупності українознавчих дискурсів виповнений особливою інтенсивністю інтелектуальних і духових обертів: він виразно вивищується в осібну і самодостатню семантичну тотальність, наділену здатністю не лише відображати в слові мікро- та макрокосм українського світу, а й, послуговуючись потенціалом своїх художніх узагальнень, виформовувати буттєву конкретику нашого національного чину і поступу» [17, с. 345]), та у цілій низці інших праць провідних вчених-українознавців, серед яких концептуальною місткістю вирізняються монографії «Літературні явища і з'яви» А. Погрібного [12, с. 93] та «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)» [4] С. Єрмоленко. Проте найбільш узагальнено окреслена проблематика аналізується у роботі фундатора Науково-дослідного інституту українознавства П. Кононенка «Українська література: проблеми розвитку»: «Інша річ, що окремі дослідники досі не тільки розрізняють, а й протиставляють фольклор і писемну літературу, мовби вони є не двома формами одного роду творчості, а явищами різнорідними. Одна з підстав такого підходу – твердження, що література персоніфікована, а фольклор – безіменний, «масовий». Мовби саме від цього одна форма має переваги над іншою або вони постають не стільки спорідненими, скільки якісно і специфічно різними художніми системами, вищим і нижчим рівнями творчості. Випускається з уваги й те, що безіменний – це не те саме, що творений не окремим автором, а «масою», той же безіменний автор, як, наприклад, «Слова о полку Ігоревім», «Літопису Самовидця», «Історії Русів» міг бути видатною особистістю. Загалом не можна не враховувати ролі колективів у шліфуванні словесних творів, але не можна не бачити й головного: у будь-якому колективі при творенні пісень, обрядових дійств першотворцем виступає певним чином обдарована особа. І жаль, що не всі автори зафіксували свої імена на сторінках творів. Але так само жаль, що на цій підставі між фольклором і писемною літературою часом ставиться знак протиставлення. Насправді то два потоки однієї могутньої ріки – художньої словесності, які упродовж віків не стільки витісняли один одного, скільки доповнювали й збагачували» [5, с. 76], – ці написані 1994 р, на зорі творення НДІУ слова зберігають свою актуальність і у 2021 р.

Аналітична стратегія дослідження художньої словесності у школі наукового українознавства П. Кононенка виразно засвідчує поновну актуалізацію на новому етапі історико-культурного розвитку пониженої в епоху тоталітаризму концепції «єдиного потоку», найвизначнішими інтелектуальними репрезентантами якої були класики українознавчого осмислення художньої словесності – М. Грушевський та С. Єфремов. Домінантні напрями її уреальнювали виразну антитезу до намагань у будь-який спосіб сегментувати цілісний плін духово-естетичного поступу українства, які екстремно своєї сягнули в більшовицькій практиці насильницького розчленування культурно-історичного процесу та нічим не обґрунтованого поділу українських письменників і культурних діячів на «прогресивних» і «реакційних», «буржуазно-націоналістичних» і «революційно-демократичних» (навіть натяк на актуалізацію концепції «єдиного потоку» вважався ознакою відвертої нелояльності: «Всупереч лєнінській вказівці про те, що «є дві національні культури в кожній національній культурі», в «Нарисі» затушовується різниця і суперечність між реакційними і прогресивними течіями в літературі і розвивається «теорія єдиного потоку» в українській літературі. Тим самим в «Нарисі» протаскується теорія про безкласовість і безбуржуазність українського народу в минулому, яка становить суть буржуазно-націоналістичної концепції «школи» М. Грушевського» [9, с. 72], – непокоїлись автори імперативно-настановчої для тогочасних вчених і чинної аж до розпаду СРСР постанови ЦК КПБ (У) від 24. 08. 1946 р. «Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури Є. Кирилюка та С. Маслова»).

Маємо, отже, всі підстави стверджувати, що поняття «словесність» нині збагачується новими атрибутивними характеристиками, уточнює притаманну йому семантичну потенційність найперше в межах українознавчої наукової парадигми. Саме її комплексно-інтегративна природа уможлиблює



посутнє наближення до теоретичного осмислення того, як у часопросторі етнічної самототожності «дім буття» українського слова з багатоманіттям його форм, напрямів, стилів, ідеологічних настанов і навіть географічних репрезентацій (адже українська словесність творилася і твориться не лише в Україні) здобувається на справжню естетично-світоглядну субстанційність: «Саме слово, що є стрижнем культурного поступу, а отже, і словесність, як найємніший творчий та виражальний чинник культури, і водночас, словесність як концептовий вміщувач, складають основу загального тексту культури» [18, с. 156], – наголошує під цим оглядом А. Ціпко (софійна семіотика герменевтичної взаємодії «усного» та «писаного» у творенні «Київського тексту» святості як топосу та смислотвірчої основи розвитку давньоукраїнської словесності доглибно аналізується ним у комплексній монографії «Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності» [19]). Фольклорна та писемна іпостасі словесності за такого підходу можуть і повинні аналізуватися як аспекти спільного континуїтету, подібно до того, як єдине ціле репрезентують надто віддалені як часом свого творення, так і стилістичною тональністю барокові тексти К. Саковича, народницько-реалістична проза О. Кониського, феномени «Київської школи» та Нью-Йоркської групи, написані у Франції романи В. Винниченка та врятована з камери Пермської зони поетична збірка В. Стуса «Палімпсести».

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити: актуалізована в розробленій П. Кононенком системі концентрів сучасного українознавства концепція «художньої словесності», у реєстрах якої поєднуються література («літеральні» аспекти фіксації слова) та вербальні практики фольклору, уреальнюється найбільш перспективною з огляду на тенденції новітньої гуманітаристики, домінантою яких виявляється контекстуальний спосіб осягнення процесів і явищ національного буття.

Наслідком розгортання українознавчих пошуків наукової школи, сформованої П. Кононенком у Науково-дослідному інституті українознавства, постала діалогічно-цілісна дискурсивна парадигма аналізу вітчизняної словесності, що поєднала в єдиній системі оціночних координат писемні та усні репрезентації слова-знаку, слова-образу, слова-символу – в синхронічному та діахронічному їхніх аспектах. Такий діалектично-цілісний підхід виформовується глибинною взаємообумовленістю писемно – літературного та усно – поетичного вимірів художнього образу, постаючи логічним наслідком проявлення цілісного, узагальнюючого погляду на духовний континуум національного буття та слово, яке потенціюється спільним знаменником усіх його, національного буття, артефактів і репрезентацій. Йдеться, фактично, про поновну актуалізацію знищеної в епоху тоталітаризму концепції «єдиного потоку», найвизначнішими інтелектуальними репрезентантами якої були класики українознавчого осмислення художньої словесності – П. Куліш, М. Грушевський, С. Єфремов: саме її напрямні були на новому рівні актуалізовані П. Кононенком у сучасному українознавстві. Методологічні інтенції концепції «єдиного потоку» виявилися несумісними з культивованими ідеологами тоталітаризму намаганнями штучно сегментувати цілісний історичний плин розвитку української словесності, розмежувавши нашу літературу на нібито «прогресивний» та «реакційний» табори. Окремішній концентр «українська художня словесність» постає в українознавчій концепції П. Кононенка перспективною дослідницькою методологією осмислення цілокупного буття українського слова, а сама українська художня словесність концептуалізується засобом самопізнання народу та вербальною художньо – естетичною репрезентацією українства як планетарно – цивілізаційного феномена.

Література

1. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства. *Зібрання праць*: у 5 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1965. С. 72 – 110.
2. Варварцев М. Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму. Київ: Наукова думка, 1976. 187 с.
3. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 431 с.
5. Кононенко П. Українська література: проблеми розвитку. Київ: Либідь, 1994. 334 с.



6. Куліш П. Взгляд на малороссийскую словесность по случаю выхода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка. *Твори у двох томах*. Т. 2. Київ: Дніпро, 1989. С. 477 – 484.
7. Куліш П. Простонародность в украинской словесности. *Твори у двох томах*. Т. 2. Київ: Дніпро, 1989. С. 522 – 523.
8. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. Київ: Радянська школа, 1971. 390 с.
9. Лобай Д. Непереможна Україна: факти з совіських видань про боротьбу Москви з українським націоналізмом на культурному фронті по Другій світовій війні. Вінніпег: Видання Комітету українців Канади, 1950. 240 с.
10. Максимович М. История древней русской словесности. Книга первая. Киев: В Университетской Типографии, 1839. VIII+227 с.
11. Огоновський О. Історія літератури руської. Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, 1887. XVI + 428 с.
12. Погрібний А. Літературні явища і з'яви (Статті. Портрети. Силуети. Наближення). Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. 628 с.
13. Франко І. Задачі і метод історії літератури. *Зібрання праць: У 50 томах*. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 7-16.
14. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання праць: У 50 томах* Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 194 – 470.
15. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви. *Зібрання праць: У 50 томах* Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 24 – 73.
16. Франко І. Южнорусская литература. *Зібрання праць: У 50 томах*. Т. 41. Київ: Наукова думка, 1984. С. 101-161.
17. Хоменко О. Українська художня словесність як концентр українознавства. *Українці у світовій цивілізації і культурі: Колективна українознавча монографія*. Київ: НДІУ, 2008. С. 346 – 362.
18. Ціпко А. Досвід українського словесно-культурного самоозначення та самовираження. *Українознавчий альманах*. Київ, 2012. Випуск 7. С. 151 – 158.
19. Ціпко А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності. Київ: «МП Леся», 2015. 748 с.

Гарвардський? Кембриджський? Ні! Український!

Катерина БАЛЬОХА, Ірина ГОЛОВАЙ
м. Київ

*Травнева повінь хлюпотить по вінця,
Стрілою д'горі – серця тятива...
Розсипались, розпались, як червінці,
На шпальтах долі вчинки і слова...
На шпальтах Долі – і святе, і грішне:
«Розпни!» «Осанна!» «Браво!» «Гіменей!»...
Як пам'ять Серця – полум'я Горішне:
З Його благословення наш Ліцей
Постав, як Фенікс, визвольно-змагальний
Наш! Український!
Наш! Гуманітарний!
Як цвіт Душі – сердець бурхливе море...
Спасибі Вам,
Шановний Професоре...*



Кажуть, що народжені у пишнobarвному, вічно квітучому травні не знають спокою усе життя... Кажуть, що лише у травні, коли усе пробуджується під спів жайворонка й солов'я від зимового сну, і перший травневий дощ запліднює багату українську землю, народжуються обдаровані Богом люди... Кажуть, що народжені у травні, вічно закохані у цей світ, у людей, у Слово і Пісню, Природу і Рідний край...

Свідченням цих народних припущень є доля славетного нащадка благословенної Чернігівщини – Петра Петровича Кононенка. Нелегкий, тернистий шлях пройшла ця людина – від селянської хліборобської родини до наукового статусу доктора філологічних наук, професора, директора Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академіка АН ВШ України, академіка Української Вільної Академії Наук, Президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство».

Різні перешкоди і перепони довелося пройти Петру Петровичу на власному шляху, проте в час, коли Україна обрала самостійний шлях політичного життя, у час суспільних зрушень і перетворень, поет, письменник, літературознавець, фахівець у царині філологічних наук, професор не міг стояти осторонь питань реформування національної освіти, визначивши головним пріоритетом і фундаментом національної освіти філософію і методологію українознавства.

«Українознавство – не лише система знань про Україну, а й позиція, інтерес, мета: бачити світ, наше грядуще через призму світовідчуття і світорозуміння, мову, матеріальну й духовну культуру народу, його долі, ментальності та історичної місії (перспективи)».

*Ця Україна – богоданий край,
Де небо, як блакитні вежі,
Потічків і річок усріблені мережі,
Моря – як всесвіт, і поля – моря,
Високих гір замисленість глибока,
Лісів стомовність. Сонце – Боже око.
Безсмертя нації у строфах Кобзаря...*

Безмежна любов до українського слова, до української справи, мрія відродити національні традиції та національну освіту на засадах українознавства наснажували і робили одержимим Петра Петровича Кононенка. Так на світанку Української незалежної держави саме Петру Петровичу належать фундаментальні концепції: «Концепція національної системи освіти», «Концепція української національної школи-родини», «Стандарт навчально-інтегративного курсу «Українознавство», що знайшли своє втілення у навчальних закладах України.

Воїстину, за плодами дерево пізнається...

Так і сила духу, і велич, і чин Людини пізнаються по його справах. Серед досягнень академіка П.П.Кононенка можна виокремити багато добрих і плідних справ, але, мабуть, найсокровеннішими, найбажанішими дітищами Петра Петровича стали не лише його наукові глибинні праці, виборений і виблений Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України, а також Український не лише за статутом, а й за духом навчальний заклад, який виховує і плекає свідомих громадян України, особистостей з державницьким типом мислення, імення якому Український гуманітарний ліцей Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Ми – ліцеїсти. Линем до небес
Любові й слави, честі і свободи,
Нам доля – щастя рідного народу,
Звитяг і праці, буднів і чудес
Ми молоді, і сонце у крові,
Нам батько – Київ, Україна – мати.
Нам радість – чисті роси у траві,
Щоб солов'їно мріять, світ творить, кохати!*



Урочисто лунають у свята і в будень слова гімну Українського гуманітарного ліцею написані Петром Петровичем Кононенком. Немає жодної людини в ліцеї, яка б з особливим пієтетом не вимовляла ім'я Петра Петровича.

Старійшина Ради ліцею, незмінний член Піклувальної ради ліцею, почесний Учитель ліцею – Петро Петрович завжди переймався і переймається проблемами омріяного навчального закладу, завжди працює на перспективу, прагнучи відродити достойну українську еліту, те молоде політично незаангажоване покоління, яке гідно представлятиме національні інтереси в Україні та світі.

Нині наш Український гуманітарний ліцей КНУ імені Тараса Шевченка на чолі з народним учителем України, кандидатом педагогічних наук Ганною Стефанівною Сазоненко відомий як в Україні, так і у світі. Актуальними і фундаментальними в сучасній освіті стали ліцейні видання, науково-методичні посібники: «Перспективні освітні технології» (2000), «Ліцейна освіта в Україні: реалії й перспективи розвитку» (2002), «Педагогіка успіху: досвід становлення акмеологічної системи ліцею» (2004), «Освіта майбутнього» (2008), «Акмеологія шкільної освіти» (2010), «Компетентність у системі неперервної освіти: акмеологічна модель» (2013).

За ініціативи колективу ліцею створено Міжнародний освітянський «Партнер»-клуб, який об'єднує чудові сучасні освітні заклади України і зарубіжжя. Це сьогодні ліцей лідирує за якістю освіти (за результатами ЗНО і не лише) та входить до сотні найкращих закладів України. Це наші випускники випускники ліцею гідно примножують лави української інтелектуальної, культурно-мистецької, державно-політичної еліти, якими пишається не лише наш заклад, але й Україна. Це наймолодший міністр освіти і науки України Ганна Новосад, депутати Верховної Ради України Леся Оробець, Леонід Ємець, Ігор Луценко, Данило Гетманцев; заступник голови Київської міської державної адміністрації Ганна Старостенко, заступник начальника управління патрульної служби м. Києва Дмитро Євдокимов; надзвичайний і повноважний Посол України у Великій Британії – Наталія Галібаренко; Валерія Поєдинок, Ольга Совгіря – доктори юридичних наук юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка; Андрій Гайдуцький – доктор економічних наук, професор економічного факультету КНУ імені Тараса Шевченка; Тетяна Андрущенко – доктор психологічних наук, завідувач кафедри Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій; Наталія Наumenко – доктор філологічних наук, професор енергетичного факультету Національного університету харчових технологій та ціла когорта інших гідних інтелектуалів.

Майже кожного дня з теле- і радіоефірів лунають голоси наших випускників: Лідії Таран та Олексія Ананова, Анастасії Медведчук та Аліни Мордюк, Катерини Нестеренко та Максима Дробка, Наталки Фіщич та Наталки Турчак і багатьох інших зірок українського інформаційного простору.

А колись на світанку незалежності України усе починалося з високої Ідеї, озвученої і омріяної академіком Петром Петровичем Кононенком – в незалежній Україні має постати такий заклад, який виховуватиме обдаровану молодь для державницької діяльності, заклад, який виховуватиме еліту України.

«Цю ідею першим підтримав проректор університету доктор філософії Леонід Васильович Губерський. Пізніше її активно підтримував ректор університету академік НАН України В.В. Скопенко, відомі університетські адміністратори та вчені-педагоги М.Ф.Тарасенко, В.Ф.Білик, А.З.Москаленко, О.І.Чередниченко, Я.С.Калакура, В.Г.Гончаренко, В.І.Волович, М.К.Наєнко та інші. Коли визріли контури структури й організації роботи ліцею, відбулися зустрічі з тодішніми завідуючими райво Старокиївського району М.О.Смирновою та Т.В. Ходаревою, розпочався процес реалізації ідеї» [1, 24].

А далі – наполеглива праця у створенні Українського закладу за духом і змістом (сутністю). Концепцією і Статутом закладу визначено національно-патріотичні, українотворчі пріоритети. На світанку розбудови незалежної України ліцей став тим закладом, який розробив власну концепцію національного виховання «Громадянин України ХХІ століття» (автори: Г.С.Сазоненко, П.П.Кононенко, Л.В.Галіцина), а згодом, у 2015 році, затвердив оновлену Концепцію національно-патріотичного виховання «Громадянин України III тисячоліття» (автори: Г.С.Сазоненко, В.В.Стрілько).



Створення унікального педагогічного колективу, об'єднаних високою метою і прагненнями розбудови сучасного інноваційного конкурентоспроможного навчального закладу.

Упровадження унікального навчального курсу «Українознавство».

Міжнародні конференції, конгреси, що проводились Національним науково-дослідним Інститутом українознавства МОН України, Міжнародні симпозиуми на базі ліцею: гуманітарний – «Україністика на початку тисячоліття: історія, філософія, мовознавство» (2002); літературний – «Блакитні вежі золотого слова» (2006); історико-географо-мистецький – «Я і моя Україна» (2009), щорічні колективні науково-дослідні проекти з українознавства випускників ліцею, зустрічі зі світовим українством, творчі вечори, презентації – ось далеко не повне коло тих спільних справ, які відбулися за участю і за сприяння Петра Петровича Кононенка.

Сьогодні педагогічний та учнівський колектив великої ліцейної родини з глибокою вдячністю, пошаною і любов'ю доземно вклоняється перед Мудрістю, Мужністю і Світлом справ, започаткованих Петром Петровичем.

Сердечно вітаємо Вас, Петре Петровичу, з поважним і світлим ювілеєм:

Стоїть Ваш сад, обтяжений плодами...

Земне життя – одвічна боротьба –

За Слово й Честь, за Правду і Свободу,

Й одвічні заповіді Кобзаря.

Казав Франко:

«Як много важить Слово...»

Бо Слово – код і нації душа...

Ви серце віддали своє за нього,

Щоб Україна справжня ожила.

Ми вдячні Вам за мудрість і за мужність,

За Ваші добрі справи і діла.

Ми щиро Вам вклоняємось доземно,

Ми Вас вінішуєм:

Многая літа!

Для Вас ця Україна – скарб нетлінний,

Неповторимий, Богом даний край...

З роси й води нехай Вам воздається

За цю любов синівську «аз воздай...»

Хай Вас Господь завжди оберігає,

І Серце Ваше, й Слово, і жалі

Воскреснуть, оживуть, злетять крилато

І проростуть добром на цій землі!

Література

Вісник Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Інформаційний збірник. – К., 1996. – 80 с.



Українське кобзарство у XX – на початку XXI століть: неперервність традиції та сучасні виконавські практики

Юрій СВИСТУН
Харківщина

Одним із найбільш відомих символів України в світі є бандура, кобза, а відтак і українське традиційне кобзарство. Вони, разом з іншими національними маркерами, забивають міцний кілок українства у земну вісь, стверджуючи, що український народ є, що він має свою культуру, мову, землю, своє минуле та сучасне. Світове визнання, яке починається з упізнаваності та культурного виокремлення, формує фундамент для власної держави, внутрішньої свободи, дає шанс на майбутнє.

Перші згадки про українських кобзарів, бандуристів, ліриків з'явилися ще на початку XV століття. Розквіт кобзарства припадає на середину XVII століття і закономірно співпадає з періодом Національно-визвольної війни українського народу. Набутий в ті буремні часи героїчний епос українського народу пронесений представниками українського традиційного кобзарства через віки, був збережений і відіграв важливу роль у формуванні національної ідентичності нашого народу.

Піднесення кобзарства під час Української революції. Репресії. Кобзарський з'їзд. З кінця 20-х років XX століття прослідковується тенденція, щодо остаточного вирішення кобзарського питання. Продовжується знищення кобзарів методом поодиноких репресій. Свідчень щодо таких випадків більше ніж достатньо. Це стосується практично усіх регіонів України. В Краснокутському районі Харківської області місцевий краєзнавець Петро Григорович Жадан розповідає про факт знищення НКВС лірика Григорія Плавка, у якого він був поводитирем [17, с. 58].

І все ж кобзарську проблему більшовики у такий спосіб не змогли розв'язати – надто багато було тоді в Україні кобзарів, дуже любили та шанували їх люди. І ЦК ВКП(б) вирішує змінити тактику – «спускає» на місця аж чотири постанови: «Про заборону жебрацтва», «Про обов'язкову реєстрацію музичних інструментів у відділах міліції та НКВС», «Про затвердження репертуару в установах НКО» (народного комісаріату освіти), «Положення про індивідуальну та колективну музико-виконавчу діяльність» [17, с. 122-123]. Тепер кобзарів уже не розстрілювали на місці, як раніше, їх зачиняли в холодній, не даючи їсти-пити, а інструменти знищували.

Однак «вибити колом закобзарену психіку» українського народу більшовикам ніяк не вдавалося. Тоді вдалися до суто єзуїтських методів приборкання вільнолюбивого українського кобзарства. Частина кобзарів, які не «заплямовували» своєї селянсько-пролетарської біографії участю в національно-визвольній боротьбі, почали заганяти до «колгоспів» – капел, ансамблів, квартетів, тріо. Інших кобзарів комісаріати освіти й органи НКВС примушували творити «пісні» та «думи», які звеличували б радянську дійсність...

Та більшість «братії» не воліла брати до свого репертуару штучні «думи», вона, як тисячу років тому, мандруючи від села до села, від міста до міста, співала прадавні «невольничі плачі», вперто во-скрешали народну історичну пам'ять.

Тоді комусь зі «сталінських соколів» прийшла ідея: зібрати кобзарів та лірників буцімто на з'їзд і всіх розстріляти, а кобзи й ліри понищити. З'їзд планували провести ще 1925 року, потім перенесли на 1 грудня 1927 року. Але й тоді він не відбувся. Мабуть, ще не всіх кобзарів зареєструвала так звана етнографічна комісія, створена для цього Академією наук УРСР.

Перші індивідуальні свідчення, які вказують на те, що «кобзарський з'їзд не вигадка, почали з'являтися вже після проголошення незалежності України. Відомий дослідник історії кобзарства Кость Черемський протягом 90-х років зібрав значний масив свідчень, в яких відображено питання про Кобзарський з'їзд.

Тему Кобзарського з'їзду відображено у поетичній творчості М.Горбала, М.Самійленка, В.Рафальського, О.Доріченка, М.Набоки, Г.Вірич; у художніх творах В.Бондаря, І.Живолупа,



Л.Воедила; музичному доробку Л.Донник; у піснях-баладах А.Парфиненка, В.Кушпета, Є.Драча. Попри деякі розбіжності існуючих свідчень, «легенда» про Кобзарський з'їзд набуває реальності. Однак, незважаючи на те, що подібних свідчень із кожним роком з'являється дедалі більше, з'ясовується безліч дрібниць, сам факт проведення з'їзду в Харкові є досі документально не доведеним.

Сучасні дослідження дають можливість стверджувати, що в Україні наприкінці 20-х років традиційні співці ще були досить численними. Твердження про «одномоментне» знищення сліпих кобзарів заперечується логікою репресивного процесу і викликає сумнів. Чи завжди слід дошукуватися смислу та логіки там, де вони взагалі відсутні – у сатанинській машині винищення людей, побудованій на основі позасудового винесення вироків. Окрім того, слід врахувати специфіку подібної акції – справа стосується не офіційно визнаних видатних людей, діячів науки, культури. Перед режимом постав прошарок суспільства, існування якого через специфічність виконуваної ним мистецько-духовної функції, способу життя (що з точки зору міщанина не потрапляв у розряд «нормального»), і навіть власне фізичного стану (незрячість), не дозволяв повною мірою використати увесь напрацьований досвід «заплічної роботи».

Отже, «традиційними» засобами знищити кобзарів було непросто. Тому зібрання народних співців під приводом Кобзарського з'їзду є дуже ймовірною ідеєю карних органів, на яку доведені до відчаю співці, завдяки своїй корпоративності, могли цілком піддатися.

Чи повернеш сьогодні спалені 1941 року архіви Харківського НКВС або чи можливо відтворити всі документи, знищені або здані свого часу на макулатуру? І чи взагалі був сенс органам НКВС заводити будь-які документи на людей, котрі за чинним законодавством належали до т. зв «неорганізованого населення», яке було приречене на позбавлення будь-яких прав і фактично оголошувалося поза законом. Нарешті, чи маємо ми моральне право припинити наукові дослідження на підставі щонайменших вагань у реальності скоєного злочину, результати якого сьогодні такі очевидні. Чи не стануть наші масні сумніви причинком до нової чергової спроби знищення пам'яті про справжнє, а не ерзац не кобзарство? Хай кожен зробить свій висновок.

Кость Черемський розповідає, що кобзар Анатолій Парфиненко, незадовго до смерті, обіймаючи принесену до нього старосвітську бандуру, гірко плакав, спокутуючись за те, що свого часу відійшов від традицій і тим самим зрадив побратимам, знищеним у 30-х роках. «Краще б я загинув разом з ними», – говорив кобзар [317, с. 81]. Адже як би людина не виправдовувалася перед собою за свої слабкості, вона ніколи не втече від власного сумління. Бо, як співається у старовинному ліричному псалмі:

*Гріх лукавством на зховаєш,
Як перед Судом Божим станеш.
Проклянеш себе навіки
Що грішив на сьому світі
На віки...*

Не підлягає сумніву той факт, що українське традиційне кобзарство «не вписувалося» в однополярну ідеологічну одноманітність, а тому стало об'єктом як поодиноких, так і масштабних репресій з боку радянської влади. Ми не можемо документально довести факт проведення Кобзарського з'їзду. Але документально підтверджено процедуру підготовки до його проведення, зацікавленість репресивних органів щодо його організації. «Загадковим» чином протягом щонайменше 10–15 років в Україні зникають кобзарі, хоча про їх значну кількість в кінці 20-х років ХХ століття є незаперечні свідчення. На сьогодні існуючих матеріалів достатньо для висунення наступної гіпотези: **«Знищення представників українського традиційного кобзарства в кінці 20-х – на початку 30-х років було здійснено каральними органами СРСР в результаті широкомасштабної акції (Кобзарський з'їзд) або шляхом проведення декількох репресивних акцій».**

Микола Будник: *«Плоть давнього співоцтва ми, напевне, відродити не зможемо, але його душу – так».* Непересічна людина входить в історію через легенду. Життя Миколи Будника було



переповнене непересічними подіями, філософськими роздумами чи просто щирим і безпосереднім спілкуванням з численними гостями, друзями та побратимами. Покинувши чотирнадцятилітнім юнаком рідну домівку Будник пішов у світ в пошуках свого призначення на рідній землі. І досягши 26 років почав «навчатися кобзарській справі... з 1979 року, з дому Івана Макаровича Гончара, утверджувався як майстер кобзарських музичних інструментів і виконавець – від Георгія Кириловича Ткаченка – мого кобзарського тата, а Георгій Кирилович як кобзар – від Петра Древченка, а Древченко – ... від Гната Гончаренка... » [16, с. 126-127].

Спробуємо пояснити значення процесу неперервності в традиційному кобзарстві. Микола Будник вважав, що кобзарська традиція, незважаючи на нанесені смертельні рани в 30-х роках ХХ століття, все ж таки збереглася і змогла утвердитися в 80-90-ті роки минулого століття. Ось як розповів М. Будник про історію утворення сучасного цехового товариства: «Георгій Кирилович (Ткаченко – автори) вважав, що оскільки ніхто вже не продовжує традиції, цехової, оглянувся, що він остався сам, почав згадувати ці поняття цеху, і каже, що як я не зроблю, то, виявляється, ніхто не зробить. ...Необхідно відновити не тільки інструмент, але й саму форму кобзарської організації...» [16, с. 341-342].

Серед кола молодих послідовників Г. Ткаченка виник молодіжний гурт, який вирішив активно зреалізувати «співоцьку ідею» у повсякденному житті. Починаючи із себе, з власного переосмислення кобзарської спадщини й опанування старосвітськими інструментами, новітні аматори кобзарського мистецтва знаходили цікаві форми реалізації «співоцької ідеї» у сучасному житті. Реалізація задумів новітнього покоління реконструкторів кобзарства здійснювалася шляхом:

- послідовного осягнення кращих виконавських, філософських і раціонально-практичних набутків співоцької культури;
- власноручного виготовлення давніх кобзарських інструментів;
- ведення традиційного кобзарювання «поміж люде» біля церков, монастирів, на вулицях, площах, ярмарках, базарах тощо;
- проведення виставок традиційних музичних інструментів;
- поширення знань про співоцьку культуру через ЗМІ, лекційними та видавничими засобами.

У процесі спільної роботи «традиційників» (так почали називати себе подвижники традиційного кобзарського виконавства) виникла ідея утворення творчого об'єднання, яке б поєднувало в собі елементи професійної спілки і традиційної для давніх співців цехової організації. Так було утворено Кобзарський Цех. І цехова справа закипіла. Непоказово, без насилля і штучності кобзарство почало все активніше виявляти себе громадськості. І колективна національна пам'ять відгукнулася на перші паростки відродженого кобзарства. Кобзарювання «просто неба» одразу викликали загальний інтерес. Бандуристи-«традиційники» стали бажаними гостями творчих вечорів, концертів, лекцій, теле- і радіопередач. Так поступово, крок за кроком, новітнє традиційне виконавство зайняло в українському культурному просторі своє «законне» місце. Очолив цей рух – Микола Будник.

Навіщо ми звернулися до постаті Миколи Будника? Це необхідно було зробити, щоб довести неперервність кобзарської традиції в Україні і показати надалі, що саме із цих подвижників кобзарської справи кінця ХХ століття постануть ті, хто стануть у кобзарський стрій захисників нашої державності.

Сучасні виконавські практики. Кость Черемський. Назар Божинський. Тарас Компаніченко. У попередньому підрозділі ми показали значення особистості Миколи Будника для процесу відновлення кобзарства у відповідності до кобзарської традиції. А у Харкові до цієї ролі цілком еволюційно, поступово прийшов Кость Черемський. Це стало завдяки знайомству молодого 20-ти річного юнака, який тільки-но завершив військову службу, із Анатолієм Захаровичем Парофіненком [9, с. 1].

А. Парфіненко у Харкові був єдиним, хто зберіг кобзарську традицію від сліпого кобзаря з Полтавщини Федора Кушнерика, який кобзарську «науку» проходив у Михайла Кравченка [9, с. 1-2].

Тоді у 1989 році, виступаючи у ролі поводири у Анатолія Парфіненка, Кость Черемський розпочав своє кобзарювання на вулицях Харкова. В інтерв'ю зазначено, що «...за радянських часів для...



вуличного кобзарювання необхідно було отримати дозвіл від влади,але... так і не отримали. І тоді ми здійснювали вуличне кобзарювання так, як це робили старосвітські кобзарі» [9, с.2].

З часом, цілком закономірно постало питання про створення у Харкові Кобзарського цеху, навколо якого об'єдналися Кость Черемський, Назар Божинський, Олександр Савчук та інші харківські бандуристи, що свідомо обрали шлях дотримання традиції.

В цей же час Кость Черемський активно веде пошукову роботу. Важко переоцінити той масив роботи, який було зроблено ним. Десятки інтерв'ю у людей які або особисто були причетні до кобзарства, або володіли інформацією про кобзарів. У нас в Краснокутському районі Кость записав свідчення Петра Григоровича Жадана, який був поводитирем у лірника Григорія Плавка та краєзнавця Юхно Івана Олександровича [9, с. 2-3].

Окремо треба відзначити воістину титанічну роботу К. Черемського щодо встановлення об'єктивної картини навколо Кобзарського з'їзду та знищення українських традиційних кобзарів. Костянтин Петрович є прихильником теорії, що кобзарі були знищені радянською владою і не вважає легенду про Кобзарський з'їзд «витвором чиеїсь хворої уяви» [9, с.2].

В 1999 році побачила світ книга Костя Черемського «Повернення традиції. З історії нищення кобзарства», яка стала по суті першою в Україні науковою розвідною про нищення і спотворення характерного і невідомого складника традиційної української культури – кобзарства, про перспективи відродження автентичного кобзарського виконавства [17, с.12-56].

Під час революції на граніті Кость Черемський був прихильником того, щоб творити революцію на місцях, безпосередньо в Харкові. Під час подій Революції на граніті харківська «Спілка української молоді» ініціювала встановлення Хреста Пам'яті у Лозовій, присвячений загиблим гайдамакам УНР. «Тоді ми, харківські бандуристи, – розповідає Кость Черемський, – разом із побратимами з Києва: Миколою Будником, Михайлом Хаєм, організували кобзарський концерт основу якого складав традиційний репертуар кобзарів» [9, с.3]. Харківський Кобзарський Цех брав участь у заходах до 500-річчя Українського козацтва на о. Хортиця [9, с.3].

«В Харкові, під час Революції на граніті, – згадує кобзар, у нас була постійна локація на площі Свободи, де постійно збиралися небайдужі люди. Виконання творів героїчного епосу було і актуальним, і сприймалося дуже добре» [9, с.3-4].

Під час Помаранчевої революції від Харківського Кобзарського Цеху у Києві був Юрко Запорожець. «На одній із мистецьких акцій біля пам'ятника Кобзареві я грав на старосвітській бандурі твори традиційного кобзарського репертуару», розповідав нам Кость Черемський [9, с.4].

Під час Революції Гідності Кость Черемський зосередився на організаторській роботі, щодо збору допомоги, зокрема медикаментів, для Київського Майдану. З інтерв'ю ми зрозуміли, що таку допомогу збирали медики всього міста. Бандуру брати до рук майже не доводилося, але інструмент дуже часто був з кобзарем.

Назар Божинський, 35-річний кобзар з Харкова, немов би зійшов зі старовинних гравюр на яких зображували кобзарів. І дійсно, Назар Божинський (а ще він відомий як Назар Чорношличник) абсолютно точно відтворює образ кобзаря – чуб-оселедець, кінець якого намотано на ліве вухо, жупан або шинель зі справжнього сукна, козацькі чи полотняні штани (це вже залежить від пори року), традиційна українська сорочка чи свитка, добротні чоботи чи черевики, а то і зовсім босоніж... Таким завжди постає Назар на вулицях міст, селищ, сіл, на майданах, базарах... В залежності від пори року зовнішній вигляд Назара змінюється, але один атрибут залишається незмінним: полотняна торба із бандурою, кобзою та лірою...

За освітою Назар архітектор, має науковий ступінь кандидата наук, є доцентом кафедри урбаністики в Харківському національному університеті Будівництва та архітектури (ХНУБА).

Назару Божинському ще змалечку припало до душі відоме зображення козака Мамає з кобзою. «Хотілося і мені такий інструмент», – згадує Назар, але то була лише дитяча мрія. Перший справжній інструмент – бандуру, таку як у справжніх кобзарів, Назар отримав від свого батька, як нагороду



за відмінне навчання в школі. Бандура не була хобі Назара, це було серйозне захоплення якому він жодного разу не зрадив [8, с.1].

Своїм вчителем Назар Божинський вважає панмайстра Харківського Кобзарського Цеху – Костя Черемського. Також вважає своїм учителем Віктора Мішалова (бандурист із Австралії), який навчався у Георгія Кириловича Ткаченка .

Активно кобзарювати Назар Божинський почав після того як став братчиком Харківського Кобзарського Цеху. Дуже важливо, що кобзарювання здійснювалося у відповідності до кобзарської традиції – на вулицях, базарах, біля церков із виконанням традиційного кобзарського репертуару. Назар Божинський у краєзнавчому інтерв'ю нашої дослідницької групі сказав, що «відчув внутрішню потребу кобзарювання приблизно з 2005 року» [8, с. 1].

«Відтоді я кобзарював у Харкові, Полтаві, Миргороді та в інших містах». Я відчув що необхідно не тільки брати участь в концертах, а і виходити межі люди і доносити їм правду про події в Україні. Хочеться сказати, що сприйняття мого кобзарювання простими людьми було достатньо прихильним, вони сприймали кобзарство як щось належне, але тимчасово забуте. Візьму на себе сміливість стверджувати, що кобзарство в Харкові сприймається як щось своє, рідне і не викликає у оточуючих негативних реакцій» [8, с. 1-2].

Також із гордістю Назар Божинський розповідав нам, про те, що під час Помаранчевої революції він першим вийшов на масові заходи у Харкові із червоно-чорним прапором. В Харкові червоно-чорний стяг активно використовували члени УНСО, але у 2001 році Харківська організація була розгромлена, багатьох патріотів було заарештовано і ув'язнено [8, с.1].

Окремо потрібно зупинитися на подіях Революції Гідності. Як відомо, національно-патріотичні протестні акції студентів в Україні розпочалися в Києві 21 листопада 2013 року на Майдані Незалежності і приводом до початку Євромайдану було рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Назар Божинський згадує: “Я був у Києві буквально за кілька днів до початку протестних акцій, і вже тоді відчувалась певна атмосфера тривоги, якась невідворотність великих подій. Повернувшись до Харкова, через декілька днів ми довідалися про початок Євромайдану” [8, с.2].

В Харкові теж починалися акції протесту, головною локацією яких стала площа навколо пам'ятника Т.Г. Шевченку. Так співпало, що акції протесту проходили одночасно із Днем пам'яті жертв Голодоморів, що припадає щорічно на четверту суботу листопада. “Тоді, – згадує Назар Божинський, – я грав на ліру серед протестувальників саме в цей день” [8 с.2]. Також грав на бандуру Назар Божинський у Харкові в День Соборності України 22 січня 2014 року [8, с.2].

Назар Божинський розповідає, що “коли в лютому 2014 року протестні акції перейшли у реальні сутички із “Беркутом” та тітушками... було написано невелику картину... “Хрещені вогнем” [8, с.3]. Вона була написана у традиційно-народному стилі. “Центральною фігурою картини, – розповідає М. Божинський, – є образ кобзаря, що грає на фоні палаючого майдану” [8, с.3]. На наш погляд такі асоціації автора картини не є випадковими, чи просто видуманими, не пов'язаними із реальним життям... Навпаки, бачення Назаром ролі і місця кобзаря у ті страшні дні повністю корелюються із глибокою затребуваністю традиційних кобзарських цінностей, як одних із найважливіших рушіїв суспільного прогресу в Україні.

Перебуваючи у ці дні у Харкові Назар Божинський був свідком зростання напруги і навколо Харківського Євромайдану, який теж зазнав декількох нападів з боку «тітушок» і працівників міліції.

Назар Божинський згадує: «В середині лютого 2014 року, коли Євромайдан досяг практично піку своєї активності, відчувалося, що попереду нас чекають трагічні дні. В цей період похмурого тривожного вечора я взяв до рук бандуру Миколи Будника і записав на диктофон мелодію, яка невідомо яким чином лягла на струни цієї бандури. Мелодія була записана , я не знав навіщо вона мені буде потрібна». 18 лютого на Майдані в Києві відбулося перше велике побиття протестувальників. З'явилися поранені, перші вбиті... Одного разу Назар звернув увагу на те , що один із загиблих був



одягнений практично так, як і сам одягався в ті дні: камуфльовані штани, армійська куртка... Це було як якийсь знак, відчувалося наближення трагічної розв'язки. «Спостерігаючи за подіями на Київському Євромайдані, у мене почали виникати певні образи, слова складалися в рядки, і взявши бандуру до рук ці рядки почали органічно лягати на ту мелодію, яка прийшла мені декілька днів тому» [8, с. 3]. В ніч з 20 на 21 лютого мною було записано на диктофон перший варіант цієї пісні... Ще не були поховані вбиті на Майдані, а пісня була готова. На початку березня я був у Києві на Майдані, ще не одній із барикад були металеві щити із іржою, що асоціювалася в мене з кров'ю загиблих [8, с. 4].

Через рік у 2015 я грав цю пісню «Про 20 лютого» на Майдані в Києві на вулиці Інститутській. Саме там, де відбувалися події, про які йдеться у пісні. Я не дуже часто виконую цю пісню, але в дні пам'яті загиблих Героїв Небесної Сотні я намагаюся це робити. В минулому році я виконував її в Харкові, тоді були присутні батьки загиблих на Київському Майдані харків'ян – Котляра і Зубенка. Виконував я цю пісню і ветеранам російсько-української війни, і сприйняття було надзвичайно позитивне.

«Я неодноразово хотів написати пісню про сучасну російсько-українську війну, намагався підібрати мелодію, слова, але до сих пір нічого не вийшло. Скоріш за все, потрібен такий самий внутрішній поштовх, як і під час написання пісні «Про 20 лютого» [8, с.4].

В ХХ столітті українське традиційне кобзарство пройшло складний, навіть трагічний шлях. Науково-дослідницький період вивчення історії кобзарства, що почався з кінця ХІХ століття і набув системності на початку ХХ століття, дав свої результати під час, хоча і короткотривалого, але все ж таки піднесення у героїчні роки Української революції 1917-1921 рр. Майже тотальне, до кінця не з'ясоване яким чином здійснене, знищення кобзарства за радянської окупаційної влади в 30-ті роки ХІХ століття все ж таки залишило паростки, якими скористалися нащадки кобзарської традиції аж у 70-80-ті роки ХХ століття.

Матеріали дослідження дають нам можливість зробити наступні висновки.

1. Українське традиційне кобзарство протягом своєї історії у ХХ столітті показало глибинну силу до піднесення у часи Української революції, стійкість до широкомасштабних репресій і здатність зберегти неперервність «традиції».

2. Традиційне кобзарство протягом ХХ століття показало свою україноцентричність, непохитну боротьбу за ідеали української соборної держави.

3. Неперервність кобзарської традиції в Україні є доказом того, що кобзарство є унікальним явищем української культури.

4. Події ХХ століття, від Української революції 1917-1921 років і до Революції Гідності, переконливо довели глибоку запотребованість правічних епічних цінностей українського традиційного кобзарства як одного із найважливішого рушія суспільного прогресу в Україні.

Література

1. ДАХО. Фонд Р-6452, опис 2 справа 1130.
2. ДАХО. Фонд Р-6452, опис 2 справа 1131.
3. ДАХО. Фонд Р-6452, опис 2 справа 1132.
4. ІМФЕ Фонд.8-3, од.зб. 2 Листи І. Кучугури-Кучеренка до М. Привалова.
5. ІМФЕ Фонд.8-к3, од.зб. 1-5 Листи І. Кучугури-Кучеренка до М. Привалова.
6. Мартинович П. Кобзар Іван Іович Кучугура-Кучеренко. 1929 р. ІМФЕ. Фонд 11 – 4 Од. зб.940.
7. Фотодокументи з фондів УЦНК «Музей Івана Гончара».
8. Краєзнавче інтерв'ю із Назаром Божинським. Харків, 29 жовтня 2020 року. Зібрання гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Харківська обласна станція юних туристів».
9. Краєзнавче інтерв'ю із Костянтином Черемським. Олексіївка-Харків (у телефонному режимі). 9 листопада 2020 року. Зібрання гуртка «Історичне краєзнавство» КЗ «Харківська обласна станція юних туристів».
10. Ємець В. Кобза і кобзарі. – Берлін, 1923. – 112 с.



11. Конквест Р. Жнива скорботи. К.: «Либідь», 1993. – 284 с.
12. Кушпет В.В. Старцівство: мандрівні співці музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.), Київ, «Темпора», 2007. – 496 с.
13. Лавров Ф.І. Кобзарі: нариси з історії кобзарства України. – К. : Мистецтво. – 1980. – 254 с.
14. Лісняк В. Останній кобзар Слобожанщини. // Електронне наукове фахове видання НДІ українознавства «Українознавство». – 2018, № 1 (66), с. 142-156.
15. Нолл В. Моральний авторитет та суспільна роль сліпих бардів в Україні// Родовід, 1993. – № 6.
16. Хай М.О. Микола Будник і Кобзарство. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2015. – 320 с.
17. Черемський К.П. Повернення традиції. З історії нищення кобзарства. Харків, 1999 р. 288 с.
18. Черемський К.П. Шлях звичаю. Видавництво «Глас», Харків. – 2002. – 446 с.
19. Черемський К.П. З історії нищення українського кобзарства. // Нова Україна. – 1993. – № 2. – 156 с.
20. Черемський К.П. Кобзарство у визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр.

Особливості наукового українознавства

Валерій СНІЖКО
м. Київ

Кожна галузь досліджень стає тоді наукою, коли вона набуває системності. Відповідно і наукове українознавство має свої особливості. Лише із виникненням загальної теорії концентрів у науковому українознавстві можливим виявилось комплексне вивчення природничих процесів сумісно із суспільними: «Універсальна цілісність «України» й «українства» розкривається й досягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й діяхронного розгляду концентрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; [...] І в силу цього українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення»[1] – П.П.Кононенко. Отже, завдяки українознавчому концентру «Україна – природа, екологія» Природа починає розглядатися у спільному і послідовному вивченні українознавчих концентрів: «Україна – етнос», «Україна – природа, екологія», «Україна – мова», «Україна – нація, держава», «Україна – культура», «Україна в міжнародних відносинах», «Україна – ментальність, доля», «Україна – історична місія». Українознавство не є лише механічним зібранням знань, результатами діяльності інших галузей наук, зокрема з природознавства: біорегіональна екологія нині має цілком усвідомлюваний науковцями важливий психічноформуючий ефект у загальній цивілізаційній генезі людства, через те природознавство повинно мати чільне місце у дослідженнях наукового українознавства, проте того поки не сталося.

Усім етносам, які досягають зрілості, властиве дуже суттєве ускладнення внутрішньої структури. Загалом еволюційний процес народотворення – це природна система творчого комбінування й подолання, створення та пошуку нових оптимальних форм поведінки, коли людська більшість етносу свідомо підпорядковує кожен свою дію, думку, переживання створенню нової соціоприродної дійсності. Природа ж потребує нині ретельного інтроверсивно-поглибленого пізнання, інакше сучасна людина не зможе сповна в ній самореалізуватися. Творчий підхід присутній в життєдіяльності людини ще з найдавніших періодів і лише завдячуючи йому феноменальний задум «людина» перетворився на найоригінальнішу на планеті Земля істоту, яка здатна, сприймаючи осмислено сучасний Світ, бачити гуманістичність його перспективи. Творчість як активний елемент адаптації до природного, а нині вже до соціоприродного, довкілля, присутня у безпосередньому процесі виживання і нині має стати основною формою професійної діяльності людності загалом, а також нормою поведінки на планеті Земля. Наукове українознавство і є саме таким творчим процесом інтелектуальної



діяльності людства. Тому, щоби цілісна система наукових інтегративних знань про Україну набула очевидності, потрібно мати системну методику спеціалізованих українознавчих досліджень, де вивченню природничих засад відводиться не лише дотичне місце до інших, а провідне, саме як правдивий «фундамент наукового українознавства».

Лише конкретний терен творить конкретний етнос! Хоча згодом на лихо собі певний етнос спотворює природне довкілля, тим само руйнуючи надто важливі соціоприродні чинники. *Через те, що конкретний терен і його природне довкілля визначають психоетнічну основу суспільства, яке відбуває різновекторної генези саме в конкретних природних умовах «цілісності простору і часу».* Саме риторичне визнання, а практичне нехтування засадничих основ вивчення природознавства, як загальної основи наукового українознавства, не підняло його у ХХ ст. до рівня наукового українознавства, а навпаки опустило його до стану «суперечливої інтерпретації, методологічної безпомічності»[3]. Дослідно-методична структура наукового українознавства не потребує автоматичного дублювання методів та методик досліджень з природознавства, етнології чи етнографії або антропології. Не слід безсумнівно й утворювати якісь надумані підходи, підкріплюючи їх означенням «українознавчі» чи «українознавство», наукове українознавство від того лише втратить, а не набуде авторитету.

Прикладна галузь буденного ознайомлення зі своїм краєм, як знанням про Україну (українознавство), має свої завдання, які успішно вирішуються туристичною діяльністю в Україні і в інших країнах шляхом організованого туризму або самостійного чи самодіяльного, фіксованого різними технічними засобами кіно-, фото-, звукозапису тощо. Виконується така краєзнавча дія у довготривалих експедиціях чи короткотривалих екскурсіях. Наукове українознавство бере на озброєння також т.з. польові дослідження, використовуючи в них систему довготривалих експедицій, проте в цьому випадку вони набирають ознак вже значно ґрунтовнішої організації і в пригоді тут стає організація експедиційної роботи, ґрунтовно розробленої з урахуванням найрізноманітнішої спеціалізації усіма природничими дисциплінами, а також стають в пригоді і методики етнографічних досліджень, певно, що й лінгвістичних. Відповідно і природничий напрямок наукового українознавства, як один із методів своїх досліджень, має користати довготривалі польові спостереження як ґрунтовно сплановану роботу, не нехтуючи також короткотривалими спостереженнями екскурсійного характеру.

Нині в геопсихології поглиблено не розглядається вплив геоенергетичних та біоенергетичних полів на кшталт докладно проаналізованих електромагнітних. Натомість цілком визначеним є геопсихічний вплив біогеографічного та конкретного біоценотичного середовища на сомато-психічний стан людської психіки та регіональні особливості такого впливу, які й виявляють себе у конкретній етнічній психотиповості – це відомі спостереження німецьких дослідників (Е.Ротгакер, О.Лерш, К.Ясперс), українських (О. фон Кульчицький), советських (Л.Гумільов). *Як визначення цих психотипових особливостей є спосіб мислення представників певних спільнот, нині більш уживаним є термін «ментальність».* Ми ж натомість уживанішим вважаємо «духовість», похідне від поняття «дух». Проте до цих станів людської психіки ми підходимо від архетипальних (архетип використовуємо лише як визначення зроблене К.Г.Юнгом, а не як розуміння «давній» чи «архаїчний» тип) закладин або першообразів людської психіки. Тож від різних архетипальних закладин, які значним чином впливають на особливості поведінки та господарської діяльності, зокрема «людина-рослина» та «людина-тварина», ми переходимо до розгляду суспільств, в яких домінує т.з. землеробська свідомість [2].

Суспільства, де домінує людність із землеробською свідомістю, завжди прогресують, бо систематизувавши своє безголодне проживання, людність завжди творчо прагне поліпшення своєї цивілізаційності, сиріч комфорту, активно використовуючи в цьому *творчість як творення* конкретного продукту, проте не лише у споживацькому розумінні, а значно об'ємнішому. Натомість людність із збиральницькою свідомістю, володіючи своєю особливою творчістю, еволюціонує у відбиральницьку чи привласнюючу свідомість, коли творчий підхід сприяє цупити не лише у вільному, не привласненому, природному довкіллі, таким чином не лише у самої Природи, а й у тих суспільств, які безпосередньо витворюють продукт, який відбиральники й загарбують. Така творчість вимагає



неминучого удосконалення дрючка не у мотику, а у списа та ще й такого, щоби пробивав не лише дошку, а і людину наскрізь, або сокири – і також для убивства. Надалі – поступове удосконалення приладів убивства, тортур, карання тощо. Землеробське ж творення: агротехнології, гончарство, скотарство (худоба потрібна не для вбивства, а для отримання гною-добрива, молока, сиру й тяглової допомоги), бондарство та землеробський реманент й багато-багато чого іншого, а врешті й мистецтво, писемність, література тощо. Неодмінно зауважу, що українське суспільство, навіть на етнічному рівні, не було в своїй психосвідомісній єдності суспільством винятково землеробським. Українське суспільство – природним шляхом утворена диференційно-комплексна єдність антропного субстрату лісолокувої та степової природо-кліматичних зон із стійким гірським та поморським біоценотичним елементом. Хоча домінуючою безсумнівно є виразна землеробська творча психосвідомість, проте оригінальність її утворюється як результат симбіозу (землеробсько-скотарської, скотарсько-кочівної, рибальсько-мисливсько-збиральницької та ремісничої) регіональних психосуб'єктивних ідей.

Мистецтво загалом виявляє себе як найвиразніше втілення знаково-візуалізованого регіонального світобачення певних суспільств. У суспільств із землеробською свідомістю в своїй основі – гуманістична людина і гуманістичне світосприйняття, яке й притаманне більшості суспільств метаєтнічного об'єднання слов'яни. Натомість, у кочівника пріоритети інші і інша їхня світоуявна візуалізація, символіка і уявне відтворення. Проте довгочасне спільне (щільне) існування із значною психотерпимістю сприяє загально-регіональній єдності у однастайну спільноту, зокрема конфедерацію кланів і згодом в етнос із своїм складним регіональним психосуб'єктивізмом – символіко-знаковою системою і етнокультурою.

Стереотип способу групового мислення є адаптаційною функцією до конкретних регіональних умов довкілля. Такий спосіб має індивідуальну, розвинену в процесі еволюційного поступу в природних умовах конкретного природного середовища, здатність до самозбереження й подальшого спільного виживання, – інтелектуальну діяльність, яка визначає первинним суспільне задля збереження особистісного. Спільна інтелектуальна діяльність – це попервах механічне зібрання індивідумів у людську групу шляхом узгодження принципу «подобається – не подобається». Тривалий шлях подальшого природного, а згодом і штучного, добору, де об'єднавчим стрижневим елементом виступає пам'ять (свідома та підсвідома), яка матеріалізовує себе, виявляючись у символах, мові, одязі, харчуванні, зачісці, «оздобленні» чи прикрашанні тіла, лиця тощо. Мистецтво на самому первинному рівні, навіть на стадії т.з. *магії* чи у переказах та опоетизованих оповідях (міфах), акумулює усе вище поіменоване і представляє його учасникам, а особливо нащадкам у різновиявленому візуалізованому вигляді. Стереотип, як спільне осмислення та світобачення, – важлива суспільствотворча структура. Політичне утиснення національного стереотипу мислення призводить до деградації самореалізації спочатку особистості, а згодом, через мистецьку депресію та культурне уповільнення, до завмирання усіх прогресивних зрушень суспільства.

Центри активної генези людства на Планеті, як і центри геологічної, наприклад, генези Планети або навіть патогенні зони певного регіону не є постійно-стабільними, зокрема «вічними». Якщо, як нині вважають, центр «виникнення» протолюдини – сучасний схід Африканського континенту, навроєд щоб уся Африка географічно такою як нині була чи 4, чи 3 млн. р. тому. Ані кліматично, ані ботанічно, чи біогеографічно тощо Африка не була ідентичною нинішній. Подальші ж центри прогресу зародження людства нині реєструються на теренах сучасних Південної Африки, о. Ява та Китаю тощо. Наступний етап активності генези реєструють в центрах нинішніх Західної Європи, Криму, Балкан, Якутії тощо. І вже відвертий цивілізаційний прогрес – царство фараонів Та-Кем (нинішній Єгипет), Єрихон, Міной, Трипільська та Яншао археологічні культури, Мохенджо-Даро, Бабілон тощо. Наступна лінія – Троя, Еллада, Левант, «Інки», «Ацтеки», царства Піднебесної (чи Середньої) країни (нинішня КНР), Давня Індія (північ сучасної Індії, Пакистан, Афганістан), Давній Іран та Давній Рим, Ісламські халіфати...



Зміни центрів активності відбувались увесь час у деякі періоди більш активно, у інші менш активно або і зовсім згасали. Нині: США, КНР, Японія, РФ, Австралія, Нова Зеландія, Канада... Прикро, але виразно розпочався тривалий занепад Західної Європи. Натомість потенційний прогрес – Чорне море – Дунай – Балкани – Карпати, а також Північна частина Південної Америки, повністю Африка та Австралія. Цілком вірогідно, що із певним потеплінням змінять свої погодно-кліматичні показники і, відповідно із тим, – цивілізаційну активність південні райони Південної Африки, Нова Зеландія, південь Аргентини, Гренландія і, вірогідно, Аляска.

Зауважимо, що крім усього вище наведеного, кожна епоха в розгортанні генези людства мала свої специфічні особливості в усіх регіонах Планети і вони в одних суспільствах були із значною різницею. Натомість в інших – вони менш виразні, а у деяких загалом ледве помітні. Проте одразу ж зауважимо, що регіональні особливості певної епохи є ледве помітними не для автохтонів, тих, які і продукують ті особливості не як *особливості*, а як складові розвитку свого суспільства. Непомітними чи ледве помітними ті особливості є для суспільств, які у момент оцінювання є прогресивнішими чи «продвинутішими».

Саме вихованню розуміння, що є що в свідомості українського народу, були природним робом спрямовані переоповіді усної народної творчості та структура сюжетів народної психології, навіть в часи початку польської, а потім і московської «злуки». Саме друковані твори і відмежовували від тих «родинних возз'єднань» глибинну давньослов'янську – українську духовість. І.Огієнко наголошує, що за діяльності під час «руїни» архімандрита Інокентія Гізеля розпочинає Лавра друкувати букваря для народу. Сам Гізель пильнував зберігати той напрям, який надав друкарні духовий наставник народу нашого Петро Могила. Тоді від Москви не залежала, та й загалом московитів на той час ані друкарство, ані писане слово, ані етнічне розуміння «добра і зла» ще не цікавило. Переконаність, що сучасна криза моралі спричинює і таке ж ставлення сучасного людства до свого співжиття із Природою, має бути підтверджена чи спростована системними дослідженнями. Українська наука такі дослідження проводила ще з другої половини XIX ст. Проте аналітичної системності вони набули лише з початку XXI ст. Зокрема нині ми маємо вести мову про створення психофілософської основи розбудови інтегральної системи екологізму в структурі наукового українознавства, концептуально вона має системно увійти в т.з. екологічну освіту, щоби врешті решт перетворитися в *спосіб життя українців* на свідомому інвайронменталістичному рівні, який визначає стосунки «громадяни – соціоприродне довкілля». Інтегральна система екологізму – це ідеологія постіндустріального суспільства, яке врешті визнало самоцінність Природи. Система інвайронменталізму – удосконалення способів продукування соціоприродного довкілля і огуманістичнення урбаністичного довкілля шляхом його природоідеологізації (природокористування без істотного обмеження економічного прогресу). Практичний розвиток української екологічної філософії із своєю компонентою «тереновою свідомістю» – українська природна психофілософська компонента наукового українознавства.

Володимир Шевченко звертає увагу (вчення про поступ як філософія національної злагоди), що українська ідентичність під сумнів була поставлена в основному в XX ст. російськими вченими. Хоча ще Єкатеріна II в кінці XVIII ст. українців вважала окремим народом і вживала заходи, щоб вони не утікали з Росії «як вовки в ліс», а єдналися із Петербургом. Проте від другої половини XIX ст. історики та філософи Російської імперії оголосили українців «южнорусской» гілкою росіян, культура яких нібито «подпорчена» польським впливом. Власне так і постає проблема світового статусу українського народу: українці – хто вони? Окремий народ чи zdeформовані поляками росіяни? Крім цього, з першої половини XX ст., коли виникає в Росії «євразійська» концепція, Україна почала витлумачуватися, як міст, що єднає Схід і Захід. Україна в контексті «східно-західних» світоглядних міркувань постає нібито «нічия земля» – якщо вірити деяким теперішнім теоретикам і політикам, то й загалом Україна – це країна-міф. Україна нібито просякнута ірраціональністю, невизначеністю, безладдям.



Українознавці-природничники щонайперше прагнуть засвідчити те, що наукове українознавство безсумнівно є галуззю сучасної науки, яка розширює обсяги своїх інтересів, проте це є й значне психофілософське вчення, яке вбирає в себе висновлювання усіх соціологічних, політичних та природничих досліджень не лише з метою збереження, т.м. «забальзамовування» скарбу «українство», а з метою розгортання реально прогресуючого феномену «українство», який розвивається у відповідності до *українського способу життя*. А от саме *такий* спосіб життя й має сконденсувати і втілити як «існування» *наукове українознавство*. Бо цілком осмислено сприймаємо для вивчення те, що Терен, як Україна, – цілісність природного комплексу довкілля, де довголітня еволюційна часопросторова геопсихічна цілісність видає нам константи Природи, Бога, Людини. Тож відповідно: саме так у всіх аспектах реальної історичної життєдіяльності і має бути дослідженням та показаним (розкритим у його сутності) феномен українства у його питомих клітинах Роду – Етносу – Нації, – а також Держави та міжнародних відносин – на переконання Петра Кононенка, минулого директора ННДІ Українознавства. Таким чином дослідники-природничники мусять вивчати Природу, як філософську категорію і одночасно вивчати природне довкілля, як територіальну біоценотичну структуру, яка природними чинниками впливає на формування людності, яка перебуває на ній. Згодом природне довкілля під дією антропогенного фактору, перетворюється на соціоприродне довкілля, на яке продовжується антропогенний тиск, результатом якого стає урбаністичне суспільство.

Література

1. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
2. Сніжко В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001. – 334 с.
3. Сніжко В.В. Українознавство: природна психо-філософська концепція: монографія/ Валерій Сніжко; МОН України, ННДІ українознавства. – К., 2010.- 528 с. – Рез. Англ. – Бібліог.:495-518.

Актуальність дослідження національно-державних процесів в сучасній геополітичній ситуації

Юлія ЛЕБЕДЄВА
м.Київ

Сьогодні проблеми, що постали перед нашою країною, за яких народжується модерна українська нація, зростаюча роль українського фактору на геополітичній карті світу актуалізують дослідження національно-політичних та національно-державних процесів, що відбувалися в минулому нашої країни. Чим більше утверджується Україна в своїй соборності та незалежності, тим більше зростає живий інтерес до переломних етапів в її історії. Одним з важливих гуманітарних викликів сучасності для України є потреба розбудови ефективної та прогресивної моделі української державності, яка б, з одного боку, враховувала світовий цивілізаційний досвід державотворення, а з іншого, – акумулювала історичний досвід українського народу. Тому, набуває актуальності проблема акумуляції такого історичного досвіду українського народу з позицій сучасності.

Сучасна Україна є спадкоємицею державницьких традицій попередніх поколінь автохтонів, що мешкали на її теренах, ці традиції визначають суспільну і духовну складову сучасної української геополітики, бо саме в нашому минулому криється відповідь на всі проблемні питання розвитку в сучасні дні та майбутні перспективи.



Плин національного відновлення, що заповнив нашу державу, радикальна зміна шаблонного вчення про історичний процес, вороття із забуття усіх історичних періодів, сотень достойних імен державних і громадських постатей надає можливість заново досягнути багату історичну спадщину України, без детальної характеристики якої, без звернення до історичних джерел, народної пам'яті тисячолітньої життєвої мудрості, неможливо визначити правильний вектор розвитку майбутнього.

Один із фундаторів геополітики К.Гаусгофер писав, що «...геополітика розглядає простір з погляду держави» [7, с. 40]. Оскільки, тривалий час українці були поділені поміж чужими їм державними утвореннями, то проблема українського державотворення постає, в першу чергу, як геополітична проблема, у зв'язку з цим ми повинні довести геополітичну доцільність відродження української державності та дослідити реалізацію націонал-державницької традиції українського народу у форматі різних державних утворень: «Державницьке утвердження нації можна трактувати як досягнення чи не найважливішої її екзистенційної мети, тобто вважати вінцем процесу державотворення... державотворення – перманентний процес, який не має ані початку, ані кінця» [6, с.13].

В кінці 80–90-х рр. XX століття розпочалися епохальні зміни в суспільно-політичному житті країн Центрально-Східної Європи. Крах Радянського Союзу проголосив перехід новоутворених незалежних країн до демократії у всіх сферах життя. Лібералізація торкнулася й науки та освіти: вчені з ентузіазмом приступили до висвітлення та дослідження раніше заборонених або малодосліджених тем та напрямків. Адже, «очевидно, не випадково «будівничі» тоталітарної системи досить-таки результативно експлуатували виховні можливості сфальсифікованої ними ж історії, аби на її підвалинах клонувати кілька поколінь безбатченків, байдужих космополітів, яничарів, сформувані антиісторичний тип мислення, нігілістичне або меншовартісне ставлення до історії свого народу. Такими людьми легко було маніпулювати, деформувати їхню свідомість, пристосовувати їх до умов репресивного режиму» [2, с.16].

Окрім цього, фіаско Радянського Союзу спричинило виразну зміну геополітичної ситуації у Європі. Здобуття Україною незалежності наблизило її до Європи, а Європу до України. І йдеться тут не лише про геополітичні аспекти. Нові демократичні стандарти мислення та оцінок зумовили потребу переосмислення велетенського пласту питань, безпосередньо пов'язаних із життям суспільства. Це стосується й проблеми входження України в європейське співтовариство, яке неминуче вимагає чіткого розуміння як сучасних, так і історичних передумов такого напрямку розвитку [6, с. 5]. Адже, «українські державотворчі традиції на європейському континенті сягають корінням сивої давнини. Європейської історії не можна навіть уявити без українського державотворення, так само як сучасності й майбутнього... Європейці виразно трактували українців як окрему націю, з власною історичною лінією розвитку та самобутньою культурою, яка безумовно належить європейському світові. Українське питання ніколи не було для Європи маргінальним, однак саме наша новітня доба засвідчила потребу оновленого підходу до державотворення» [6, с.198].

П.П.Гай-Нижник стверджує, що «...формуючи систему національних інтересів, першочергово слід враховувати національні інтереси, позаяк саме вони закладають аксіологічну основу системи національної безпеки держави. Національні цінності є важливими передумовами і базовими засадами забезпечення національної безпеки країни й, зокрема, важливими чинниками формування політики національної безпеки у гуманітарній сфері. Саме система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування держави... Відображаючи інтереси громадян та організацій, громадянського суспільства в цілому, національна ідея повинна мати державницьке спрямування» [1, с. 217]. Тому що побудова Української держави вимагає високого рівня національної свідомості народу, у формуванні якої важливу роль відіграє історична наука: «Українська національна ідея в її історичному ракурсі має багато позитивних рис, які можуть бути привабливими для представників інших етносів. Це насамперед принципи демократизму, поваги до інших, толерантності, волелюбності, особистої свободи, поваги до особистості тощо, які в Україні ґрунтуються на історичних традиціях Гетьманщини та Запорозької Січі» [5, с. 197].



В кінці XIX ст. вчені-українознавці розпочали активну з'ясовувати, як зароджувалася і утверджувалася державницька ідея України, аналізувати повчальні уроки і значення цього дослідницького досвіду. Одним із зачинателів дослідження цього питання був найвидатніший українознавець, історик, політик, державник Михайло Грушевський. Започаткувавши у Львові, а відтак у Києві наукові історичні школи, він сприяв появі нової генерації українських істориків, які розглядали українську історію під кутом зору боротьби українського народу за національне визволення і власну державу.

Під час радянської окупації українська історична наука перебувала під пресом комуністичної ідеології і обслуговувала інтереси радянської верхівки. В цей час не було опубліковано концептуальних праць, цілком присвячених історіографії дослідження державницьких потуг українського народу. В публікаціях, що торкалися питання українського державотворення, дослідники приділяли лише незначну увагу цій проблемі.

Як відомо, представники радянської історіографії усіляко заперечували висновки М.Грушевського, стверджуючи, що він є фальсифікатором історії, який, штучно та безпідставно, намагається пристосувати історію Київської Русі лише до однієї України. І це нібито заважає йому справедливо оцінити справжній розвиток Київської держави [3, с. 281]. В тому чи іншому обсязі названі звинувачення відомого історика можна віднайти в усіх наукових дослідженнях радянських істориків. Але й траплялися поодинокі випадки оборони «Звичайної схеми...» видатного вченого. Наприклад, Д.Багалій ствердив правильною схему українського історичного процесу, розроблену та аргументовану М.Грушевським. Він також визнавав, що українська історія зобов'язана бути ізольованою від російської і виділятися характерною національною ідентичністю. Стосовно праці М.Грушевського «Історія України-Руси», то, на думку Д.Багалія, вона була першою узагальнюючою науковою працею з історії українського народу.

Починаючи 70-ми рр. XX ст. суспільно-політичні обставини виявилися ще більш несприятливими для розвитку української історичної науки, через ідеологічну цензуру вчені змушені були дотримуватися лише офіційно визнаної доктрини. Усі інші погляди жорстко критикувалися і вважалися проявами «українського буржуазного націоналізму». У радянську добу найбільш активно насаджувалась концепція «спільної колиски», за якою Київська Русь трактувалась як спільний початковий період в історії росіян, українців та білорусів з домінуванням великоруського народу.

З проголошенням незалежності України, історіографи отримали можливість вільно висловлювати свої державницькі погляди, досліджувати проблему неперервності української державотворчої традиції з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної, європейської та світової наукових думок. Впродовж 90-х рр. XX ст. світ побачила значна кількість українознавчих досліджень, присвячених державницькій концепції української історії в інтерпретації М.Грушевського, В.Липинського, Д.Дорошенка. Особливої уваги заслуговує дослідження В.Масненка, у якому окреслюється вичерпне коло питань історіософії двох геніїв – М.Грушевського та В.Липинського [4].

З початком силового конфлікту на Донбасі українське питання знову виринуло із забуття, основний його лейбмотив – майбутнє мирне урегулювання. Насамперед – це пошук реальних шляхів його вирішення, а саме, - відродження територіальної цілісності та єдності української Держави.

Безперечно, що сьогоденні проблеми, що постали перед нашою країною, за яких народжується модерна українська нація, зростаюча роль українського фактору на геополітичній карті світу актуалізують дослідження національно-політичних та національно-державних процесів, що відбувалися в минулому нашої країни. Чим більше утверджується Україна в своїй соборності та незалежності, тим більше зростає живий інтерес до переломних етапів в її історії.

Література

1. Гай-Нижник П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки // Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку. Київ, 2015. С.207 – 222.



2. Гомотюк О., Калакура Я. На шляху до теорії і практики новітнього українознавства // Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку. Київ, 2015. С. 11 –18.
3. Греков Б. Киевская Русь. Москва, 1953. 567 с.
4. Масненко В. Історичні концепції М.Грушевського та В.Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. Київ – Черкаси: Брама ІСУЕП, 2000. 284 с.
5. Пірен М. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз. Київ, Університет Україна. 2007. 408 с.
6. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 214 с.
7. Трохимчик С. Політична географія з основами геополітики. Ч.1. Львів. 222 с.

Українська політична нація: витоки, історичні форми самоорганізації, сучасний стан

Валентин КРИСАЧЕНКО

м. Київ

Українознавство – суть синтез знань про Україну як про певну системну цілісність у просторі і часі. Ось лейтмотив розуміння академіком П.П. Кононенко сутності українознавства як науки. І, зрозуміло, що суб'єктом цієї системної цілісності був є і має бути сам український народ, творець України і, водночас, відповідач за її долю, за її майбуття. «Нація, – наголошує мислитель – найідеальніша форма людської спільноти – незнищенної в просторі й часі» [1, с. 348]. Продовжуючи цю думку, зауважимо, що станом нації, яка певною мірою і гарантує її незнищенність, є її державотворче буття, створення держави як інструменту самозахисту та сталого розвитку. В цьому випадку **нація постає не об'єктом, тобто просто населенням певного регіону, а суб'єктом політичних дій**, котрий свідомий свого місця в суспільстві. Носієм політичної суб'єктності певний етнос може виступати навіть в умовах бездержавності, однак лише за умови, якщо він чинить активний опір колонізатору, причому не лише збройний, але й культурний, інтелектуальний, діяльнісний тощо. В такому випадку існують достатні підстави вести мову про існування тих чи інших ознак політичної нації навіть в ті історичні періоди, коли в Україні існували іноземні окупаційні режими.

Головною ознакою будь-якої розвиненої демократичної країни є існування **політичної нації – сукупності громадян цієї конкретної держави, які дотримуються принципів верховенства законів та пріоритетів свободи, рівності та людської гідності**. У своїх нелегких змаганнях за власну європейську перспективу Україна намагається подолати як рудименти внутрішнього пострадянського спадку, так і зовнішній спротив її зусиллям, пробує віднайти свою власну траєкторію суспільного розвитку, співмірною із світовим досвідом і, водночас, насичений і насажений власними духовно-культурними особливостями. Саме в цьому контексті звернення до історичного спадку і набутого, хоча й вельми призабутого, досвіду позитивного демократичного розвою України, має стати цінним повчальним надбанням і для сучасних політиків, і для всього громадянського суспільства, виконуючи своєрідну стимулюючу функцію опертя на міцні підвалини минувшини.

Політичну націю формують державотворчий етнос, в даному випадку український, а також представники всіх національних меншин України. Спільним об'єднуючим началом в даному випадку виступає громадянство України – держави, яку вони (громадяни) творять для себе, захисту прав і свобод кожного, відстоювання національних інтересів країни в цілому. При цьому надзвичайно важливим для формування політичної нації є поєднання двох взаємопов'язаних чинників: **наявності**



демократичних перетворень у суспільстві, з одного боку, і безперечне визнання як громадянами, так і державою неухильності дотримання конституційних принципів розбудови суспільства (державний суверенітет, територіальна цілісність, гарантування основних прав людини і громадянина тощо), – з іншого.

Витоки. Анти і склавіни.

В цьому контексті історичний досвід формування української політичної нації повинен експлікуватися з тих періодів минувшини, коли існували повноцінні або намагалися бути (стати) такими державні атрибути та інституції народу – центральне правління, кордони, різні гілки влади, армія (військо) тощо. У часи ж бездержавності український народ невпинно мріяв і боровся за свою свободу, перебуваючи, наразі, в становищі тяглової робочої сили та перегною для завойовника, поживою і ресурсом для його паразитування.

Нині історична наука дозволяє з великою мірою достовірності віднести **витоки українського етносу та його державності принаймні до IV – V ст. н. е.** (В. Баран, Л. Залізник, Я. Пастернак та ін.). У цей час на території України чітко зафіксована багатьма історичними документами і зразками матеріальної культури активна присутність і діяльність протоукраїнських етносів, зокрема **антів і склавинів**. Звичайно була і залишається спокуса, яку підкріплює досить таки чимало фактів, заглиблювати існування української державності в праісторичні часи, включно з епохою Трипільської культури. Однак у цьому випадку вельми високим залишається відсоток гіпотетичного знання, з потребою реконструкції всього державно-суспільного ладу тієї доби, що ще чекає на себе. Тим часом, *існування давніх українських племен, причому державно організованих, у часи пізньої античності, навзаєм, можна вважати цілком достатньо емпірично та теоретично обґрунтованим і доведеним.*

В контексті атрибутивних ознак, які висувують до феномену політичних націй, не можна не помітити в суспільному житті та державному устрої антів і склавинів важливих демократичних елементів. Мова йде про **самоврядування та соціальну стратифікацію суспільства**, тобто ті фундаментальні риси, які згодом стануть визначальними для будь-якої політичної нації. Про це писали Прокопій Кесарійський, грецький історик V – VI ст. («Готська війна», «Таємна історія»), Менандр Візантієць, історик кінця VI – початку VII ст. («Продовження історії Агатієвої»), Феофілакт Симокатта, візантійський хронограф початку VII ст. («Історія»), імператор Маврикій (583 – 612 рр.) («Тактика і стратегія»), Йордан, готський історик VI ст. («Готська історія») та інші.

Імператор Маврикій, полководець і мислитель, дуже добре знав наших предків, бо ж постійно стикався з ними в боях та перемовинах: «Племена склавинів та антів подібні своїм способом життя, своїми звичками, своєю любов'ю до свободи; їх жодним способом не можна прихилити до рабства або покори: вони хоробрі, живуть переважно у своїй землі, і витривалі, легко витримують спеку, холод, дощ, бідність, нестачу в їжі. До іноземців, які прибувають до них, вони ставляться лагідно...». Анти заможні, мешкають у лісистих місцях поблизу рік, землю свою залюднюють осіло і досить щільно, а скромність їхніх жінок переважає знане деінде.

На особливу увагу заслуговує зауваження Маврикія щодо того, що «анти не мають над собою голови і ворогують один з одним». Очевидно, в даному випадку йдеться про відсутність єдиного вождя і колегіальне правління, а також відносну самостійність окремих племен. Принаймні про відсутність жорсткої централізованої влади свідчить опис Йорданом походу готського короля Вінитарія в країну антів, де він підступом захопив «і розп'яв їхнього короля Божа із синами його і з сімдесятьма старійшинами». Мислячи в термінах сучасної політології, очевидно, можна вести мову про своєрідне монархічне правління, обмежене радою представників, причому досить таки чисельною, А чого варте лише лексично суто українське ім'я антського правителя – Бож!

Київська держава. Руси.

Водночас, практично вже в часи існування антської держави з'являється етнонім «**рос**» («**русь**»). В літературі звичною є точка зору Нестора-літописця про північне походження цього етноніму: у 862 р. пішли слов'яни «за море до варягів, до русі. Бо так звали тих варягів русь... І од тих варягів



дістала назву Руська земля». Але існує ціла низка більш ранніх джерел, зокрема, східних, в яких *етнонім «руси» зустрічається вже принаймні з VI ст. н. е.* Так, русів згадують в епізоді про побудову Хосровом I Ануширваном оборонної стіни у Дербенті (ас-Саалібі, Захір ад-Дін); ім'я «рос» згадується і в сирійській «Хроніці» VI ст. Захарії Ритора; у VII ст. Ворогами Дербента двічі названі руси (Баламі) тощо. Про країну русів («ар-Русійю») досить докладно пише перський енциклопедист першої половини X ст. Ібн-Русте у трактаті «Коштовні цінності»: «Гостям вчиняють шанобу, і з іноземцями, котрі шукають їхньої опіки, поводяться добре, так само, як і з тими, хто часто в них буває, не дозволяючи нікому із своїх ображати чи пригнічувати таких людей». І дуже цікаве спостереження про **обмеження царської влади**: «Є у них ворожити, з яких деякі верховодять так, мовби вони їхні зверхники». А тому, напевне, етноніми «анти» і «русь» є різними назвами одного й того ж народу.

Очевидно, що в даному випадку мова йде про «доварязьку» Русь, тобто ту, яка відома своїми останніми двома князями – Аскольдом та Діром. *На чолі держави стоїть хакан (каган, князь), який, однак, мусить рахуватися із авторитетом старійшин та жерців (віщунів).* Чоловіче населення – практично всі воїни, які живляться і живуть коштом військової здобичі, хоча не цураються й торгівлі: зерном, медом, воском, хутром та бронзою. Жінка в суспільстві обіймає поважне місце, але після смерті чоловіка мусить іти разом із ним у вічність; сини воїна отримують у спадок лише право воювати – т. зв. «сулейманів меч»: все інше вони повинні здобути самі. По справедливості ідуть до зверхника країни і якщо чоловіків не влаштовує його вердикт, з'ясовують істину у двобої. Загалом, маємо типовий приклад **військової демократії**.

Суспільний лад **Руси-України княжої доби** досліджено набагато повніше, порівняно з попередніми періодами історії. На чолі держави стояв князь, але влада його не була абсолютною, оскільки він мусив рахуватися принаймні з двома іншими соціальними структурами. По-перше, це була дружина – елітне військо оточення князя, з якого він, зазвичай, призначав намісників (воевод-посадників) на окремі землі і яка мала привілейоване становище у суспільстві. І якщо за Рюрика, Олега та Ігоря дружина складалася переважно з прийшлих воїнів – варягів, то вже за Святослава Ігоровича вона майже повністю «зукраїнізувалась», і члени дружини представляли та захищали інтереси не далеких скандинавських кланів, а місцевих княжих родів та підвладних їм земель. По-друге, існував громадянський аналог військового прошарку – «луччі люди», тобто віче. Вже в договорі князя Олега з Візантією згадується «світлий і великий князь» нарівні з його «великими боярами». Фактично, саме **народне віче** вирішило долю князя Ігоря, коли він удруге пішов у древлянську землю на «полюддя», тобто по данину. І порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: «Якщо внадився вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить». Наслідки були жахливими, як і сама кривава помста княгині Ольги за смерть чоловіка, але маємо переконливе свідчення великої дорадчої сили наближених до лідера мужів, реальне народоправство.

І це було не виключенням, а скоріше – правилом: в найважливіших питаннях князь мусив радитися з народом. Так, князь Святослав у протистоянні з візантійським імператором Цимісхієм також звертається до громадської думки. За свідченням історика Леонтія Диякона, всі разом вирішували, що робити далі: чи вночі непомітно відступити, чи укласти мирову угоду, чи знову зав'язати бій, на чому наполягав князь. Ухвалили останнє. Таким чином, *реальна влада князя істотно визначалася волею державної еліти – дружиною, воевод і бояр, народним вічем (радою старійшин).*

Світоглядно-духовна самоорганізація Руси-України

Роль громади стає ще значнішою після запровадження Володимиром Великим **християнства як державної релігії**. До традиційних центральних інституцій влади та елементів самоврядування додалася організуюча сила церковних інститутів, які представляли домінуючу ідеологію і з якими мусили рахуватися всі члени суспільства. Саме хрещення, як відомо, було не свавільним актом, а *свідомим вибором*, і «Літопис Руський» дозволяє реконструювати основні структурні елементи політичної системи влади: **князь-дружина-бояри-старійшини-люд**. Князь, безперечно, верховний



правитель, але не єдиний владний інститут. Дружина – його особистий дорадчий орган і свідчення реальної сили князя. Бояри репрезентують гентильно-майнову еліту суспільства, а старійшини – родову мудрість і досвід, інтереси громад. І, нарешті, «люд», який порадив князю охреститися за грецьким звичаєм, очевидно, не що інше, як глави сімейств столяного Києва, своєрідне народне зібрання.

З часом **боярська рада** почала представляти не лише станову, але й військову еліту, тобто включала до свого складу найповажніших представників дружини та родової знаті. **Народне зібрання**, або віче, не мало постійного характеру і було ситуативним, як реакція на певні негаразди чи знакові події. Особливою сильною спонукою до зібрання народу було невдоволення діями правлячого князя; непоодинокими були випадки настановлення волею народу одного князя замість іншого, достатньо згадати колізії в часи правління синів Ярослава Мудрого – Ізяслава, Святослава та Всеволода, коли відсторонений громадою Ізяслав мусив силою повертатися на великокняжий стіл.

Особливе місце в демократизації давньоукраїнського суспільства посіла **християнська церква**. Йдеться не тільки про ідеологічну трансформацію духовних цінностей суспільства, скільки про виникнення і *функціонування нового соціального інституту, духовно-світоглядних об'єднань громадян*. Київське християнство, крім візантійської догматики, сприйняло також соборний характер каткомбної церкви часів римського, тобто підневільного, існування, ввівши у повсякденну практику власної діяльності виборність душпастирів на всіх рівнях церковної ієрархії: від ієреїв (попів, батюшок) до митрополитів (патріархів). Тим самим, можна вести мову про такий фундаментальний принцип церковного устрою, як **собороправність**. А оскільки в Україні християнами були практично всі, то кожна людина мала право мати власну думку, висловлювати її, приймати рішення і нести за них відповідальність. І цей **принцип собороправності**, демократичний за своєю суттю, українська церква зберігала протягом всієї своєї історії, незважаючи на шалений тиск московського православ'я. Як про це писав, наприклад, у 1625 р. ректор Київської Братської школи, теолог, філософ і поет Касіян Сакович: *«Не клір править народом, а народ кліром»*. Напрочуд вдало і талановито зобразив демократичний і народний характер українського християнства Іван Нечуй-Левицький у своїх неперевершених «Старосвітських батюшках й матушках».

Суспільство княжої доби було досить виразно і глибоко стратифіковано. Мешканці князівських міст гордо іменувалися «**градські люди**», серед яких (окрім вищеназваних верств – бояр, дружинників, церковників) поважне місце займали «**гості**» та «**купці**»; іншу людність складали «**чорні люди**», тобто ремісники (звідки й назва), у яких рівень професійної організації був досить високим. У сільському обширі вільними людьми були насамперед «смерди», тобто господарі. Саме до смердів ішли у добровільно-примусове служіння «**закупи**» – боржники, які мусили відробляти свої борги. Окрему групу громадян складали «**ізгої**», або «**сябри**», – безземельні селяни, які здобували собі засоби для існування наймитуванням, що означало залежне і напіввільне життя. До ізгоїв, до речі, тоді належали і особи, що з різних причин втратили свій попередній статус, та вільні люди, які перебували під опікою Церкви. Устав князя Всеволода (XII ст.) зараховував до ізгоїв: поповича, що не вивчився грамоти, холопа, що викупився на волю, але не має засобів до існування, купця-банкрота, осиротілого князя, що втратив спадкові права. Існувала також досить нечисленна **група челяді і рабів** як полонених у війнах, так і успадкованих. Про права представників відповідних прошарків суспільства виразно свідчить «Руська правда», в якій суспільне становище людини має чітку економічну оцінку.

Експансія степової імперії Чингізхана із глибин Азії на європейський простір суттєво вплинула не лише на долю мільйонів людей, але й викликали суттєві соціально-політичні трансформації в окремих землях та володіннях Київської держави. Північні території, зі своєю адміністрацією та місцевим утрово-фінським населенням, разом із васальною залежністю сприйняли весь суспільний лад і цінності Золотої Орди, змагаючись за зверхність у ній з іншими конкурентами. *А власне Русі-Україні, навіть в умовах жорстокого протистояння із кочовиками, вдалося не лише зберегти, але*



й примножити демократичні цінності. Спочатку це відбувалося в Галицько-Волинській державі, а згодом – у структурі Великого князівства Литовського.

Для **Галицько-Волинського князівства** прикметне зростання соціально-політичної ролі двох традиційних для старої української доби станів: **градських людей (міщан) і боярства**. Саме «мужі градські» у 1238 р. відчинили перед князем Данилом міську браму і вітали його на княжому столі. Але водночас бояри з того-таки Галича постійно ініціювали походи угорців на князя Данила на підтримку їхнього ставленика Ростислава, аж поки останній не зазнав нищівної поразки у 1245 р. під Ярославом. Князь Данило зробив низку реформ, збудував багато нових міст, але боярство не так просто було обмежити в його амбіціях. Понад те, в Галичині навіть існувала «боярська регенерація» (за висловом М.С. Грушевського), коли бояри «створили в Галичині нову форму держави: боярську олігархію під проводом Дмитра Дедька, яку визнали Угорщина і Польща. Так тривало до 1349 р.». Наведені та інші факти свідчать про те, що **політичний устрій у княжій Україні-Русі послідовно еволюціонував до конституційної монархії**. В тогочасній Європі подібні процеси відбувалися лише в Англії та Польщі.

Нація в умовах квазідержавності

Подальша історія українського народу тісно пов'язана з **Великим князівством Литовським (ВКЛ), а згодом – Річчю Посполитою**. Обидві держави зазнали відчутного політичного та культурного впливу як української духовності, так і досвіду державотворення. Власне кажучи, *ВКЛ фахівцями розглядається як спадкоємець та продовжувач історії Київської Русі: за державною мовою, судочинством, самоуправлінням, законодавством тощо*. Зокрема, відомий історик Іван Крип'якевич наголошував: «Тодішня Литва так глибоко просякла була українсько-білоруською культурою, що на Україні литовських князів витали як своїх володарів. Усі старші представники литовської династії були грецької віри...; урядова мова великокняжої канцелярії була «руська» (білорусько-українська), устрій Литви був сформований на зразок київської держави, староукраїнське право стало державним правом Великого Князівства, у звичаях і культурі на Литві перебирали все, що йшло з України. На занятих українських землях литовські князі не переводили ніяких змін, а просто нав'язували до давніх звичаїв і відносин». А тому сам народ мав право і можливість реально впливати на політичне життя держави, що дозволило історика Георгію Вернадському, сину академіка Володимира Вернадського назвати ВКЛ, без будь-яких застережень, **класичною конституційною монархією**.

На чолі держави стояв **великий князь** – господар країни, якому підлягали помісні (територіальні) князі, а також **бояри** – намісники окремих земель. Усі вони складали великокняжу раду («панирада»). Сам великий князь мав право вести міжнародні справи, оголошувати мир і війну, виступати із законодавчими ініціативами та розпорядженнями. Сама посада великого князя була виборною; і хоча до неї нерідко діставалися іншим шляхом, зокрема збройним, для суспільства була необхідна легітимація глави ВКЛ. З XV ст. істотно посилюється вплив **господарчої ради**, яка перетворилася фактично у розпорядчу (виконавчу) владу, своєрідний аналог пізніших кабінетів міністрів. У цей час **законодавча влада почала зосереджуватися у вального (загального) сейму**, який представляв аристократичну, шляхетську, релігійну та військову еліту країни. На засідання вального сейму запрошувались члени ради, магнати, урядовці, католицькі та православні ієрархи, по два депутати від шляхти кожного повіту. До компетенції сейму належало обрання великого князя, оголошення війни, встановлення податку, ухвалювались законодавчі акти з правочинства. Особливе значення надавалось правовим гарантіям безпеки особи та недоторканності приватного майна – традиції, початок якої був покладений князем Вітовтом (1392 – 1430).

Самоорганізація української нації в поліетнічній державі

Виняткові можливості для публічної діяльності мали міщани. Міста мали окремі органи управління, право на які затверджувалося спеціальними грамотами. **Міське управління** очолювали війт, бурмистри, міська рада, причому перша посада була пожиттєва і перебувала у віданні великого князя. Війт зазвичай призначав міських радників (райців), які щороку обирали виконавчого главу



міста – бурми́стра. Міська рада також обиралась міщанами і була, таким чином, своєрідною протиположною владою – війту, радцям, бурми́стру. Загальноміськими справами займалися також народні збори – сеймики, віча і копи. Копні збори виконували також судові функції, розглядаючи злочини проти міста та його громадян.

Починаючи з XIV ст. більшість великих і значна кількість середніх міст України отримала **магдебурзьке право** – сукупність юридичних норм, якими визначався становий та правно-громадянський статус міщан часів Середньовіччя. Одними з перших його отримали Володимир-Волинський (бл. 1324 р.). Сянок (1339), Львів (1352), Кам'янець (1374), Берестя (1390), Київ (1494); згодом до них приєдналися Козелець, Мглин, Ніжин, Новгород-Сіверський, Остер, Переяслав, Погар, Полтава, Чернігів та ін. Міщани звільнялись від феодалних примусів, мали право вільно займатися ремеслом, торгівлею, сільським господарством, обирати свої органи місцевої влади – міську раду та голову міста, суд тощо, створювати професійні об'єднання (цехи) тощо. «Магдебурзькі» міста своїми повноваженнями були спрямовані на захист прав і свобод кожного громадянина-співмешканця, всіляко утверджуючи засади суспільства громадянського типу. Тим самим, магдебурзький статус став політико-правовим механізмом формування міського населення як особливого суспільного стану в державі, що важко переоцінити з погляду духовного та економічного розвитку країни загалом.

Особливою формою суспільної організації в тогочасній Україні були **ремісницькі цехи**. Вони поєднували в собі два важливих правничо-демократичних принципів: з одного боку – колективну творчість за певними напрямками розвитку міського (мануфактурно-індустріального) соціуму, з іншого – систему соціальної ієрархії за особистими здобутками та вмінням. Інакше кажучи, об'єднані у цехи ремісники репрезентували собою можливість кожного члена суспільства здобути собі гідне місце в ньому згідно з особистими потенціями та заслугами і, навзаєм, право і обов'язок міста віддати такому громадянину дяку та пошану завдяки його індивідуальним, а не становим, національним чи релігійним привілеям. Розвинена цехова структура об'єднувала представників понад 120 ремесел – ковалів, зброярів, ювелірів, слюсарів, сніцарів, лимарів, кравців тощо; саме ремісники разом з членами сімей і становили найчисленніший і соціально дуже активний прошарок українських середньовічних міст: до 25-36% всіх жителів.

Не менш креативною формою об'єднання громадян були **братства**. Ця демократична громадянська структура на декілька століть стала осердям розвитку і захисту національної ідентичності та духовності українського народу, вогнищами свободи, рівності і гідності. Перші братства виникли ще в XIV ст. як об'єднання вірних певної парафії і ставили перед собою, здебільшого, мету релігійно-благодійну. Згодом, особливо в часи політичного та релігійного гніту в Речі Посполитій, братства піднялися до статусу центрів не лише культурної та соціальної, але й політичної консолідації суспільства, фактично виконували функції місцевого самоврядування. Це були своєрідні локальні мікросоціуми, мережа яких вкривала всю Україну. Разом з релігійними та ремісничими об'єднаннями вони творили суспільство, в якому простежувались практично всі риси суспільства громадянського типу. Понад те, коли у 1620 р. гетьман П. Конашевич-Сагайдачний вписався разом з усім Запорозьким Військом до Богоявленського братства в Києві, братства стали, по суті, *ідейно-культурним осердям всієї молодшої української політичної нації*, яка будь що намагалася вирватися з-під чужоземного гноблення і створити свою незалежну державу.

Політичне самовизначення українського народу

Втім, в реальності така політична організація українського народу як держава вже існувала, хоча й не охоплювала ні весь народ, і не обіймала всю етнічну територію. Мова йде про **Запорозьку Січ**, яку відомі європейські уми звично іменували **«християнсько-козацькою республікою»**. І дійсно, *вся повнота влади на Січі належала народові, який свідомо делегував ту чи іншу її частину виборним посадовцям або структурам*. Сама січова людність мала досить різноманітну соціальну стратифікацію: крім станового осердя – вільного козацтва – досить помітними були землеробські прошарки (скотарі та орачі), ремісничі громади (насамперед, зброярі, теслярі, кравці та ін.), торговельний



люди та обозники (чумаки) тощо. Головним органом влади виступала **Січова Рада**, яка вирішувала найважливіші проблеми республіки: обрання кошового отамана та січової старшини, участь у військових акціях, розподіл промислових (мисливських та рибальських) угідь, норм та приписів життя, звітність виборних органів тощо. *Лише під час військового походу кошовий мав абсолютну владу, але в своїх рішеннях мусив зважати і на наступні вибори зверхника, які відбувалися щорічно, а тому мав своєрідну пересторогу від самодурства.*

Самоуправління та виборність були притаманні Запорозькій Січі на всіх рівнях організації та структурах. Феодальний принцип спадкового володіння був відсутній, так само як і рабство, а земля вважалася спільною власністю, Кіш загальною ухвалою розподіляв її між паланками та куренями, а ті, в свою чергу, - між слободами та зимівниками. Сам процес набуття громадянства (членства) в Січі був наскрізь демократичним: неофіт не мав відповідати за свої попередні стани, звички та вчинки, але зобов'язувався дотримуватися правил життя нової спільноти. В самій Січі, наголошував Дмитро Яворницький, «новачок ставав справжнім козаком лише тоді, коли вивчав козацькі правила і вмів коритися кошовому отаманові, старшині й усьому товариству». І цей ідеал організації суспільного життя українське лицарство мужньо і невпинно намагалися утвердити в усій Україні, задля чого готові були віддати все, навіть життя своє.

Унікальний досвід політичної самоорганізації Україна явила світу в часи **Гетьманщини**. Йдеться про створення повноцінної демократичної республіки, яка в різні часи тяжіла або до президентської форми правління, або до конституційної монархії. За рівнем розподілу гілок влади, забезпечення прав і свобод громадян, всюдністю народоправства і самоуправління та іншими показниками розвитку політичної нації, мало які з країн Європи могли зрівнятися з Україною. Найвідчутніші і найпряміші аналогії можна проводити, бодай з Англією, особливо часів кромвелівських реформ.

Богдан Хмельницький із самого початку визвольних змагань визначив спільний об'єкт докладавання зусиль всього народу, який через це і постає головним суб'єктом дій. Це – Україна, причому у єдності всіх її етнічних земель і всього українського народу. «Ридання всієї України голосами пробиває небо, прохаючи помсти від господи Бога» – виразно звучить цей лейтмотив в Універсалі до українського народу 1648 р., проголошеного Богданом Хмельницьким. І надалі, **в усіх універсалах та офіційних договорах, угодах та актах постійно вживаються такі вирази та етноніми, як «Русь», «Україна», «Велике князівство Руське», «наше духовенство і Русь», «народ руський», «народ православний християнський», «народ руський скрізь в Короні і Литві», «народ савроматів і росів», «українського всякого чину люди», «обивателі українські» та ін.** Зайве при цьому нагадувати, що в означені часи терміни «Русь», «руський» означали: «Україна», «український».

Наголос на політичній незалежності та етнічній державності була наскрізною думкою в усіх перемовинах, виступах і діяннях гетьмана. Наприклад, у квітні 1649 р. під час зустрічі з посланцем Московії Григорієм Унковським Богдан Хмельницький наголосив, що бажає незалежності України в межах володінь Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Вся Україна, і Поділля, і Волинь, а також Львів, Холм і Галич мають бути вільними; «а ставши на Віслі, - наголошував гетьман, - скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте, ляхи. Туди я загоню більш можних ляхів, духів і князів. А будуть лі і з-за Віслою брикати, знайду я їх там певне. Не постоїт мі нога жадного князя і шляхотки тут в Україні». Таким чином, **тодішня українська політична нація формувалась, як і держава, на основі і стараннями титульного державотворчого етносу.**

Розбудовуючи нову Україну, Богдан Хмельницький спирався, з одного боку, на існуючі національні традиції демократії та громадянського суспільства, а з іншого – на європейський досвід розподілу різних гілок влади. В новій гетьманській (президентській) республіці панувала виборність на всіх рівнях та гілках влади. Самого гетьмана обирала Генеральна рада; вона ж могла і позбавити гетьмана його повноважень. З часом, однак, функції Генеральної ради поступово перебирала на себе Рада старшин, яка, втім, також репрезентувала волю всього козацтва. Деякі гетьмани, зокрема сам Богдан Хмельницький, а також Іван Самойлович, Іван Мазепа та Кирило Разумовський, виразно



тяжили до монархічної моделі влади, що могло дати їм легітимацію як правителів з божественного промислу. На щастя, власні демократичні підмурівки переважили ці наміри.

Формування сучасної української політичної нації

На жаль, державний лад, демократичні традиції і громадянське суспільство в Україні опинилося під жорстким і безжалісним тиском нового північного «союзника»: з 1654 р., після Переяславської угоди, Російська імперія поступово і невпинно силою і гвалтом «трансформувала» українську політичну реальність в елемент російської імперії. Однак, навіть в цих умовах, включно до остаточної ліквідації наприкінці XVIII ст. вцілілих решток української автономії (Запорозької Січі і Гетьманщини), національні державотворчі здобутки і досвід розбудови громадянського суспільства відігравали виключну роль у збереженні ідентичності українського народу та його одвічного потягу до свободи і незалежності. Понад те, цей нетлінний історичний потенціал став побудником і рушієм всіх подальших визвольних змагань українського народу, якому у XX ст. довелося пройти всі дантові пекельні кола, аби зрештою утвердити нову, вільну, незалежну і прекрасну Україну.

Переяславські угоди 1654 р. обернулися для України пасткою, з якої вона виборсується до сих пір. Відповідаючи на зовнішні виклики та загрози, зокрема постійний шантаж, економічну блокаду та військову агресію Росії, Україна продемонструвала здатність чинити ефективний опір і зберегти сподівання на державну незалежність. І це повною мірою засвідчено незліченними козацькими та селянськими повстаннями та рухами, інтелектуальним та культурним опором, плеканням та вихованням поколінь вільних, незалежних українців. У XX ст. героїчна боротьба українського народу за незалежність була інституалізована у вигляді низки державних утворів: Української Народної Республіки, Західньо-Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманщини). Директорії, Карпатської України, котрі, однак, виявилися не в змозі відстояти свою суб'єктність перед численними агресорами. Нарешті, 24 серпня 1991 р. було проголошено Акт про державну незалежність України, і вже понад три десятиліття український народ вибудовує свою незалежну державу.

Досить розповсюдженою в політичній думці, а серед пропагандистів з країни-агресора – домінуючою, є точка зору, що Україна неспроможна самотужки подолати існуючі загрози та небезпеки і що для цього потрібні ефективні зовнішні організатори. Це стає зрозумілим з контексту праць сучасних глобалістів з їхньою апеляцією щодо всепланетної системності та взаємозалежності, тобто наголос робиться на врахуванні позитивного досвіду та креативної допомоги з боку західних країн. У цьому випадку подібна взаємодія постає своєрідним каталізатором для власної моделі стійкого (усталеного) розвитку, ідеологія якої також знаходиться в річищі сучасного глобалізму. Таким чином, наголос робиться на **самоорганізаційних можливостях українського народу**, на його здатності – перевіреної часом – у важку годину згуртуватися і спільними зусиллями вершити свою долю. А тому необхідно вишукувати ефективні **гуманітарні ядра-організатори**, котрі стануть каталізаторами об'єднавчих процесів.

Безумовно, однак, що **міра успіху залежить від здатності України протистояти зовнішнім впливам єдиним згуртованим цілим**, чого, на жаль, ми не спостерігаємо. А тому *пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку.* Орієнтація на **гуманітарні пріоритети** передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина з його правом на свободу, гідність і честь. **Громадянин** же постає і найбільшою соціальною цінністю як творець держави, яка покликана захищати й оберігати його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви міжлюдських взаємин, котрі уможливають пошук суспільного консенсусу та злагоди. Особливу роль відіграють інформаційно-комунікативні можливості формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів має стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси перебрання на себе невластивих йому політичних функцій, а з іншого – повною



мірою здійснювати свою людиноцентричну діяльність щодо захисту прав і свобод кожного члена суспільства.

На характер і спрямованість української гуманітарної політики суттєвий вплив мають зовнішні **дестабілізуючі чинники**, насамперед з боку Російської Федерації. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу. Об'єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо. **Головною метою постає збереження тотального контролю над Україною та трансформація її в частину нового імперського геополітичного простору Росії.** Провідними ідеологемами при цьому виступають ностальгічні редукції за радянським минулим та утвердження цінностей і пріоритетів «руського мира» як начебто єдино прийнятних для українського суспільства. *Скоординованими зовнішніми зусиллями створюється певна віртуальна фантомна реальність, яка подається як дійсно існуюча, справжня і єдино можлива.* Подібним чином сконструйована, зазомбована українська спільнота, на думку агресора, в своєму життєвому виборі і має орієнтуватися на нав'язану ззовні матрицю поведінки і дії.

Деструктивний вплив зовнішнього, чужого відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діахронному та синхронному. Перший, або історичний, вимір спрямований на утвердження та збереження української минувшини як невід'ємної складової російської, зокрема радянської, системи, котра в такому поданні міфологізується та ідеалізується і постає як світ бажаний, омріяний та смисложиттєвий, як такий, лише в якому і можливе повноцінне буття людини. Синхронна або актуальна площина існування спільнот своїм концентром має творення спільної фантомної ідентичності представників «руського мира», нівелювання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства. Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними маніпулятивними регуляторами свідомості тих громадян України, котрі не поділяють загальнонаціональних, загальнодержавних цінностей та конституційних норм життя і стають зручним матеріалом для сепаратистських настроїв та рухів.

Дослідження значення і ролі гуманітарних пріоритетів в консолідації українського суспільства в соціально-ціннісних вимірах здатне сприяти подальшому науковому пошуку в цьому напрямку, використовуватись як теоретична і методологічна складова у розробці державних програм суспільного розвитку, законодавчих актів, культурологічних проектів, коригуванні відповідним чином навчальних програм в закладах середньої та вищої освіти. На світоглядному рівні належним чином репрезентовані засобами масової інформації здобуті висновки сприятимуть формуванню цінностей і переконань взаємної поваги і розуміння, уміння знаходити консенсус у складних ситуаціях. Поза сумнівом, гіркий досвід українського суспільства, коли в умовах війни необхідно прагнути єдності та взаємної підтримки, не може залишити байдужими громадян інших країн, особливо тих, де спостерігаються схожі події.

В українському суспільстві віддавна узвичаїлись традиції пошуку розв'язання посталих проблем всією громадою. Здатність до самоорганізації та прислухання до колективного розуму були властиві добі княжої Руси-України, коли важливі рішення не ухвалювались без їх узгодження з думкою народу. В часи бездержавності нація продемонструвала найрізноманітніші зразки свого гуртування: козацтво, братства, ремісничі цехи, самоврядні міста та ін., котрі виступили гарантом збереження власної ідентичності та демократичного устрою суспільного життя. Саме на принципах широкого народоправства та парламентаризму формувалась Гетьманська Держава Богдана Хмельницького, засвідчили свої стратегічні позиції УНР та ЗУНР на початку ХХ ст. **І громадські організації на межі 90-х років постали головною рушійною силою набуття незалежності сучасною Україною.** Громадянське суспільство ініціювало подальші демократичні реформи в Україні та здійснювало їх



захист, виступаючи своєрідним стабілізуючим чинником у кризові для держави часи. Сутнісними резервами посилення громадянського суспільства є *нарощування соціального капіталу та посилення соціальної відповідальності членів (учасників) громадських організацій*. У першому випадку йдеться про оптимізацію інтенсивності та комунікативної мережі взаємодії громадян, у другому – про відповідальність за зміст, спрямованість та мету самої діяльності громадської організації. Особливого значення набуває увага щодо законності та гуманності в діяльності таких структур, можливих зловживань своїм статусом та можливостями, спроб поглиблення ліній розмежування в соціумі та дискредитації української державності.

Викликає стурбованість активізація громадських організацій проросійського ґатунку, спрямована на пропаганду ідей «руського мира» та відбілювання злочинів країни-агресора. Подальшого вдосконалення вимагає і система відносин між громадянським суспільством та державою, зокрема її правова, фінансова, інформаційна, соціальна та майнова сфери. Її важливо будувати, ґрунтуючись на стратегічних орієнтирах та пріоритетах розвитку України, а не підміняючи їх ситуативними та кон'юнктурними стратегемами поведінки та дії. **Лише консолідована, синергетична взаємодія державних органів та структур громадянського суспільства уможливить формування модерної громадянської ідентичності населення України.** На цій основі відбувається усвідомлене самовизначення громадянами своєї виключної належності до українського державно-територіального гео-політичного простору та почуття єдності з усім довкіллям соціумом.

Категорія національних інтересів відображає наміри і волю демократичного суспільства відстоювати свої здобутки на ниві політичного, суспільного та індивідуального буття. Набуття сучасного концептуального змісту розпочалося з доби європейських буржуазних революцій, фундаментальним результатом яких стало формування «націй-держав», з їхніми пріоритетами щодо прав людини, верховенства закону та демократичних цінностей. Означені особливості модерних націй-держав, водночас, не усунили з політичного контенту існування споріднених з національними іншими категорій інтересів: по-перше, самої держави як вищої форми політичної організації населення певної території, і, по-друге, існуючого в конкретний актуальний вимір буття правлячого режиму в цій державі. Всі три означені компоненти мусять співіснувати одні з одними, виступаючи водночас як факторами стабілізації суспільства, так і пошуку подальших ефективних стратегій його розвитку. Втім, навіть з європейського минулого, відомі, на жаль, випадки домінування однієї з категорій інтересів, коли цінності режиму (фашизму в Італії чи нацизму в Німеччині) призводили до кардинальної руйнації як самих держав – носіїв цих смислів, так і всієї системи міжнародного устрою.

В часи бездержавності українське суспільство зазнавало широкомасштабних інвазій смислів і цінностей буття окупаційних режимів, що наклало свій відбиток на всі сфери його життя. Авторитаризм правління та обезвласнення (відчуження) людей були конструктами нової онтології. Ідейні, меркантильні, корисливі та ін. інтереси поставали спонукальними чинниками для добровільного служіння частиною населення новій владі і входження її, таким чином, до панівної реальності. З використанням найрізноманітніших засобів, як насильницьких, так і матеріального заохочення, суспільству нав'язувалось адаптивно-приспосувальницьке ставлення до життя з метою забезпечення екзистенційного виживання. Звичною стала практика сутнісного знеособлення людей, їх ментальної та світоглядної гомогенізації тощо. Принципи лімітування поведінки та споживання, спрощення духовно-культурного буття, капсулювання індивідів у власному мікросвіті як відхід від реальності – ці та інші релікти повсякденності істотно впливають і на стан суспільної свідомості і в сучасній Україні. А тому, до функціонально-цільових пріоритетів національних інтересів України необхідно долучати і реформування структурно-системних параметрів розбудови такої української державної реальності, котра була б спроможна позбутися реліктів тоталітаризму, а також захистити і свої кордони, і громадян, закласти підвалини стійкого розвитку суспільства.

Перебування України у колі геополітичних інтересів Росії має вкрай негативне значення і для її суверенітету, і для збереження власної цивілізаційної ідентичності. В цьому контексті



захист та утвердження власних національних інтересів стає визначальним засобом протидії агресору, збереженню територіальної цілісності та незалежності, утвердженню України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин. На жаль, збережені в українському суспільстві релікти тоталітаризму та лінії розлому за ціннісними пріоритетами утруднюють проведення та реалізацію стратегічних пріоритетів по захисту та утвердженню національних інтересів. В таких умовах, вкрай вагомою постає активність громадянського суспільства, котре переймає на себе і визначення змісту, і сам захист національних інтересів. **По суті справи, мова йде про продовження на сучасному етапі процесів національного самовизначення українського народу, з відповідною модерною стратегією його соціально-економічного самоствердження.**

Література

1. Кононенко П.П. Національна ідея, нація, націоналізм: Монографія. К.: МАУП; Міленіум, 2006. 358 с.

Сучасні виклики при викладанні українознавства в закладах загальної середньої освіти (з досвіду роботи гімназії №59 імені О.М. Бойченка міста Києва)

Людмила ГРАБОВСЬКА
м. Київ

Реалії життя за світової пандемії COVID-19 другий рік поспіль змушують змінюватися і систему освіти.

Сьогодні в освіті широкого поширення набувають різні види і форми навчання, що є провідною умовою всебічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, засобом реалізації здібностей, а також зростанням професійної компетенції, удосконаленням раніше здобутих знань, умінь і навичок. У навчальних закладах освітній процес від традиційного очного навчання у стінах закладу змінено на змішане і дистанційне навчання.

Що ж таке змішане навчання в українських школах?

Змішане навчання передбачає насамперед поєднання проведення основних уроків за партами в школі очно та проведення уроків у другій половині дня у форматі онлайн. Так дистанційно проводяться уроки фізкультури, музичного і образотворчого мистецтва, дизайну та технологій, не винятком є і українознавство.

Як саме за карантинних умов викладається українознавство та проводяться українознавчі заходи в нашому навчальному закладі – гімназії №59 імені О.М. Бойченка міста Києва ?

Відома і найпоширеніша форма дистанційного навчання – це онлайн-уроки на платформах Zoom або Meet. Викладаючи українознавство дистанційно, особисто я користуюся Zoom — надійною та простою у використанні платформою. В залежності від вікових особливостей учнів, різний і час проведення уроків у онлайн-режимі. Так у середніх 5-6-х класах за нормами урок триває не 45 хв., як звичайний, а не перевищує 30-35 хв. перебування дитини перед монітором комп'ютера. Українознавчі онлайн-уроки мають бути творчими та нестандартними, супроводжуватись презентацією або відео чи музичним супроводом в залежності від теми уроку. Не завжди кожного тижня фізично вдається проводити онлайн-уроки в силу запобігання перевантаження учнів. Тому в навчальних закладах існують 2 режими проведення уроків дистанційно :



- синхронний режим (тобто вихід в онлайн);
- асинхронний режим (учні опрацьовують матеріал, наданий вчителем, самостійно). Це може бути індивідуальний конспект уроку вчителя, відео обрядодії або корисні за темою посилання на інтернет-ресурси.

Іншою формою залучення учнів до українознавства саме за карантинних обмежень є проведення українознавчих свят спільно з класним керівником на виховних годинах (лише в межах одного класу). Так протягом року учні долучалися до обрядодій свята Андрія (Калити), колядували на Різдво, інсценізували обряд засівання на св. Василя, співали щедрівки на Маланки та брали участь у традиційних конкурсах і розвагах свята Масляної в Україні.

Але в нашому навчальному закладі викладання українознавства не обмежується лише проведенням уроків у окремих класах. Як педагог-організатор гімназії поширюю українознавчі заходи на загальногімназійному рівні.

Однією з форм роботи є проведення майстер-класів онлайн, до яких можуть долучитися не лише учні окремих класів, а й всі гімназисти. Протягом 2020-2021 навчального року були проведені майстер-класи по виготовленню оберегів з природного матеріалу, народної іграшки, ляльки-мотанки, свічок з вощини та великодніх яєць.

Цікавими формами роботи за карантину є :

- створення та запис з учнями відеопривітань зі святами;
- проведення предметного онлайн-марафону з конкурсами «Унікальні куточки України», «Швидкочиталочка», «Українські гуморески», історичного турніру до Дня Соборності України;
- проведення онлайн-фотовиставок, фотофлешмобів на фейсбук-сторінці гімназії «Я і Державний Прапор України», «Я і видатна особистість», «Я і літературний герой» Учні голосують за вподобані ними світлини, та за найбільшою кількістю вподобайок (лайків) визначають переможців заходу;
- проведення онлайн-акцій «Запали свічку пам'яті» до Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, «Синьо-жовтий прапор – символ єдності держави» до Дня Соборності України, «Червоний мак – символ пам'яті» до Дня пам'яті та примирення та Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, «Одягни вишиванку – підтримай традицію» до Дня вишиванки;
- проведення дослідницько-пошукових проєктів «Історія села (селища, хутора) моєї бабусі, родичів», «Вишиванка – генетичний код нації»;
- проведення онлайн-екскурсій до Національного музею історії України у Другій світовій війні, «Стежками Голосіївського лісу», віртуальних виставок «Сім чудес України», «Українська світлиця».

Цікавим різновидом роботи та перевірки засвоєних учнями знань є проходження тестів у Гугл-формі. Використавши кілька разів готові тести з інтернет-ресурсів, почала створювати їх сама. Це не набагато довше, ніж готувати завдання на папері. Перевагами тестових робіт є економія часу вчителя на перевірку, а кожен учень одразу після проходження тесту має змогу ознайомитися з оцінкою своїх знань, нерозголошення її на загал класу.

Попри будь-які негаразди пандемії, виклики, які дає нам життя, українознавство у загальноосвітніх навчальних закладах вивчається і буде вивчатися, хоч і в дистанційному форматі!



Чинники збереження української етнокультурної самобутності

Ольга ШАКУРОВА

м. Київ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що в умовах конфліктизації культурно-історичного простору України виникла нагальна потреба в аналізі та осмисленні системи чинників, що сприяють збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності. В умовах глобалізації, що охоплює усе сучасне суспільство, чітко простежується прагнення етнічних спільнот зберегти свою етнічну самобутність, мову та культуру. Захист етнокультурної самобутності передбачає визначення та втілення у життя низки заходів, але це неможливо без поглибленого вивчення та розкриття сутності таких важливоїх складових етносу як етнічна культура, етнічна самосвідомість, етнічна соціалізація та етнічна ідентичність.

Наукова новизна праці полягає в аналізі публікацій, присвячених чинникам збереження та розвитку етнокультурної самобутності, дослідженні під новим кутом зору, привертанні та акцентуванні уваги на визначених чинниках етнокультурної самобутності.

Дослідження реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Етнокультурні процеси в Україні (1985–2017)». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх досліджень і публікацій у яких започатковано розв'язання даної проблеми, ми можемо стверджувати, що проблема осмислення системи чинників, що сприяють збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності стає важливим об'єктом наукових досліджень. Окремих аспектів зазначеної проблематики торкалися у своїх дослідженнях Б. Бабін [1], В. Бакальчук [2], В. Богаченко [3], С. Волинець [4], В. Гресько [7], І. Гречуха [5], Е. Гришук [6], І. Данилюк [7], В. Ігнатенко [8], Є. Ковач [9], В. Куєвда [10], М. Михайлова (М. Оксютів) [11, 14], Р. Мотрук [12], Ю. Нікішенко [13], Н. Підбережник [15], А. Понамарьов [16], Т. Саніна [17], О. Селіванова [8], Р. Слободян [18], Г. Сукачова [19], В. Телеуця [28], Т. Федотова [21], О. Чабан [22], О. Шевчук [22], О. Шмиглюк [5, 24], Н. Юрчак [25] та інші.

Метою дослідження є аналіз публікацій, присвячених дослідженню чинників, що сприяють збереженню та розвитку української етнокультурної самобутності. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне: 1) окреслити зміст поняття етнокультура та основні чинники її розвитку у працях українських дослідників; 2) визначити зміст та напрямки збереження української етнокультурної самобутності у дослідженнях вітчизняних науковців; 3) розкрити сутність етнічної свідомості та її впливу на етнокультурний розвиток українців у напрацюваннях вчених України; 4) охарактеризувати поняття етнічної ідентичності та напрямки її розвитку в наукових працях.

Виклад основного матеріалу. Засадничими етновизначальними ознаками українців, як й інших народів земної кулі, є рідна мова, власна етнічна територія, традиційна культура, етнічна свідомість та ідентичність, самоназва, менталітет, стереотипи поведінки, релігійні вірування тощо. Всі ці етнокультурні чинники сприяли і сприятимуть збереженню та розвитку самобутності українців. Культурна самобутність будь-якого етносу відображується перш за все у його етнічній культурі.

Традиційно під етнічною культурою розуміють «... успадкований комплекс соціальної практики, та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу» [16, с. 117].

Ю. Нікішенко визначає етнічну культуру як «складний комплекс різнопланових явищ, які об'єднуються в систему інформативних зв'язків, діахронної передачі інформації». [13, с. 4]. Важливими складовими етнічної культури є комплекс ідейно-моральних настанов та естетичних цінностей, а також етнічна традиція, яка являє собою сукупність стандартів поведінки, що передаються



спадково, та є свого роду «колективною пам'яттю», яка акумулює етнокультурну інформацію, що передається між поколіннями.

Зазначені елементи етнічної культури не є абсолютно унікальними і неповторними, унікальність та неповторність кожної окремо взятої етнічної культури полягає у специфічному, характерному тільки для даної культури поєднанні неспецифічних і малоспецифічних елементів та форм [13, с. 8].

Основою, що стабілізує етнічну культуру є система традицій, яка являє собою своєрідну колективну пам'ять, котра накопичує етнокультурну міжпоколінну інформацію. Сама ж етнічна культура вибудована зі своєрідних цеглин – етнічних стереотипів, що являють собою, «...усталені форми етнічної поведінки, ..., її штампи, шаблони, а певною мірою і зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу» [20, с. 280].

Етнічні стереотипи є важливою складовою етнічної свідомості та неодмінним елементом системи родинного виховання, ними просякнуте усе повсякденне життя етносу, без них не може існувати жодна етнічна культура. Саме етнічні стереотипи є своєрідним кодом етнічної культури [13, с. 8].

Етнокультура також впливає на суспільну свідомість, формує суспільні взаємини та інтегрує членів етнічної спільноти. Основу етнічної культури на думку О. Чебан, становлять дух, духовність, етнічно означені духовні цінності, які знаходять свій безпосередній вияв у соціальній та побутовій галузях [22, с. 6.]

На всебічний розвиток етнічної культури впливає велике коло чинників, а саме: «історичний шлях народу, відособлення або взаємовплив з іншими народами; соціальні, економічні, екологічні умови, культурна політика держави» [20, с. 279].

Більшість дослідників сходяться на думці, що етнокультура постає одним із засобів боротьби з етнічною декультурацією (інтегрує членів етнічної спільноти) та експансією масової культури. Бо саме в етнокультурі титульного етносу, зазначає М. Оскютювич, відображається культурна самобутність країни [14, с. 1].

На думку В. Бакульчука: «Культурна самобутність визначається як сукупність неповторних особливостей і форм вираження народу, за допомогою яких він репрезентує себе у світовому товаристві» [2, с. 132]. Розвиток етнокультурної самобутності, зазначає вчений, має два виміри: вертикальний і горизонтальний. Вертикальний вимір являє собою взаємодію з власним культурно-історичним минулим, а горизонтальний включає «...діяльність суб'єкта культури в актуальному часі та його взаємодія з культурою іншого (діалог культур)» [2, с. 132].

На думку дослідниці Юрчак Н. «поняття “самобутність” тісно пов'язане з політичними поняттями “незалежність” і “суверенітет”, оскільки без усвідомлення власної самобутності не можна бути незалежним» [25, с. 53]. Дослідниця стверджує, що культурна самобутність необхідна етносу для ефективного функціонування на кожному історичному етапі [25, с. 55]. Саме етнокультурна самобутність зберігає етнос, виділяє його серед інших етносів та є своєрідним регулятором соціокультурних процесів.

Одним з головних чинників збереження української етнічної самобутності в умовах глобалізації є етнічна самосвідомість. Проблема формування та функціонування етнічної самосвідомості привертає увагу багатьох дослідників та є об'єктом етнологічних, культурологічних, філософських, історичних та етнопсихологічних досліджень.

На думку О. Шмиглюк під самосвідомістю у етнопсихології розуміють уявлення етносу про свою суть, своє місце у системі комунікації з іншими етносами, свою роль та місію в історії людства та усвідомлення свого права на вільне й незалежне існування [24, с. 54].

Дослідник Р. Слободян визначає етнічну самосвідомість як уявлення конкретної спільноти про приналежність до певного етносу, усвідомлення спільнотою своєї єдності та відмінності від інших етнічних утворень [18, с. 80]. При формуванні етнічної самосвідомості значну роль грає наявність етноніма, який є «...зовнішнім вираженням наявності відповідної самосвідомості у представників



цього етносу, відображенням (хоча й найбільш яскравим) протистояння цього етносу іншим» [18, с. 81]. Також важливими елементами етнічної самосвідомості є уявлення про спільність походження, ідеологізація та героїзація певних періодів історії етносу, уявлення про спільність території проживання («рідну землю»), мова, матеріальна та духовна культура, народні звичаї та обряди, релігія [18, с. 81–83].

Саме мова, на глибоке переконання І. Данилюка та В. Гресько, є вельми важливою ознакою етнічної самосвідомості. Мова приймає розвиткові етнічної самосвідомості, є джерелом самовизначеності, збереження й передачі соціального досвіду та закріплює ідентичність людини [7, с. 127]. Мова є основою самозбереження та самоорганізації етносу. Саме мовно-культурні та релігійні чинники відображаються у етнічній свідомості, передаються з покоління в покоління та слугують платформою для формування етнічної ідентичності [15, с. 5].

О. Шевчук зазначає, що, етнічна самосвідомість це «складне соціально-психологічне явище, яке є продуктом історичного розвитку» [23, с. 345]. Дослідниця наголошує, що джерелами, які «наповнюють» етнічну самосвідомість є: родові, психологічне, культурне та соціальне [23, с. 346]. До структури етнічної самосвідомості вчена також зараховує такі елементи як: національна ідентичність; усвідомлення типових рис своєї спільноти, її властивості, як цілісної системи; знання минулого власного народу; чітке бачення територіальної спільноти («рідної землі»); відчуття власної гідності, бажання пишатись за досягнення своєї країни та потяг до примноження її статків [23, с. 346].

Розвиток етнічної самосвідомості залежить від великої кількості факторів. Дослідники поділяють їх на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх можна віднести культурне та мовне середовище, суспільне середовище (сім'я, робота, школа, церква), територія та місце проживання, державно-політичні процеси. До внутрішніх відносять психологічні особливості людини, індивідуальні особливості пізнавальних процесів, емоційної сфери, поведінкових реакцій, цінності та норми поведінки [5, с. 313].

Формуванню етнічної самосвідомості сприяє етнізація (етнічна соціалізація), що являє собою «... процес становлення людини як представника певного етносу через інтеріоризацію тих культурних та соціальних цінностей і відносин, які складають основу суспільного буття етносу; це опанування людиною цінностей, настанов, зразків поведінки, що притаманні даному етносу, відтворення нею соціальних зв'язків і соціального досвіду етносу, перетворення цього досвіду на особисте надбання» [9, с. 2].

Ефективна етнічна соціалізація відбувається завдяки глибинному вивченню мови, родинних традицій і звичаїв, а етнокультурна інформація постає тим системоформуючим чинником, завдяки якому індивід починає відчувати себе невід'ємною частиною свого етносу.

Дослідник Куєвда В. Т. переконаний, що завдяки етнізації «... формуються засади етнічної самосвідомості, відчуття себе як «ми», тобто всі, хто сприймає й розуміє світ, як «я» [10, с. 230]. Саме у процесі етнізації, на думку С. Волинець, формується етнічна ідентичність [4, с. 171]. І. В. Данилюк та В. В. Гресько переконані, що етнічна ідентичність виступає ядром етнічної самосвідомості, грає системотворчу роль у її структурі та виконує етнорозрізнювальну функцію [7, с. 126].

На думку О. Шевчук, етнічна ідентичність це «... відчуття людиною приналежності до своєї національності, її сталі усвідомлення про власний народ, його характерні риси, культуру, мову, територію проживання, історичне минуле, тобто усталений образ «ми»» [23, с. 345]. Дослідниця наголошує, що етнічна ідентичність є первинною по відношенню до усіх інших ідентичностей, бо перш ніж репрезентувати себе як представника різних соціальних, економічних та політичних спільнот, людина, насамперед, є представником того чи іншого етносу [23, с. 345].

Мотрук Р. В. констатує, що «етнічна ідентичність – це багаторівневий феномен, який базується на етнічній матриці колективного несвідомого, проектує самоототожнення особистості з певним етносом, включає когнітивний, афективний та поведінковий аспекти, отже, є глибинно-психологічним складником соціальної ідентичності» [12, с. 176].



Е. Ю. Гришук визначає етнічну ідентичність як «...результат емоційно-когнітивного процесу усвідомлення етнічної приналежності, ототожнення індивідом себе з представниками свого етносу та відокремлення від інших етносів, а також глибоко особистісно значуще переживання своєї етнічної приналежності» [6, с. 30]. Вчений стверджує, що етнічна ідентифікація виконує одночасно функцію уподібнення й виокремлення та здійснюється на основі мови і території.

Дослідниця Саніна Т. визначає етнічну ідентичність як «...стан процесу ідентифікації особи (на певний момент часу), яка крім власної індивідуальної неповторності усвідомлює свою належність до певної культурної спільноти і пов'язана з нею почуттям солідарності через спільні цінності та погляди» [17, с. 25]. Тобто, етнічна ідентифікація людини відбувається за допомогою складових етнічної культури, крім того, як зазначає Ю. Нікішенко, «детермінантою етнічної самоідентифікації може бути спільність позиції у ставленні до подій минулого, території» [13, с. 7].

Дослідниця Юрчак Н. переконана, що етнокультурна ідентичність реалізується через механізм культурної ідентифікації, що являє собою усвідомлене сприйняття людиною відповідних культурних норм і зразків поведінки, мови, ціннісних орієнтацій, розуміння свого "я" з позицій культурних характеристик, які прийняті в цьому суспільстві, в самоототожненні себе з культурними моделями цього суспільства [25, с. 53–54]. Саме в етнокультурній самоідентифікації, на переконання В. Богаченко, лежать витoki духовних сил, ціннісних констант, новоутворень та гуманістичних екзистенцій будь-якого етносу [3, с. 80].

Також у процесі самоідентифікації основною та фундаментальною потребою суспільства є конструювання власної історії, оскільки історична пам'ять включає інформацію про становлення етносу [15, с. 5].

Існують об'єктивні та суб'єктивні чинники збереження етнічної ідентичності. До об'єктивних належать: спільна територія проживання та культурні особливості, а саме: мова, релігія, традиції, звичаї, їжа, помешкання, одяг та інші, до суб'єктивних – етнічна обізнаність, етнічні почуття, етнічна самосвідомість [4, с. 172]. Чинниками ж, які ускладнюють процес етнічної ідентифікації представників того чи іншого етносу, на переконання Т. Фетодової, є: міграційні процеси у світі, наявність дифузних зон спільного проживання різних етносів, міксація та асиміляція етносів, історичні події та державна політика [21, с. 284]. Саме тому для вибудовування єдиної української ідентичності необхідні цілеспрямовані та продумані кроки з боку держави. Це, насамперед, пропаганда звичаїв та традицій українського народу, його матеріальної та духовної культури, інформування про досягнення його видатних представників та активне формування національного престижу. Саме держава, на велике переконання більшості дослідників є гарантом збереження етнокультурної самобутності народу.

Отже, аналіз публікацій, присвячених, чинникам збереження етнокультурної самобутності показав, що етнокультурна самобутність етносу відображується саме в етнічній культурі українців. Державна підтримка та розвиток етнокультури титульного етносу сприятимуть збереженню, відтворенню та творенню етнокультурної самобутності українського народу. Бо саме етнічна культура забезпечує розвиток та відтворення етнічної спільноти й здатна протидіяти будь-яким негативним та руйнівним впливам суспільного розвитку та глобалізації. Основою, що стабілізує етнічну культуру є система традицій. Суттю механізму традиції є етнічні стереотипи, які є своєрідними регуляторами етнокультурної інформації. Одним з найважливіших елементів етнічної культури та чинником збереження етнокультурної самобутності на думку більшості дослідників є етнічна самосвідомість, якій належить провідна роль у формуванні та функціонуванні суспільства як цілісної системи. Важливою ознакою етнічної свідомості є мова, яка зберігає етнос та формує етнічну ідентичність, яка у сучасному світі, зазвичай, відбувається на основі мови. Саме етнокультурна ідентичність, на тверде переконання сучасних вчених, є важливим чинником збереження та розвитку етнокультурної самобутності спільноти. Для сучасної людини етнічна ідентичність стає вагомою підтримкою та опорою, бо символізує безперервний зв'язок з традиціями і цінностями минулого, стадіями стабільності



етносу. Лише збагнувши свою приналежність до певного етносу, засвоївши культурні норми та традиції, людина може ефективно занурюватися у соціальні процеси й почувати себе повноцінним членом даного суспільства.

Література

1. Бабін Б. Самоусвідомлення народів як критерій їх міжнародної правосуб'єктності. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 3. С. 99–107.
2. Бакальчук В.О. Культурна самобутність як стратегічний пріоритет культурної політики України. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2006. Випуск 26. С. 123–134.
3. Богаченко В. В. Особенности этнокультурной самоидентификации украинца в глобализационном измерении современности. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2015. № 63. С. 79–89.
4. Волинець С. Формування етнокультурної ідентичності в умовах інтеграції українського суспільства. Наукові записки. Серія “Культурологія” (Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної наукової конференції 23 – 24 квітня, Острого – 2010). Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. Вип. 5. С. 170–180.
5. Гречуха І. А., Шмиглюк О. Г. Репрезентація етнічної самосвідомості у літературній творчості старшокласників: теоретичний аналіз проблеми. International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences: Conference Proceedings. Kielce: Holy Cross University, 2016. Р. 310–314.
6. Грищук Е. Ю. Територіальна та етнічна ідентичність: особливості взаємозв'язку. Український психологічний журнал: збірник наукових праць. Київ, 2017. № 1 (3). С. 26–38.
7. Данилюк І. В., Гресько В. В.. Психологічні особливості гармонізації етнічної самосвідомості українців. Проблеми політичної психології: збірник наукових праць. К: Міленіум, 2017. Вип. 5 (19). С. 122–132.
8. Ігнатенко В. В., Селіванова О. О. Проблема етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. 2008. Вип. 133–134. С. 12–17.
9. Ковач Є. В. Етнічна соціалізація, виховання культури міжетнічних відносин як пріоритетні завдання національної культури у сучасних умовах. Вісник національної академії керівних кадрів культури та мистецтва. 2013. № 2. С. 209–212.
10. Куєвда В.Т. Історико–психологічні засади етнізації юнаків. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. 2009. Випуск 5. С. 224–234.
11. Михайлова М. Етнокультура та національна свідомість: соціально-філософський аналіз. Наукові записки. Серія “Філософія”. Випуск 8. 2011. Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”. С. 19–27.
12. Мотрук Р. В. Етнічна ідентичність як чинник професійного самовизначення особистості: досвід структурнодинамічного моделювання. Теоретичні і прикладні проблеми психології. № 2(31). 2013. С. 173–180.
13. Нікішенко Ю. Г. Поняття «етнічна культура» і «традиційна культура» в етнокультурології. Наукові записки НаУКМА: Теорія та історія культури. 2004. Т. 24. С. 4–13.
14. Оксютівич М. О. Етнокультура в контексті глобалізаційних процесів: соціально-філософський аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Житомир, 2014. С. 20.
15. Підбережник Н. П. Чинники національної консолідації в мультикультурному суспільстві в контексті публічного управління. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2017. Вип. 1(17). С. 1–16.
16. Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. К.: «Либідь», 1994. 320 с.
17. Саніна Т. О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд. Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки. 2005. Т. 46. С. 22–27.
18. Слободян Р. Р. Ознаки етнічної самосвідомості та механізм її утворення. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. РОЗДІЛ II. Соціальна філософія та філософія історії. 2009. 19. С. 79–85.
19. Сукачова Г. П. Чинники формування етнічної самоідентифікації населення сучасної України. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. № 7. С. 224–228.



20. Телеуця В.В., Основні чинники збереження фольклорної традиції в умовах сучасного міста (На прикладі фольклору Подунав'я). Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Випуск XXIII. Частина 2. С. 279–288.
21. Федотова Т. В. Особливості прояву етнічної та національної ідентичності в студентів-психологів. Психологічні перспективи. 2016. Випуск 27. С. 280–292.
22. Чебан О. М. Етнокультурне у свідомості поліетнічного соціуму (на матеріалах Придунав'я). м. Одеса, 2003. 19 с.
23. Шевчук О. Етнічна самосвідомість та етнічна ідентичність у сучасній Україні. Наукові записки. Серія. «Культурологія». 2012. Випуск 9. С. 344–347.
24. Шмиглюк О.Г. Дослідження проблеми етнічної самосвідомості у психології Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. 2017. С. 54–58.
25. Юрчак Н. Глобалізація і проблеми культурної ідентифікації. Наукові записки. Серія «Культурологія» (Проблеми культурної ідентичності: глобальний та локальний виміри. Матеріали міжнародної наукової конференції 23–24 квітня, Острог – 2010). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 5. С. 52–56.

Окупаційний режим та партизанський рух на Бобровищині під час Другої Світової війни у 1941–1943 роках

Олександр ПОНОМАРЬОВ
м. Київ

9 вересня 1941 р. німці захопили Чернігів, а вже 2 листопада 1941 р. оголошенням військового коменданта Чернігова суворо заборонялося ходити в ліс, мати зв'язок з партизанами та надавати їм допомогу. За непослух було одне покарання – смерть. Покарання передбачалося також за неповідомлення окупаційної влади щодо появи у місті партизан [4, с. 11]. Після окупації відбувся процес перейменування вулиць міст і сіл. У Чернігові було перейменовано понад 40 вулиць, про нові назви яких мешканці мали довідатись з нових табличок. Про основні зміни повідомлялося в окупаційній газеті: «Вулиця, що була... названа іменем Комінтерна, буде тепер зватися вулицею Квітки-Основ'яненка, Радянська – Симона Петлюри, Шильмана – Стретинська, площа Куйбишева буде зватися площею Мазепи» [4, с.13]. Такі перейменування, на перший погляд, були нібито позитивні, але поряд з вулицями з питомо українськими прізвищами в Чернігові та Ніжині з'явилися вулиці на честь Адольфа Гітлера.

Не минула «коричнева чума» жодне з сіл Чернігівщини. Прямуючи з Козельця на Бобровицю 15 вересня 1941 р. німецькі війська увійшли в Марківці. «Тож, вже з 15 вересня почався окупаційний режим в Марківцях. З числа колишніх куркулів і невдоволених радянською владою селян почали створюватися поліцейські відділки та старостат» [3, с. 72].

Поступово встановлювалися нові норми моралі, етики та культурних цінностей. Вже 11 березня 1942 р. окупаційна влада намагаючись накинути українцям ворожу для них ідеологію, закликала їх вшановувати пам'ять загиблих вояків Вермахту. «15 березня – день суму для німців, бо в цей день, особливо згадуються хоробрі люди, що пожертвували своєю кров'ю для звільнення від спільного ворога Європи. Не менше значення має німецька кров, принесена в жертву для звільнення України від багаторічного більшовицького гніту. Багато німецьких героїв покояться на українській землі, за



свободу якої вони віддали своє життя» [4, с. 27]. Далі закликалося тримати могили німецьких вояків у порядку, а також прикрашати їх до цієї дати.

Спочатку комуністична пропаганда промивала мізки пересічних українців, а тепер цим зайнявся вже й німецький режим. «Українцю! Вірним співробітником покажи себе, гідним пролитої за тебе крові. Покажи себе, перш за все, гідним пам'яті героїв» [4, с.27]. Отаким от солодким елеєм лилася німецька пропаганда зі шпальт окупаційних газет у душі українців, маніпулюючи їхньою свідомістю, аби вони відчували себе заборгованими перед німцями.

В одній з відозв голови Чернігівської районної управи йшлося: «Українці! Героїчна німецька армія звільнила нас від жидо-більшовицького ярма, яке гнітило нас майже чверть століття. Тепер ми знову стали вільними. Нема більше жидо-більшовицького гніту, але залишилися глибокі рани, завдані більшовицьким пануванням. Нам усім треба чесно і самовіддано працювати, щоб залікувати ці рани, щоб відродити нашу розорену країну, нашу мораль і нашу людську гідність, спотворені більшовизмом»[4, с.31].

Водночас від німців до населення надходили месиджі підтримувати порядок та офіційно працювати, аби не образити своєю недисциплінованістю окупантів. «В той час, як більша частина населення приступила до чесної праці, серед вас є такі підлі і мерзотні люди, які хочуть запламувати мораль, гідність, хочуть підірвати довір'я до українського народу у наших визволителів, намагаються зірвати працю і порушити мир і спокій. Ці мерзотники в тяжкий час хочуть нагріти свої брудні руки на нашому добрі і розбагатіти чужим коштом»[4, с. 32].

Тих осіб, які саботували заклики працювати на окупаційний режим було суворо попереджено. Зокрема у м. Ніжин частину чоловічого і жіночого населення віком від 14 до 65 років, яка ще не з'явилася на біржу праці і не стала на облік, суворо попереджали в останній раз про необхідність стати на облік з 1 по 7 серпня 1942 р. У разі неявки на біржу погрожувалося високим штрафом та відправкою до табору на примусові роботи [4, с. 50–51].

Окупаційний режим закликав працювати на німецьку владу, а також співпрацювати з цим режимом, викриваючи своїх співвітчизників-партизан. У згаданій вище відозві голови Чернігівської райуправи до жителів району йшлося: «Українці! Я закликаю вас спокійно і впевнено виконувати доручену вам роботу і в той же час уважно стежити навколо і допомагати органам німецької влади провадити боротьбу з злочинними елементами. Кожний, хто знає про зроблені злочини, а також і про партизанів, повинен свідомо повідомляти органам влади про все, що йому відомо» [4, с. 32].

У відозві помічника коменданта української допоміжної поліції Чернігівщини проголошувалося: «Я закликаю всіх поліцаїв української допоміжної поліції, чесних українців і українок посилити боротьбу з рештками недобитих жидів та їх наймитів, взявши під нагляд всі місця схованки. Кожен поліцай повинен з честю, спільно з німцями, посилити в стократному розмірі свою пильність. Також всі українці і українки повинні бути такими ж пильними й негайно доносити німецькій владі або українській допоміжній поліції про місце схованки жидо-партизанів» [4, с. 36].

Не меншого значення приділяли окупанти агітації українського населення, до якого закликалося, аби воно виїжджало до Німеччини на роботу. У відозвах вербувальної комісії, оприлюднених у Чернігові у квітні 1942 р. йшлося: «Червоні комісари зруйнували ваші фабрики і ваші робочі місця, і тому ви позбавлені платні і хліба. Ваші садиби і поля зруйновані безгосподарністю колгоспів і злигоднями війни. Німеччина дає вам можливість мати корисну і вигідну роботу. Там ви освоїте найновішу техніку і навчитесь найефективніше провадити сільське господарство. Коли ви повернетесь на Україну в кращі часи відбудови, то ваші знання й уміння, набуті в Німеччині, допоможуть вам і вашій батьківщині» [4, с. 34].

Обіцялися гарні умови для прожиття та праці. «В Німеччині ви будете добре забезпечені й знайдете добрі житлові умови. Платня також буде доброю... Про ваші родини дбатимуть весь час, коли ви працюватиме в Німеччині» [4, с. 29]. Навички та вміння, здобуті у Третьому Рейху мали нібито допомогти ефективно господарювати українцям опісля повернення з Німеччини. «Чоловіки та жінки!



Ви навчитесь у Німеччині німецьких методів праці і зможете потім з користю застосовувати ваші знання при відбудові батьківщини. Коли повернетесь додому, вам буде переважних прав під час розподілу землі» [4, с. 35].

Все це обіцялося отримати не тут і зараз, а на чужині і колись. Тоді як український народ постійно потерпав від різного роду утисків та стягнень вже з перших днів німецької юрисдикції. Будь-які потреби німців та їхніх посіпак лягали важким тягарем на посполитий люд. Українська допоміжна поліція (в народі побутувала скорочена назва – поліцаї) та охоронні команди, які виставлялися для забезпечення стратегічно важливих об'єктів від нападів партизан потребували теплового одягу, який в воєнний час був вельми дефіцитним. Наказом голови Чернігівської райуправи від 9 жовтня 1942 р. повідомлялося, що заклик продати теплі зимові речі для охоронних команд, які складаються з цивільного населення не дав ніяких наслідків. «Відомо, що в селах, де близько проходили бої, населення має речі військового обмундирування. Ці речі військового обмундирування є військовим трофеєм німецьких збройних сил». Далі наказувалося всьому цивільному населенню Чернігова та 14 районів (в т.ч. Бобровицького і Новобасанського) здати до 20 жовтня 1942 р. «військовий одяг, а саме: шинелі, ватяні куртки, штани, чоботи та ін.» [4, с. 55–56]. Не секрет, що місцеве населення, яке було доволі злидненим щодо одягу й взуття, не гребувало тим, аби знімати шинелі та чоботи з німецьких та мад'ярських вояків, яких було вбито під час сутичок з партизанами, підризу ешелонів з військовою технікою та людьми. Через це німецька адміністрація намагалася відібрати теплий одяг назад, що правда з тексту наказу впливало, що маєтсья на увазі радянське військоове обмундирування.

Також окупаційна влада встановлювала норми здачі сільськогосподарської продукції, зокрема, 13 травня 1943 р. згідно розпорядження сільськогосподарського коменданта та старости Ніжинського району наказувалося, що кожний землевласник (тобто, селянин) має тримати птицю, яку з 15 по 25 травня слід переписати. Вся птиця: курі, гуси, качки, індики, голуби мали бути внесені до списків. За правильність складених списків відповідав староста села. Зберігалися поки що старі норми по здачі птиці. «Всі власники птиці, що не виконали поставки, позбавляються права продавати яйця, молодняк і птицю» [4, с. 77]. Поряд з цим в окупаційній газеті «Чернігівський кур'єр» від 7 лютого 1943 р. повідомлялося, що той «хто одночасно здасть свиню приблизно такої ж ваги і не відставатиме в інших держпоставках» матиме право забити свиню і для власних потреб [4, с. 60]. Ніжинська районна управа сільського господарства регламентувала порядок проведення польових робіт, вказуючи, що всі громадяни, хто отримав землі для городів, мали розпочати роботу на них до 22 травня. «Після цього терміну неосвоєні городи будуть передані іншим громадянам» [4, с. 44].

Архівні матеріали, а саме звіт до Москви партизанського з'єднання «За Батьківщину», свідчили про послаблення влітку-восени 1943 р. податкового тиску на населення з боку німців на Чернігівщині. Невдоволення місцевого населення було очевидним і приховати його німецькій владі від свого керівництва було важко. Отже виходячи з необхідності виконання населенням плану зі здачі продуктів, а зовсім не з гуманних цілей, було впроваджено унормування обсягів здачі продуктів харчування українським селянством.

«Что касается заготовок мяса, то по сравнению с прошлым 1942 годом немцы значительно упорядочили эти заготовки. В 1942 году мясозаготовки носили характер частых изъятий скота, иногда даже с произволом солдат гарнизонов или проезжих частей, которые выискивали свиней, сало, птицу и пр[очее] и грабили население. Никакой нормировки и периодичности заготовок не существовало. Такая политика, в совокупности с другими мероприятиями немцев, вызывала очень сильное недовольство населения. Это недовольство подавлялось силой, террором, но в связи с наступлением Красной Армии зимой 1942–43 гг. и приближением фронта, а также активизацией партизанского движения, – немецкие оккупационные власти вынуждены были [в]ести некоторую нормализацию, упорядочение заготовок (в частности мяса). Эта нормализация вылилась в то, что сейчас установлена норма 40 кг. мяса с каждого двора, а также по 4 курицы или по 2 гуся, а также по 180 яиц» [7, арк. 12].



Звісно, що в переважній більшості населення Чернігівщини, як і решти областей України, не навиділи фашистів, але для боротьби з окупантами потрібна була організована і керована лідером група підпільників чи партизан. Наявність лісів в Придеснянському краї уможлиблювало створення партизанських загонів та проведення ними таємної боротьби проти загарбників. Проте партизанський рух на Чернігівщині в роки війни, на жаль, не був таким монолітним і згуртованим як про це писала радянська історіографія. Так сучасні дослідники, залучаючи неактуалізовані раніше архівні джерела, показали доволі непривабливе й навіть огидне видовище перших місяців війни. Секретар Носівського підпільного РК КП(б)У М. Стратілат писав до вищих інстанцій про негідну поведінку «партійної еліти» Чернігівщині:

«Секретар підпільної організації на Носівському цукровому заводі не витримав і втік. Третій секретар Носівського райкому партії пішов із загону відвідувати сім'ю і не повернувся. Переховувався в Прилуцькому районі, фашисти викрили і розстріляли. Другий секретар до весни 1943 року пересидів у підвалі. Перший секретар Остерського райкому партії відсижувався у лісі. З ним було всього 12 чоловік. Самусь – секретар Ічнянського райкому партії, весь час ховався. Інструктор Чернігівського обкому партії Нікон – збирався весною 1942 року виїхати в Німеччину. Мої хлопці витягли його із команди. Другий секретар Бобровицького райкому партії пішов у поліцію і здався – розстріляний фашистами» [2, с. 16].

Зимою 1941–1942 рр. М.І. Стратілат, як відповідальний за організацію партизанського руху на Носівщині бачив, що вельми нечисельний склад його загону, який постійно зазнавав дошкульних ударів від місцевої поліції, змушує розпустити людей до весни. Весною 1942 р. «на збірний пункт з'явилося ще менше людей – всього 50 чоловік. Невдалі сутички з поліцією сповнили партизан невірою в свої сили, ними все більше оволодівала апатія» [2, с. 16].

Однак саме в цей час в загоні з'являється капітан Іван Михайлович Бовкун із своїми побратимами. Бездіяльність, відсутність дисципліни та нерішучість самого М.І. Стратілата справили вкрай прикре враження на І.М. Бовкуна, який не став терпіти млявості представника партійної номенклатури, через що між ними починаються конфлікти. «Бовкун, з перших днів поставив себе так, що я – кадровий командир, – а тут якісь секретарі райкомів будуть мною командувати», згадував пізніше М.І. Стратілат [2, с.16].

Після невдалої спроби переходу лінії фронту та поразки під с. Гусавка Менського району команди партизанських загонів обирають І.М. Бовкуна.

Восени 1942 р., коли були потрібні швидкі і рішучі дії, в цей час в Бобровицькому лісі відсижувалися Бабиш і Брусиловець зі своїми людьми. Вони мали зброю, якої не було у І.М. Бовкуна, але чекаючи вказівок від секретаря підпільного обкому партії О.Ф. Федорова, активних дій не розпочинали, займаючись тим часом реквізицією харчів в ближніх селах. На пропозицію І.М. Бовкуна об'єднатися ці команди партизанських загонів відповіли відмовою. Після чергової пропозиції об'єднатися партизанське бюро прийняло рішення розстріляти Бабиша і Брусиловця, що й було зроблено Бовкуном і Кіхтенком. Партизани розстріляних «командирів загонів» об'єдналися з загonom І.М. Бовкуна, ставши основою для партизанського з'єднання «За Батьківщину!» [2, с. 17].

Для ефективних дій проти фашистів партизанам потрібна була зброя та вибухівка. Якщо зброя була потрібна для позиційних боїв та нападів на органи німецької влади, то вибухівка була стратегічно важливішою, оскільки результативність її при підриві ешелонів та залізниць була в рази вищою. Секретар Носівського підпільного РК КП(б)У М.І. Стратілат 13–14 серпня 1943 р. звітував до вищих інстанцій:

«Взрывчатки у нас не было, но мы нашли большие авиабомбы, оставленные Красной Армией при отступлении, и артиллерийские снаряды. Взрыватели от артснарядов и авиабомб сами переделывали и ими осуществляли диверсии. Этими бомбами так же пользовались во время разгрома полицейских гарнизонов и для подрывов мостов. Мы, конечно, закладывая под пути бомбы, старались взрывать бомбы вместе с поездами, и это нам удавалось» [5, с. 244–245].



Задіяні були до цього процесу і партизани з Марківців – Федір Дем'янович Дудар та Мартиненко Павло Павлович, які активно займалися підривом німецьких поїздів. В партизанському загоні вони організували міні-завод з виготовлення мін з німецьких снарядів [3, с. 76].

У 1942 р. загін М.І. Стратилата діяв не тільки на території Носівщини, але й у суміжних – Бобровицькому й Новобасанському районах. Радянська звичка відзначати червоні дати календаря позначилася і на діяльності партизан. Так до дня народження вождя мирового пролетаріату В.І. Леніна та до річниці Жовтневої революції 1917 р. було влаштовано кілька диверсій.

«В ночь с 22-го на 23-е апреля [1942 р.] мы взорвали большими авиабомбами мост и поезд на дороге Нежин – Чернигов, мост и поезд на дороге Нежин – Киев, мост без поезда на дороге Нежин – Прилуки, деревянный мост в Нежине через реку Остер, деревянный мост в Мрине через р. Остер, деревянный мост Плоское, деревянный мост Козарский, деревянный мост на дороге Козелец – Бобровица, железнодорожный котлован Марковцы. Бомб на это потратили свыше 35. Это так перепугало жандармерию, гестапо, что они все свое имущество погрузили на автомашины и приготовились к эвакуации. Мы об этом узнали только на второй день» [5, с. 246].

Наступну гучну операцію на Бобровищині було заплановано на 7 листопада – до 25-ї річниці Великого Жовтня.

«7.XI.[1942 р.]. Проходили октябрьские праздники. Первым праздничным подарком фашистам был налёт на ст. Бобровицу. Результаты: сожжено 6 скирд сена, уничтожено телеграф, взято радиоприёмник, 4 винтовки, взято 5 комплектов немецкого железнодорожного обмундирования, 1 комплект мадьярского обмундирования, 1 пистолет, 11 гранат, 700 патронов, убито 20 изменников Родины. Остальные разбежались»[9, арк.1 зв.].

У зв'язку з проведеними нападами на залізничну станцію Бобровиця у листопаді 1942 р. в районі розпочалися арешти комсомольців та активістів. Так у Марківцях був заарештований голова сільради Дудар Наум Васильович, Вовк Андрій Оврамович, Маленький Микола Матвійович, Качановський Григорій Микитович, Кононенко Григорій Михайлович, Підгорний Анатолій Іванович, Голик Микола Демидович, Омельченко Михайло Петрович та ін. Всього 13 осіб [3, с.74].

Козелецький краєзнавець Василь Круглик встиг записати спогади марківчан, які на власні очі бачили, що творили фашисти у селі. Так за спогадами Панченко Надії Микитівни (1927 р. н.) у 1943 р. почалися німецькі розправи над мирними жителями. Поліцаї готували списки активістів села, щоб знищити комуністів, комсомольців та їхні сім'ї. Перших відправляли до Ніжинської та Чернігівської в'язниць, де всіх їх розстріляли» [3, с. 72].

Перші репресії німецько-фашистських окупантів, які вже не обмежилися арештами розпочалися саме на Різдво, коли «5 січня 1943 року партизанами був убитий німецький поліцай, на що фашисти відповіли жорстокими мірами. З райцентру був викликаний каральний загін, який оточив село з усіх боків. А в селі почали палити хати сільських активістів. Мій батько [секретар сільської ради], – згадувала Надія Микитівна – який значився теж у цьому списку, але ще не був відправлений до в'язниці, став однією з перших жертв. Всю нашу сім'ю, яка складалася з батька Микити, матері Ганни, двох сестер Раї і Каті та брата Бориса, а також сім'ю моєї тітки Бакун Ганни, в якій було троє дітей, розстріляли, а хату підпалили» [3, с. 72]. Врятувався лише Сашко Бакун – був в туалеті. Маленька Надійка «в цей час була на роботі в зерносховищі. До мене приїхав староста Микита Олександрович [Кононенко] і, викликавши мене, посадив на сани, на яких було два поліцаї, повезли селом до підпалених хат, сподіваючись вкинути в одну з них, але вони так і не наважилися цього зробити» [3, с. 72]. Однак за іншими спогадами односельців, Надія Микитівна, їхавши саньми разом зі старостою, мала показувати чи показувала на доручення німців, де саме живуть активісти, хати яких мали палити. Ця версія, на нашу думку, виглядає більш вірогідною.

«Коли мене відпустили, – продовжувала спогади Надія Микитівна – я йшла, весь час оглядаючись назад і чекала автоматної черги. Не доходячи до своєї хати, я окам'яніла: падав палаючий дах нашого будинку. Мене забрала до себе сусідка, яка розповіла мені про долю моєї сім'ї. В подальшому



допоміг мені мій сусід [очевидно, мова йдеться про Микиту Блаженного, який хоч і був поліцаєм, однак допомагав людям мірою своїх можливостей. Звідси його й вуличне прозвище – Блаженний. Наразі встановити справжнє прізвище цієї людини не вдалося. – О.П.], який в той час працював в поліції, і відправив мене, видаючи мене за свою сестру, в село під Козелець, де я перебувала тиждень» [3, с.72].

5 січня 1943 року німецький загін спалив 15 хат активістів села. В опустілих хатах лежали вбиті жінки, проколоти багнетами безневинні маленькі діти. Так, в одній лише хаті Шостака Микити Ігнатовича загинуло дві жінки – дружина і сестра і шестеро дітей. По-звірячому були вбиті дружина і батьки Коноша Степана Михайловича, дружина і двоє дітей Дударя Івана Семеновича, дружина і дочка Боклана Оврама Захаровича, дружина і двоє дітей Омельченка Михайла Петровича, батьки Кононенка Михайла Григоровича, а також батько орденоносця Тісєвського Григорія Яковича [3, с. 74].

Наступний виток репресивно-каральних заходів у Марківцях припав на березень 1943 р., коли було вбито поліцає саме тим жителем села, якого він прийшов заарештовувати [7, арк. 4]. Ось як про це писав уродженець села А.О. Вовк, який пішов у партизани, залишивши нащадкам на спогад сумну картину репресій. Принагідно зазначимо, що родина А.О. Вовка під час війни теж зазнала жорстоких репресій з боку німців: маленький син Дмитро (1,5 роки), матір та вітчим були розстріляні та спалені німцями на початку 1943 р. [1, с. 95].

«При самом непосредственном и активном участии полиции и старост немецкие карательные отряды производят массовые расправы с населением в сёлах. Так, например, по прямому указанию сельского старосты Кононенко Н.А. и местных полицейских в селе Марковцы Бобровицкого района арестовано, а потом в конце 1942 года и расстреляно 8 человек советского актива; а в начале 1943 года (5.1) сожжено 16 хозяйств актива; все члены семьи сожжённых [хозяйств] были расстреляны и сожжены также, а некоторые брошены в огонь живыми. В том же селе, в марте 1943 года в связи с убийством одного полицейского, убитого гражданином, которого полицейский пришёл арестовывать, было сожжено 49 хозяйств и абсолютное большинство членов семьи, живших в этих хозяйствах. Случайно уцелевшие от расстрела были выловлены и отправлены в концлагеря. В этой последней расправе исключительно активное участие принимала местная сельская районная полиция. Староста дал списки, а полиция помогала карателям расстреливать, производила затем изъятие имущества, а потом поджигала хаты. Она же вылавливала и лиц спасшихся от расстрела» [7, арк. 4].

Не дивно, що через такі обставини жителі Бобровиччини все активніше йшли до лав партизан, що в свою чергу викликало посилення репресій та каральних заходів. Найактивнішими партизанами з Марківців були: Вовк Андрій Овrameвич, Дудар Петро Дем'янович, Пінчук Петро Семенович, Мартиненко Павло [Павлович], Конішевський Андрій Ілліч, Золотар Анастасія Іванівна [3, с. 74]. На початку 1943 р. були арештовані Шевченко Василь, Панченко Олексій, Кононенко Василь [...], Панченко Іван [Ничипорович?], Сліпенко Ольга [...], Ус Трохим [Павлович], Омельченко Павло Петрович, Шевченко Панас Петрович. А вже 19 березня 1943 року до Марківців прибув черговий каральний загін. Цього разу спалили 14 хат. В хаті Кононенка Григорія Степановича були спалені дружина і син. Разом з рідною оселею спалено діда, бабу та дружину партизана Павла Мартиненка; сестру дружини Голика Івана Михайловича; матір, сестру і двоє дітей сестри Андрія Ілліча Конішевського [3, с. 75]. У Марківцях під час війни діяв Ігнаток-поліцай, за непідтвердженими даними це був Ігнат Редька. Марківчани помстилися гітлерівському посіпаці й односельці, які пішли в партизани, а саме Федор Дем'янович Дудар та Шевченко Григорій Никифорович, прийшовши до нього вночі, вивели під залізницю у котлован, де й розстріляли Ігнатка.

За даними довідкової літератури німецькими карателями у с. Марківці було проведено три рейди у 1943 р.: 5 січня, коли було знищено 37 осіб та спалено 22 дворів; 19 березня – знищено 48 осіб, спалено 17 дворів; квітень 1943 р. – спалено 96 дворів, число людських жертв не встановлено [6, с. 27–28]. Слід підкреслити, що архівні дані, дані з опублікованих джерел та свідчення очевидців,



зафіксовані в краєзнавчій та мемуарній літературі різняться, але все ж таки не суттєво. Наразі ми й не ставили на меті вивести точні цифри, розуміючи, що за плином часу це неможливо.

Під час третьої каральної облави на Марківці спалили центральну вулицю, аби «освітити» село і спіймати партизан [3, с. 75–76]. Загалом за час війни у Марківцях загинула 281 особа, іменний список яких вміщено у краєзнавчому нарисі Василя Круглика про село [3, с. 77–85]. За деякими з даних під час війни по Бобровицькому району було вбито 646 осіб, угнано в Німеччину 983 особи, а по Ново-Басанському району було вбито 1980 осіб, угнано в Німеччину 1325 особи [13, с. 40–41]. Вцілілі мешканці села йшли в ліс до партизан, вливаючись у лави з'єднаних загонів «За Батьківщину». Під осінь 1943 р. в цих загонах нараховувалося 45 мешканців села. Марківчанин Вовк Андрій Оврамович став комісаром партизанського загону, а Конішевський Андрій Ілліч – командиром батальйону.

Для виявлення партизан та тих хто їм співчуває або підтримує з ними зв'язок німці вдавалися до провокацій, засилаючи перевдягнених поліцаїв, які намагалися виявити «політично неблагонадійних» жителів Бобровищини. У селі Кобижча Бобровицького району було заарештовано й кинуте до в'язниці більш ніж 70 сімей. В цьому селі проводилися й арешти осіб «заподозрених в сочувствии партизанам или в связи с ними», яких «выискивают и арестовывают постоянно до настоящего времени», писалося у партизанському звіті влітку 1943 р. [7, арк. 17]. Подібна тенденція була притаманною і для решти сіл Придеснянського краю.

«Взятые в других районах полицаи, переодетые в одежду военнопленных или рабочих группами или в одиночку направляются по селам, заводят разговоры на политические темы, иногда поругивают немцев, выявляют настроения населения и связи с партизанами, просят направить их в отряд. Вслед за этим идут массовые аресты, порки, расстрелы и ссылки на каторжные работы в Германию. Так, например, были арестованы и расстреляны ж.д. мастер Миненко, и ж.д. рабочие брат и сын Лисенки из села Марковцы Бобровицкого района. Тов. Миненко был связан с партизанами, направлял к ним искавших их отряд, военнопленных и весной 1943 года был выявлен и арестован провокатором» [7, арк. 5].

У зв'язку з каральними акціями німців та нарощуванням репресій супроти мирного населення, жителі Бобровицького району продовжували тікати в ліс до партизан. Так 27 січня 1943 р. до партизан прибуло 2 полонених червоноармійця, які мешкали у м-ку Бобровиця, наступного дня з Марківців прибуло 8 осіб, але без зброї, що певним чином засмучувало партизан [9, арк. 9 зв.]. Із Браниці 3 лютого 1943 р. через арешти мирного населення прибуло кілька чоловіків зі своїми сім'ями. «Командование решило создать из таких людей отдельную группу, так как они небоеспособны. Отряд берёт на себя материальное обеспечение этих людей и поселяет их в отдельную землянку» [9, арк. 10]. А 5 лютого 1943 р. партизани знову фіксують, що люди продовжують прибувати, але знову таки без зброї [9, арк. 10 зв.].

Налагоджена система сповіщень, розвідка та контррозвідка за допомогою завербованих та співчуваючих партизанам осіб, які працювали в органах німецького самоврядування допомагали народним месникам вчасно приймати рішення, які зрештою рятували сотні життів українців. Партизани залишили документальні свідчення того, хто саме рятував жителів Бобровищини.

«20 февраля [1943 р.]. Приехали из Кобыжчи связные Куць Гр[игорий] и Ульяна. С ними вместе приехал связной из Бобровицы Нелин, работающий в жандармерии. Нелин предупредил, что днями должна быть облава на этот лес. Ожидают в Бобровицкий округ 15.000 мадьяр, которых думают бросить на партизан. Возможно, что они это сделают. Командование решило предупредить о возможности облавы людей, бывших в отдельном лагере, т.е. скрывающихся в лесу без оружия. Пускай они распределятся как могут, кто к родственникам, к знакомым на село, кто в другой менее известный участок леса. Отряд же будет маневрировать, в случае надобности примет бой» [9, арк. 12].

Партизани не чекали допоки їх винищать у лісах, натомість вони самі планували контрзаходи. Так у грудні 1943 р. з партизанською розвідкою встановив зв'язок писар поліцейської дільниці Кобижчі Іван Васечка, який повідомив, що в травні 1943 р. буде проведено збір всіх начальників поліції



округу в Ярославці. Той же Васечка роздобув спеціальні перепустки і план оборони села, після чого сам провів партизан у село. Операцією керував капітан І.М. Бовкун, внаслідок якої більша частина зрадників була знищена, 13 взяті в полон, а Васечка після цих подій пішов у партизани [2, с. 21].

Однією з форм боротьби з населенням, яке перейшло на службу до німецької окупаційної влади з боку партизан були листівки. У травні 1943 р. партизани видають листівку, звернену до працівників поліції. «Поэтому мы ещё раз и последний раз обращаемся к Вам с призывом: немедленно, пока ещё не поздно, прекратите работать на Гитлера, докажите чем только можете Вашу исправимость и с оружием в руках идите в наши ряды, в ряды Красных Партизан» [10, арк. 36]. Партизани наводили приклад поліцаїв, які перейшли до партизан. «Пример прежней полиции м. Носовки, освободивших арестованных и перешедших вместе со всем оружием и документацией в ряды Партизан, теперь далеко уже не еденичен» [10, арк. 36]. За це було обіцяно зберегти життя колишнім німецьким поліцаїв. У липні 1943 р. партизани об'єднаних партизанських загонів «За Батьківщину» ще видають листівку, звернену до працівників поліції [10, арк. 37]. У вересні 1943 р. партизани видають листівку, звернену до солдатів козачих загонів (очевидно з числа донців і кубанців), які охороняють залізничні споруди [10, арк. 40].

Стратегічно важливий об'єкт – залізницю було оголошено зоною високого ризику і підвищеної небезпеки, передусім з боку окупаційної влади, а не через наявність на ній потягів. Так, розпорядженням Чернігівської фельдкомендатури від 15 квітня 1943 р. заборонялося ходити вздовж залізничних колій (смуга завширшки 100 метрів по обидва боки була забороненою для ходіння). Вночі заборонялося виходити на залізничні колії навіть за наявності перепустки та посвідчення, а при недотриманні цього наказу у порушників мали стріляти без попередження [4, с. 75]. У серпні 1943 р. через постійні підриви партизанами залізничного полотна німецька окупаційна влада значно активізувала свої зусилля.

«Бобровицкая орткомендатура добросила в сёла и леса Бобровицкого и Ново-Басанского районов 100 шпионов с целью выявления и уточнения мест нападения партизан. После такой разведки предполагают провести облаву на леса с целью выгнать партизан из лесов по направлению к Днепру и там их уничтожить. В случае неудачи этого мероприятия, говорят, что на леса будут пущены газы. Облаву полагаю произвести силами отступающих войск» [8, арк.18].

Ситуація для партизан ставала критичною. У жовтні 1943 день за днем від командира партизанського з'єднання І.М. Бовкуна у Центр летіли радіограми. «Не можу вийти в тил ворога. На даний момент відсутні боєприпаси і зброя. Люди голодні і досі голодують. Прошу допомогти». «Поніс значні втрати, з 21 вересня люди буквально голодують. Ніхто ніякої допомоги не надає. Вважаю, що це насмішка над партизанами». «З'єднання в кількості 5500 чоловік – не пішак на шаховій дошці. Боєприпасів немає. Продовольства немає. Чекаю вказівок» [2, с. 19]. «Прорвуться в тил противника соединением не могу. Прошу из соединения сформировать полк и влиться в Красную Армию. Буквально голодаем, голые, босые. Бовкун. 2 октября [1943 р.]» [8, арк. 16]. Тільки пізньої осені 1943 р. було встановлено зв'язок з «Великою Землею» і на партизанський аеродром приземлився перший транспортний літак. На ньому разом з пораненими вилетів до Москви і М.І. Стратілат, в той час уже комісар з'єднання. Більше в партизанському загоні його ніхто не бачив [2, с. 18].

Пропонований читачам додаток являє собою архівний документ, складений в 1942 р. з метою оподаткування жителів с. Марківці податком на страхування їхніх жител. Вартість хат власниками домогосподарств була занижена, про що свідчить резолюція від 21 серпня 1942 р. на першому аркуші документу, що вартість застрахованого житла слід збільшити в 5 разів.

Отже датувати документ слід не пізніше ніж 21 серпня 1942 р. Діловодна назва, складена вже при фондуванні документа, наступна: «Відомість Марковецького старостату Бобровицького району про нарахування податку з будівель 1942 р.». Текст відтворений автентично, не прописані до кінця імена та по-батькові подано у квадратних дужках, не розкриті в документі ініціали подано у квадратних дужках з крапками. Наприклад, О[.....].



Цей документ є важливим джерелом для демографічно-генеалогічних досліджень Бобровиччини, оскільки він містить іменний список мешканців села, яке ще не зазнало трьох хвиль репресій та випалювання німецько-фашистськими загарбниками.

Література

1. Буряк С.А. Науково-педагогічна діяльність А.А. Вовка у Київському державному педагогічному університеті імені О.М. Горького (1944–1956 рр.) // Вісник аграрної історії. № 4–5. 2013.
2. Ємельянов В. Украдена слава // Сіверянський літопис. № 1. 1995.
3. Круглик В.О. Марківці – краплина історії України. –Чернігів, 2013.
4. Німецько-фашистський окупаційний режим на Чернігівщині / упорядники: Н.М. Полетун, Л.Ф. Сурабко. – Чернігів, 2000.
5. Партизанська слава. Чернігівська область / упорядники: О.Б. Коваленко, О.В.Лисенко, І.М. Цимбаленко; довідкові матеріали: Т.А. Афанасьєва, Т.В. Донченко, О.М. Сидоренко, І.К. Чаус. – Чернігів, 2011.
6. Спалені села і селища Чернігівщини в 1941–1943 роках: злочини проти цивільного населення. Збірник документів і матеріалів / упорядники: С.В. Бутко, О.В. Лисенко. – Чернігів, 2013.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі: ЦДАГО України). Ф.92. Оп.1. Д.2.
8. ЦДАГО України. Ф.92. Оп.1. Д.4.
9. ЦДАГО України. Ф.92. Оп.1. Д.5.
10. ЦДАГО України. Ф.92. Оп.1. Д.10.
11. ЦДАГО України. Ф.92. Оп.1. Д.16.
12. Черниговщина в период Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). Сборник документов и материалов / составители: Мельник С.М (ответ. сост.) и др. – Киев, 1978.
13. Чернігівщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (Добірка документів) / упорядники: О.П. Тесен, І.Й. Рабинович, Б.Ф. Юр'єв. – Чернігів, 1970.

Додатки

1	Борисенко Вівдя Опанасовна
2	Редька Ігнат Федотович
3	Шевченко Василь Якимович
4	Шевченко Агафія Васильовна
5	Шевченко Ничипор Кузьмович
6	Шевченко Григорій Овсієвич
7	Качановська Варвара Олек[сіївна ?]
8	Качановський Микита Іванов[ич]
9	Шевченко Васса Олісеєвна
10	Сліпенко Микола Миколаєв[ич]
11	Сліпенко Федор Макарович
12	Сліпенко Настя Ільковна
13	Заболотній Оксентій Якович
14	Кармізов Сак (!) Іванович
15	Боклан Михайло Демидов[ич]
16	Панченко Григорій Устим[ович]
17	Борисенко Онуфрій Тарасович
18	Борисенко Григорій Онуфріє[вич]
19	Редька Іван Йосипович
20	Заболотній Олексій Гаврилов[ич]
21	Заболотня Меланья Івановна
22	Заболотній Іван Ігнатович



23	Кот Вівдя Сергіївна
24	Заболотний Іван Іванович
25	Заболотня Катерина Андріївна
26	Сліпенко Сергій Гаврилович
27	Заболотний Павло Ігнатович
28	Сліпенко Федор Андреевич
29	Малежик Елизар Семенов[ич]
30	Онищенко Маруся Ничипоров[на]
31	Кот Ганна Антоновна
32	Борисенко Устим Йовхимович
33	Боклан Домаха Герасимовна
34	Горовий Герасим Пилипович
35	Борисенко Ониса Семеновна
36	Борисенко Платон Григорович
37	Кот Лисавета Федоровна
38	Борисенко Федор Терешкович
39	Кошіль Трохим Семенович
40	Горова Олена Харитоновна
41	Кошіль Митро Наумович
42	Горовий Мартин Герасимов[ич]
43	Кошіль Володимир Мак[симович ?]
44	Кошіль Грицько Семенович
45	Заболотний Сергій Ількович
46	Касінова Настя Йовхимовна
47	Довгаль Маруся Івановна
48	Боклан Семен Якович
49	Редька Марина Йосиповна
50	Редька Потап Лаврінович
51	Куліш Павло Сидорович
52	Кошіль Кондрат Семенович
53	Кошіль Ганна Матвіївна
54	Касінов Прокіп Дмитрович
55	Вовк Іван Андрієвич
56	Редька Іван Потапович
57	Борисенко Володимир Іванов[ич]
58	Вовк Одарка Петровна
59	Буряк Данило Іванович
60	Буряк Малентій Харитонов[ич]
61	Горовий Федір Григорович
62	Буряк Іван Семенович
63	Довгаль Вівдя Даниловна
64	Вовк Олексій Аврамович
65	Вовк Андрій Аврамович



66	Буряк Іван Павлович
67	Горовий Дмитро Антонович
68	Горова Олександра Антоновна
69	Оксаковська Меланья Захаров[на]
70	Боклан Іван Пилипович
71	Кайдан Михайло Митрофан[ович]
72	Буряк Антон Йовхимович
73	Конішевський Іван Гордієвич
74	Конішевська Настя Йосиповна
75	Турчин Прокіп Пилипович
76	Опилатенко Іван Данилович
77	Горова Домаха Григоровна
78	Сарандар Петро Петрович
79	Сребин Микола Кузьмович
80	Горовий Онисько Тимофійович
81	Павленко Параска Терешк[овна]
82	Горова Марта Платоновна
83	Боклан Василь Терешкович
84	Боклан Олександр Терешков[ич]
85	Буряк Софія Васильовна
86	Конішевська Тетяна Сем[еновна]
87	Буряк Овдій Кирилович
88	Борисенко Федор Кузьмович
89	Горова Васса Григоровна
90	Конош Іван Степанович
91	Горова Марта Федоровна
92	Шевченко Олексій Йовхимов[ич]
93	Горова Тетяна Івановна
94	Магдик Уляна Петровна
95	Шевченко Василь Дмитров[ич]
96	Тимошенко Тетяна Ст[епановна ?]
97	Кошіль Вівдя Кузьмовна
98	Гайдук Марта Сидоровна
99	Кошіль Макей Йовхимов[ич]
100	Кошіль Пилип Кононов[ич]
101	Микитченко Октіста
102	Касінов Опанас Мат[веевич]
103	Сліпенко Макар Кузьмов[ич]
104	Золотар Пантелімон Тим[офеевич]
105	Буряк Михайло Кондр[атович]
106	Павлова Параска Іванов[на]
107	Кошіль Палажка Демид[овна]
108	Кошіль Марта Івановна
109	Горовий Марко Платонович
110	Кошіль Максим Оврамов[ич]
111	Кошіль Олена Оврамовна



112	Касінов Борис Каленикович
113	Конішевський Йовхим Ількович
114	Микитченко Кузьма Іванов[ич]
115	Борисенко Федот Степанов[ич]
116	Буряк Яков Харитонович
117	Микитченко Федот Петров[ич]
118	Редька Параска Яремовна
119	Вовк Федора Федосовна
120	Кошіль Пилип Кондратович
121	Головка Василь Пантелій[монович]
122	Кошіль Наум [.....]
123	Горовий Йовхим Пимонов[ич]
124	Микитченко Кузьма Петр[ович]
125	Ткаченко Михайло Тар[асович]
126	Борисенко Петро Йовхимов[ич]
127	Микитченко Василь Хомов[ич]
128	Буряк Гаврило Ониськович
129	Буряк Іван Васильович
130	Золотар Мотря Йовхимовна
131	Буряк Павло Павлович
132	Буряк Петро Якимович
133	Буряк Сергій Якович
134	Паламарчук Василь Ст[епанович ?]
135	Кошіль Олексій Семенов[ич]
136	Галілейський Ілля Степан[ович]
137	Кошіль Сергій Федоров[ич]
138	Буряк Павло Кононов[ич]
139	Редька Омелько Потап[ович]
140	Горовий Трохим Платонов[ич]
141	Горовий Антон Трохимов[ич]
142	Буряк Андрей Савич
143	Буряк Антон Якович
144	Буряк Кирило Тарасович
145	Буряк Лаврин Федотов[ич]
146	Буряк Степан Антонов[ич]
147	Буряк Уляна Григоровна
148	Буряк Наталка Ігнатов[на]
149	Шевченко Ганна Остапов[на]
150	Буряк Пантелімон Кузьм[ович]
151	Буряк Ганна Гаврилов[на]
152	Вовк Катерина Федоров[на]
153	Шевченко Орина Йовхим[овна]
154	Вовк Грицько Андрієвич
155	Осина Аркадій Пантелій[монович]
156	Буряк Грицько Якимов[ич]



157	Королюб Василь Григорович
158	Буряк Оксина Даниловна
159	Кошіль Меркурій Йовхимов[ич]
160	Кошіль Іван Меркурійович
161	Омельченко Домаха Мосієва (!)
162	Кошіль Олексій Кондратович
163	Пашута Олексій Ульянович
164	Кошіль Борис Олисеєвич
165	Буряк Петро Кузьмович
166	Шевченко Іван Йовхимович
167	Золотар Яким Якович
168	Золотар Наталка Сергієвна
169	Золотар Федор Дмитрович
170	Золотар Іван Омелькович
171	Буряк Яков Максимович
172	Буряк Гапа Максимовна
173	Буряк Йовхим Семенович
174	Золотар Вівдя Івановна
175	Касінова Катерина Т[.....]
176	Сліпенко Параска Кузьмовна
177	Буряк Грицько Якович
178	Горовий Іван Григорович
179	Золотар Павло Прокопович
180	Панченко Семен Іванович
181	Борисенко Михайло Прокоп[ович]
182	Сліпенко Варка Прокопов[на]
183	Борисенко Тиміш Прокопов[ич]
184	Микитченко Пріська Іванов[на]
185	Борисенко Степан Аврамов[ич]
186	Буряк Семен Іванович
187	Конош Трохим Іванович
188	Буряк Векла Макаров[на]
189	Буряк Мокрина Макар[овна]
190	Ковнір Петро Корн[ієвич]
191	Золотар Йовхим Тимоф[ієвич]
192	Борисенко Дем'ян Кузьм[ович]
193	Довгаль Маруся Ден[исовна]
194	Горовий Наум Григоров[ич]
195	Кот Іван Лукович
196	Борисенко Василь Степ[анович]
197	Буряк Гапа Кузьмов[на]
198	Буряк Іван Григорович
199	Буряк Макар Якимов[ич]
200	Сребницький Микола Григор[ович]
201	Заболотній Микита Віктор[ович]



202	Довгаль Андрей Васильович
203	Золотар Іван Тимофеевич
204	Кононенко Устя Сергієвна
205	Кононенко Деним Євтухович
206	Заболотній Омелько Потап[ович]
207	Голик Митро Миколаєв[ич]
208	Боклан Опанас Демидович
209	Дворник Євгенія Савична
210	Дворник Пантелімон Федотович
211	Пинчук Домаха Федоровна
212	Пинчук Семен Семенович
213	Омельченко Борис Петрович
214	Омельченко Каленик Гордієв[ич]
215	Боклан Степан Йовхимович
216	Боклан Федос Якович
217	Курний Макар Якович
218	Багмет Ганна Семеновна
219	Панченко Артем Устимов[ич]
220	Остапенко Лукера Тимоф[ієвна]
221	Шевченко Катерина Денис[овна]
222	Боклан Яков Терешкович
223	Бутрик Трохим Кононович
224	Данильченко Ганна Тимоф[ієвна]
225	Данильченко Семен Кононов[ич]
226	Данильченко Іван Іванович
227	Курний Кость Якович
228	Курний Агей Павлович
229	Буряк Варка [.....]
230	Ждан Наталка Овсієвна
231	Гарбуз Вівдя Андрієвна
232	Боклан Іван Якович
233	Боклан Петро Якович
234	Заболотній Карпо Іванович
235	Панченко Петро Павлович
236	Редька Палажка Кон[стантиновна ?]
237	Редька Микита Михайл[ович]
238	Кононенко Ганна Іванов[на]
239	Кот Яков Лукович
240	Заболотній Назар Іванов[ич]
241	Кошіль Грицько Тимоф[ієвич]
242	Пинчук Олексій Семенов[ич]
243	Дворник Мотря Івановна
244	Кот Макар Трохимович
245	Гарбуз Олександр Ягорович (!)
246	Ященко Василь Іванович
247	Сліпенко Іван Фадієвич
248	Шепель Дмитро Іванович



249	Казіміренко Іван Онуфрієвич
250	Литовка Іван Опанасович
251	Голик Федос Матвієвич
252	Литовка Омелько Павлович
253	Данильченко Яков Тимоф[ієвич]
254	Кот Ганна Саковна
255	Буримова Мотря Олексієвна
256	Панченко Григорій Петрович
257	Панченко Володимир Устимов[ич]
258	Панченко Карпо Павлович
259	Пинчук Прохор Йовхимович
260	Теселько Демид Лукович
261	Довгаль Євген Сергієвич
262	Курний Іван Оврамович
263	Свинцов Сергій Олексієвич
264	Неход Сергій Демидович
265	Неход Настя Демидовна
266	Демиденко Варка Максимов[на]
267	Боклан Андрей Кирилович
268	Курний Федор Іванович
269	Онищенко Григорій Йосипович
270	Боклан Іван Федорович
271	Боклан Оришка Андрієвна
272	Зубок Оксина Максимовна
273	Боклан Андрій Васильович
274	Борисенко Каленик П[.....]
275	Голик Микола Демидович
276	Багмет Настя Макаровна
277	Неход Яков Іванович
278	Неход Мар'яна Івановна
279	Шепель Марта Савовна
280	Курний Пантелімон Іванов[ич]
281	Курний Ілья Іванович
282	Голик Грицько Лавринов[ич]
283	Конош Михайло Іванов[ич]
284	Курний Павло Якович
285	Голик Федот Григорович
286	Крачило Макар Сергієв[ич]
287	Кайдан Федор Тихонович
288	Кот Іван Хомович
289	Онищенко Одарка Митр[офановна]
290	Омельченко Мавра Павл[овна]
291	Пинчук Кирило Йовхим[ович]
292	Новик Катерина Митроф[ановна]
293	Томик Євгенія Мироновна



294	Дудар Кулина Семеновна
295	Буряк Яков Петрович
296	Буряк Варка Денисовна
297	Омельченко Михайло Петрович
298	Омельченко Іван Хомович
299	Омельченко Андрій Гордієвич
300	Шевченко Федор Трохимович
301	Кононенко Грицько Петрович
302	Кононенко Іван Сергієвич
303	Буряк Данило Ониськович
304	Кононенко Грицько Степанович
305	Дворник Данило Петрович
306	Данильченко Михайло Іванов[ич]
307	Дворник Петро Олександрович
308	Шостак Федор Данилович
309	Шостак Михайло Данилович
310	Шевченко Олена Тарасовна
311	Бичок Роман Михайлович
312	Зубок Наум Васильович
313	Зубок Марта Григоровна
314	Кошіль Прокіп Йосипович
315	Кошіль Федір Аврамович
316	Кошіль Катерина Яковна
317	Пинчук Михайло Семенович
318	Шостак Микита Ігнатов[ич]
319	Шевченко Пилип Петрович
320	Конішевська Христя [.....]
321	Борисенко Олисей Пантел[імонович]
322	Качановський Грицько Микит[ович]
323	Кошіль Горпина Касьян[овна]
324	Шевченко Яков Трохим[вич]
325	Шевченко Опанас Петров[ич]
326	Ковтун Варка Сергієвна
327	Пинчук Платон Семенов[ич]
328	Шевченко Васька (!) Андрієв[на]
329	Буряк Марта Мик[олаєвна/Микитівна ?]
330	Панченко Микола Опан[асович]
331	Боклан Аврам Захаров[ич]
332	Кайдан Палажка Мак[симовна ?]
333	Панченко Федос Устимов[ич]
334	Шевченко Кость Микит[ович]
335	Панченко Андрей Устим[ович]
336	Горкун Іван Іванович
337	Данильченко Іван Михайл[ович]
338	Данильченко Уляна Яковлевна



339	Тісєвський Яков Федорович
340	Буряк Пріська Архиповна
341	Горовий Йовхим Яковлевич
342	Кот Параска Івановна
343	Литовка Пріська Андри[й]овна
344	Дудар Олександр Федорович
345	Пинчук Федоська Харит[оновна]
346	Шевченко Петро Петрович
347	Данильченко Іван Прохорович
348	Данильченко Михайло Іванов[ич]
349	Данильченко Михайло Прохоров[ич]
350	Данильченко Іван Омелькович
351	Данильченко Олексій Тимоф[ієвич]
352	Горкун Грицько Маркович
353	Ус Палажка Хомовна
354	Шевченко Степанида Гаврил[овна]
355	Белоус Харитон Евдокимов[ич]
356	Шевченко Федоська Йосиповна
357	Шевченко Микита Семенов[ич]
358	Шевченко Семен Митрофан[ович]
359	Шевченко Тихон Степанович
360	Шевченко Василь Петрович
361	Шевченко Федот Петрович
362	Угнєва Олександр[а] Петров[на]
363	Панченко Настя Йовхим[ович]
364	Панченко Іван Ничипоров[ич]
365	Дудар Мосій Федорович
366	Кононенко Фотій Іванов[ич]
367	Кононенко Ганна Яковна
368	Неход Сак Андрієвич
369	Редька Іван Ничипорович
370	Дворник Оксентій А[.....]
371	Дворник Сизон Кондрат[ович]
372	Ковнір Хівра Василєвна
373	Дворник Софія Хомов[на]
374	Боклан Грицько М[.....]
375	Кононенко Іван Олександр[ович]
376	Пинчук Петро Семенов[ич]
377	Гарбуз Іван Ягорович (!)
378	Приходько Яков Матвієв[ич]
379	Угнєва Маруся Петров[на]
380	Кононенко Тетяна Іван[овна]
381	Кононенко Павліна Семен[овна]
382	Кононенко Микита Олександр[ович]
383	Шевченко Савка Т[.....]
384	Харченко Марта Трохим[ович]



385	Гук Яков Трохимович
386	Дудар Настя Мосієвна
387	Шевченко Грицько Петрович
388	Довгаль Остап Васильевич
389	Боклан Йон (!) Федорович
390	Шевченко Іван Григорович
391	Шевченко Корній Іванович
392	Шевченко Оксина Гордієвна
393	Ковнір Гапа Петровна
394	Горовий Митро Нехтодієв[ич]
395	Боклан Пантелімон Федоров[ич]
396	Шевченко Микита Т[.....]
397	Гук Ганна Мосієвна
398	Кононенко Одарка Гордієвна
399	Колесник Оксина Тимофієвн[а]
400	Кравченко Грицько Іванов[ич]
401	Боклан Гаврило Федоров[ич]
402	Голик Степан Олександр[ович]
403	Редька Уляна Потаповна
404	Голик Артем Михайлов[ич]
405	Голик Грицько Семенович
406	Штрейт Уляна Семен[овна]
407	Шевченко Павло Йовхим[ович]
408	Шевченко Михайло Кузьм[ович]
409	Шевченко Векла Михайл[овна]
410	Шевченко Мотря Івановн[а]
411	Яцкевич Петро Васил[евич]
412	Кот Степан Якимов[ич]
413	Голик Тимош Степан[ович]
414	Наумчак Тимош Іван[ович]
415	Отрох Іван Тимоф[ієвич]
416	Вовк Тимош Андрієв[ич]
417	Дудар Іван Семенович
418	Буряк Параска Івановна
419	Дудар Іван Олисеєвич
420	Голик Іван Ничипорович
421	Голик Мотря Тихонов[на]
422	Боклан Онисько Федоров[на]
423	Онищенко Микола Кузьм[ович]
424	Онищенко Приська Григор[овна]
425	Кот Сак Хомович
426	Заболотній Йосип Кузьм[ович]
427	Кот Йовхим Артемович
428	Омельченко Павло Хомов[ич]
429	Кот Іван Макарович
430	Боклан Пантелімон Степ[анович]



431	Омельченко Пилип Сергієвич
432	Мартиненко Семен М[.....]
433	Шевченко Федор Кузьмович
434	Шевченко Вівдя Ільковна
435	Боклан Артем Іванович
436	Онищенко Василь Федоров[ич]
437	Конош Мотря Йовхимовна
438	Бичок Параска Яковлевна
439	Пинчук Митро Максимович
440	Онищенко Яков Федоров[ич]
441	Горкун Микола Іович
442	Заболотня Настя Йовхимовна
443	Заболотній Гури́н Кузьмович
444	Гоголь Максим Прокопович
445	Євтушенко Юрко Леонтієвич
446	Голик Амос Федосієвич
447	Конішевський Юхим Семен[ович]
448	Вовк Калістрат О[.....]
449	Онищенко Данило Михайл[ович]
450	Зубок Матвій Максимов[ич]
451	Кошіль Сидор Антонович
452	Голик Павло Потапов[ич]
453	Голик Савка Степанов[ич]
454	Остапенко Василь Потап[ович]
455	Буряк Іван Петрович
456	Дараган Василь Олексієв[ич]
457	Кононенко Михайло О[.....]
458	Презло Оришка Федоров[на]
459	Презло Яков Федоров[ич]
460	Презло Степан Федоров[ич]
461	Шевченко Ївга Яковлевна
462	Кравченко Федор Іванов[ич]
463	Остапенко Іван Іванов[ич]
464	Бичок Олексій Михайлов[ич]
465	Голик Йовхим Степанов[ич]
466	Ковнір Іван Іванович
467	Боклан Ганна Івановна
468	Голик Іван Сергієвич
469	Голик Семен Лавринов[ич]
470	Голик Іван Іванович
471	Голик Степан Якович
472	Голик Марина Йосиповна
473	Крамаренко Пріська Пот[аповна]
474	Пинчук Маруся Фадієвна
475	Губич Олексій [.....]
476	Голик Михайло Василев[ич]
477	Голик Ганна Григоровна
478	Кузнецова Пріська М[.....]



479	Кайдан Грицько Митр[офанович]
480	Данильченко Хівря Ом[еляновна?]
481	Кот Пилип Якимович
482	Горова Гапа Максимовн[а]
483	Голик Іван Григорович
484	Пинчук Олександра Ан[.....]
485	Кайдан Микола М[.....]
486	Вергей Марта Терешк[овна]
487	Мачок Ілья Степанович
488	Мачок Прокіп Іванович
489	Боклан Іван Йовхимович
490	Остапенко Іван Потапов[ич]
491	Остапенко Пріська Семенов[на]
492	Шевченко Самсон М[.....]
493	Боклан Михайло Сергієв[ич]
494	Буряк Роман Петрович
495	Голик Павло Федорович
496	Буряк Олександр Харитон[ович]
497	Мачок Ігнат Іванович
498	Голик Йосип Лавринов[ич]
499	Данильченко Опанас Ом[елянович?]
500	Боклан Максим Данил[ович]
501	Мачок Вера Андрієвна
502	Боклан Данило Данил[ович]
503	Остапенко Тимош Іванов[ич]
504	Остапенко Ілько Яковлев[ич]
505	Пинчук Параска Іванов[на]
506	Мачок Кость Іванович
507	Боклан Пріська Данилов[на]
508	Боклан Олександр Данилов[ич]
509	Сушко Ганна Михайлов[на]
510	Боклан Ілько Михайлов[ич]
511	Редька Ольга Ігнатовна
512	Борисенко Ничипор Демид[ович]
513	Онищенко Павло [.....]
514	Шепчук Домаха Івановна
515	Кот Яков Леонтієвич
516	Боклан Маруся Тимоф[ієвна]
517	Боклан Трохим Малентієв[ич]
518	Голик Іван Михайлович
519	Заболотній Стратон Як[.....]
520	Кот Йовхим Сакович
521	Дзигун Іван Василевич
522	Дворник Іван Тимофієв[ич]
523	Омельченко Мусій Іванович
524	Ус Трохим Павлович
525	Шевченко Трохим Григоров[ич]
	<i>Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин. Ф. Р-3491. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–12 зв. Рукопис. Оригінал.</i>



Етнокультурні етапи Донецько-Надазовських теренів України в минулому та сучасні тенденції

Олег ЧИРКОВ
м. Київ

У часи російської агресії супроти України активізувалися спроби тенденційних спотворень у висвітленні історичного процесу на українських теренах, насамперед на Кримському півострові, у Донецьких та Надазовських степах. Цим зайняті у Російській Федерації не лише пропагандисти-журналісти й пропагандисти-експерти, але й високопосадовці. Спотворення поширюються насамперед на державну й адміністративну належність територій та на етнокультурну належність їх людності. Нав'язується думка про давність російського етносу, що одвічно мешкає на півдні та на сході сучасної України.

Природно, що в українському суспільстві та багатьох країнах зарубіжжя зросла увага до сучасних суспільних проблем, до історичного розвитку південних і східних територій України. У сучасному комплексі національних проблем особливості етнічного складу населення Криму та Донецько-Надазовського регіону України відігравали і відіграють не останню роль. Вважаємо, що ці особливості були вагомими чинниками для прагнень і намагань певних політичних сил протиставити людність цих регіонів основній частині української нації, для формування та поширення настроїв мовно-культурного відчуження їх від українства, для розпалювання політичної сепарації та антидержавних дій на користь Російської Федерації.

На виконання НДР «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» розглянемо тенденції сучасного етнокультурного розвитку Донецько-Надазовських земель України як останнього на сьогодні, що є наступником низки попередніх етапів і має з ними спадкоємний зв'язок. Ми вже робили узагальнену оцінку сучасних історичних знань про головні етнокультурні зміни людності, що відбувалися на території, де сьогодні розташовані Донецька та Луганська області України від найдавніших часів до сучасності [26]. Використаємо одержані результати для нашого дослідження.

Автор спирався на сучасні здобутки історичних наук та атласної історичної картографії України. Дослідження ґрунтується на працях, що висвітлюють давню історію та середньовічну історію заселення й опанування краю землеробами, його політичну й економічну історію, етнодемографічні, етносоціологічні та інші дотичні до теми питання. Таких праць виявлено не один десяток. Вони заслуговують на історіографічний огляд в окремій публікації. Згадаємо насамперед ті праці, що охоплюють значний історичний час, систематизують та узагальнюють великий обсяг історичних знань. Узагальнення головних давньоісторичних етнокультурних змін, що відбувалися на теренах Донецько-Приазовської частини України, зроблено насамперед за колективною монографією науковців Інституту археології НАН України «Етнічна історія давньої України» [8]. У ній висвітлено етнокультурні зміни від найдавніших часів до перших століть 2 тисячоліття, що відбувалися на всій сучасній території України, зокрема в межах Донецької й Луганської областей. Археологічні знання, наведені у цій праці, зазнали територіальної інтерпретації і представлені в історичних атласах, також використаних у нашому дослідженні.

Перший том Історичного атласу України [10], що охоплює доісторичні часи і завершується першими століттями другого тисячоліття н.е., має значною мірою етногеографічне спрямування [27]. Стан та зміни етнокультурного характеру на території України, у тому числі Донецько-Приазовського краю, показані у ньому на десятках карт, зокрема на таких: «Українські та суміжні землі на пізньому етапі неоліту (5500–4750 рр. до Хр.)» [10, с. 497], «Прабатьківщина та розселення індоєвропейців за уявленнями різних авторів» (с.: 58, 59, 62, 63), «Українські та суміжні землі у кіммерійські часи (900–650 рр. до Хр.)» (с. 77), «Прабатьківщина та розселення слов'ян за даними досліджень останніх



десятиліть XX ст.» (с.: 96,97), «Тюркські та інші племена Великого Степу у 300–840 рр.» (с. 273), «Тюркські та інші племена Великого Степу у 840–1227 рр.» (с. 275), «Золота Орда і Східна Європа у XIV ст.» (с. 287).

Багато інформації про етнокультурний характер людності Донецько-Приазовського краю містить Атлас історії України [2], упорядкований за участі великого колективу науковців Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України, Національного університету «Києво-Могилянська академія» [28]. У ньому етнокультурну інформацію (наприклад межі етнічних територій, територіальну локалізацію певних етнічних груп, напрямки пересування племен) добре показано на картах, що охоплюють різні періоди історії України, від найдавніших до сучасних. Серед них є такі: «Переселення індоєвропейських племен у II тис. до н.е.» [2, с. 15], «Територія України у пізньоримський час. Готи.» (с. 24), «Велике переселення народів. Гуни» (с. 26), «Українські землі у VIII–IX ст.» (с. 54), «Населення в XVI–XVII ст.» (с. 54), «Українські землі у другій половині XVII–XVIII ст. Населення і культура» (с. 72–73), «Населення українських земель на зламі XIX–XX ст.» (с. 91), «Населення України в міжвоєнний період» (с. 112), «Народи» (с. 136). Те, що в обох атласах узагальнено, генералізовано, уніфіковано великий обсяг історичних знань, зокрема про етнокультурні процеси на теренах Приазов'я і басейну Сіверського Донця, полегшує виконання поставленого завдання.

Карти подібного змісту містяться також в атласі «TERRA UKRAINICA...» [1]. Додамо, що на період XIX й XX ст. там є карти, на яких позначена українська етнічна територія, а саме: «1835 рік», «1861 рік», «1881 рік», «1914 рік», «1937 рік». А карта тематичного підрозділу «Україна: регіони та розселення українців» має позначену «межу території, заселеної східними слов'янами, станом на 1240 р.», території, що були заселені українцями на такі роки: 1550, 1640, 1800, 1925. Показано також інші етнокультурні явища.

Державно-політичні зміни на теренах, що сьогодні належать Україні показано в Атласі історії української державності [3], що підготовлений Науковим товариством імені Шевченка.

Етнокультурні зміни людності, що відбувалися від періоду середньовіччя розглянуто у контексті політичної історії України у колективній праці «Донбас в етнополітичному вимірі» [6]. Заселення Донецько-Приазовських земель та сусідніх регіонів українцями–землеробами висвітлювали у своїх працях Бойко Я.В. [4], Кабузан В.М. [11], Наулко В.І. [9], Пірко В.О. [19] та ін.. Зміни етнічного складу людності на території Донецької і Луганської областей у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин і швидким розвитком промисловості у кінці XIX ст. досліджувала Пашина Н.П. [18]. Цінні етнотомографічні та етногеографічні знання про Донбас і всю Україну (переважно щодо I половини XX ст.) залишив Кубійович В. [13], працюючи за відсутності компартійного впливу та державної совєтської цензури.

Демографічна, етнічна, економічна політика комуністичної влади на Донбасі описується у багатьох працях періоду незалежності України, серед них праці Кульчицького С. [14], Куромії Г. [15], Лаврова П. [16], Русначенка А. [20]. Про російщення населення Української РСР, у тому числі Донецької і Луганської областей, йдеться у ґрунтовній праці Скліяра В. [21].

Появу нової тенденції розвитку етнічної будови людності України та її прояви у Донецькій і Луганській областях після розпаду СРСР описано у статті «Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів» [29] та в інших працях автора. Різні аспекти змін в етнокультурній ситуації областей Донбасу в часи незалежної України характеризували Гасиджак Л. [5], Кононов І.Ф. (соціологічний аналіз етнокультурної специфіки Донбасу) [12], Котигоренко В.О. [6], Макаренко Н.Ю. [6] та ін. Про етнічну структуру людності на час воєнних дій (2014 р.) повідомляв російський дослідник Ілларіонов А. (та наводив обчислення Ю. Симоненка) [7].

Наявні у джерелах певні відмінності щодо етнокультурної історії краю не перешкоджають виконанню завдання, оскільки не стосуються послідовності, спрямування та причин визначальних етнокультурних змін, що відбувалися.

Про мовні чи культурні зміни населення Донецько-Приазовського краю у найдавніші періоди історії людства сучасна наука не має даних, достатніх для формування певних, обґрунтованих



уявлень. Незважаючи на досягнення сучасної археології та інших наук, не лише для періоду палеоліту, але й для мезоліту і неоліту наші знання про зміни етнокультурних рис населення краю, як і всієї території України, є великою мірою гіпотетичні.

Головні етнокультурні риси сучасної людності Донецько-Приазовського краю мають певні регіональні особливості, пов'язані з своєрідністю, специфікою історичного процесу. Донецька область утворена 1932 р., Луганська – 1938 р., шляхом виокремлення з Донецької. Суміжні Донецька й Луганська області розташовані у південно-східній частині сучасної української національної території і становлять разом 8,8% її площі. Людність двох областей становить близько 14% населення всієї країни.

Соціальні характеристики населення Донецької та Луганської областей подібні. Це зумовлено схожістю природних умов, господарства, історії. Економічне районування України виокремлює Донецький економічний район, що охоплює Донецьку й Луганську області. Природна, економічна, соціальна, історична подібність і міцні взаємні виробничі зв'язки між цими областями, а також схожі сучасні політичні орієнтації електорату, однакові головні цілі сучасних регіональних суб'єктів політики, спільність сучасних соціальних проблем роблять доцільним розгляд цих областей України як єдиного регіону, який називатимемо Донецько-Приазовським (від назви річки Сіверський Донець, басейн якої охоплює більшу частину території областей та від Азовського моря, до якого тяжіє південна частина Донецької області). Сіверський Донець – річка, що протікає по території Росії, Харківської, Донецької та Луганської областей і впадає до Дону в його долішній течії, на території Ростовської області Російської Федерації. Колись її та низ Дону вважали межею між Європою й Азією, у XX ст. в її басейні проліг кордон між Україною й Росією, а сьогодні триває оборона від експансії «російського світу».

Терени вуглевидобутку в межах Донецького кам'яновугільного басейну є ядром регіону і в економічному, і в етнокультурному його розумінні. Вони відзначаються великою концентрацією промислового виробництва та населення. Етнокультурною своєрідністю населення Донецько-Приазовського регіону, порівняно з рештою сучасної України, є його змішаний українсько-російський склад, високий рівень мовно-культурного зросійщення етнічних українців, велика частка зайнятих у промисловості, поширене явище «відірваності» від традиційної культури, християнських церков, глибока советизація свідомості старшого покоління громадян, орієнтація великої частини населення на російську масову культуру.

Донецько-Приазовський регіон України оформився лише у першій третині XX ст., тому територію Донецької й Луганської областей будемо називати Донецько-Приазовським краєм, коли йтиметься про старі часи.

Перейдемо до огляду етнокультурних змін, що відбувалися на теренах краю. Упродовж тисяч років Приазовські й Донецькі землі були важливою частиною ареалу формування і розвитку індоєвропейських племен, індоіранської людності, іранської спільноти. Першими етнокультурними етапами на цій території були такі: 1) **доіндоєвропейський мисливсько-рибальської людності**, 2) **праіндоєвропейських та перших індоєвропейських груп племен**, до їх етнічної диференціації, яку нині бачимо у наявності мовних груп, 3) **індо-іранських та іранських племен скотарів**.

Праіндоєвропейські групи сформувалися в ареалі, що охоплював Донецько-Приазовський край, ймовірно не пізніше V–IV тис. до н.е. На думку Л. Залізняка індоєвропейці V–IV тис. до н.е. мешкали на рівнинах між Райном (Рейном) та Сіверським Донцем і утворювали своєрідну варварську периферію балкано-дунайської ранньоземлеробської протоцивілізації. Аридизація клімату призвела до колапсу останньої, переходу автохтонів Центрально-Східної Європи до скотарства й розселення в степовій, згодом і в лісовій смузі Євразії. Почався цей процес на території України з появою тут у IV тис. до н.е. найдавніших скотарів–індоєвропейців з їхнім «курганним» культурним комплексом [10].

Щодо місця і часу появи індоєвропейської спільноти науковці не є одностайними. Проте за більшістю обґрунтованих гіпотез степи Приазов'я та Донеччини є важливою частиною ареалу формування і життя перших індоєвропейців. Припускають, що західною частиною території



розселення ранньоіндоевропейської групи племен на пізньому етапі неоліту були такі українські терени: Придніпров'я району порогів Дніпра, Приазов'я, північно-східна частина Криму. Землі північної частини басейну Сіверського Донця були за межами цього ареалу [10, с. 49].

У II тис. до н.е. індоевропейська людність активно розселялася з території України по Дніпру, Німану й Західній Двині до Балтійського моря, по Дунаю, на Малоазійський півострів, за Кавказ, у гірські системи Алтаю, Тянь-Шаню, Паміру, Гіндукушу та західної частини Гімалаїв [2, с. 15]. Відтоді територія розселення народів, що говорять індоевропейськими мовами, збільшилася ще у багато разів. Розселення індоевропейської людності в різних природних та соціальних умовах сприяло подальшій її етнічній диференціації.

Виокремлення з індоевропейської людності германо-слов'яно-балтів та індо-іранців відбувалося на території України та суміжних частин Євразії. Приазовсько-Донецькі терени, як і вся степова зона України, залишилися за **індоіранською людністю**. Згодом вона поділилася на праіндійців (що мешкали за східними межами сучасної української національної території) та праіранців, що населяли східні, південні й велику частину центральних земель сучасної України. Уся степова природна зона України була західною частиною ареалу розселення індоіранських племен, пізніше – давніх іранських племен.

У писемних джерелах вперше згадуються назви етнічних спільнот, що жили на землях української частини Європи у першому тисячолітті до н.е. В українських степах панували іраномовні кочові скотарі: кіммерійці, скіфи, сармати, які суттєво впливали не лише на людність суміжних регіонів, але й досить віддалених. На сусідніх з ними лісостепових та лісових теренах розвивалася протослов'янська спільнота, а північніше – протобалти та фінномовні племена.

У IX–VIII ст. до н.е. на землях Донеччини мешкали племена, що залишили після себе східно-український варіант кімерійської археологічної культури, яка охоплювала усю степову частину України. У басейні Оскола ця культура межувала з пізньою Бондарихинською, яку залишила фіномовна людність [2, с. 16]. Територія Донецької та більшої частини Луганської областей належали до центральної частини ареалу розселення кіммерійців.

У VIII–VII ст. до н.е. кіммерійців змінили скіфи. Кочові та царські скіфи VI–III ст. до н.е. залишили у регіоні 3 групи пам'яток: західнонадазовську, східнонадазовську, сіверсько-донецьку [2, с. 18–19]. У II ст. до н.е. на землі скіфів прийшли споріднені східні сусіди – сармати. Одне з їхніх племен зайняло басейн Сіверського Донця – аорси, інше оселилося у приазовських степах – роксолани [2, с. 20]. У I–II ст. н.е. на Сіверському Донці панували алани, в районі Донецького кряжу («Аланських гір») – амаксобії, у приазовських районах регіону – танаїти та язиги [2, с. 22].

Іраномовна людність Північного Причорномор'я була активним суб'єктом історичного процесу на теренах Європи, Західної Азії та Північної Африки.

Упродовж кількох сотень років першого тисячоліття н.е. етнокультурна ситуація була неусталеною. Відбувалися пересування по теренах краю багатьох етнічних груп близького і віддаленого походження (германомовних, іраномовних, монголономовних, тюркомовних). Цей етап (4) можна назвати **етапом інтенсивного переселення етнічно спорідненого та чужого населення**. Докорінно змінилася етнічна картина українських земель і всієї Європи через пересування германців у II ст. н.е. та Велике переселення народів. Воно визначило головні територіальні риси сучасного мовного, культурного, етнічного і великою мірою державно-політичного устрою Європи. У пізньоримський час на приазовські землі прийшли германомовні герули (сер. III ст.) [10, с. 104–105]. Панування іраномовних племен на півдні українських земель підірвали германомовні переселенці, згодом перервала гунська навала IV ст. н.е. Алани (іраномовні) і герули пішли на захід. У степах Дніпра оселилися до 463 р. акацири.

Українські землі у Великому переселенні народів виконували дві функції: 1) транзитну, 2) продукуючу демографічний ресурс для розселення. Транзитна функція полягала у тому, що терени України (в сучасних її межах) та деякі суміжні регіони були ніби містком між азійськими аридними просторами номадів та європейськими теренами з осілою людністю землеробів і мешканців міст.



Тим «мостом» активно пересувалися в обох напрямках тюркомовні, угромовні, іраномовні, германомовні етнічні групи, популяції різних рас, населення різних господарсько-культурних типів. Серед мігрантів переважали кочові племена євразійських степів та напівпустель.

Сутність другої функції подібна до донорської. Адже на українських землях формувався демографічний ресурс для воєнних кампаній та колонізації суміжних і віддалених земель Європи. У лісовій природній зоні українських земель у часи Великого переселення народів продукувався переважно слов'яномовний демографічний ресурс, у степовій – переважно тюркомовний.

У 375–470 рр. в українських степах панували гуни (переважно тюркомовні), які на землях Середнього Дунаю заснували свою державу. Панування гунів ймовірно поширювалося на землі антів та більшу частину земель склавів. Велике розселення слов'ян не охопило сусідні терени Приазов'я та Донеччини, оскільки головні міграційні потоки були спрямовані у привабливіші регіони, на південь і захід. Сусідами наших предків надовго стають тюркомовні кочові народи Алтайської мовної сім'ї, прабатьківщиною яких є регіон Алтаю. Приазовсько–Донецький край заселяється кутригурами, згодом чорними болгарами. Були тут також савіри, сарагури, утигури, печеніги, кипчаки, торки, половці та інші тюркомовні номади. Вони мали монголоїдні та змішані європеїдно–монголоїдні расові риси. Половці мали на цих теренах два об'єднання: Донське та Надазовське (1036–1223 рр). Певний час на землях регіону мешкали одночасно з тюрками й іраномовні алани (яси), ураломовні угри.

Землі регіону належали Тюркському каганату, після його розпаду – Західно-Тюркському каганату, згодом, у VIII–IX ст. – Хозарському каганату. У 635 р. Приазовсько-Донецькі терени стали частиною Великої Болгарії. Приазов'я та Донеччина перебували у сфері впливу Руської землі. У XIII ст. землі регіону стали належати Золотій орді (улусу Джучі), були частиною улусів Мауці (більшість регіону) та Картана (лівобережжя Сіверського Донця). Після розпаду Золотої орди Приазов'я та правобережна частина басейну нижнього і частини середнього Донця належали Кримському ханату, а лівобережна – Великій орді, яку в XVI ст. заступило Московське царство. Північна і західна частина земель басейну Сіверського Донця після поразки золотоординського хана Сеїд Ахмета у 1452 р. відійшли до Великого князівства Литовського. У XVI ст. їх поділили Польське королівство та Московське царство. Сусідні рідкозаселені кочовиками землі українці називали Диким Полем.

Після гунської навали у степах Дністра, Дніпра, Донця починають панувати кочові тюркомовні племена. Почався **тюркський етап (5)**, на останній стадії якого відбувалося формування кримсько-татарського народу.

Формування сучасних рис етнічної будови людності краю відбувалося у кінці XVII – на початку XIX ст). Велику роль у заселенні краю українцями відіграли козаки: у західній і південній його частині – запорожці, у північній – слобідські. Упродовж XVII ст. Донецько-Приазовські землі належали Москві (північна частина) та Кримському ханату (південна частина). Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Російське царство провадило активну внутрішню й зовнішню політику у Приазовському регіоні, використовуючи українське козацтво, що призвело до пересування кордонів Російської імперії на південь та тимчасового поширення юрисдикції Запорожжя до нижнього Дону, разом з містом Азов.

Колонізація Донецького краю та Надазов'я у XVII– першій половині XIX ст. мала і стихійний, і організований складники. До початку XVIII ст. українці опанували лише північно-західну частину регіону (до територій міста Слов'янська) та північно-східну. Упродовж XVIII ст. суцільна українська етнічна територія поширилася на більшу частину площі сучасних Донецької й Луганської областей, сягаючи узбережжя Азовського моря між річками Кальміус та Міус. Вона становила близько 80–85 % площі сучасних Донецької й Луганської областей. У Надазов'ї організований Москвою етнічний анклав греків між українською етнічною територією та кримськотатарською, становив близько 10 % площі регіону. Сюди переселено з Криму християн: греків та вірмен. Етнічна територія росіян врізалася «языками» в українську на сході (на лівобережжі Сіверського Донця) та на півночі, становлячи близько 5 % території регіону.

У середині XVIII ст. Москва створила на правобережжі Сіверського Донця Слов'яносербію, куди заохочувала переселенців з Балканського регіону: сербів, болгар, чорногорців, албанців греків,



молдован. Проте цих переселенців було відносно небагато, з часом вони розчинилися. Більшість населення краю становили українці, значну питому вагу мали греки та росіяни. Серед переселенців у регіон були також німці, євреї, поляки, волзькі татари.

Українська етнічна територія у XIX – першій третині XX ст. виходила далеко за межі сучасної української національної території: за Дон, до північної ділянки східного узбережжя Чорного моря й північно-західної частини гір Кавказу. Ігноруючи етнічний чинник, наполягаючи на економічних інтересах, Російська Федерація домоглася перепідпорядкування собі східних районів Донбасу та району міста Таганрог (з морським портом). Сьогодні це частина Ростовської області Росії.

Отже, у 2-й половині XVII ст. та упродовж XVIII ст. й початку XIX ст. край остаточно заселили переважно українці, за участі росіян, греків, німців та ін. Цей етап (6) можна назвати **українським аграрним феодалним**.

Бурхливе освоєння корисних копалин та розвиток промисловості наприкінці XIX – на початку XX ст. справили великий вплив на етнотериторіальну будову людності Донецького регіону. Від середини XIX ст. до регіону постійно відбувався міграційний доплив етнічно російської та іншої людності, зокрема з етнічно російських губерній Російської імперії, згодом з території Російської Федерації. Зростала частка людей, що вважали себе етнічними росіянами. Збільшувалася питома вага етнічно змішаних шлюбів, де один з подружжя вважав себе росіянином. Сформувалася зона російсько-українських островів (анклавів) у частині української етнічної території на південь від Сіверського Донця. Ця зона охоплювала території вуглевидобутку, а також транспортні вузли й адміністративні центри за їх межами.

У другій половині XIX ст., найактивніше з кінця XIX ст. почався **українсько-російський індустріальний модернізаційний етап (7)**. Від кінця XIX ст. до розпаду СРСР у розвитку етнічної будови людності регіону визначальним був процес російщення. Примусова колективізація, голодомор, урбанізація, міграційна, мовна, освітня та інформаційна політика призвели до суттєвого зменшення питомої ваги українства, до кількості, що ледь перевершувала ½.

Відбувався активний розвиток капіталістичних відносин на ресурсній базі Донбасу на українській етнічній території в умовах відсутності міжнародної правосуб'єктності українського народу і безправного становища в середині Російської імперії. Обмежене використання трудових ресурсів українського народу на власній етнічній території, залучення його до сільськогосподарського освоєння далеких від Батьківщини земель. Відірване від етнічної території розселення та відсутність чи слабкість інфраструктури етнічного відтворення сприяли російщенню українців–переселенців. Залучення росіян та інших народів на роботу у Донецько-Надазовському регіоні зменшувало питому вагу українців.

Українська революція, українізація партійного та державного апарату були потужними чинниками формування української нації, зокрема на теренах Донбасу. Але наслідки позитивних змін були нівельовані через примусову колективізацію, голодомор, репресії, міграційні та демографічні втрати українців.

У період СРСР у регіоні усіляко підтримувалося розширення функціонування російської мови – «мови міжнаціонального спілкування». Зростала питома вага міського населення, збільшувалася питома вага осіб, що вважали своєю рідною мовою російську. Частка осіб, що вільно володіють російською мовою наближалася до 100%. Російсько-українські острови зрослися у суцільну смугу українсько-російського населення, де за етнічною свідомістю переважали українці, а за мовно-культурними ознаками – російська етнічність.

Будівництво комунізму та політика створення з багатьох народів «єдиного советського народу» спричинили інтенсивну втрату етнічних рис насамперед спорідненими росіянам народами: білорусами та українцями, що яскраво проявлялося у Донецько-Надазовському регіоні.

У процесі демократизації СРСР та його розпаду почався **українсько-російський постсоветський, постімперський етап (8)**. Розпочата М. Горбачовим «Перестройка» суттєво вплинула не тільки на політичну, інформаційну, економічну сфери буття советського суспільства, але й на етнічні,



міграційні та демографічні процеси. Це призвело до початку формування нової визначальної тенденції розвитку етнічної будови людності України, яка посилилася після розпаду СРСР. Питома вага етнічних українців серед усіх українських громадян почала збільшуватися, а росіян – зменшуватися.

У Донецькій і Луганській областях ця тенденція проявилася пізніше, ніж у більшості областей України. Крім того, тут була регіональна специфіка етноструктурних зсувів. Збільшення частки осіб, що вважали себе належними до українського етносу, відбувалося одночасно з подальшим зростанням частки осіб, що вважають російську мову своєю рідною. Тенденції, характерні для етнокультурного розвитку на етапі українсько-російському постсоветському, постімперському, після окупації російським військом частини території Донецько-Надазовських земель послабшали та поступилися іншим.

Цю тенденцію підтвердили результати перепису населення України 2001 р. Лише у декількох містах та двох периферійних адміністративних районах, суміжних з РФ, етнічні росіяни ще становили відносно чи абсолютну більшість [17, с. 54-55; 23].

Розпад російської комуністичної імперії та становлення української національної держави, що провадить нерішучу «багатовекторну» мовно-культурну політику зумовили суперечливість тенденцій в етнокультурній сфері на 8 етапі. Це супроводжувалося появою тенденції повернення зросійщеної частини українців до української етнічної спільноти, та одночасного збереження процесів мовно-культурного російщення людності краю, що почалися в умовах царської Росії, посилювалися у комуністичній російській імперії і наблизилися до завершення в умовах незалежної України. Проте, реваншистські настрої в Росії породжують новітню експансію та військові дії, що супроводжується зменшенням ваги українства на окупованих територіях.

Етноструктурні відмінності між людністю Донецько-Надазовського регіону та людністю основної частини країни в умовах розпаду СРСР та незалежності України поглиблювалися. Мовно-культурна регіоналізація Донецької й Луганської областей була небезпечним явищем, на яке одні політичні сили не звертали належної уваги, інші підживлювали і використовували.

Від початку збройної агресії РФ та так званої «російської весни» 2014 р. на захоплених РФ територіях Донецької й Луганської областей панує тенденція посилення російської етнічності. Почався **9 етап – етап повернення до домінування російської етнічності на захопленій РФ частині Донецької і Луганської областей та загальноукраїнських тенденцій на вільній від окупантів території двох областей.**

Відзначимо, що під час воєнних дій у Горлівці, наприклад, у соціальних мережах (група «Самооборона Горловки») анонсувалося переслідування громадян за політичними ознаками: «Да, это означает что в Горловке начинаются чистки. Чистки от укропов. Мы живем в прифронтовом городе, на дворе война и мы не толерантны, мы не сочувствуем врагу, в наших сердцах нет места жалости к предателям. Либо они уезжают сами – либо это устроим мы» [22].

Через окупацію та цілеспрямовану мовну, культурну, інформаційну політику Росії у 2014 р. на контрольованих Росією та місцевими колаборантами територіях Донеччини й Луганщини мовна та етнокультурна ситуація почали докорінно змінювати тренд [25, с. 11]. Повної картини перемін ми не маємо, проте тенденції зрозумілі, зокрема з розповідей правозахисників [24], з великої кількості фактів у різних сферах суспільного буття та з наших досліджень [25; 31].

Мовна ситуація зазнала активного поштовху на різних територіях у протилежних напрямках. На контрольованих росіянами теренах українська мова зникає з ужитку, відродилися тенденції, схожі на ті, що були у Союзі [25].

Отже, головні етнокультурні зміни людності на території краю визначили послідовну зміну низки етапів. Ми назвали 9 етнокультурних етапів. Етнічно український характер краю визначився на більшості території у XVII–XVIII ст. Проте на 7 етапі стрімко виросла частка етнічних росіян та частка мовно зросійщених представників інших народів. Демократизація СРСР та державна незалежність України зумовили 8 етап.

Це супроводжувалося появою тенденції повернення зросійщеної частини українців до української етнічної спільноти, та одночасного збереження процесів мовно-культурного російщення



людності краю, що почалися в умовах царської Росії, посилювалися у комуністичній російській імперії і наблизилися до завершення в умовах незалежної України. Проте, реваншистські настрої в Росії породжують новітню експансію та воєнні дії, що супроводжується зменшенням ваги українства на окупованих територіях. Останній 9 етап триває від кінця 2013 р. – початку 2014 р. і вже усталився. Сотні тисяч українських громадян окупованих частин Донецької й Луганської областей одержали паспорти РФ. Навіть якщо Україна найближчими роками відновить свою територіальну цілісність в Донецько-Азовському регіоні, для відновлення українського етнокультурного компонента потрібно буде витратити не меншу кількість років, ніж та, скільки там панувала реваншистська Російська Федерація.

Сьогодні Україна потерпає від експансії Російської Федерації та відсутності з боку української влади державної політики, адекватної до наявних загроз і небезпек. Бракує однозначності та послідовності у державній політиці щодо української культури, української мови, української церкви, українських збройних сил, національної безпеки тощо. Потужний імпульс зміцнення української етнічної основи сучасної української нації, що сформувався у відповідь на російську агресію, після приходу до влади В.Зеленського та його партії «Слуга народу» зазнав послаблення.

Література

1. TERRA UKRAINICA. Історичний атлас України і сусідніх земель: від кімерійців до сьогодення / Д. Вортман, Я. Гордієнко, М. Майоров. – Харків: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. – 224 с.
2. Атлас історії України». – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с.
3. Атлас історії української державності: Українські землі від найдавніших часів до сьогодення / В.Грицеляк, І. Дикий, І. Ровенчак. – Львів: НВФ «Карти і Атласи», 2013. – 128 с.
4. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860–1890 гг. – Черкасы: «Січ», 1993. 256 с.
5. Гасиджак Л. Етнічний склад населення Донбасу. Політизація проблеми // Етнічна історія народів Європи. – К., 2007. – Вип. 22. – С. 70–71.
6. Донбас в етнополітичному вимірі / Авт. кол.: В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач, В. Коцур, Н. Кочан, Н. Макаренко, Ю. Ніколаєць, М. Панчук, О. Рафальський. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
7. Этнический и языковой состав Луганщины. Андрей Илларионов, Livejournal [Електронний ресурс]. – URL: <http://glavcom.ua/articles/23972.html>. Ethnic and language structure of Lugandonia).
8. Етнічна історія давньої України. – Колективна монографія. – К., 2000. – 280 с.
9. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001. – 203 с.
10. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К.: Видавництво «Мапа», 2010. – 300 с.
11. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века / В.М. Кабузан. отв. ред. Л.Г. Бескровный. – М.: Наука, 1976. – 306 с. – [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.lib.dp.ua/book1.htm>
12. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз). Автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. – К., 2005. – 31 с. – [Електронний ресурс]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
13. Кубійович В. Географія України і суміжних земель. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1943. – 517 с.
14. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
15. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння 1870-1890-ті роки / Г.Куромія. К.: Основи, 2002. – С. 284.
16. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с.
17. Національний склад населення. М. 1:3000000 // Комплексний атлас України. ДНВП «Картографія», 2005. – 96 с. – С. 54–55.
18. Пашина Н.П. Формирование этноструктуры Донбасса в контексте социально-экономических преобразований края пореформенного периода (1861–1900): Дис... канд. ист. наук: специальность 07.00.01. – историческая Украина. – К., 1997. – 212 с.
19. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. / В.О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.



20. Русначенко А. Донбас в історії України ХХ століття [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.maunau.org.ua/private/kongresy/kongres6/istoria/kongress6ch2i/rusnachenko.htm>
21. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В.Скляр. – К.: Просвіта, 2008. – 392 с.
22. Террористы «ДНР» объявили о начале этнических чисток в отношении украинцев в Горловке (06.03.15 12:15) [Електронний ресурс]. – URL: <http://censor.net.ua/news/327482/>
23. Україна. Національний склад населення [Карта]. Київ: Картографія [Без р.в.].
24. У боевиков задача не расположить к себе людей, а вытравить всё украинское – правозащитник. – URL: <https://hromadske.radio/podcasts/donbass-vechernyy-efyr-za-1-noyabrya-pervaya-chast/u-boevykov-zadacha-ne-raspolozhyt-k-sebe-lyudey-a-vytravyt-vsyo-ukraynskoe-pravozashchytnyk>
25. Філатова Н.С., Чирков О.А. Мовна ситуація у Донецькій області під час російської агресії у контексті сучасних етнокультурних тенденцій // Етнічна історія народів Європи. – 2017. – Вип. 53. – С. 165–176. – URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/upload/gallery/2017/141/26_%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%87%D0%B8%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf
26. Чирков О. Головні етнокультурні зміни людності на території Донецько-Надазовського краю від найдавніших часів до сучасності (спроба узагальнюючої оцінки) // Україна й українство в етнокультурних процесах: концептуальні узагальнення: колективна монографія / Авт.: Баран В.Д., Бойко С.М., Гула О.Г., Залізняк Л.Л., Наливайко С.С., Отрошко Л.Г., Присяжна Т.М., Фігурний Ю.С., Чирков О.А., Шакурова О.В., Шостак .В. – К.: НДІУ, 2018. – 304 с. – С.182–190.
27. Чирков О. «Історичний атлас України» – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії [рецензія на Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К.: Мапа, 2010. – 300 с.] // Українознавство. – 2012. – №1. – С. 236–238.
28. Чирков О. Нові контури старого академічного проекту «Атлас історії України» (Рецензія на працю «Атлас історії України»). – К.: ДНВП «Картографія», 2012. –152 с.: іл.) // Українознавство.– 2013. – №3–4. – С. 222–225.
29. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів // Українознавство: Календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. – К., 1998. – С. 45–52.
30. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас. (Російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за статистичними даними.) // Українознавство. – Ч. 1, 2005. – С. 225–228. <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=16903>
31. Чирков О.А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство. – 2017. – Вип. 19.– С. 27–30. – URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/ukrain_19_2017.pdf

Геополітичні загрози та агресія проти України

Антон БОНДАРЕНКО
м. Київ

В статті розглядаються військово-політичні загрози української державності у зв'язку з агресивною зовнішньополітичною політикою кремлівського режиму Російської Федерації та прокремлівською політичною позицією влади у Республіці Білорусь. Об'єктом дослідження є агресивні експансіоністські дії кремлівської влади проти України та інших держав Центральної Європи. Предметом дослідження – загрози української державності у зв'язку гіпотетичним посиленням провокацій Російської Федерації та можливим повномасштабним збройним конфліктом у Центральноевропейському регіоні. У зв'язку з небезпекою подальшої військової ескалації дослідження є надзвичайно актуальним. Завдання – проаналізувати загрози для української державності у зв'язку з гіпотетичним



збройним конфліктом у Центральноевропейському регіоні; визначити превентивні внутрішньополітичні та міжнародні заходи, необхідні для унеможливлення збройних провокацій та посилення державної безпеки України.

Вітчизняні дослідження, важливі для цієї праці, зосереджуються на політичному, ідеологічному, правовому аспектах агресій РФ на «пострадянському» просторі. У колективній праці дослідників Національного інституту стратегічних досліджень Я. Бережного, І. Валюшко, Р. Власенко, Д. Горєлова, В. Караваєва, А. Лепіхова, І. Павленка, В. Семененко, О. Снігир за загальною редакцією М. Розумного «Режим Путіна: перезавантаження – 2018» досліджується внутрішня та зовнішня політика Кремля, окреслено можливі сценарії агресивних дій на теренах колишнього СРСР та проаналізовано ресурси, що можуть бути використані для збереження нинішньої кремлівської влади [12]. Дослідниця О. Снігир розглядає подібності загарбницької політики РФ в Абхазії, Південній Осетії, Криму та на Донбасі [17]. В публіцистиці В. Заболоцького оглядається нововведення в збройних силах РФ, що відбулись після війни в Грузії 2008 р. [5] І. Зельманович [6] та В. Паливода [8] розглядають «заморожені» конфлікти на теренах колишнього СРСР як кризи загальноєвропейської системи безпеки, нездатної їх подолати. З-поміж зарубіжних видань відзначимо дослідження Ч. Діка «Російські наземні сили спрямовані проти Заходу» [23], в якому аналізуються реформи російських збройних сил, при цьому викриває сучасну військову концепцію РФ, спрямовану на короткотривалу операцію в межах територій колишнього СРСР. Важливим для нашої праці є звіт Розвідки Естонії, в якому, зокрема, йдеться про загрози подальшої військової агресії РФ проти України [24].

Концепція агресивного «відновлення СРСР» – єдиний метод існування нинішньої кремлівської влади, без нього вона неодмінно почне втрачати позиції, програючи новим цивілізаційним концепціям [17]. Для російської правлячої еліти це екзистенціальна загроза для виживання своєї «силової вертикальної» [24, р. 7]. Аналітичний розгляд дає можливість зробити висновки про певну однотипність агресивних дій Російської Федерації на теренах колишнього СРСР. Зокрема, виокремлюється послідовність агресивних військово-політичних заходів, які умовно можна поділити на чотири стадії: 1) створення сепаратистського середовища на території майбутнього конфлікту; 2) розгортання внутрішнього конфлікту з маскуванням під громадянську війну; 3) військова операція штатних збройних сил РФ; 4) подальше заморожування конфлікту [3, с. 234]. Військова концепція РФ зосереджена або на участь обмежених контингентів в довготривалих конфліктах (як це відбувається в Сирії), або на короткотривалі локальні війни в межах колишнього СРСР, де збройні сили РФ проводять швидкі наступальні дії з подальшим переходом до «замороження» конфлікту на власних умовах. Виразним свідченням цього є реорганізація силових структур, зокрема нова (бригадна) структура сухопутних сил армії Російської Федерації. Відмова від існуючої з часів СРСР дивізійної системи та взяття за основу більш маневреної бригадної структури свідчить про орієнтування РФ на швидкоплинні локальні війни і нездатність до протидії у великих військових конфліктах з сильним супротивником (для цього потрібна більш потужна дивізійна система) [23, р. 1].

В якості аргументації наведемо коротку аналітику компаративного зіставлення бойових дій в Грузії у 2008 р., на Донбасі у 2014 р., а також окупацію Криму у 2014 р. За сукупністю заходів (тривалістю активної військової операції, засобів, дій та складу залучених підрозділів) агресивні наступи військ РФ виглядають дуже подібними. В обох війнах приводом до прямого російського вторгнення була активізація дій збройних сил Грузії та України проти прокремлівських сепаратистських формувань. Ударні сили РФ на 70 відсотків комплектувалися на базі одних і тих самих бригад повітряно-десантних військ, сухопутних сил та морської піхоти [10]. Зрештою, аналогічні і результати – РФ примушує перейти на її умови та переводить конфлікт у «заморожений» стан [6; 8]. Принципова відмінність полягає лише в масштабах проведеної агресії – в серпні 2008 р. Грузію атакували військові сили, що чисельно в п'ять разів, а за кількістю танків – в 7 – 8 разів [10], переважали ті штатні військові сили (5 батальйонно-тактичних груп) [1], що вдерлися в Україну в серпні 2014 р. Враховуючи концентрацію військ на українсько-російському кордоні в період липень – вересень 2014 р. [10], імовірним є те,



що кремлівська влада розглядала можливість більш масштабного вторгнення та так званого «примушення до миру» Києва, як це відбулося в Грузії. Перебування Чорноморського флоту РФ в Криму стало фатальним фактором як під час агресії проти Грузії 2008 р., так і під час подій 2014 р. В операції по анексії Криму простежуються ті ж відзначені риси послідовних етапів ескалації конфлікту окрім «гарячої» фази власне бойових дій. Фактично беззбройна здача позицій українською стороною пояснюється як політичною кволістю та нерішучістю тодішньої української влади, так і вкрай низькою обороноздатністю українських військ, знекровлених багаторічною корупцією. При цьому агресія в Крим виступає умовним сполучником між «П'ятиденною війною» в Грузії та бойовими діями на Донбасі. Показовим є те, що крім 810 бригади морської піхоти, яка базувалась безпосередньо в Криму, анексія Криму здійснювалась військовими частинами, з'єднання яких брали участь як у війні 2008 р., так і в подальшому вторгненні на Схід України, зокрема підрозділами 7, 76 дивізій, 31 десантно-штурмової бригади ПДВ та 18 механізованої бригади сухопутних військ [7; 10; 16].

Після президентських виборів 9 серпня 2020 р. у Білорусі розпочались безпрецедентні масові акції протесту, що руйнували самий фундамент тоталітарного режиму [24, р. 10], та жорстока реакція зі сторони влади. В світлі цих складних подій Кремлю вдалося перетворити О. Лукашенка на залежну політичну маріонетку. В той же час, можливим є сценарій, при якому російська влада має на меті встановити в Білорусі нового диктатора, що викликає занепокоєння у правлячого режиму О. Лукашенка [24, р. 14]. Показовими були заяви голови КДБ Білорусі І. Тертеля, які потрапили в засоби масової інформації 18 грудня 2020 р. І. Тертель заявив, що КДБ, армія та інші силові структури Білорусі готуються до «гарячої війни», «іноземної інтервенції під виглядом гуманітарної місії» яка, за його словами, має розпочатися навесні 2021 р. Голова білоруського КДБ звинуватив Польщу у нібито спробах «підриву ситуації» в Білорусі. Разом з цим, І. Тертель назвав політичних опонентів О. Лукашенка «маріонетками російських ляльководів», а також заявив, що якщо в Білорусі буде домінувати Російська Федерація це буде ударом по Україні [4].

Реакція кремлівського режиму на внутрішню кризу та ситуацію у Республіці Білорусь очікувана та передбачувана: очевидним є те, що домінуючою стратегією захисту правлячого в РФ путінського режиму стане агресивна зовнішня політика. Військова аналітика Естонії відзначає, що з підвищенням внутрішньої напруженості кремлівські «еліти» починають використовувати ще більш радикальні рішення, ніж в минулі роки [24, р. 37]. Яскравим прикладом «перекладання» внутрішньої кризи РФ у зовнішньополітичний простір є події 2014 р., які в середовищі аналітиків одержали назву «кримського ефекту»: одним з найважливіших засобів агресивного захисту кремлівського режиму від можливих масових акцій громадської непокори в середині Російській Федерації стала військова агресія проти України, що призвело до анексії Криму та неоголошеної війни на Донбасі [2]. Оскільки на початок 2021 р. градус протестних настроїв у Російській Федерації значно посилюється, можна передбачити й ще більш масштабні агресивні дії режиму, що задля власного збереження може піти на розв'язання повномасштабної війни вже в найближчий час.

Аналітичні дослідження виокремлюють п'ять геополітичних областей інтересів та впливів кремлівського режиму: Південно-Східна та Центральна Європа, Близький Схід та Північна Африка, Далекосхідний та Тихоокеанський регіони, Субсахарська Африка та Латинська Америка, Арктика [12, с. 206–244]. Окремою графою експансійного впливу РФ дослідники виокремлюють контроль над пострадянським простором [12, с. 244–275]. З огляду на ряд обставин, найбільш ймовірною геополітичною областю майбутніх агресивних провокацій режиму РФ та гіпотетичного повномасштабного військового конфлікту може стати саме Центральноєвропейський регіон, в першу чергу Україна, Білорусь та Прибалтика. Так, згідно звіту Розвідки Естонії, стратегічними пріоритетами Кремля є найближчий пострадянський європейський регіон, де Україна і Білорусь знаходяться під найбільшою загрозою [24, р. 6]. Пострадянські країни Центральної та Східної Європи – Україна, Білорусь, Молдова, країн Балтії – перебувають під найбільшою загрозою гіпотетичного військового конфлікту. У агресивних планах Кремля ці країни складають «буферні зони» відносно Заходу [12, с. 206].



Окресливши геополітичний регіон гіпотетичної агресії РФ можна локалізувати найбільш ймовірну точку його початку. Ряд факторів свідчить, що «точкою відліку» гіпотетичної повномасштабної війни у Центральноевропейському регіоні є Республіка Білорусь з подальшою військовою ескалацією у Балтійському регіоні та у Північно-Західній Україні. Відзначимо, що вже з 2014 р. аналітиками країн НАТО інтенсивно розглядалася можливість військової агресії РФ в країни Балтії. Так, протягом останніх років аналітичні звіти країн Балтії зосереджувалися на загрозах від РФ у військовій, економічній та інформаційній сферах, при цьому найбільш вірогідне розгортання агресії в регіоні пов'язувалося з Республікою Білорусь. Це зумовлено всебічним, зокрема і військовим, партнерством режиму О. Лукашенка з РФ. Так, між Російською Федерацією та Республікою Білорусь було укладено 35 міжнародних угод з реалізації координації спільної діяльності у сферах військово-повітряних сил та протиповітряної оборони, військово-технічної співпраці, військової розвідки, об'єднання систем Регіонального угруповання військ Республіки Білорусь та Російської Федерації, зокрема у системах інформаційного забезпечення військової співпраці регіональної системи протиповітряної оборони та щодо спільного використання об'єктів військової інфраструктури [12, с. 262]. Військове вторгнення РФ до Білорусі аналітики пов'язували саме з масовими акціями громадської непокори, що зумовлять перетворення О. Лукашенка на повністю залежного від Кремля диктатора-маріонетку (останнє фактично відбулось протягом осені 2020 р.).

Аналогія до вітчизняних подій 2013–2014 рр. та огляд багаторічних військових заходів Російської Федерації підтверджують саме такий план кремлівського режиму. Так, ще в 2009 р. сценарій російсько-білоруських військових навчань мав назву «Прорив», під час їх проведення відпрацьовувалася масована атака та сполучення груп військ з Калінінградської області РФ та Гродненської області Білорусі. Подібний же сценарій в 2013 р. був легендою на спільних російсько-білоруських військових навчаннях «Захід-2013» («Запад-2013»), де умовний супротивник був визначений як «незаконні збройні формування». Ці навчання показові тим, що відпрацьована на них оперативна побудова була майже ідентично відтворена та використана в 2014 р. проти України [10]. Так само, на навчаннях «Захід-2017» («Запад-2017») підрозділи збройних сил РФ та Білорусі відпрацьовували саме наступальні дії, що відзначали зокрема і українські військові спостерігачі. Зрештою, 14.09.2020 – 25.09.2020 відбулись чергові спільні російсько-білоруські військові навчання, які позиціонувались як заходи у зв'язку з «політичною кризою» у Білорусі. На сьогодні безсумнівним є таємна присутність військових з'єднань РФ у Білорусі. Станом на початок 2021 р. військові аналітики відзначали повну інтеграцію білоруських збройних сил у військову систему Російської Федерації [24, р. 53–58]. У вересні 2021 р. відбулись стратегічні російсько-білоруські навчання «Захід – 2021» («Запад-2021»), які мали відверто атакувальну легенду, що доволі сильно контрастувало зі звичайною «ширмою» маневрів минулих років, коли офіційною програмою слугувала канва «антитерористичної операції». Зокрема, «Захід – 2021» відбувалися як у Білорусі, так і на території РФ. Відпрацьовувались ведення тактики боїв у містах, вертикальні охоплення силами повітряних десантів, дії підрозділів у відриві від головних сил та проведення глибоких рейдів, тобто виключно наступальні дії, які можна порівняти з концепцією «Бліцкригу» часів Другої Світової війни [18]. За умов продовження неоголошеної війни на Донбасі гіпотетично агресія Кремля з території РФ у Північно-Західні області України є вкрай загрозовою та становить небезпеку самій українській державності.

Аналітики НАТО ще в 2015–2016 рр. визначили найбільш вразливу ділянку у Балтійському регіоні – прикордоння Польщі та Литви, так званий «Суwalkський коридор» (англ. «Suwalki gap») протяжністю 104 км, що є географічним сполученням між Калінінградською областю РФ та Білоруссю. У 2017 р. керівництвом НАТО була розроблена та впроваджена концепція стримування Кремля від можливої гібридної агресії в Балтійський регіон. Зокрема, у червні 2017 р. відбулися військові маневри «Залізний вовк» (литовською «Gelezinis Vilkas 2017»), у яких було задіяно військовослужбовці з дев'яти країн НАТО. З 2017 р. сили Альянсу розташували бойові групи відповідно до штатного розкладу батальйону НАТО в Польщі, Литві, Латвії та Естонії. Особовий склад укомплектований



солдатами з різних країн НАТО, що має забезпечити безпосередню реалізацію відповідного пункту статуту, за яким атака проти однієї країни є атакою проти всіх членів Альянсу [9; 15]. Очевидно, що ці заходи значною мірою зменшують загрозу агресії РФ проти країн Балтії, як відкритої, так і прихованої під мілітарні угруповання без розпізнавальних знаків. В той же час, питання безпеки України не вирішене: без досягнутих превентивних заходів безпеки та укладення взаємних зобов'язань з Литвою, Польщею, Фінляндією та іншими Балтійськими союзниками, наша Держава, маючи потужну групу військ супротивника в окупованому Криму та заморожений збройний конфлікт на Донбасі, може опинитися перед загрозою ворожих провокацій з північного геополітичного напрямку по всій лінії українсько-білоруського прикордоння.

Висновки. Протягом 1991–2020 рр. владою Російської Федерації використовувалась однотипна стратегія регіональної дестабілізації з подальшим масованим військовим втручанням. У зв'язку з останніми подіями в Білорусі, що відбуваються після президентських вибрав 9 серпня 2020 р. та внутрішньополітичній ситуації у Російській Федерації ризики агресивних дій Кремля значно посилюються і весь Центральноевропейський регіон опиняється під загрозою військової ескалації. Події останніх років, зокрема «кримський ефект» та вторгнення на Схід України у 2014 р., яскраво свідчать, що авторитарний кремлівський режим задля захисту своїх інтересів буде проводити виключно агресивну зовнішню політику. Опинившись на рубіконі втрати влади, влада РФ може вдатися до різних дестабілізуючих кроків включно з розв'язанням повномасштабної війни на «пострадянському» просторі. Останні стратегічні російсько-білоруські навчання «Захід – 2021» («Запад-2021») мали відверто агресивну нападницьку легенду. Військова аналітика країн НАТО вже з 2014 р. розглядає ймовірність військової агресії Кремля проти країн Балтії, при цьому відзначається найбільш вразливе місце: прикордоння Польщі та Литви між Білоруссю та Калінінградською областю РФ. Такою ж вразливою областю ймовірної нестабільності та бойових дій є ділянка кордону Білорусі та України. За умов окупації Криму та продовження неоголошеної війни на Донбасі гіпотетична агресія Російської Федерації в Північно-Західні області України ставить під загрозу саму українську державність. Така надважлива стратегічна загроза потребує невідкладних превентивних заходів. Зокрема, такими заходами можуть бути наступні. Внутрішньополітичні: створення аналітичного центру, до складу якого мають увійти військові спеціалісти та аналітики для постійного моніторингу ситуації, розробки та корекції стратегії превентивних дій, а також перевірки обороноздатності України у Північно-Західному регіоні. Зовнішньополітичні: ініціювання та створення постійно діючої аналітичної робочої групи за участю України та представників країн-союзників у балтійському регіоні: Литви, Польщі, Латвії, Естонії, Швеції та Фінляндії.

Література

1. Аналіз бойових дій в районі Іловайська після вторгнення російських військ 24–29 серпня 2014 року. *Міністерство оборони України. Офіційний веб сайт*. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/19/analiz-illovausk--14354/> (Дата доступу: 09.02.2021).
2. Антиутопія Росія-2021: нищета, мор, терор, війна? *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/31026598.html> (Дата доступу: 02.02.2021)
3. Бондаренко А. Військова тактика агресора: п'ятиденна війна в Грузії, бойові дії в Україні, Сувалкський коридор // *Українознавство*. – 2019. № 4 (73). – С. 224 – 240.
4. Глава КДБ Білорусі заявив про підготовку до «гарячої війни». *LB.ua*. URL: https://lb.ua/world/2020/12/18/473354_glava_kdb_bilorusi_zayaviv_pro.html (Дата доступу: 02.02.2021)
5. Заболоцький В. Головна ударна сила Путіна. *Тиждень.ua*. URL: <https://tyzhden.ua/World/227206> (Дата доступу: 24.12.2020)
6. Зельманович І. «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі як вияв інституційної кризи політики ЄС // *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. – 2016. – № 3. – С. 127 – 135.
7. К захвату Крима РФ начала готовится после распада СССР – ГУР. 22.02.2016. *ЛІГА.Новости*. URL: https://news.liga.net/politics/news/k_zakhvatu_kryma_rf_nachala_gotovitsya_posle_raspada_sssr_gur (Дата доступу: 04.02.2021)



8. Паливода В. «Заморожені» конфлікти на пострадянському просторі як виклик європейській безпеці. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/zamorozheni-konflikti-na-postradyanskomu-prostori-yak-viklik-evropeyskiy> (Дата доступу: 14.02.2021)
9. Плотникова А. «Железный волк» готов защищать Сувалский коридор. *Голос Америки*. URL: <http://golos-ameriki.ru/a/ai-ron-wolf--militari-drills-in-lithuania/3907847.html> (Дата доступу: 20.06.2020)
10. Полный доклад ГУР Минобороны о вооруженной агрессии РФ в отношении Украины в 2014 году. ИН-ФОГРАФИКА. *Цензор.нет*. URL: https://censor.net.ua/photo_news/375635/polnyyi_doklad_gur_minoborony_o_vooruzhennoyi_agressii_rf_v_otnoshenii_ukrainy_v_2014_godu_infografika (Дата доступу: 22.02.2021)
11. Річниця у фото: як у Криму підняли російські прапори. *BBC NEWS Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43211436> (Дата доступу: 27.02.2021)
12. Режим Путіна: перезавантаження-2018. / М. М. Розумний (заг. ред.), Я. В. Бережний, І. В. Валюшко, Р. В. Вла сенко, Д. М. Горелов, В. С. Караваєв, А. В. Лепіхов, І. А. Павленко, В. О. Семененко, О. В. Снігир. – Київ: НІСД, 2018. – 480 с.
13. Російські десантники у формі «Беркута» захоплювали Крим, дехто тепер на Донбасі. *УКРАЇНСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/09/3/7036657/> (Дата доступу: 03.09.2020)
14. Росія стягує війська до кордону з Україною – Хомчак. *УКРАЇНСЬКА ПРАВДА*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/03/30/7288381/> (Дата доступу: 30.03.2021)
15. Сальджунас В. Росія – Литва: шторм, що насувається. *Тиждень.ua*. URL: <https://tuzhden.ua/World/226922> (Дата доступу: 27.02.2021)
16. Складена карта розташування збройних сил Росії на території Криму. *ТСН*. URL: <https://tsn.ua/politika/aktualne-roztashuvannya-zbroynih-sil-rosiyi-na-teritoriyi-krimu-337418.html> (Дата доступу: 01.03.2021)
17. Снігир О. Компаративний аналіз експансіоністської політики Росії у Придністров'ї, на Донбасі і в Криму та в Абхазії і Південній Осетії: паралелі та відмінності // Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при МЗС. Центр міжнародних досліджень. URL: <http://da.mfa.gov.ua/news/analitchna-zapyska-providnogo-fahivtsya-tsentru-mizhnarodnyh-doslidzen-oleny-snigyr-komparatyvnyj-analiz-ekspansionistskoyi-polityky-rosiyi-u-prydnistrov-yi-na-donbasi-i-v-krymu-ta-v-abhaziyi-i-pivd/> (Дата доступу: 27.02.2021)
18. Став відомий задум навчань РФ «Запад-2021»: бій у містах спільно з армією Білорусі. *Defense Express*. URL: https://defence-ua.com/army_and_war/zapad_2021_stali_vidomimi_termeni_ta_zmist_rosijsko_biloruskih_navchan-2663.html (Дата доступу: 30.03.2021)
19. Сороківська-Обіход А. І. Історіографічні аспекти вивчення російсько-грузинської війни серпня 2008 року // Військово-науковий вісник. – 2019. – № 31. – С. 225 – 242.
20. Тинченко Я. Чи були в ЗСУ шанси відстояти Крим. *Тиждень.ua*. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/209517> (Дата доступу: 15.02.2021)
21. Цыганок А. Война на Кавказе 2008: русский взгляд. Грузинско-осетинская война 8 – 13 августа 2008 года. 2-е издание. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 352 с.
22. Эстонская выведка: Беларусь ператварылася ў вайсковую акругу Расеі. *Радыё Свабода*. URL: <https://svabod1.azureedge.net/a/31119846.html> (Дата доступу: 01.03.2021)
23. Dick Ch. Russian Ground Forces Posture Towards the West. // Russia and Eurasia Programme. April 2019 // The Royal Institute of International Affairs. Chatham House. – 17 p. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-04-04-Dick.pdf> (Дата доступу: 01.03.2021)
24. International security and Estonia 2021. *Välisluureamet (Estonian Foreign Intelligence Service)*. URL: <https://www.valisluureamet.ee/pdf/raport/2021-ENG.pdf> (Дата доступу: 01.03.2021)
25. Lachert J. Zamrożone konflikty w strefie postsowieckiej wyzwaniem dla bezpieczeństwa w Europie. *Warsawinstitute.org*. URL: <https://warsawinstitute.org/zamrozone-konflikty-w-strefie-postsowieckiej-wyzwaniem-bezpieczenstwa-w-europie/> (Дата доступу: 14.03.2021)



Співробітництво як ефективна форма поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності

Світлана БОЙКО
м. Київ

Співробітництво у сфері освіти і науки є стратегічним напрямом діяльності кожної держави, оскільки від рівня їх розвитку та якості залежить майбутнє країни, її економіка, суспільно-політичне життя, культура, добробут і щастя громадян. Тому дуже важливою є вітчизняна наука, насамперед українознавча, яка є фундаментом збереження, подальшого розвитку та утвердження української нації у світовому масштабі.

Головну функцію «берегині» української суті, національно-державної ідеї, ментальності, українського духу й українських традицій, на думку О. Гомотюк, з якою погоджується і автор публікації, виконує саме українознавство – наука самопізнання українського народу [10], яка передбачає не тільки синтез знань про Україну та українців, а й спосіб вираження їхньої історичної місії.

Саме українознавство як цілісна галузь знань про українців і Україну сприяє осмисленню наскрізних архетипно-ментальних, культурно-історичних феноменів, на яких тримається «тяглість українського буття, етно-соціо-природокультурологічної єдності» (В. Крисаченко).

Так склалося, що «у контексті світових подій наша країна – одна з найдавніших держав Європи, – то виникала на її геополітичних картах, набуваючи обертів, вражаючи сучасників могутністю, розумом, шляхетністю, то знов зникла під назвою складової чужого державного організму. При цьому нищилось українство, його здобутки, ділилася територія. Українське буття супроводжували криваві події, зради провідників, інколи бездумні, анархічні виступи широкого загалу, міжусобиці та суперечки. Проте паралельним джерелом життя була історична пам'ять про великі мрії та прагнення, вчинки безмежної жертвовності та відваги», – зауважує О. Гомотюк [10].

Ідея вільної, соборної, духовно багатой України пронизує українознавчі студії багатьох поколінь вітчизняних науковців, які доклали багато зусиль для подальшого поступу нашої держави, що великою мірою залежав від сформованої ідеології. Українознавство як наука було в епіцентрі пошуку моделей розвитку українського суспільства і стало генератором національної самосвідомості.

Українознавство мало потужний вплив на відродження 20-х років ХХ ст., а згодом і на тривалу боротьбу впродовж подальших десятиліть, результатом якої було проголошення незалежності України. «Закономірно, що з 90-х років відновлюється в Україні й українознавство як цілісна наукова система, покликана стати фундаментом відродження, єднання та історичного діяння українства на магістралях розвитку вселюдської цивілізації і культури», – наголошує знаний учений і педагог, заслужений працівник освіти, академік, перший директор Науково-дослідного інституту українознавства П. Кононенко [13].

Таке бачення ролі українознавства актуалізує наукове осмислення співробітництва як ефективної форми поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності, особливо в сучасний період, коли українське суспільство опинилося перед низкою гуманітарних викликів та небезпек, таких як загроза державному суверенітету та територіальній цілісності держави, поширення антиукраїнських та сепаратистських настроїв, культурна та політична дезорієнтація і, як наслідок, – криза національно-культурної ідентичності.

Мета публікації – розкрити співробітництво як ефективну форму поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності в освітній сфері на основі висвітлення різних шляхів співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з вітчизняними і закордонними установами, інститутами, центрами українознавства, закладами освіти і громадськими організаціями в галузі українознавства упродовж 2016–2021 років.



Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань:

- стисло охарактеризувати статус Науково-дослідного інституту українознавства в сфері освіти і науки України;
- розкрити соціальне партнерство як вагомий інструмент у поширенні наукових українознавчих знань в освітній сфері України;
- окреслити певний науковий здобуток, який створено на основі співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з Міністерством освіти і науки України, інститутами післядипломної педагогічної освіти, Київським міським будинком учителя, закладами загальної середньої і вищої освіти, громадськими організаціями, науково-дослідними установами, українознавчими центрами та українськими закладами освіти й громадськими організаціями за кордоном.

Науково-дослідний інститут українознавства (далі – НДІУ) – провідна наукова інституція в галузі українознавства, на яку покладені завдання з організації та координації наукових досліджень із проблем українознавства, розроблення і впровадження новітніх технологій навчання, підготовки фахівців з українознавства, дослідження й вивчення розвитку України і українців в Україні та за її межами, дослідження феномена українського світу й перспектив етно-, націє- та державотворення, дослідження матеріального, соціально-економічного, культурно-духовного й освітньо-наукового розвитку України, координація роботи українознавчих центрів України й зарубіжжя, поширення інформації про Україну й українство у світі.

Серед вітчизняних інститутів та установ НДІУ в сфері освіти тісно співпрацює з **Міністерством освіти і науки України**, обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, зокрема з **Комунальним закладом вищої освіти «Вінницька академія неперервної освіти»** (відповідно до договору про співробітництво від 21 березня 2016 р. за № 233), **Національним педагогічним університетом ім. М. П. Драгоманова** (відповідно до договору про співробітництво від 1 грудня 2014 р. № 2), **Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти** (відповідно до договору про співробітництво від 03 жовтня 2017 р.), **Чернігівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського** (відповідно до договору про співробітництво від 07 вересня 2016 р. № 18), **Комунальним закладом «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області»** (відповідно до договору про співробітництво від 27 грудня 2016 р. № 23) та іншими.

Серед закладів загальної середньої освіти України та управлінь освіти НДІУ співпрацює з **Львівською українською гуманітарною гімназією імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови** (відповідно до договору про співробітництво від 4 грудня 2014 року №3), **Міжнародною українською школою** (відповідно до договору про співробітництво від 27 листопада 2017 р. за № 1/17), **Управлінням освіти Голосіївської районної в м. Києві державної адміністрації** (відповідно до договору про співробітництво від 24 січня 2017 р. № 24) та іншими закладами освіти.

Окремо варто виділити співпрацю НДІУ з Центром українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київським міським будинком учителя, Шевченківським національним заповідником у Каневі, Недержавним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень», Національним музеєм історії України, відділом «Музей Української революції 1917–1921 років» Національного музею історії України, громадською спілкою «Українська всесвітня координаційна рада», шкільним музеєм О. Кошиця, який розташований у спеціалізованій школі I–III ступенів № 296 з поглибленим вивченням іноземної мови Дарницького району м. Києва та іншими закладами і установами.

Серед українських закладів освіти та громадських організацій за кордоном НДІУ співпрацює з деякими суботніми і недільними школами української діаспори в Бельгії, Греції, Іспанії, Казахстані, Молдові, Нідерландах, Польщі, з Центральною спілкою українців у Німеччині (м. Берлін) та іншими організаціями на основі проведення певних українознавчих заходів, науково-практичних конференцій та міжнародних конкурсів з українознавства.



Результатом співпраці є проведення науково-практичних конференцій, круглих столів, міжнародних конкурсів з українознавства для учнів 8–11 класів, студентів, молодих учених та педагогів (вчителів закладів загальної середньої освіти).

Продуктом співпраці є створення збірників матеріалів конференцій, збірників матеріалів міжнародних конкурсів з українознавства, методичних матеріалів [17], підготовка монографій, статей у фахових журналах [2; 4; 5; 11; 16; 20; 25; 27], розроблення нормативно-правових документів, створення соціально-економічного ефекту під час проведення українознавчих наукових заходів та ін.

Одним із основних напрямів спільної роботи науковців і освітян-практиків в галузі українознавства є **поширення наукових українознавчих знань в освітній процес закладів загальної середньої освіти**. Така робота передбачає співпрацю НДІУ не лише із закладами загальної середньої освіти, а й з інститутами післядипломної педагогічної освіти і спрямована як на збереження української ідентичності, поширення українознавчих знань, так і на створення інноваційного простору в закладах загальної середньої освіти, який передбачає процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, апробацію нових українознавчих продуктів (а саме: програм з українознавства), впровадження в освітній процес нової українознавчої літератури й наукових праць, у результаті яких підвищується інтерес дітей і учнівської молоді до пізнання України й українського світу та відбувається перехід освітньої системи до якісно іншого стану.

Зокрема, на основі співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з Львівською українською гуманітарною гімназією імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови відбувається апробація навчальної програми курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти в Україні (автори-укладачі А. Ціпка, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова), схваленої на засіданні вченої ради Науково-дослідного інституту українознавства (протокол № 7 від 30 липня 2019 р.) та рекомендованої Міністерством освіти і науки України» (лист МОН України від 10.08.2020 № 1/11-5310) [26], проводяться всеукраїнські науково-практичні конференції (зокрема, всеукраїнська науково-практична конференція «Утвердження української національної ідеї в системі освіти як



основи збереження національної ідентичності», 7 лютого 2020 р. на базі Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови, інформація на сайті НДІУ за покликанням: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2585-2020-02-27-08-51-48>), впровадження в освітній процес наукового українознавчого матеріалу, підготовленого науковцями НДІУ (довідка про впровадження від 22.01.2021), спільно готуються наукові статті та тези для участі у науково-практичних конференціях [6], вчителі друкують свої матеріали у фаховому журналі «Українознавство» [8; 9; 12; 15; 24].

Співпрацюючи зі школою I–III ступенів № 111 ім. С. А. Ковпака Дарницького району м. Києва упродовж 2020 року науковці відділу освітніх технологій та популяризації українознавства спільно із вченими відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства взяли участь у багатьох заходах, зокрема: у літературному вечорі, присвяченому життю і творчості



В. Стуса (інформаційне повідомлення на сайті НДІУ за покликанням: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2577-2020-01-24-13-05-55>), у круглому столі «Формування соціокультурної компетентності учнів через вивчення народних звичаїв і традицій в освітньому процесі» (інформаційне повідомлення на сайті НДІУ за покликанням: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2583---l-----r>), у вечорі пам'яті Героїв Небесної Сотні, на якому обговорювалися такі питання, як: що спонукало українську молодь вийти на Майдан, а згодом піти на війну? Яких змін зазнала свідомість молодих людей під час Революції Гідності та російсько-української війни? Як знайти своє місце в житті після повернення? Що має зробити суспільство, щоб це покоління не стало «втраченим»? (Інформаційне повідомлення на сайті НДІУ за покликанням: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2587-2020-02-27-16-47-49>).

Співпраця НДІУ зі спеціалізованою школою I–III ступенів з поглибленим вивченням української мови та літератури № 273 міста Києва триває вже багато років і завжди асоціюється з проведенням вересневих студій, в яких часто співорганізатором виступав й Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

На вересневих студіях [1] розкриваються нові ідеї й здобутки в галузі українознавства, відбувається ознайомлення з новими методологічними засадами у викладанні українознавства у закладах загальної середньої освіти. Так, 24 вересня 2019 р. були розкриті методологічні засади соціокультурного повороту в українознавстві, висвітлені нові акценти українознавчих досліджень, які спрямовані на пріоритетну роль людини, культури і духовності в суспільному розвитку з врахуванням цивілізаційної теорії Й. Гердера, О. Данилевського, О. Мірабо, А. Тойнбі, С. Хантингтона, О. Шпенглера, К. Ясперса та ін., принципів інтегративності та міждисциплінарності (інформація на сайті НДІУ за покликанням: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2558-l-r--->).



Вересневі студії

Варто звернути увагу й на те, що з впровадженням Концепції Нової української школи в освітній сфері відбувається переміщення спрямованості педагогічного ідеалу від соціально-орієнтованого до індивідуально-орієнтованого, що означає перенесення акценту з підготовки служінню суспільству на формування у підростаючих поколіннях відповідальності за долю суспільства й готовності прийти на допомогу.

Загалом, у рамках співпраці НДІУ із закладами загальної середньої освіти України відбувається обговорення шляхів модернізації напрямів діяльності закладів освіти, взаємовпливів методологічного інструментарію українознавства та інших предметів, ефективного подання українознавчих знань через проведення інтерактивних занять, відвідування музеїв та здійснення науково-дослідної роботи, результати якої передбачається висвітлювати на Міжнародному конкурсі з українознавства для учнів 8–11 класів, який організовує Науково-дослідний інститут українознавства.



У рамках такої співпраці поширення наукових українознавчих знань в освітньому процесі відбувається на більш якісному рівні.

Співпрацюючи з Українським інститутом національної пам'яті, Недержавним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень», Національним історико-меморіальним заповідником «Биківнянські могили», Інститутом післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, Київським міським будинком учителя та іншими інституціями й установами, Науково-дослідний інститут українознавства для педагогів проводить різноманітні круглі столи, науково-практичні конференції, виставки, покази документальних фільмів, зроблених на основі сучасних досліджень та отриманих нових історичних фактів (напр., фільм «Харитина Пекарчук. Жінка-воїн на захисті УНР» та ін.), організовує Міжнародні конкурси з українознавства для педагогів, студентів, учнівської молоді та молодих учених.

Так, у 2017–2018 навчальному році Науково-дослідний інститут українознавства провів *Міжнародний конкурс для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»* [3], у якому взяли участь понад 1000 учителів з України та з-за кордону: Грецької Республіки, Молдови, Королівства Бельгія, Республіки Польща та Королівства Іспанія. У підсумку 291 робота отримала призові місця, серед яких було 6 робіт закордонних учасників (з Іспанії, Бельгії, Польщі та Греції). (У спецвипуску наукового часопису «Українознавство» (К., 2019, Вип. 1 (70)) вже надруковані роботи вчителів з курсу «Українознавство» для 1–11 класів).

Серед основних завдань Конкурсу (в рамках реалізації нового Закону України «Про освіту» і Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р) варто відзначити розкриття пріоритетних напрямів формування освітньої діяльності як важливого засобу перетворення вітчизняної освіти у справді українську; сприяння виробленню соціальних та культурних компетентностей, що передбачають вміння зберігати та захищати українську ідентичність через визначення ціннісних пріоритетів, повагу до своєї історії, традицій, звичаїв, мовні та культурні практики, успадкування духовних надбань українського народу [3].

Конкурс проходив відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17 серпня 2016 р. № 989 «Про затвердження Плану заходів Міністерства щодо підтримки закордонних українців у сфері загальної середньої освіти на 2016–2020 роки», вимоги Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 р.) про українознавче спрямування всіх освітніх галузей та у рамках виконання Указу Президента України № 580/2015 «Про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки».

З 2007 р. Науково-дослідний інститут українознавства проводить *Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти*. За 14 років у ньому взяли участь майже 5 600 учасників з України та інших країн світу (Польщі, Греції, Іспанії, Бельгії, Молдови, Республіки Башкортостан, Казахстану, Туреччини), які підготували 4 805 індивідуальних та колективних науково-дослідних робіт, присвячених різним напрямам українознавчого характеру. (Роботи переможців Конкурсу щороку друкуються у фаховому журналі «Українознавство» у Вип. 2, який виходить в кінці другого кварталу) [22].

З 2009 по 2011 рр. Науково-дослідний інститут українознавства проводив *Міжнародний конкурс з українознавства для студентів закладів вищої освіти*. Від учнівського він відрізнявся тим,



Передача підручників (2016 р.)

що конкурсанти виконували не науково-дослідну роботу за вказаними напрямками дослідження, а писали твір-есе на запропоновану одну тему для всіх.

З 2017 р. для студентів закладів вищої освіти та молодих учених Науково-дослідний інститут українознавства спільно з Недержавним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень» почав проводити *Всеукраїнський конкурс есе*. (Найкращі роботи вказаного Конкурсу друкуються в виданнях, які є підсумками щорічних Бандерівських читань).

Для освітян українського зарубіжжя вчені Науково-дослідного інституту українознавства спільно з фахівцями Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» розробили навчальну програму з українознавства для суботніх і недільних шкіл «Я і Україна». (Програма рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист МОН України від 28.02.2019 № 1/11-2082)



Газізова О., вчителька з Нідерландів

і надрукована у науковому часописі «Українознавство» (К., 2019, Вип. 1 (70), <http://ndiu.org.ua/book/2019/prog-zar.pdf>).

Розроблена навчальна програма «Я і Україна» з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя була схвалена Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства в грудні 2018 р. (протокол № 9 від 27 грудня 2018 року), а у лютому 2019 р. – рекомендована Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі (лист Міністерства освіти і науки України від 28.02.2019 № 1/11-2082).

Навчальна програма є особистісно орієнтованою, побудованою на принципово нових наукових дослідженнях із врахуванням послідовного запровадження сучасних науково-педагогічних технологій, ефективних підходів організації освітнього процесу та тісної співпраці педагогічного колективу з батьками й родинами дітей.

Навчальна програма «Я і Україна» розрахована на вчителів суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх ді-

тей на традиціях української національної культури та допомагають їм активізувати пізнавальну діяльність щодо різнобічного вивчення багатьох граней сучасної України та її минушини, пізнавати самотність українського світу та особливості життєдіяльності української спільноти, зберігати українську ідентичність шляхом вивчення сучасного українознавства [14].

З метою активізації інноваційної діяльності в українських закладах освіти за кордоном, надання їм навчально-методичної літератури Науково-дослідний інститут українознавства, співпрацюючи з Державною науковою установою «Інститут модернізації змісту освіти» у 2016 році посприяв у передачі комплектів підручників та навчальних посібників Школі українознавства товариства «Рідна школа» у Клівленді (США) [21].

Спільно з громадською спільнотою «Українська всесвітня координаційна рада» за участю голови Союзу українських організацій в Австралії, Генерального секретаря Світового конгресу українців, голови Проводу Організації Українських Націоналістів (бандерівців) С. Романіва Науково-дослідний інститут українознавства організовував і проводив Бандерівські читання, науково-практичні конференції (зокрема, Міжнародну наукову конференцію «Український визвольний рух 1920–1950-х років: ідея державності та її реалізація», присвячену 75-річчю Акта відновлення української державності та 25-й річниці Незалежності України, яка відбулась у Києві 29-30 червня 2016 р. на основі співпраці



Науково-дослідного інституту українознавства з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка [18]).

У вітальному слові Третіх Бандерівських читань «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму», які відбулись у Києві 3 лютого 2016 р. на осно-



Співпраця з Чернівецьким ОІППО

ві співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з незалежним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень», С. Романів наголосив, що тема Бандерівських читань є досить актуальною, вона дає нам нагоду проаналізувати нинішні стремління не тільки до самостійності, а й до державності [19]. (На цій конференції українські науковці, експерти, публіцисти міркували як зберегти ідентичність української нації у глобалізованому просторі та повернути суб'єктність української держави з огляду на історичний досвід української нації і державності у XX столітті).

24–29 серпня 2018 року у Києві відбувся Форум української молоді діаспори (ФУМД) та Другий Світовий Конгрес Українських Молодіжних Організацій (СКУМО), який зібрав представників української молоді діаспори та України, представників влади, міністерств та відомств, які співпрацюють з молоддю та діаспорою, й гостей з понад 30 країн світу. У цьому Форумі взяли участь і представники Науково-дослідного інституту українознавства на основі співпраці із громадською спількою «Українська всесвітня координаційна рада».

З 2020 р. розпочалася співпраця між НДІУ та Центральною спількою українців Німеччини, що зосереджена на налагодженні певної роботи щодо поступової інтеграції українців у суспільно-політичне, економічне та культурне життя німецького суспільства і приділяє значну увагу збереженню українських традицій, звичаїв, української мови, української культури, історії, національної пам'яті. (Голова Центральної спілки українців Німеччини Л. Млош є достатньо відомою діячкою закордонного українства: членкиня організаційного комітету з підготовки та проведення Всесвітніх форумів українців та Світових Конгресів Україн, ініціатор створення Благодійного фонду «Волинь-2014», волонтерка, активістка руху #LIBERATECRIMEA в Берліні). Спільно з Л. Млош вже вийшла друком стаття «Збереження національно-культурної ідентичності представниками української діаспори в освітній галузі в умовах суспільних змін та конфліктизаційних процесів сучасності» [7].

Про заходи, які реалізує Науково-дослідний інститут українознавства за підтримки Міністерства освіти і науки України і які стосуються співпраці з українською діаспорою задля збереження української ідентичності інформація висвітлюється в друкованих матеріалах, на сайті НДІУ, науково-практичних конференціях, радіопередачах тощо. Зокрема, 29 вересня 2018 р. на радіо «Свобода», ведучими якого є Ельхан Нур Губадли і С. Дворянчикова, у програмі «Діалоги про освіту» була розмова з науковцями Інституту Т. Бойко та С. Бойко про зв'язки Науково-дослідного інституту українознавства із українознавчими центрами України та за кордоном, йшла мова про цікаві проекти, що сприяють поширенню знань про Україну й формуванню позитивного іміджу країни у світовому співтоваристві, перспективи щодо впровадження вивчення українознавства в мережу дошкільної, загальноосвітньої та вищої освіти (дивитись ефір: <https://u.to/-IasEw>).

Співпраця з Київським міським будинком учителя є найтривалішою і передбачала проведення різноманітних заходів як у стінах цієї поважної будівлі, в якій розташовувався Педагогічний музей (один із найкращих серед педагогічних музеїв Європи у 1912 р.), так і за її межами (в період,



коли розпочалися ремонтні роботи у 2019 р.). Так, переважна більшість науково-практичних конференцій, презентація наукового доробку науковців Науково-дослідного інституту українознавства і Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти проходили в Київському міському будинку вчителя (на основі договорів про співпрацю і планів заходів, які щорічно готувалися напередодні навчального року, затверджувалися і підписувалися).

На основі творчої співпраці для педагогів міста Києва планувалася робота педагогічного клубу «Вихідний день освітянина» Київського міського будинку вчителя, яка передбачала організацію і проведення культурно-освітніх програм, що включали в порядок денний відвідування музеїв, екскурсії, презентації педагогічної літератури, тематичні вечори та інші заходи.

Упродовж 2019–2020 рр. на основі такого спільного планування роботи було проведено чимало екскурсій для освітян міста Києва на безкоштовній основі (зокрема, до музею під відкритим небом в Пирогово, а саме – Національного музею народної архітектури і побуту України; Палацу Могильовцева, широко відомого як «Шоколадний будиночок», в якому нині міститься філія Київської національної картинної галереї – Мистецький центр «Шоколадний будинок» та Дитяча картинна галерея; проведено екскурсію до UNIT.City – першого інноваційного парку в Україні, який розкриває чудові перспективи в сфері високих технологій та креативних індустрій. Для молоді 17–30 років UNIT.City з 2017 р. дає прекрасні умови й можливості для безкоштовного навчання й гідної праці у межах своєї держави. Для дітей і дорослих проводить цікаві воркшопи, практичні заняття та екскурсії).

Завдячуючи С. Кобюк та О. Матвійчук, було організовано екскурсію у Victoria Museum – приватного музею історичного костюму та стилю Вікторії Лисенко, в якому можна було побачити багато чого цікавого у сфері моди XIX століття й ознайомитися з сукнею, яку носила Проня Прокопівна у фільмі «За двома зайцями», поспілкуватися про українські бренди у світі моди.

У межах співпраці між НДІУ і Київським міським будинком учителя було проведено й чимало тематичних вечорів, виставок, концертів, присвячених видатним українським постатям, українським традиціям і звичаям, українській пісні, пам'ятним історичним датам.

Потужна діяльність Науково-дослідного інституту українознавства по співпраці з вітчизняними науковими установами, закладами загальної середньої і вищої освіти, громадськими організаціями, інститутами післядипломної педагогічної освіти, центрами українознавства та українськими закладами освіти і громадськими організаціями за кордоном дала можливість у 2021 році провести масштабний флешмоб, присвячений привітанням П. Кононенка з нагоди 90-ліття від дня народження, який організовувався в рамках проведення Всеукраїнських наукових читань «Свою Україну любіть!».

Привітання надсилалися як в друкованих, так і у відео- та аудіоформатах, придумувалися коломийки, присвячувалися пісні й вірші, монтувалися відеофільми із закладів освіти, як в Україні, так і за кордоном.

Інститути післядипломної педагогічної освіти, Шевченківський національний заповідник у Каневі, Центр українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та багато різних державних установ і організацій приготували офіційні звернення і привітання П. Кононенку з ювілеєм.

Таким чином, науково-педагогічна комунікація на основі співпраці між Науково-дослідним інститутом й іншими закладами та установами, громадськими організаціями дає можливість для науковців та освітян-практиків виносити свої винаходи як на всеукраїнський, так і на міжнародний рівень, сприяючи тим самим обміну досвідом та інформуванню науково-педагогічного співтовариства щодо нових досягнень на ниві українознавства.

До засобів науково-педагогічної комунікації належать: наукові фахові видання, педагогічна періодика, наукові монографії, матеріали конференцій, наукові конгреси, конференції, читання, зустрічі, наукові бесіди, семінари, виставки наукового доробку вчених та освітян, електронні журнали, сайти установ, Інтернет-конференції, міжнародні конкурси з українознавства тощо.



Сьогодні, як ніколи, потребують осмислення результати проведення вище згаданих заходів для майбутнього України, оскільки вони є одним із найголовніших показників соціального, економічного, а також духовного розвитку нашої країни. Особливо цього вимагає той факт, що на сучасному етапі, як наголошує доктор педагогічних наук, професор, академік Академії педагогічних наук України Г. Філіпчук, «в Україні все ще існують спроби конституційних змін щодо приниження державного статусу української мови; переписування історії, звуження україномовного інформаційного простору; наступ на українську книгу; відкрите шельмування під виглядом демократії видатних українських письменників, просвітителів і державних діячів; відкриття в багатьох містах пам'ятників душителям національної свободи; необґрунтоване, залишене без захисту держави закриття українських шкіл; різке зменшення кількості україномовних газет і журналів; свідомо організоване засилля сурогат-культури; повернення передусім шкільної молоді до символів, атрибутів, святкувань радянської доби. Ці та інші заходи діяльності слугують відходу від наріжних принципів становлення в Україні громадянського суспільства, сучасної національної школи, упосліджують єдність та консолідацію народу» [23].



Н. Осадча, Т.Бойко, О.Хоменко, О.Газізова, С.Бойко

Але попри всі негаразди об'єктивного і суб'єктивного характеру, які існують в сучасній Україні, слід пам'ятати, що саме сфера освіти й науки у найскладніші часи перехідних, кризових періодів державобудівництва, суспільних суперечностей залишалася консолідуючою, стабілізуючою силою, зберігала потенціал і для національного відродження, і для громадянського миру, і для суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку, і для стимулювання інтеграційних процесів у глобальному світі й закладала основи для цивілізаційного поступу.

Варто ще звернути увагу на те, що наше сьогодення характеризується пануванням ринкових відносин, які поширюються не лише на економічну, політичну, а й навіть на наукову сферу. Конкуренція наявна скрізь. У науковій сфері, зокрема, існує потужна конкуренція між науковими інституціями, окремими науковцями і науковими дисциплінами.

Останнім часом українознавці у своїх публікаціях, більшою мірою – в Інтернет-просторі (на Інтернет-форумах та у блогах) обговорюють таке питання, як підвищення конкурентоспроможності українознавства як науки і навчальної дисципліни. Обговорюються шляхи і варіанти подачі українознавчого матеріалу в закладах освіти і в культурному житті українців. Одним із способів виходу із ситуації, що склалася, є модернізація предмету дослідження, а також наукового інструментарію. Для того, щоб українознавство було конкурентоздатною наукою й навчальною дисципліною, якими цікавитиметься молодь і які можуть принести користь суспільству не лише емпірикою, а й аналітикою, треба розпочати експансію на нові теми й створювати нові партнерські зв'язки між Україною та діаспорою у сфері науки та освіти щодо висвітлення нових досягнень на ниві українознавства.

В умовах глобалізації українська наука і освіта потребують якнайшвидшого входження в європейський соціокультурний простір, який передбачає не лише реалізацію широкої програми заходів з метою творчого співробітництва, а й відкритість країни щодо економічних, культурно-освітніх та інформаційних інвестицій.



Успішне вирішення таких завдань передбачає, з одного боку, цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій, а з іншого – збереження української національної самобутності і неповторності, які розкриваються у розгляді освіти як способу просування українських інтересів шляхом ширення українського культурно-освітнього досвіду та засобу завоювання власної інтелектуальної ніші.

Висновок. Співробітництво в сфері українознавства може внести позитивні зрушення в атмосферу суспільного буття України, бо саме через українознавство, українську культуру, традиції, українську мову, ідеали українського народу, національні цінності можна змінити ментальність і свідомість тих, хто наділений професійним правом виховувати націю.

Аналіз певних шляхів співпраці НДІУ з Міністерством освіти і науки України, науковими і науково-дослідними інститутами, громадськими об'єднаннями і науковими центрами, громадською спільнотою «Українська всесвітня координаційна рада», Міжнародною українською школою (державною міжнародною школою дистанційного навчання, що розташована в Києві) та іншими закладами освіти як в Україні, так і за кордоном має вагоме значення у сфері реалізації державної політики щодо поширення українознавчих знань, модернізації освітнього процесу, удосконалення менеджменту освітніх інновацій та сприяє ефективному конструюванню процесу співпраці в майбутньому.

У подальшому тісна співпраця НДІУ з іншими установами і закладами освіти сприятиме й даватиме можливість успішно представляти та захищати українські інтереси в умовах конкуренції з іншими країнами, і, відповідно, матиме значення у визначенні ролі і місця тієї чи іншої держави у сучасному світі.

Література

1. «Вересневі студії» для вчителів українознавства. URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2558-l-r--->
2. Бойко С. Діалог культур: впровадження навчальної програми для суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя «Я і Україна» за межами України. *X Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». X Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики «Діалог мов – діалог культур. Україна і світ»*. München, 24–27 oktober 2019 / Інститут слов'янської філології Університету Людвіга-Максиміліана. München, 2020. С. 480–491.
3. Бойко С. Міжнародний конкурс для вчителів. *Українознавство*. 2018. Вип. 1 (66). С. 236–240.
4. Бойко С. Соціальне партнерство з українською діаспорою в Австралії у розвитку освіти і науки крізь призму ідентифікаційної проблематики. *Становлення держави Австралія: здобутки та подолання проблем: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 211–220.
5. Бойко С. Співпраця між діаспорою та Україною в галузі українознавства. *Українознавчий альманах*, 2014. Вип. 15. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_36
6. Бойко С., Васишин Л. Дослідно-експериментальна робота з упровадження українських знань в освітній простір. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 27–28 березня 2020 року)*. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. Ч. 2. С. 112–116.
7. Бойко С., Млош Л. Збереження національно-культурної ідентичності представниками української діаспори в освітній галузі в умовах суспільних змін та конфліктизаційних процесів сучасності. *Українознавчий альманах*, 2021. Вип. 28. С. 21–27. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/397/382>
8. Васишин Л., Дзюбинська Л. Використання українознавчих знань на уроках української мови та літератури, християнської етики як вагомий інструмент у вихованні національно свідомої особистості. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 92–95.
9. Васишин Л., Строгуш Г. Міжнародне співробітництво як вагова складова організації освітнього процесу на базі Львівської української гуманітарної гімназії ім. Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 89–91.



10. Гомотюк О. Є. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) : Монографія. Тернопіль:Економічна думка, 2007. 552 с.
11. Грабовська Л. Українознавство — невід’ємна складова освітнього процесу навчального закладу (з досвіду роботи гімназії № 59 імені О. М. Бойченка міста Києва). *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 83- 86.
12. Деленко М. Козацька педагогіка як вагомий інструмент упровадження українознавчих знань в освітній процес. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 76- 82.
13. Кононенко П. П. *Українознавство: Підручник*. К., 2006. 750 с.
14. Котусенко О., Михайловська Н., Ціпко А., Бойко Т., Газізова О., Краснодемська І., Хоменко О., Бойко С. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2019. №1 (70). С. 110–133. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/163310>
15. Кузьмак Г., Гуцул Л. Використання українознавчих знань у процесі вивчення предметів природничого циклу. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 72-75.
16. Лавренчук Т. Формування ключових компетентностей учнів засобами українознавства в закладах загальної середньої освіти. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 114–120.
17. Методичні матеріали Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»: збірник конспектів уроків / Упоряд. Газізова О. О., Кононенко А. М., Бойко С. М., Науменко Л. Г. Київ: НДІУ, 2021. 337 с.
18. Міжнародна наукова конференція «Український визвольний рух 1920–1950-х років: ідея державності та її реалізація». URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2296-1-1920-1950-r>
19. Романів С. Вітальні слова. *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк*. Київ – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. С. 25–28.
20. Свистун Ю. Українознавче дослідження учнівської молоді: методика підготовки, проведення та презентації. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 105–113.
21. Співпраця з Школою українознавства. URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2306-2016-09-21-09-15-25>
22. Урочисте відкриття X Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (30 березня – 1 квітня 2017 р.). URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/2009-08-27-11-31-05/2352-2017-04-05-12-21-04?fbclid=IwAR11o6-oHAjQVKNZzYFOtwyMg6Cmsc1P4E12pwIUlt5LiL1UIJm9MgLgiss>
23. Філіпчук Г. Національно-культурний контекст освітньої політики. *Українознавство*. 2013. № 1 (46). С. 163–169.
24. Харатон Г., Критович М. Використання українознавчих знань у процесі вивчення математики. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 100-104.
25. Ціпко А. Українознавчий науковий дискурс: домінанти комунікативних проєкцій. *Українознавство*. 2019. № 2. С. 16–30.
26. Ціпко А., Бойко Т., Газізова О., Бойко С. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5-11 класів закладів загальної середньої освіти України. *Українознавство*. 2020. № 1 (74). С. 98–147. URL: [http://ndiu.org.ua/book/journal/2020/1\(74\)-w.pdf](http://ndiu.org.ua/book/journal/2020/1(74)-w.pdf)
27. Чобан Р. Українознавчі курси в структурі шкільної географічної освіти. *Українознавство*, 2021. Вип 1 (78). С. 98-100.



Етнічні цінності як важливий елемент суспільного буття

Кирило ГРАБЧАК
м. Київ

Серед сутнісних рис кожного соціуму – культурних, економічних, наукових, екологічних та інших вирізняються, зокрема, й етнічні. Дослідження етносів продовжують і надалі привертати увагу науковців. Незважаючи на посилення процесів глобалізації, етноси не тільки не зійшли з історичної арени, але, навпаки, існують та розвиваються. Також у лексиконі політиків, громадських діячів, журналістів, блогерів час від часу виринають такі слова, як загальнолюдські цінності, європейські цінності, національні цінності, етнічні цінності. Зазвичай, згадані промовці не розкривають змісту понять, які вони застосовують. Натомість філософія, етнологія, етнополітологія, соціологія та суміжні галузі наук обґрунтовано з'ясовують, що стоїть за цими дефініціями.

Нашу увагу насамперед привертає поняття етнічних цінностей, як, по-перше, одне з найменш досліджених серед різновидів соціальних цінностей, а, по-друге, як таке, що добре підходить для кращого розуміння смислового ядра етнічної спільноти.

Якщо почати наш аналіз із основ, тоді слід звернутися до загальної категорії «цінність». Найґрунтовніше вона є опрацьованою у філософії, де виникла окрема галузь для дослідження цінностей – аксіологія. Питання цінностей піднімалося ще Сократом, пізніше знаходило своє відображення у працях таких видатних філософів, як Ф. Брентано, М. Вебер, В. Віндельбанд, Н. Гартман, Р. Декарт, Е. Дюркгайм, І. Кант, Р. Лотце, Ф. Ніцше, Г. Ріккерт, М. Шелер та ін. Під об'єктивістським кутом зору під «цінністю» розуміють «феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердженні її в бутті, реалізації її творчих можливостей» [11, с. 332]. Суб'єктивістська концепція наголошує, що «цінність – значимість, яку люди надають речам, явищам і яка складає основу ставлення до них (вибору, надання переваги тощо)» [11, с. 591].

Розробленість проблематики етнічних цінностей у сучасній українській науці є незначною. Окремі напрацювання щодо цієї тематики можна зустріти у працях Е. Афоніна, О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, В. Крисаченка, Л. Нагорної, С. Павлюка, М. Степика. Явище українських етнічних цінностей, за винятком монографії [1] та дисертації [2] О. Борусевич, яка розглянула його під соціологічним кутом, цілеспрямовано у незалежній Україні майже не досліджувалося.

У статті ми з'ясуємо витоки терміну «етнічні цінності» та основні шляхи його розуміння українськими науковцями. Також порівняємо етнічні цінності з національними, європейськими, загальнолюдським.

Розгляд етнічних цінностей тісно пов'язаний із їхнім специфічним суб'єктом – етносом. Етнос виокремлює особливий різновид цінностей, цілий їхній пласт із загальної сукупності соціальних цінностей. Кожен етнос має риси, що відрізняють його від інших. Але якими є ці об'єктивні риси, у чому вони полягають – тут однозначної думки між вченими ще не вироблено. Одні вважають, що такими рисами є мовно-культурна специфіка (С.Павлюк) [10], інші наголошують на територіальних ознаках (С. Рудницький) [14]; є точка зору, що відмінності закорінені у окремій етнічній колективній свідомості (І. Кресіна) [6].

Витоки дефініції «етнос» беруть початок з Давньої Греції, де цим словом позначали спочатку такі поняття, як «група, «спільнота», «зграя». Через деякий час, у V-IV століттях до нашої ери, це слово вживається у значеннях «народ», «плем'я», особливо у значенні «чужий народ» (нееллінського походження). Нового дихання термін набуває у XIX-XX століттях, спочатку в етнографічних розвідках, а потім й в інших дисциплінах.

У «Малій енциклопедії етнології» І. Кресіна та В. Панібудьласка визначають етнос як «сталій колектив людей, який склався у результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості та поведінки» [9, с. 69].



З огляду на великий обсяг літератури, яка по-різному тлумачить співвідношення понять «етносу» та «нації» (у етнічному розумінні), зазначимо, що спираємося на концепцію, згідно якої рід, плем'я, народність (народ) та етнічна нація є різновидами етносу. Таким чином, етнос виступає щодо етнічної нації як родове поняття.

Етнічні цінності не були надто поширеним об'єктом досліджень у науковому світі. Це пов'язано з низкою причин, основними з них, на нашу думку, є наступні.

По-перше, тривале ототожнення у західній суспільствознавчій думці понять «нація» і «держави». За таких уявлень дослідження етносів і етнічних цінностей лишалося на маргінесі.

По-друге, дослідженню етносів і етнічних цінностей опосередковано завдала шкоди «расова політика» нацистів у Німеччині та політика тих держав і політичних сил, які намагались за допомогою різних псевдотеорій вищості певних рас або етносів обґрунтувати такі антигуманні явища, як війни, геноциди, «етнічні чистки», масові політичні репресії. Проте, з того часу, гуманітарна наукова спільнота усвідомила, що науковий неупереджений, вільний від тиску політичних ідеологій (особливо тоталітарного і екстремістського ґатунку) розгляд етносів та їх цінностей якраз допомагає краще розібратися у самому бутті етносів, і, зокрема, у причинах конфліктів на етнічному, національному ґрунті.

По-третє, у середині та у другій половині ХХ століття набули розповсюдження різні асиміляційні теорії, найбільш відомими з яких були теорія «плавильного казана» у США та ідея «створення нової історичної спільноти – радянського народу» в СРСР. Такі теорії за самою своєю природою сприяли зменшенню зацікавлення науковців у дослідженнях етносів. А оскільки «етнічні цінності» є вужчим поняттям відносно категорії «етнос», то про них згадували ще рідше, переважно, як про факультативний об'єкт дослідження відносно етнічних спільнот. Проте суспільне життя показало неспроможність згаданих теорій. Адже навіть там, де йдуть асиміляційні процеси, усе одно залишається багато простору для самобутніх етнічностей.

По-четверте, поширення глобалізації, і пов'язані з цим погляди про поступову нівеляцію етнічних відмінностей теж не сприяли збільшенню досліджень етнічних цінностей. Хоча й у цьому випадку зазначимо, що глобалізаційні процеси значно швидше рухаються у економічній, інформаційній та технологічній сферах, ніж в етнічній, і етнічне зберігає свій вплив на суспільні процеси.

Серед західних науковців у спеціально присвячених працях питання етнічних цінностей, наскільки нам відомо, не було предметом окремого розгляду. Проте певні згадки про етнічні цінності є у працях П. Браса [17], М. Гібернау [3] та Е. Сміта [15; 16; 18].

Проблематика етнічних цінностей, особливо неросійських народів, за радянських часів була під забороною. Проте й зараз розробленість проблеми українських етнічних цінностей у сучасній українській науці залишається незначною.

Як ми вже зазначили вище, цілеспрямовано у сучасній Україні явище українських етнічних цінностей, за винятком невеликої за обсягом монографії [1] та пов'язаною з нею дисертації [2] О. Боруевич, яка розглянула його під соціологічним кутом, майже не досліджувалося. У даних дослідженнях йшлося про інтерпретацію результатів зафіксованих соціологічних опитувань, які відображали ставлення представників різних соціальних груп та вікових категорій до визначеного дослідниками кола етнічних цінностей.

Таким чином, зроблені лише перші спроби розгляду етнічних цінностей в Україні.

Виходячи із філософських аксіологічних напрямів, поданих вище, у дослідженні етнічних цінностей ми виокремлюємо два базові підходи – об'єктивістський та суб'єктивістський. Об'єктивістський підхід полягає у тому, що етнічні цінності беруться як явища, об'єктивно притаманні етносу протягом його історичного існування. Суб'єктивістський підхід акцентує свою увагу на окремих індивідах, на їхньому безпосередньому сприйнятті етнічних цінностей.

Оскільки поняття «етнос» є надто широким, то сюди можна зарахувати досить значний обсяг цінностей, притаманний етносові на усіх стадіях його розвитку: роду, племені, народності, етнології. Але, зазвичай, при дослідженні державотворчих процесів у Західній Європі XVI-XVIII століть



розглядається така форма етносу, як народність, а у XIX-XXI століттях – як етнічна нація. Відповідно, такі різновиди цінностей можна назвати етнонародними та етнонаціональними.

В українській науковій літературі дефініція «етнічні цінності» зустрічається теж рідко [9; 12; 13]. Олексій Картунов, у колективній монографії «Основи етнології» дає наступну дефініцію, що містить і перелік цінностей: «етнічні цінності – це споконвічні матеріальні і духовні цінності, створені і нагромаджені етносом чи етнічною групою протягом всього свого існування, котрі передаються із покоління в покоління. Це передусім власна етнічна територія (реальна чи уявна), держава (держави) чи державне (державні) утворення, економічна та екологічна ніша, генофонд, спосіб життя, мова, культура, звичаї і традиції, історична пам'ять, міфи й легенди, етнічна самосвідомість, психологія і характер, самоназва, аура і пасіонарність тощо» [12, с. 68]. Ольга Борусевич з соціологічного погляду визначає етнічні цінності як «об'єкти, дії, явища, які відображають культуру етносу у духовній та матеріальній формі, створюються та споживаються ним у процесі історичного розвитку» [1, с. 6]. На нашу думку, етнічними цінностями є предмети, феномени, явища, які мають значущість для такої спільноти, як етнос.

Звертаємо увагу на необхідність розмежувати поняття «етнічні цінності» та «національні цінності». У своїх дослідженнях ми дотримуємося погляду, що ці поняття є хоч і близькими, але не тотожними. Насамперед це пов'язано з визначенням дефініції «нація». Якщо розуміти націю як вищу стадію розвитку етносу, то ці поняття можуть тільки у такому випадку частково співпадати. Як загалом впливає з цього, поняття «етнічні цінності» значно ширше від поняття «національні цінності» у їх етнічному розумінні. Якщо ж під словосполученням «національні цінності» розуміти цінності нації у її політичному розумінні, то етнічні цінності і національні цінності можуть як перетинатися (коли частина якогось етносу чи сам етнос повністю входять до складу певної політичної нації) так і не перетинатися (коли такого входження не відбувається).

На думку автора статті, залежно від конкретно-історичних особливостей у різних етносів на перший план виходять різні цінності. Щодо українського етносу, то можемо сказати, що Конституція України (зокрема її Преамбула, статті 5, 10, 11, 20, 133, 140 та інші) та акти Верховної Ради України (Декларація прав національностей України, закони України «Про громадянство України», «Про національні меншини в Україні», «Про Державний Гімн України», «Про закордонних українців», «Про національну безпеку України», Указ Президії Верховної Ради України «Про Державний гімн України», постанови Верховної Ради України «Про Державний герб України» та «Про Державний прапор України») назагал містять у собі певний набір інституціоналізованих українських етнічних цінностей: сама назва держави; українська мова як державна; українські гімн, герб та прапор, як загальнодержавні; політико-правові традиції українського етносу. Також кордони держави Україна переважно збігаються з місцями автохтонного розселення українського етносу.

Наголошуючи на важливості спеціальних методів етнології та етнополітології у дослідженні процесів буття націй, автор статті пропонує свій власний метод – етноціннісний підхід. Суть його полягає у тому, що суспільні явища, зокрема, буття націй, аналізуються під кутом проявів у них тих або інших етнічних цінностей. При тому, керуючись загальнонауковими принципами об'єктивності та безсторонності, дослідник відмовляється від поглядів на світ виключно крізь призму цінностей якогось одного етносу, а відсторонено розглядає прояви зазначених цінностей у інших соціальних явищах, уникаючи етноцентризму. У суто прикладному розумінні, якимсь суспільним явищем може розглядатися крізь аналіз застосування цінностей одного, а не більше етносів, головне уникати аполлогетички, гіпертрофованого і необґрунтованого звеличення етнічних цінностей конкретних етносів. Знову ж таки, за допомогою дотримання згаданих загальнонаукових принципів об'єктивності та безсторонності, цих хиб можна уникнути. Цей метод, який виходить з принципу взаємодії між етносами та соціальним середовищем, у якому вони існують, є, на думку автора статті, потрібним для кращого розуміння тих складних, багатоманітних і суперечливих процесів, що відбуваються з етносами у всьому світі, і, зокрема, в Україні.



У процесах глобалізації загострюється питання співвідношення загальнолюдських і етнічних цінностей. Починаючи з ХХ століття, ведуться дискусії, яким цінностям слід надавати пріоритет – універсальним загальнолюдським чи локальним етнічним (національним).

Як зазначав О. Картунов у «Основах етнодержавознавства»: «вселюдські цінності – це не просто сума матеріальних і духовних цінностей всіх народів і не якесь посереднє їхнє поняття, а синтез вищих досягнень рук і розуму людства, квінтесенція всієї цивілізації. В економічній сфері – це товарно-грошові відносини, ринок тощо; в соціально-політичній – правова держава, парламент, право на самовизначення, незалежність тощо; в духовній сфері – найвидатніші досягнення науки, культури і мистецтва; в сфері моралі – закони й норми поведінки і взаємовідносин людей і народів, що були вироблені протягом тисячоліть, зокрема такі, як взаєморозуміння, милосердя, толерантність, дружба тощо» [13, с. 525]. За дефініцією В. Іванова, «універсальні гуманістичні цінності – здоров'я оточуючого середовища, свобода, рівність, співробітництво» [4, с. 189].

Стосовно вселюдських цінностей також згадаємо Пакт Рассела-Ейнштейна: «Пам'ятайте про те, що ви належите до роду людського, і забудьте про все інше» [13, с. 522]. Проте, незважаючи на усю повагу до видатних мислителів минулого століття, повністю з цим маніфестом важко погодитися. Належність до людського роду є важливою, і ця ініціатива заслуговує на підтримку. А от коли йдеться про те, щоб «забути про все інше», то тут виникають заперечення. Усе-таки світ і у час, коли жили Ейнштейн та Рассел, й у нашу добу, незважаючи на глобалізацію, був і залишається строкатою палітрою різноманітних етносів. Та й небагато знайдеться на Землі людей, які добровільно зречуться своєї етнічної приналежності і будуть намагатись ототожнювати себе одразу з усім людством.

Загальнолюдські цінності є розмитими порівняно з більш локальними. «У науковому співтоваристві ще не існує єдиного підходу до розуміння загальнолюдських цінностей. Не віднайдено основу, за допомогою якої можна було б визначити єдині, загальнозначимі цінності для всіх філософських вчень, систем, культур», – пише дослідниця І. Карпенко [5, с. 10].

Якщо подивитися на проблему співвідношення етнічних та загальнолюдських цінностей у нашій державі під кутом зору суб'єктивістського підходу, то можна помітити, що для України характерною є наступна ситуація: внаслідок тривалої колонізаційної політики і бездержавності чимало представників українського етносу не ототожнюють себе із його цінностями. Відповідно, українські етнічні цінності потребують свого збереження і відродження. У свою чергу, загальнолюдські цінності (зважаючи на умовність цього поняття) не треба додатково вводити у життя українського етносу, адже за логікою «уселюдськості» вони вже є йому притаманними. Слушною є думка з цього приводу українського видатного філософа Сергія Кримського: «глобалізація, не зачинаючи фундаментальної національної диференціації культур, виявилася певною мірою універсалізацією загального в національному досвіді народів. Отже, становлення загальнолюдських цінностей є не виходом за межі національного, а розкриттям загальних початків духовності націй як суб'єктів світової історії» [7, с. 10].

Іноді, зважаючи на розпливчастий характер терміну «загальнолюдські цінності» (знайти спільні цінності у різних етносів, що мешкають, наприклад, у Індонезії та Канаді, не так вже й просто) під ним багатьма вітчизняними журналістами, політиками та публіцистами фактично розуміється інший термін – «європейські цінності». Зрештою, й самі по собі європейські цінності належать до тих словосполучень, які останніми роками часто згадуються, особливо у контексті орієнтації України на вступ до ЄС. Якщо здійснити розподіл за територіальною ознакою, то європейські цінності займуть проміжне становище між етнічними (і національними) та загальнолюдськими. Звичайно, під такими цінностями розуміють громадянське суспільство, демократію, прозорість влади, рівність усіх перед законом, вільне функціонування основних прав і свобод людини. Щодо європейських цінностей, хотілося б, на думку автора, відзначити два моменти. По-перше, під ними слід розуміти не сукупність національних та етнічних цінностей європейських країн, а їх квінтесенцію, найкращі зразки, що є характерними для багатьох держав. По-друге, той факт, що дефініція «європейські цінності» несе на



собі відбиток назви континенту, ще не означає, що це стосується цінностей усіх країн, розташованих від мису Гібралтар до Уральських гір та етносів, які у них мешкають. У такому випадку слід розрізняти Європу як географічне, і як соціокультурне поняття. Це помітно і на прикладі України. Географічно наша держава і так знаходиться у Європі, але, за рівнем економічного розвитку, у культурному плані, частково – за індексом демократії та індексом верховенства закону [8, с. 23–24] лише прагне до неї долучитися. Тобто, коли заходить розмова про європейські цінності, то маються на увазі в першу чергу спільні цінності економічно й демократично розвинених країн Західної Європи, які входять до Європейського Співтовариства.

Як бачимо, етнічні цінності є важливим явищем суспільного буття, цей феномен можна розглядати крізь призму різних підходів. Попри певну часткову подібність з національними цінностями, етнічні цінності мають окрему власну специфіку. Порівняно з європейськими та загальнолюдськими цінностями, вони є конкретнішими й сконцентрованишими, мають свою унікальність та самобутність.

Література

1. Борусевич О.А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України). К., 1999. – 64 с.
2. Борусевич О.А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України): Дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / НАН України. – К., 1999. – 183 с.
3. Гібернау Монтсеррат. Ідентичність націй. / Пер. з англ. П. Таращука – К.: Темпора, 2012. – 304 с.
4. Иванов В.П. Быстрицкий Е.К. Тарасенко Н.Ф. Козловский В.П. Мировоззренческая культура личности (Философские проблемы формирования) / ред. В.П. Иванова. К. – Наукова думка, 1986. – 295 с.
5. Карпенко І.П. Трансформація загальнолюдських цінностей в інформаційному суспільстві: Автореф. дис.. канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. – 17 с.
6. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітичний аналіз. К.: Вища школа, 1998. – 389 с.
7. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття: [3 циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин, 2002 р.] – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
8. Крисаченко В.С. Лінії розмежування в українському суспільстві: генеза, структура, подолання // Українознавство. – 2021. – № 3. – С. 8–29.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
10. Павлюк С.П. Етногенеза українців: спроба теоретичної конструкції. – Л.: 2006. – 247 с.
11. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с.
12. Римаренко Ю.І., Вівчарик М.М., Картунов О.В. та ін. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду. / За заг. ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с.
13. Римаренко Ю.І., Картунов О.В., Мироненко О.М. та ін. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
14. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? – Л.: Світ, 1994. – 416 с.
15. Сміт Ентоні. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
16. Сміт Ентоні. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Таращука. – К.: Основи, 1994. — 224 с.
17. Brass Paul R. Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison. New Delhi: Sage Publications, 1991. – 358 p.
18. Smith Antony D. The Antiquity of Nations – Polity Press, 2007. – 256 p.



Православна церква в Україні: виклики XXI ст. та шляхи їх подолання

Юрій ФІГУРНИЙ
м. Київ

Вже восьмий рік триває неоголошена російсько-українська гібридна війна і на превеликий жаль, невідомо коли вона завершиться. Незважаючи на тисячі вбитих, десятки тисяч поранених і покалічених фізично й духовно та мільйони вимушено переміщених осіб, Україна й українці продовжують стримувати російську військову, інформаційну, духовну, економічну, дипломатичну і культурну агресію. Одним з наріжних каменів існування Української Самостійної Соборної Держави є високодуховні засади Українського Православ'я, яке зародилося на берегах Дніпра у Золотоверхому Києві ще у другій половині IX ст. і з тих давніх часів, попри всі його злети і падіння, Вірою і Правдою служить Україні й українцям.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчаючи стан Українського Православ'я, ми тим самим намагаємося об'єктивно та виважено проаналізувати вагому роль Православної Церкви України на вітчизняні етнокультурні, державотворчі на націєтворчі процеси, особливо в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, зрозуміти витоки і суть новітнього російського імперіалізму, розкрити деструктивну діяльність в Україні Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) та її сателіта – Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП), охарактеризувати злочину сутність «руського мира», показати україноцентричну, державницьку, національно-патріотичну діяльність Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі – УПЦ КП) та її визначну роль утворенні Православної Церкви України (далі – ПЦУ) .

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики яка, незважаючи на чималу кількість публікацій з цієї теми залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших неупереджених студій.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується в НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Метою дослідження є аналіз розвитку Українського Православ'я на початку Другого тисячоліття, його позитивному впливу на вітчизняне етнокультуротворення, державотворення, націєтворення та виклики, які постають перед ним на початку XXI ст., і можливі шляхи їх подолання. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: стисло проаналізувати рівень наукової розробки теми; показати активну діяльність УПЦ КП у згуртуванні українства в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та творення ПЦУ; розкрити місце Українського Православ'я у консолідації українства на зламі тисячоліть.

Здійснюючи аналіз останніх фахових напрацювань, у яких започатковано розв'язання даної проблематики, ми можемо стверджувати, що вивчення вагомої ролі УПЦ КП у відновленні, розбудові та захисті Української держави стає важливим об'єктом наукових розвідок. Окремі аспекти цієї актуальної тематики аналізували такі дослідники: Ю. Борейко, О. Єремєєв, С. Здіорук, С. Кагамлик, А. Колодний, В. Клос, В. Крисаченко, П. Павленко М. Пірен, Я. Потапенко, І. Преловська, О. Саган, О. Чирков, О. Шуба та інші. Разом з тим, заявлена проблема залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальшого наукового опрацювання.

Російська держава вже три століття існує у форматі імперії. Спочатку, це була кріпосницько-капіталістична, потім тоталітарно-радянська, а тепер автократична імперія. Протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. Навіть більше, саме завдяки військовій спілці Української Козацько-Гетьманської Держави під керівництвом Б.



Хмельницького з Московським царством, Московія під орудою царя Олексія Михайловича послабила Річ Посполиту і дещо згодом за імператора Петра Олексійовича стала імперією.

Здавалося, що з руйнацією Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР), Росія остаточно позбудеться свого імперського минулого та почне розвиватися як демократична і правова держава. Але оскільки Російська Федерація (далі – РФ) де-юре і де-факто є багатонаціональним утворенням у складі якого перебуває дуже багато великих і малих етносів, які хотіли би з часом позбутися влади метрополії як, наприклад, чеченці, то РФ спроможна існувати лише як імперія. Мало того, Кремль не лише прагне зберегти свій імперський статус (дві чеченські війни це підтверджують), але й розширити свою територію, прагнучи з усіх сил повернення до кордонів СРСР 1991 р. Ці агресивні наміри Москва реалізує як за допомогою військової потуги (російсько-грузинська війна 2008 р.) так і за допомогою так званої «м'якої сили» – реваншистсько-імперської доктрини «русский мир».

За своєю сутністю «русский мир» як політико-ідеологічний концепт – це не звичайний культурницький проєкт, а неоімперська геополітична ідеологічна доктрина, яка має на меті обґрунтувати теоретично та допомогти практично реінкарнувати РФ як наддержаву у кордонах 1914 р. [8, с. 41].

На думку С. Кагамлик, сучасна російська інформаційна агресія виявила різні форми зомбування українського суспільства, однією з яких став проєкт «русского мира», що трактувався російськими неоімперськими ідеологами як особлива форма церковної єдності [3, с. 81].

З цього приводу Я. Потапенко писав: «В контексті цієї великої геополітичної стратегії, однією із важливих складових якої постає концепція «русского міра» як «православної цивілізації» (що її, насправді, ніколи не існувало!), діяльність УПЦ (МП) як локальної філії РПЦ почасти зводиться до ролі інструментально-функціональної – як засобу пропаганди анти державницьких і антиукраїнських ідей, потужного ресурсу кремлівського неоімперіалізму та маргіналізації всього українського. Втілення в життя гасел «русского міра» посилювало практику русифікації України в період президентства Януковича, а сьогодні всіляко гальмує процеси формування української модерної ідентичності, підриває довіру до ліберальної демократії та західних цивілізаційних цінностей» [6, с. 294].

Проте Національна революція початку ХХІ ст. сплутала всі плани В. Путіна, і він вирішив остаточно закрити так зване «українське питання», анексувавши Крим та розпочавши військові дії на Сході України.

На думку П. Павленка, анексія Криму, утворення так званих «ДНР» і «ЛНР» є продуктами кремлівської пропаганди 2014 року. До їх реалізації Росія готувалася щонайменше 10 років і доволі ґрунтовно. Принаймні, ще з 2004-2005 рр. відстежується пошавлена увага російських ЗМІ, періодичних видань РПЦ і УПЦ МП до України, зокрема стають мусуватися думки про утворення якоїсь «Новоросії» і навіть «Донецької Народної Республіки», обговорюються теми, з одного боку, про можливу громадянську війну в Україні, а з іншого – про війну між Росією та Україною [5, с. 163].

Зрештою, ці імперські плани втілилися в життя у 2014-2016 рр. у часи російсько-української війни, зауважує О. Єремєєв, УПЦ МП як структура жодного разу не визнала російську агресію як збройний напад іноземної держави, непоодинокими є випадки визнання або підтримки окремими священослужителями російської анексії Криму та агресії на Донбасі, як на окупованих територіях так і на решті теренів України, її представники відмовилися вшановувати пам'ять про загиблих українських воїнів на Сході у Верховній Раді у травні 2015 р., а єпископ Банченський Лонгін (Жар) вікарій Черновицької єпархії (до 2014 р. нею керував митрополит Онуфрій), відверто закликав вірних саботувати мобілізацію в умовах російської агресії, проголошуючи нинішнє керівництво України ворогами Православ'я та звинувачував західні країни у воєнних діях в Україні [2, с. 218-220].

Керує і координує всю цю антиукраїнську політику очільник УПЦ МП Митрополит Онуфрій. Так, влітку 2015 р. в одному з своїх інтерв'ю він наголошує, що вважає конфлікт на Донбасі «громадянською війною», події після Революції Гідності нагадують йому громадянську війну, яка сталася після повалення монархії в Росії в 1917 р. Разом з тим, очільник УПЦ МП жодного разу не згадує



про російську агресію проти України, про окупацію військами РФ Криму та частини Донбасу, як причину конфлікту. Як зазначає Митрополит УПЦ КП Євстратій (Зоря), з інших його інтерв'ю та заяв відомо, що Митрополит Онуфрій вважає, що українці та росіяни «по суті один народ», а Україна – частина «руського мира». З цієї тези логічно випливає його думка, що незалежна Україна є не державою українського народу, а плодом діяльності «сепаратистів», які відірвали від велико-російської цілісності «Юго-Западный край». Тому агресія Росії проти України, на думку очільника УПЦ МП, – не агресія, а «боротьба із сепаратистами». А якщо глянути глобальніше – то це взагалі «захист русского мира від агресії Заходу» (США та Європи). Тобто, в тій світоглядній картині, яка, здається, є в думках Митрополита Онуфрія, Україна, як цілком незалежна держава, є продукт «австрійського генштабу», «вашингтонського обкому» та «безбожного Заходу», створений для боротьби з «руським миром» і «поневолення Росії». А, відповідно, єдність з Росією – омріяний ідеал. Проаналізувавши ці вислови очільника УПЦ МП Митрополит Євстратій робить такі висновки: «... митрополит ще раз засвідчив правдивість сказаної патріархом Філаретом про нього рік тому характеристики: «Він – не патріот України». Нині можна ще додати: він – колаборант «руського мира» [1].

Очільники УПЦ МП фарисействують про власний патріотизм, боротьбу за мир в Україні, закликають до припинення війни, а насправді своїми реальними вчинками сприяють поразці і дезінтеграції Української держави.

Саме тому П. Павленко справедливо наголошує: «УПЦ МП в особі митрополита Онуфрія, за кремлівськими зразками, по-перше, засуджує лише ту війну, яку веде Україна, боронячи свою територію від російської агресії, а по-друге, виступає за такий «мир», який би був вигідний саме Путінській Росії. Іншими словами, для цієї Церкви «справедливою», «священною» війною є винятково та війна, яку розв'язав проти України Путін разом зі своїм ідейним поплічником Патріархом Кирилом. То ж про яку українськість УПЦ МП може йти мова, коли остання у своїй сукупності власною позицією активно грала (і продовжує грати) на користь проросійським силам в Україні, допомагаючи в такий спосіб просувати і реалізовувати в Україні політичні інтереси Російської Федерації» [5, с. 171].

Для Українського Православ'я це стало великим випробуванням, але громадяни України усвідомили, хто є хто. Очільники УПЦ МП всіляко уникали згадки про Росію як агресора, а навпаки, постійно наголошували у своїх промовах перед вірянами і у виступах в засобах масової інформації, що це не міждержавний конфлікт, а громадянське протистояння, де «брат іде на брата», «Донбас треба почути» тощо.

На противагу цьому керівництво, клір і віряни УПЦ КП з перших днів збройного протистояння проявили свою громадянську позицію й стали на захист Української держави. Найбільш активні взяли за зброю, а багато священників УПЦ КП підтримали волонтерський рух та пішли на фронт капеланами. Зрештою, ворог був зупинений і активна фаза російсько-українського протистояння перейшла у пасивну.

Отже, якщо УПЦ МП підтримало російську військову та інформаційну агресію супроти України й українців, то УПЦ КП, мобілізувавши всі свої сили у протистоянні російському загарбнику та їх маріонеткам, посприяли зупиненню ворожого наступу, завершенню так званої «руської весни» та згорянню проєкту «Новороссія».

Неоголошена російсько-українська гібридна війна вкотре продемонструвала українцям важливість релігійного чинника загалом і наявність в Україні власної автокефальної Православної Церкви, яка буде українською не на словах, не на табличках і в офіційних документах, а насамперед у власних діях, матиме україноцентричну сутність і діятиме в інтересах українського народу.

Розуміючи архіважливість релігійного питання, російські світські і церковні очільники з давніх давен намагалися позбавити українців власної Православної Церкви й повернути їх до лона РПЦ. Ще у 1686 р. Київська митрополія у незаконний спосіб була підпорядкована РПЦ. Саме тому, РПЦ цілеспрямовано і наполегливо намагалася остаточно знищити україноцентричний дух в Українському Православ'ї й цілковито його змосковщити та асимілювати.



Проте, з піднесенням українських державницьких змагань у буремному ХХ ст. відроджувалося й Українське Православ'я. Зрештою, з крахом СРСР і початком розбудови Української Самостійної Соборної Держави розпочався ренесанс Українського Православ'я. На нашу думку, започаткування у 1992 р. УПЦ КП стало надвичайно важливим чинником щодо звільнення Українського Православ'я від духовного ярма РПЦ та «руського мира».

УПЦ КП цілеспрямовано та системно консолідувала українство навколо ідеї створення ПЦУ. Зрештою, це подвижництво увінчалася першими успіхами. 11 жовтня 2018 р. Священний Синод Вселенського Патріархату прийняв рішення про надання автокефалії Українському Православ'ю. Згідно цього підсумкового документа відкликається Синодальний лист 1686 р. про тимчасову передачу РПЦ права призначати київських митрополитів. Найголовніше те, що відтепер Вселенський Патріархат заявив своє право та канонічну територію України, тим самим остаточно вивівши її з юрисдикції РПЦ. Згідно цього рішення РПЦ не лише остаточно втрачає Україну з її приходами і прибутками, а й перетворюється з провідної православної церковної організації у пересічну, а в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни для українства, його консолідації та остаточної перемоги над агресором це має величезне значення [9, с. 571–572].

У Києві 15 грудня 2018 р. відбувся Об'єднавчий собор архієреїв УПЦ КП, Української Автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ) і УПЦ МП, на якому було обрано митрополита Епіфанія Предстоятелем ПЦУ. Новообраному очільнику Вселенським Патріархом Варфоломієм 6 січня 2019р. було вручено Томос і тим самим нарешті Україна знову отримала власну суверенну автокефальну Українську Церкву. Знаково, що Вселенський Патріарх визнав канонічними усі православні церковні організації в Україні – УПЦ КП, УАПЦ, УПЦ МП, тим самим сприяючи їм у рівноправному діалозі та консолідації, що зрештою посприяло творенню та розбудові ПЦУ [9, с. 572].

Ось так оцінив роль Патріарха Варфоломія Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України Епіфаній: «Одним з неоцінених діх такої правдивої любові став Патріарший і Синодальний Томос про автокефалію Української Православної Церкви, отриманий нами 6 січня цього року з рук Його Всесвятості Вселенського Патріарха Варфоломія. Усвідомлюючи, скільки через цей мужній крок довелося перед цим і доведеться у майбутньому потерпіти від супротивників і любителів неправди, його Всесвятість не побоявся піти на нього. Бо його спонукали любов і правда. І ми глибоко вдячні особисто Вселенському Патріарху Варфоломію та нашій Матері Великій Хрестовій Церкві Константинопольській за все, що вони дотепер зробили і роблять надалі, щоби Церква України мала можливість повною мірою, як і кожна автокефальна Помісна Православна Церква, нести своє спасительне служіння серед українського народу як невіддільна частина Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви» [7, с. 11–12].

Вся історія існування УПЦ КП у сучасній Україні це – це шлях подвижницької боротьби в ім'я української духовності, української державності та української культури.

Самодостатня, а не маріонеткова Українська держава має обов'язково мати власну автокефальну церкву, яка стане дієвим чинником у формуванні високодуховної Християнської України та українського етнокультурного простору. З цього приводу О. Чирков наголошує: «Для сучасного українського суспільства головними етнокультурними наслідками змін релігійної ситуації є такі: 1) з'явилися українські загальнонаціональні релігійні організації, до яких належить більшість віруючих громадян України, 2) українська мова почала повноправно функціонувати у релігійному житті, 3) відродилися обряди й традиції, пов'язані з релігійним життям, що були заборонені в СРСР чи прибули через несприятливі суспільно-політичні обставини, 4) утворена на основі Київської митрополії українська помісна автокефальна православна церква набула найвищого канонічного статусу в Україні, 5) частка віруючих громадян України, що вважають себе належними до Московського патріархату, зменшилась у кілька разів» [10, с. 582].

З набуттям автокефального статуту ПЦУ повинна цілеспрямовано гуртувати українців. На цьому тернистому шляху їй буде активно протидіяти УПЦ МП, яка й надалі залишається маріонеткою у



руках церковних ієрархів РПЦ та за своєю сутністю є агентом впливу РФ в Україні. Українська влада розуміючи це повинна була б допомогти ПЦУ подолати московську релігійну експансію, але чомусь урядова постанова 2019 р. про переіменування УПЦ МП в Російську Православну Церкву в Україні не виконується, а новообраний істеблішмент в особах В. Зеленського, Д. Разумкова і Д. Шмигала самоусунувся від її виконання.

Незважаючи на цей саботаж ПЦУ має стати центром об'єднання всіх проукраїнських сил та продовжувати цілеспрямовано розбудову державницької й україноцентричної Церкви.

З цього приводу С. Кагамлик зазначає: «Історичний акт надання Православній Церкві України Вселенським Патріархатом Томосу про автокефалію на початку 2019 року означав кінець колоніального стану Української Православної Церкви та знаменував початок нового, незалежного періоду в її історії. Водночас, як визначають експерти, об'єднавчий процес буде нелегким. З одного боку – активні переходи релігійних громад до новоствореної Церкви, а з іншого – гостре протистояння з РПЦ, яка не хоче втрачати свою сферу впливу на Україну, а тому не визнає факт Томосу про автокефалію, як і її українська філія УПЦ МП» [3, с.81].

Протоієрей В. Клос у свою чергу наголошує: «Саме завдяки всім борцям за волю та незалежність сьогодні ми маємо і державу, і автокефальну Церкву. Дивним може здаватись інше, що багато з тих, які називають себе українцями, й навіть патріотами своєї землі й далі тримається чужої Московської Церкви, яка тільки називає себе українською, але такою ніколи не була, бо служила і продовжує виконувати вказівки з Кремля. Вони й далі тягнуть у чуже ярмо говорячи, що тільки там є канонічність, що тільки чужі релігійні центри є апостольськими та істинними, а все своє, рідне відкидають та зневажають. Як відомо, релігійні поділи підривають могутність держави, бо в Єдності сила народу, а Єдина Православна Церква об'єднує народ й в одну націю» [4, с. 182].

Також важливим завданням для керівництва ПЦУ є визнання її на міжнародному рівні, у зв'язку з цим Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Епіфаній наголошує: «У мене теж є мрія. Мрія про день, коли всі без виключення Помісні Церкви послідує канонічному рішення Вселенського Патріархату і визнають нашу Помісну Православну Церкву України – рівноправною Церквою-Сестрою» [7, с. 13.].

Наразі перед Україною та її громадянами стоїть два головних виклики: зовнішній – куди буде рухатися Українська держава, чи в євроатлантичному, чи євроазійському напрямках та внутрішній – чи зуміють українці демонтувати кланово-олігархічну систему і розбудувати демократичну, правову, духовну, інноваційну й заможну Українську Самостійну Соборну Державу. Саме тому, державницька позиція новоствореної ПЦУ має сприяти духовному розвитку українського народу, розбудові української політичної нації й українського громадянського суспільства, консолідації українців в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та остаточній перемозі над ворогом.

Таким чином, проаналізувавши розвиток Українського Православ'я на початку Другого тисячоліття, його позитивний вплив на вітчизняне етнокультуротворення, державотворення, націєтворення та виклики, які постають перед ним на початку XXI ст., ми прийшли до таких висновків. По-перше, Російська держава вже три століття існує у форматі імперії (кріпосницько-капіталістичної, тоталітарно-радянської, й автократичної), протягом цього часу Україна й українці були важливою складовою цих хижацьких державних утворень. По-друге, майже чверть століття бездіяльність вітчизняної влади й активні антиукраїнські й антидержавницькі дії РПЦ та її малоросійської філії УПЦ МП посприяли впровадженню ними в український гуманітарний простір засадничих ідей, догматів і постулатів «русского мира», які згодом призвели до так званої «русской весни» 2014 р. По-третє, збройна й інформаційна агресія РФ на початку 2014 р. поставила під питання саме існування Української державності та української нації, але завдяки всеукраїнському патріотичному здвигу, у тому числі й державницькій політиці та позиції УПЦ КП ворог був зупинений. По-четверте, неоголошена російсько-українська гібридна війна призвела не лише до тимчасових територіальних втрат, величезних людських жертв, трагедій тощо, а і згуртуванню українства, творенню української



політичної нації, суттєвому посиленню УПЦ КП і відповідно значному послабленню – УПЦ МП. По-п'яте, російська збройна інформаційна агресія стала каталізатором єднання проукраїнських сил та посприяла активізації процесу творення ПЦУ. По-шосте, об'єднання Українського Православ'я допоможе послабленню геополітичних амбіцій РПЦ та поставить край його домінуванню у східному християнському світі та значно посилить позиції Вселенського Патріархату. По-сьоме, для розбудови ПЦУ надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади, громадянського суспільства та вірян. По-восьме, для остаточної перемоги над російським агресором окрім військових, геополітичних, дипломатичних, політичних, економічних, етнокультурних чинників треба буде обов'язково задіяти також сакральний-духовний фактор – об'єднання Українського Православ'я в ПЦУ та її національно-патріотична державницька діяльність в ім'я розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

Література

1. Архієпископ Євстратій (Зоря) Колаборант «русского мира» // Українська правда. – 17.07.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yevstratij/55a8de30a8c6d>
2. Єремєєв О.С. Проблеми та перспективи становлення Української Помісної Православної Церкви на сучасному етапі розвитку українського суспільства // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції – К., 2015. – Ч. 1. – С. 215-225.
3. Кагамлик С. Divide et impera. Російський централізм як конфліктизаційний чинник для українського православ'я в ретроспективі та сучасних реаліях. Українознавчий альманах. Випуск 25. К.: «Міленіум», 2019. С. 77–83.
4. Клос Віталій, протоієрей. Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Тосмосу. К, 2019. 190 с.
5. Павленко П. Ю. «Українська Православна Церква Московського Патріархату – епіцентр російського неоімперіалізму в Україні (погляд через призму війни на Донбасі) // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції – К., 2015. – Ч. 1. – С. 162–171.
6. Потапенко Я. П'ята російсько-українська війна: від майдану до східного фронту (підходи, оцінки, інтерпретації). – Переяслав-Хмельницький: «Видавництво К С В», 2016. – 304 с.
7. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і Всієї України Епіфанія на церемонії вручення шанованої нагороди Athenagoras Human Right Award. // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції – К., 2019. – С.9–13.
8. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. Українознавство. – 2016. – № 3 (60). – С. 40–59.
9. Фігурний Ю. Розвиток Українського Православ'я на зламі тисячоліть: етнокультурні, державотворчі та націєтворчі аспекти. // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції – К., 2019. – С. 564–573.
10. Чирков О. Зміни релігійної ситуації у світлі тенденцій етнокультурного розвитку України (1985-2019). // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів IX Міжнародної наукової конференції – К., 2019. – С. 574–583.



Ландшафтні парки України як об'єкт вивчення українознавства

Валерій СНІЖКО
м. Київ

Утвердження наукового українознавства, як окремої інтегративної науки у вигляді теорії центрів, зробила можливим долучити до системності вивчення генези українського народу досягнення природничих галузей науки.

Ч. Р. Дарвін був схильним вважати, що людина щонайтісніше пов'язана із природним середовищем, але не у сенсі меркантильного свого ставлення у проживанні, побуті й харчуванні, а ведучи мову про зв'язок зовсім іншого чину, який потребує особливого спілкування людини з Природою. Саме таке спілкування формує у суспільствах та окремих особинах різнобічне світовідчуття, тоді як відстороненість від спілкування з Природою деформує інтелект людини і трагічно змінює її життя. Щире захоплення Природою, як свідому потребу людини, зокрема української людини, ще до того як психологи почали вивчати залежність людини від природного довкілля, постійно розвивали у своїх роботах українські вчені природничники, зокрема у XX столітті Ю. Липа, М. Холодний, А. Гродзінський, К. Ситник та багато інших.

Уся генеза життя українського суспільства, від примітивного побуту до найвитонченішого мистецтва, позначена виявленням гармонії Людини із Природою, що закладено у колективному свідомому й збережено, як оригінальна національна світоглядна структура, і це відображено в українських ландшафтних парках, яких особливо багато створено протягом XIX-XX ст.ст., багато з них унікальні і мають бути взірцем для створюваних нині в Україні.

Здавна визначною рисою для українського суспільства на усіх етапах його становлення було моральне ставлення до Природи, як особливого *Храму Життя*, це мало своє реальне виявлення у природних дохристиянських віруваннях, основою яких було існування недоторканих природних територій. Цілком реально, що сенсом такого ставлення можливо вважати екофільне розуміння у користуванні природним довкіллям.

Проте такий підхід не є явищем притаманним лише українському суспільству, хоча все ж на певному досвіді можливо зауважити, що саме для слов'янських суспільств є характерним більш доброзичливе ставлення до природного довкілля, а відомо, що у давніх суспільств саме з цього й зароджувалася екологічна етика. За різних періодів розвитку людства явище екологічності набирає різних форм, які безпосередньо залежать від багатьох природних, а нині вже соціоприродних чинників. Тому ми можемо лише наголошувати на тих особливостях господарської чи загальної культурної діяльності людини, які містять у собі найпрогресивніші риси цивілізаційного розвитку, характерні для обачливого користування природним довкіллям через технологічні досягнення або психоетичні виміри, які є безпосередньою адаптацією людського суспільства до певних змін у суспільстві та у політичному довкіллі.

Нині, за сучасного, значно більш гуманістичного, погляду, процеси господарської діяльності минулого не можливо вважати справді екофільними, проте їм на підсвідомому рівні притаманним був сенс сучасного свідомого, обіпертого на екологічну етику, уявлення про виважене користування природним довкіллям і у цьому й проглядає екофільна тяглість у часі.

Людність на Планеті не є одноманітною, тому у психоемоційному сенсі людність, яка проживає у межах території одного біоценозу, має свій уявний образ краси загалом і так само образ краси певного ландшафту і вже людність, яка проживає у межах іншого ценозу, має інший, свій особливий уявний образ краси загалом і краси ландшафту. Тобто, уявний образ краси певного природного ценозу є важливою психоідеєю для єднання людських особин у конкретну спільноту із певним світобаченням.



Зараз, завдяки новій техніці, різним технологіям тощо, триває мовби переосмислення минулого, історії, якою вона була нам відомою. Але це не переосмислення, а зовсім інше трактування його, минулого, яке є зовсім не відповідним минулому. Натомість воно нині створене таким, яке значно більше відповідає сучасному сприйняттю світу. Вірогідно, що зародки більш поблажливого ставлення і більш здирницького ставлення мають своїх відповідників у генних закладах і лише поступово себе виявляють у генезі.

Нинішній світ є добрішим, не можна вважати нинішній світ менш підлим, зовсім ні, проте він насправді інший, навіть інший ніж був у 20 ст., нині більше толерантності, гуманістичності, розсудливості, вираженості у багатьох питаннях і зокрема у ставленні до природи загалом, але у людських стосунках не зникли, а лишилися підлість, зухвалість, жорстокість, брехня й достатньо подібного іншого. Важливим для розуміння особливостей у користуванні природним довкіллям та перебуванні у ньому є те, що територія сучасної України протягом дуже тривалих періодів належала до різних державних утворень і не мала своєї особистої державності. Цього не потрібно й пояснювати, що державно-правове регулювання завжди істотно впливає на формування господарського й економічного устрою країни. Коли населення у залежному стані, воно ніяким чином не визначає форми користування природним довкіллям свого етнічного терену. Користування природним довкіллям за панування адміністрацій імперій на загарбаній і силою утримуваній території є дуже відмінним від самостійного користування. Окупаційна (колоніальна) адміністрація має мету отримати максимум прибутку за найменших грошових вкладень з окупованого терену й усе інше, зокрема, заходи по збереженню та охороні природного довкілля зовсім таких *господарів* не цікавлять. Приміром, на західних українських теренах, безпосередньо у Карпатських горах, під час правління імперії Габсбургів змішані гірські ліси було вирубано і надалі висаджувалася лише смерека, яка не потребує значного догляду, але швидко зростає й успішно задовольняє потреби у деревині. Наслідком такої тривалої акції нині є значне збіднення видового складу і виразне погіршення умов існування гірських лісів, бо іде змивання ґрунтів через слабе затримування вологи.

Не дивлячись на те, що ці проблеми є конче важливими ми плануємо у нашій статті розповісти про інші питання. Отож бо, створення та вирощування декоративних садів, як і ландшафтних парків, – зовсім не те саме, що вирощування плодкових садів, полів зернових рослин, плантацій городи, виноградарств тощо. Це навіть не те саме, коли за давніх, дохристиянських років, був факт збереження «гаїв божих», недоторканих рослинних ценозів, як місць пошанування природних *Боже-ствених Сил*. Створення ландшафтних парків, садів декоративних рослин, так само й ботанічних садів, є особливою формою мистецької діяльності людини, як і наука, державотворення, аграрне виробництво, мистецтво, література тощо є складовою загального процесу націотворення. Тому за існування у складі чужих імперій мистецтво створення національних ландшафтних парків змушене було втілювати українську ідею у довкілля таємно, не проголошуючи того.

Природна етностетика є важливою психічною рисою у становленні етносу та у вихованні національно свідомого суспільства й особистої самоідентифікації. Постійне перебування найдавніших людських угруповань в умовах конкретного природного ландшафту міцно закріплюється у підсвідомому, тому давніші людські гурти трималися певного природного ландшафту тисячі років і той терен ставав стандартом виживання, краси, комфорту й достатку.

Ідея *привабливого* комфортного природного довкілля є найпершим спільним усвідомленням рідного божественного Дому. Натомість відомо, що «вічних ідей», як і «непорушних законів», не існує. Право Природи, мовби *незмінно правдиве*, проте «сліпе», виявлене прискіпливою людиною, проте воно нараз активно підміняється правом людства, яке людство силою накидає Природі. Тому бажано, щоби людство усвідомило: нове *право* не повинно перетворити природне довкілля у ко-наючу субстанцію, навпаки, надалі довкілля має стати кращим, а *право* має сприяти відтворенню успішного світоустрою. Спільна життєва позиція, як ціннісна світоглядна ідея, і відповідна віра у неї, приналежать до єднання і спільного розуміння природної естетики, як певної візуалізації «Добра».



Це розуміння утворюють пріоритети природного довкілля – ландшафт і його компоненти, серед них найбільше виявляють себе рослини, проте і поведінкові риси тварин та їхні характерні ознаки мають участь, навіть метелики, плазуни та інші, не кажучи про джерела води.

На ужитковому посуді давніх археологічних культур з Українського терену в орнаментах присутні відбитки пшеничних зерен – це надто важлива обставина, щоби не звертати на неї пильної уваги. Відомо, що серед пшениць присутні: тверда, яка має походження з Північної Африки та м'яка, походить з південно-західної Азії, Ірану й Закавказзя, але ж існує й однозернянка, місцевого походження, яка генетично консервативна та ще й надто працемістка у сенсі господарської зернової культури. У дикому стані однозернянка веде своє походження та ще й донині міститься у гірських місцевостях Криму та Балкано-Карпатського регіону. Вона була тією харчовою провідною аграрною рослиною навколо якої набували свого землеробського змісту давні археологічні культури з терен України. Таким чином й археологічна культура яншао з терен КНР набула землеробського фаху біля тяжкої праці з диким рисом. Те само й на терені США археологічні культури на кшталт публо здобували землеробських навичок біля кукурудзи. Такі харчові рослини є сакральними психоетнічними природними культурними символами, а шана навколо них є споконвічною традицією. У подальшій генезі усе відбувалося за класичними схемами цивілізаційного розвитку, коли райони на периферії виявились досить вдалим втіленням ідеї відтворюючого господарювання. І таке розуміння процесу цілком узгоджується із науковими спостереженнями академіка М. Вавілова.

Далі ми нагадаємо, що давніший колективний спосіб мислення як і особиста інтелектуалізація не могли мати рівнів аналогічних сучасним. Це не свідчить про якусь розумову обмеженість, зовсім ні. У давніх суспільствах були зовсім інші виміри існування й інші пошуки можливостей співіснування з природним довкіллям, а це й визначає іншу спрямованість щонайперше колективного способу мислення, яке є щільно залежним від навчання.

Навчання – це певна матеріальна взаємодія між тими хто навчає і кого навчають, а без такого фізичного спілкування ані естетичного, ані екологічного тощо навчання не станеться. Така дія необхідна і відбувається вона на рівні життєвого досвіду, інтуїції, особистої та суспільної практики – рух від незнання до знання. Навчання є в усіх вищих живих істот. У людей навчання – це продумана цілеспрямована практична діяльність. Пізнання ж відзеркалення – явище другорядне на відміну від навчання є особистою функцією мозку та внутрішніх психічних якостей людини. Пізнання – віддзеркалення чи відображення речей та явищ з об'єктивно існуючого Світу: образів й довкілля та їхніх природних та штучних якостей, особливостей, сутності. Гавчання винятково штучний (хоча й природний) процес комунікації – за допомогою звуків, знаків, невербальних елементів і нарешті мови. Раніше вважали, якщо фізичного, матеріального взаємного зв'язку немає, то і навчання відбуватися не може. Проте нині суспільство вже цілком опанувало навчання й без матеріального зв'язку чи аудіо.

Сучасний євразійський степ перетворився у степ на місці листяного деревного рідколісся із луковим різнотрав'ям завдяки брутальним діям людини. Північна частина давнього українського терену за достепоного періоду складалася із змішаного рідколісся, гаїв, річок, джерел, озер, озерець і різнотрав'я, південна ж частина мала більше різнотрав'я і дещо менше гаїв – це справжня Лісолукова зона. Вона найбільш сприятлива у своєму оздоровчому, господарському, геопсихічному та еколого-естетичному сенсі природна зона для існування людини. Ця зона виявила себе у найкращому психоетнічному штибі у формуванні інтелектуальних засад слов'янської метапсихічної спільноти у найближчому до нас часі. Пейзажна побудова лісолукового регіону міцно утримує у підсвідомості людини візуальну протилежність від ковилово-полинового та тирсового степу. А саме степ є психоетнічним довкіллям, яке здійснювало етноформулюючий вплив на різні скотарські суспільства на кшталт кипчаків. Нинішні глицеві ліси чи тайга, а колись ще й глицеві праліси, які не є характерним природним фітоценозом у проживанні українців і слов'ян загалом, натомість є психоетнічним довкіллям деяких фіномовних, як мордовське та інші об'єднання, аборигенних народів Північної та Північно-Західної Європи. Ці ліси також утримуються у підсвідомому як протилежні українському



краєвиду. Природна естетика змішаних листяно-глицевих лісів Карпатського гірського регіону увійшла у свідомість горян і закарбовувалася міцно у підсвідомому і мало своє виявлення у мистецтві як етнічна естетика з дуже давніх періодів. Натомість тотальне винищення унікальних минулих лісів в Карпатах і насадження на їх місці смерекових лісів у останні 150 р., значно змінило не лише регіональний склад повітря, а і збіднило етноестетичну світоглядну основу усіх карпатських унікально культурних суспільств.

Прагнемо звернути увагу, на таку обставину, що психологи, які займаються вивченням природних впливів на формування особистості та колективну свідомість, наголошують на важливості присутності парків та ботанічних садів у містах, через відчутну віддаленість від природного довкілля. Проте така присутність є бажаною навіть у деяких районних центрах, які мовби й знаходяться у наближенні до природного довкілля, але парки, а у школах та культурних центрах парки під дахом, зовсім не завадять тамтешнім мешканцям. Людина має кожної днини спостерігати природний краєвид чи хоча б фрагмент його, наближений до справжнього природного, психічна дія від такого факту має дуже важливий антистресовий сенс, а як аспект гуманізації нинішнього молодого суспільства є неоціненним, хоча це й не виявляє себе надто помітним. Бо якщо майбутні покоління виховуватимуться й надалі у відстороненості від Природи, вони навіть не знатимуть, що то є *природне довкілля* і чим воно відмінне від телевізійного і особливо – яким чином довкіллям потрібно опікуватися, спостерігати його, але ж і доглядати.

Створення парків в Україні має давню і не менш цікаву ніж деінде історію і особливу традицію. Великі присадибні парки, як важливий елемент при панських резиденціях і приватних маєтках, приміром на Київщині з кінця XVIII й початку XX століття, набули свого унікального самотнього сенсу у порівнянні із аналогічним мистецтвом Європи. Я на краще, то подальша генеза тодішніх парків спричинила надалі й розвиток міських парків і у багатьох містах на відміну від «миргородської калюжі», відображеної М. Гоголем як центру відомого міста, активно почали створюватися у містах парки, сквери, бульвари тощо. Приміром м. Київ протягом першої половини XX ст. і особливо одразу після другої світової війни завдяки активному й успішному парковому будівництву набув визнання у світі як «зелене місто», «місто парк». Натомість вже закінчення XX ст. і початок нинішнього століття, як це не прикро визнавати, звели нанівець «зелене місто» і Київ втратив свій світовий статус «місто парк». Прикро, коли рукотворні архітектурні творіння гинуть, зникають, але ж не менш прикріше і коли гинуть й зникають спільні творіння людини й природи, але у Києві – це реальність. Справжнє становлення парків, приміром, Київщини почалося з кінця XVIII і тривало до початку XX століття.

Спільним у формуванні перших тодішніх паркових садів було найширше використання видів місцевої рослинності у і обов'язковою була присутність водойми у вигляді ставка у поза палацовій частині парку. Цей факт візуально наближував до української традиції розміщення поселень безпосередньо біля водойм чи водних артерій. Проте найбільш важливою обставиною є клімат. Цікавим фактом є те, що, як у Московії так і надалі у Російській імперії, Москву завжди вважали східним містом, яке зовні виглядало відповідним до Золотої Орди чином. Тому російський імператор Пётр прагнув, щоби столиця містилася не у Москві, бо йому кортіло Західної імперії, а не європейської філії Золотої Орди. Тож місто Петра мало бути зведеним на європейський ґрунт, надати столиці такого вигляду мали будівничі, яких позвозили з міст тодішньої України. Петербург з самого свого початку мав протиставити себе Давньому Києву. Особливо після спроби зміни політичного курсу України гетьманом Іваном Мазепою в часи тривалої війни Росії з Швецією, а особливо після трагічного для України військового протостояння під Полтавою.

Популярна у Західній Європі голландська паркова традиції є спорідненою із західноукраїнсько-волинською, натомість прийнятий до втілення німецько-голандський варіант петербурських садів є відчутно відмінним і особливо відмінним є різне у прочитанні барокко. Відома ще з Київської Русі традиція садів при монастирях відома від записів, зроблених за перебування на Київщині у середині XVII ст. антиохського патріарха Макарія. Син його, Павло Алепський, був у захопленні від побаченої



кількості квітів, плодових дерев та виноградників, ті записи містять й натяк на топіарне мистецтво. Вразило, що тодішній Бориспіль мав при кожному будинку сад й від того усе місто мало вигляд великого саду, натомість у Медвині вразили пруди. Регулярні сади, такі як Царський сад у Києві та парки у Почепі та Ляличах, є візуальним виявом домінуючого абсолютизму у політиці. Сади, як і будівлі – палаци, храми, монументи тощо – повинні були вражати й утверджувати владу володарів. Проте поступово парки набували меншої помпезності, ставали значно естетичнішими та вигадливими. І все ж регулярний стиль (символ абсолютизму) не зник зовсім, навіть лишався і за советського періоду, набувши вже особливого *пролетарського* змісту, не дивно, що таке перетворення виявилось характерним й для Царського саду у Києві.

Тривалий час значна частина України мала пряму залежність від Росії, тому й залежність домінувала, зокрема, у будівництві офіційних парків, через що не виявляла на зовні своїх місцевих естетичних уподобань. Натомість найкращі приватні маєтки українських господарів виразно тяжіли до пейзажного стилю й у тому щонайперше відчутною була їхня європейськість. Спочатку це було копіювання *античності* у рослинних фрагментах та скульптурах, такі з себе *Геллада та Давній Рим*. Справжня античність, як витвір Середземномор'я, не могла бути правдивою через використання місцевих рослин, далеких за своїм природним виглядом від італійських, грецьких чи французьких рослин. Природні ж особливості місцевих рослин одразу визначили спрямованість нового стилю паркоутворення. Звичайно, що ці українські парки не протиставлялися політично так гостро-опозиційно російському абсолютизму, як це було у Західній Європі з боку новітньої буржуазії та передового дворянства королівському абсолютизму, проте і в українських проглядає прагнення до демократизації суспільства. Догляд за помпезними регулярними парками вимагав значної кількості обслуги і це потребувало значних коштів, а новий час XIX ст. змінював розподіл робочої сили. Період капіталізації й індустріалізації потребував людської праці на нових заводах та фабриках у великих об'ємах і тому залучалася значна кількість працюючих, така виконавська робота (хоча і лиха для здоров'я) для багатьох людей була матеріально привабливою. Тож період розквіту регулярних садів добігав свого завершення, проте сади не зникли зовсім, бо не могли, тому що психічно відповідали певним соціоприродним структурам, сади значно змінилися, увібрали в себе елементи м'якої природної лінії й акценту природної естетики. Довше за інших у Європі великомасштабні парки могли триматися у Російській та Османській імперіях через великі можливості дешевої робочої сили. Рабство (кріпацтво) формально у Росії припинило своє існування 1861 року, але практично одразу цього не сталося.

За другої половини XIX ст. було здійснено значну розбудову багатьох поміщицьких маєтків, цьому сприяло, серед іншого, й отримання значних коштів від продажу до Західної Європи зерна, а згодом і цукру. Просвітництво почало відігравати значну роль і в Україні на той час у маєтках було створено велику кількість пейзажних парків з елементами регулярного стилю. Класицизм поступився романтичному пейзажному парку, бо композиція минулого була зрозумілою лише при усвідомленні певного семантичного підтексту. Проте час та подальші композиційні нашарування значно змінювали первинну ідею парку під впливом суспільно-політичних змін довкілля. В пейзажному парку у першу чергу відбувалося певне духове повернення до давніх дохристиянських часів, коли рослини були не лише будівельним матеріалом для фрагментів ландшафту, для алей, шпалер, альтанок тощо. Рослини приймали активну участь в утворенні ілюзії зближення з Природою і кожен елемент такого зближення містив у собі особливу семантичність, тому й викликав лише позитивні емоції. Квіти, трави, чагарники, дерева, підлісок й елементи неживої природи, але природного походження, й штучні малі форми утворювали у оригінальні пейзажні фрагменти, які неочікувано у динаміці ефектно змінювали один одного. Головною ідеєю стає можливість відтворити плинність життя через несхожість різних моментів – парк ранком, вдень, надвечір (це чудово засвідчив у своїх імпресіоністичних малюнках Клод Моне), влітку, взимку, восени й навесні. Особливо звабливо виглядала природна, але утворена штучним шляхом, водойма. У Качанівці на Чернігівщині – це



послідовний каскад ставків, який охоплює парк по периферії, тим само відокремлюючи його від загального сільського довкілля. У Софіївці ж, на Уманщині, став утворює відкритий простір, який, як центральне місце, гуртує коло себе пейзажну композицію.

Західна Європа позбулася свого захоплення античними міфами й семантикою ренесансу під впливом Великої Британії (найбільше у виконанні майстрів Дублінської школи паркового мистецтва) і у захопленні полинула у відтворення духу минулого середньовіччя у нових парках, як сентиментальна й романтична готика. На українських теренах така паркова ідея здавна мала своє особливе природне національне втілення у відповідності до найдавніх природних богорозумінь. У нових парках це виявило себе у прагненні до імітації недоторканих у минулому часі *гаїв божих й божелісся* тощо.

Найбільш яскравим виразником такого стилю в Україні, на диво, виявився, ірландець за походженням, Діонісій Міклер. Його особистісне вшанування величі Природи і щире відчуття її особливостей та нюансів втілювалося у краєвидах, які він досить тонко та гостро підмічав і майстерно відтворював в усіх своїх мистецьких творіннях – нечисленних маєткових парках. Насправді майстер створив таких унікальних творінь надто велику кількість за своє довге життя. Прикро визнавати, що з цього мистецького творчого здобутку нічого нині не лишилося, але складно щось вдіяти, якщо для збереження нічого не намагалися робити. Поза сумнівом, що Д. Міклер не одразу, а лише поступово у спільному існуванні і за безпосереднього контакту з природним українським довкіллям, ще й набувши усвідомлення про традиційне обожнення рослин автохтонами, утворював у своїх роботах образ національної української єдності з Природою. В процесі роботи Д. Міклер усвідомив, що, як і британцям потрібні сади британські, французам – французькі, данцям – данські, й іншим народам свої, так і українцям потрібні, за духом своїм, парки українські. І саме Д. Міклер свідомо сприйняв це і хоча нічого подібного не виголошував, проте у своїх паркових творах цю ідею втілював успішно і надто ефектно.

Національним духом парку є безпосереднє творення певного природного храму, який є уособленням правдивого місцевого краєвиду, тому планування парку враховує конкретний рельєф, видовий склад довкілля з аборигенної флори, присутність доріг, стежок, джерел, водойм та найбільш характерних, одразу навіть і не дуже й помітних кожному, окрім майстра, притаманних певній місцевості природних декоративних, естетичних доповнень. Потрібно ще враховувати, що не усі рослини однаково успішно поміж собою єднуються і не лише естетично, а найголовніше – біологічно, тому треба знати *хто з ким може бути поєднаним*, а вже потім враховувати й традиційну містичність у ставленні мешканців до рослин. Ще у XVIII ст. у Західній Європі набули широкого поширення рослини з різних регіонів Світу, проте саме XIX ст. виявилось часом щонайбільшого застосування таких екзотичних рослин у нових, створюваних в Україні, парках, хоча майстри і прагнули більше використовувати рослини із споріднених регіонів й успішно акліматизованих у нашому кліматі, отже важливою була вимога, щоби залучені іншого походження рослини були візуально подібні до місцевих.

Далекі вже у XIX ст. виникають і такі специфічні парки як ботанічний сад, які головним чином створювались при університетах та педагогічних чи аграрних інститутах. Проте найвідомішим з ботанічних садів України є у Криму у с. Нікіта; а ще й дендропарк у Тростянці (це найперший пейзажний парк реалістичного типу); парк-садиба Веселі Боковеньки; тераси на горі Мітрідат у Керчі тощо, але найдавнішим дендропарком України є Краснокутський під Харковом. Нині ж видатним є ботанічний сад НАН України ім. М. Гришка у Києві, про долю чудового ботанічного саду у Донецьку нічого не відомо.

Реконструкція міст, приміром, Києва, посприяла витворенню *публічних* садів, тобто не при маєтках чи палацах, а садів-парків для загального відвідування містян. За регулярного планування вулиць пейзажний характер парків природним чином сприяв гуманізації міста, таке оприроднення міста, успішно виконане, значно змінювало цегляну жорсткість середовища. І саме Київ з другої половини XIX ст. та протягом усього XX ст., не беручи до уваги усі перетрубації, які випали на його



долю, набув слави природного і завжди *Зеленого Міста*. Таким чином створення парків у Києві, особливо в його центральній частині серед наддніпровських схилів та урвищ є оригінальним внеском до скарбниці загальної системи паркового будівництва Світу – нагірні парки, де кожен елемент, навіть будівельний чи декоративний, як допоміжний, виконує своє естетичне творення оригінального образу. Те саме стосується й парку ім. Т.Г. Шевченка у м. Дніпро, який веде свою історію із старого Єкатеринослава (1787 р.), де збудовано палац Г. Потьомкіна та виконано парк регулярного стилю навколо нього. Проте ще перед цим на цьому місці існував плодовий сад запорізького козака Лазаря Глоби (родича нинішнього відомого фахівця у паранормальній галузі). Окрім побережної території до Дніпрового парку увійшов і Монастирський острів, який за переказами був місцем перепочинку, зібрання та підготовки перед подоланням дніпрових порогів давніми плавзасобами, які ходили Дніпром. Значна перебудова парку м. Дніпро сталася у 70-і роки ХХ ст. і його перетворили на прогулянковий пейзажний парк із багатьма різними функціями. Видовий склад – 70 видів рослин, щонайперше: липа, берест, акація біла, клени гостролистий та ясенелистий, каштан кінський та дуб, а ще є 20-метрові екземпляри тополі Боле. Новітні посадки дубів, липи, сосни, каштанів вже також дорівнюють 15 і більше метрів, а ще є екзоти – айлант, катальпа та інші, які успішно відбули адаптацію.

З найвідоміших українських припалацових паркових комплексів маємо парк передостаннього українського гетьмана Кирила Розумовського, споруджений у м. Батурині, на лівому березі р. Сейм, за проектом Ч. Камерона, відомого тоді фахівця з Петербургу. Не менш виразним був парк того ж К.Г. Розумовського у м. Яготині на узвишші звивистої р. Супої. Той комплекс за перших років своєї розбудови вважався визначним, бо щонайперші посадки дерев простяглися на 4 версти, штучне озеро мало 10 км у довжину з кількома островами на ньому. Син гетьмана, який успадкував маєток, був відомим любителем ботаніки, а його ботанічний сад у Горенках тривалий час вважався гордістю Москви. Натомість Яготинський комплекс, з середини ХІХ ст. відомий як маєток Репніних, був визнаним культурним центром України, бо мав унікальну картинну галерею та велику бібліотеку. Маєток відвідували визначні постаті тогочасного українського суспільства. Багато надто важливого пов'язано з цим унікальним маєтком та його особливими господарями у Т. Шевченка. Проте не виявилось людей здатних поцінувати це й скористатися можливістю щоби зберегти такий привабливий мистецький й історичний витвір.

За 40 км від Батурина на березі р. Десни містився маєток російського фельдмаршала П. Румянцева-Задунайського – палац був особливим, бо його формовано у *східній* готиці, проте барочною спорудою. На Чернігівщині відомими комплексами є ще: у Ляличах (проект відомого петербурського фахівця Д.Кваренгі) мав регулярний (французький) сад із басейнами, фонтанами, скульптурами та яскравим квітковим партером, а ще й пейзажний парк та звіринець і плодовий сад. Загалом 600 га площі. Цікавим є й парк у Стольному (проект Д. Кваренгі), де окрім усього, що відповідало *паладинському* стилю, модерному на той час, було створено оригінальну оранжерею у вигляді античного храму.

На Харківщині існували маєтки: Мерчик на березі р. Мерчик, достатньо унікальний, у його пейзажному парку домінували дуби, клени, ясени та ялини; а також Хотень та Графське; відомі ще й парки: Шаховський та у Натальївці.

На березі р. Тетерів, казали, що *серед боліт та соснових борів північної частини Волині, де найбільше збереглося давніх згадок про слов'ян*, у маєтку Горчакових за 40-х років ХІХ ст. майстром Д. Міклером було створено Коростишівський парк. Ще за ХVІ ст. на цьому терені був замок литовського князя Гедиміна. Визначним витвором парку є терасовий партер з якого каскади квітів збігають сходами до ставів, в яких присутньо багато різноманітної водяної та побережної рослинності. Нині парк, а це є дуже прикрий факт, має вигляд типового радянського провісійного парку з далекою від створеної Майстром – Д. Міклером емоційною та ідейною орієнтацією.

Діонісій Міклер після Дублінської академії садівництва, квітникарства й паркотворення у 1790 р. прибув на запрошення польської княгині Ізабелли Чорторийської для роботи у відомому



парку Пулави у Польщі та в маєтку С. Понятовського у Корсуні. Тоді Д. Міклер ще й не здогадувався, що з цим природним регіоном він поєднає усе своє життя, а це 50 років. За цей час Майстер втілює у життя забагато особистих ідей на теренах тогочасної Польщі у парках «Пулави» й «Аркадія» та у реконструкції палацового саду польського канцлера у Варшаві. Але вже з 1792 р. і до середини XIX ст., тобто усе життя та творчість його пов'язані із створенням багатьох різноманітних парків на Волині та Подолі.

Суто український творчий шлях Діонісій Міклер розпочав на запрошення княгині Міхалови Любомирської у м. Дубно, де заклав пейзажний парк «Палестина». Це був дивний, не бачений до того, витвір паркового мистецтва. Він спричинив серед тодішнього панства неймовірне захоплення. Саме з нього й починається змагання сусідів та інших власників маєтків по створенню різноманітних парків. «Міклерівський стиль» взяв собі за основу англійський пейзажний парк, але Д. Міклер значно його творчо удосконалив шляхом своїх пошуків у єднанні людини із українським природним довкіллям. Не до всіх тогочасних маєтків Д. Міклер зміг докласти своїх ідей безпосередньо, проте копії (іноді наївні й примітивні) масово ширилися не лише у Західній Україні. Метою майстра було творче перетворення певного природного ландшафтного фрагмента у мистецький витвір-пейзаж, здійснювалося це не фарбами, як у малярів, а у використанні природних матеріалів: гармонія рослинних угруповань, кольорові їх поєднання та контрасти, перспективи утворювані рельєфом і сонячним світлом тощо. Після «Палестини» Д. Міклер створив безпосередньо чи за його ескізами створено та реконструйовано незліченну кількість парків. У Кременецькому ліцеї Д. Міклер створив на Волині перший та найкращий в усьому краї ботанічний сад. Тоді ж на Волині було закладено ще два великі парки з оранжереями; згодом парк над р. Горинь у Підлужному біля Рівного з великою кількістю водойм, мальовничих гаїв та садовими плантаціями тощо; а ще й малий (20 га) за розміром, проте дуже мальовничий парк у Шпанові, він був гордістю Гелени Радзивілл і вона наголошувала, що лише у Шпанові вона зрозуміла: *красі мистецтва ніколи не досягти краси природи*. Княгиня завжди приїздила сюди, щоби набути психічної рівноваги й упевненості у собі. То насправді природна краса у поєднанні з майстром позитивно впливає на психічний стан людини. Нині є достатньо наукових визначень стосовно впливу конкретних природних ландшафтів у формуванні національних особливостей.

Д. Міклер за останнього творчого періоду у своєму житті (1814-1831 рр.) зосередився на роботі у Поділлі, де створив парки у маєтках в Ободові, Степанівцях, Стрижавці, Ковалівці, у Рівному, Чернятині, Продеку, Северинівці, Дермані, долучився до маєтків у Макові, Серебринцях, Гармаках, де надав конкретні рекомендації з реконструкції існуючих краєвидів та нових ідей у перетворенні парків на видатні твори мистецтва. Через 48 р. від створення парку «Палестина» Д. Міклер для онуки своєї першої замовниці на Україні М. Любомирської реконструював парк у П'ятничанах. Згодом він ще й здійснив реконструкцію парку у Чорному острові, потім у Коростишеві у графа Г. Олізара. Сам Г. Олізар заснував маєток «Артек» («Карди-Яррикон») у Криму.

Витончена мистецька поєднаність творів Д. Міклера з природним українським довкіллям, посприяла тому, що навіть нині фрагменти парків, які хоча як цілісні й зникли, проте продовжують існувати, бо широко було використано липи, в'язи, ясени, платани, плакучі форми ялин та берези, верби, клени, дуби, каштани, тополі пірамідальну та різні глицеві рослини, які лишилися у самотньому існуванні. Д. Міклер почав творити у маєтках оранжереї, задля вирощування екзотів, які влітку виставлялись у парках у місткостях на газонах.

Найбільш оригінальними комплексами України є «Софіївка» в Умані та парки у Качанівці і Сокиринцях. Досвід створення відомого нині на увесь Світ парку, уманської Софіївки, вплинув на створення при палаці паркового комплексу спочатку в Алушці, де відтворено псевдоготичний стиль із елементами східної архітектури, а надалі досвід поширився усім узбережжям Криму. Достатньо відомий нині маєток у Качанівці з палацом барочного спочатку належав російському фельдмаршалу П. Румянцеву-Задунайському, а у 1824 р. маєток придбав Г. Тарнавський. Тоді парк реставровано та



розширено до 600 га, у ньому з'явилися нові мости, альтанки, зимовий сад і металева огорожа. Рослинний склад: модрина, сосни, ялини, клени, липи, каштани, дуби, берези, побережні ж лукові галявини підтримані вербою білою. Водна система, найбільша в Україні та серед аналогічних комплексів Східної Європи, досягала площі більше 100 га і є порівняною лише із гатчинською системою у РФ.

Духова наснага паркового комплексу у Качанівці вабила до себе М. Глінку і тут він створив фрагменти опери «Руслан та Людмила». Бували у маєтку Т. Шевченко, Н. Гоголь, Н. Ге, М. Врубель, І. Рєпін та інші. Важливо, що парк на диво є достатньо збереженим нині, натомість як більшість парків України знищено, але не через недолугість населення, а у наслідок свідомої політики СРСР стосовно культурної спадщини України.

За 15 км від паркового комплексу у Качанівці розташована садиба у Сокиринцях. Обидві садиби не лише розташовані поряд, вони ще й мають забагато спільного в архітектурі палаців, а також і у самому парку, підтверджуючи цим існування оригінального біляпалацового паркового стилю українського типу. Проте за час тривалого свого існування комплекси не лишалися незмінними, бо відбувалися обов'язкові перебудови задля відповідності «модерним вимогам часу». На своїх початках виняткове використання у парках рослин лише з місцевих лісів дещо обмежило творчі можливості, проте посприяло, зокрема, парку у Сокиринцях набути ґрунтовної природності, разом із великими та маленькими галявинами, лісовими алеями та відкритими водоймами – усе разом сприяло відтворенню для психіки людини традиційної заспокійливої атмосфери від українських природних краєвидів. Таким чином протиставляючи таку психічну особливість яскравому ефекту унікальної «Софіївки», яка за своїм мистецьким штибом є оригінальним і надто високого гатунку твором, проте яка духово не відповідає психотиповому сприйняттю докільля українцями, обидвоє парків є, як й інші, великим скарбом культурних цінностей України.

У наближені до Сокиринців й Качанівки розташований Тростянець, поряд з яким є, не менш особливий, аніж попередні паркові твори, дендрологічний парк. Парк у Тростянці не був природним чином гарно визначеним серед місцевого ландшафту. Тому щонайперше майстерно було штучно створене композиційне вирішення рослинних структур у чисто українській природній красі й виразності лісолукових ландшафтів. Натомість місцевість, яку почали освоювати під парк у 30-х роках XIX ст., була справді степовою орною рівниною, порізаною ярами та яругами, а обрана безпосередньо ділянка ще й перетиналася болотом від ручая Тростянець із сторічними дубами. Одразу збудували греблі та загати, вони посприяли утворити кількох великих і малих ставів і вже навколо цих водойм формували паркові краєвиди. Створили щільні гаї з домінуванням місцевих різновидів дерев: береза, сосна, ялина, тополя, липа, дуб тощо. Згодом висаджувались рослини, завезені з господарств Києва, Риги, Петербурга, Криму. З 1858 р. почали штучно формувати *природний* рельєф, приміром, протягом 28 років створювався краєвид «Швейцарія» з гірськими хребтами та узвишшями, висота яких сягала 30-35 м. Основою усього комплексу був тростянецький дендропарк, а навколо на різних відстанях створювався певний ансамбль з природних острівців лісу та гаїв. Усі були оригінальні й мали відповідні назви: «Наталліне», «Петрине», «Темні лавки», «Мечеть», «Обнімись та Пригорнись», «Піклувальне яйце», «Катринина могила» тощо. На загальному терені у 2,6 тис. га поступово утворився суцільний лісолуковий комплекс, який виразно поєднав декоративні паркові краєвиди, плодові сади, орні поля та розсадники. У парку успішно створили загальну пейзажну картину, коли взаємно пов'язаними виявилися штучно створені рельєфи краєвиду з фрагментами залишеної місцевої рослинності, приміром, дуже ефектні штучно створені малі узвишшя та пагорби суцільно вкриті місцевим яловцем козацьким. Різноманітні штучні *архітектурні* витвори з рослин у парку – *зали, анфілади, піраміди, корона* тощо – є настільки унікальними, що вражають людину ще й нині та надихають радістю. Тож бо зауважимо, що радість та натхнення – головні враження від перебування у замріяному Тростянецькому дендропарку.

Унікальним є й дендрологічний парк Веселі Боковеньки, який створено у досить посушливій місцевості Правобережжя України, нині – Кіровоградщина, за проектом українського

художника-пейзажиста І. Сталіславського-Падалки за безпосередньої участі й у виконанні відомого російського практика та теоретика ландшафтного будівництва А. Регеля та лісознавця А. Яцкевича. Парк створено у долині р. Боковеньки, на схилах байраку Скотовате. Важливою обставиною було закріпити сипучі піски і створити водойми, чого й досягли у мистецькому використанні ярів та яруг та створивши рослинну зону з 250 різновидів дерево-чагарникової флори. Отже, майстри створили з місцевої рослинності природність національного краєвиду, але й доклали зусиль, щоби штучним шляхом покращити виразну красу краєвиду. Засновник і перший господар парку Н. Давидов наголошував, що найпершим учителем у створенні пейзажу має бути Природа. І насправді дух українського природного довкілля у його етноестетичності відчутні у парку ще й нині. Нараз це вже заповідник Веселі Боковеньки. В ньому широко використано м'які кольорові поєднання та контрасти: найхарактерніші для українського національного пейзажу лісолукової зони, де верби пониклої форми з тополею білою, а поміж цими групами лукові різнотрав'яні простори, а змішані глицево-листяні рослинні масиви, характерні для природного довкілля північної України, ще більш кольорово виражені й дещо суворі. З найефектніших витворів парку є пряма алея довжиною 400 м, утворена з щільно висаджених екземплярів сосни – крони на висоті 30 м, поєднуючись поміж собою, утворюють ілюзію величі готичного собору з ажурним, витонченим склепінням, тому перебування тут сприяє стану емоційної піднесеності. До алеї підійти можливо звивистими лісовими стежинами, тоді раптовість з'явлення алеї додає емоційного сенсу. Рослинність парку: сосна австрійська (чорна) й звичайна, дуби, клен, каштан, туя, тополі (біла, пірамідальна тощо), в'яз, верба, липа, гледичія, софора тощо – це дерева, а з чагарників: бузок, спірея, жасмин (чубушник), кислич звичайний (барбарис), жимолость козлиста (пахуча), маслинка вузьколиста (лох) тощо.

Наближений за своїм прагненням єдності штучного і природного довкілля через використання місцевої природної флори до дендропарків у Тростянці та Веселих Боковеньках є ботанічний сад-заповідник Асканія-Нова у степу на Херсонщині. Парк у складі заповідника є поливним, пейзажного типу із штучними водоймами, з деревами: акація біла, ясен, дуб, тополі, гледичія, сосна гірська та яловець (червоний та козацький). На початку до складу парку ввели багато екзотів, проте їхня більшість не була акліматизована, тому й загинула. Рідкісними й унікальними у заповіднику є степові фрагменти із степових трав.

Унікальними парками в Україні завжди вважалися кримські парки, які мають свою природну унікальність та мистецьку особливість і це разом з унікальним кліматом південного узбережжя сприяло створенню у парках особливої *атмосфери*, відмінної від інших парків України. Природні умови регіону дали змогу використати багато екзотичних для інших регіонів України рослин. Найбільш відомим є парк в Алупці – це комплекс Воронцовського палацу, у формуванні його пейзажних фрагментів досить відчутним є особистий вплив, естетично вихованої, господині маєтку, Е. Воронцової, дружини господаря, генерал-губернатора Новоросії графа М. Воронцова. Графиня виховувалась у маєтку своєї родини, Браницьких, в Олександрії. Олександрія у Білій Церкві – чудовий великий пейзажний парк-маєток, існує й нині як науковий підрозділ Національного ботанічного саду НАН України ім. М.Гришка. Тож важливим виявився вплив побажань Е. Воронцової у композиційному вирішенні усього унікального парку в Алупці. Естетичні паркові надбання уманської «Софіївки», оригінального парку, відчутні й у семантиці краєвидів Алупкінського парку, проте унікальність і південна самотність романтичного характеру парку є беззаперечною і в тому важлива роль місцевої рослинності та рельєф місцевості. Домінуючими є сосна гірська (кримська), дуб скельний (пухнастий) та багато яловцю, крім того кіпариси, різні кедри, магнолія, лавр, декілька видів ялиці (пихта), туй та олеандрів, а ще – бруслина (бересклет), бузок, тополя пірамідальна, трахікарпус (віялова пальма), каштан, іудине дерево або церцис стручковий, мильне дерево й самшити. Незвичним для України є використання великої кількості глицевих дерев (різних видів ялиці, ялин, сосни, кедрів тощо), у помірному кліматі вони не мають поширення, бо відверто південного походження. Не менш виразним є і Лівадійський парковий комплекс біля історично відомого палацу, розташований



на схилах гори Могабі (Лівадія – грецькою означає луки), що розпочинав своє існування як маєток графа Л. Потоцького. Згодом парк увійшов у склад маєтку Ореанда. Деякі споруди палацового комплексу архітектурно нагадують візуальний образ давнього Бахчисарая, тому така уява візуально щільно долучає увесь комплекс до Кримських краєвидів, хоча палац є різностильовим, проте він естетично уміло пов'язаний з місцевим природним довкіллям. Загалом регулярна композиція, що відсвіжина яскравим квітником і рослинною групою з домінуванням тису, лавру, хамеропсу (віялова пальма) та інших субтропічних рослин, ефектно співзвучна із кримським краєвидом. Парк наповнений різними кипарисами, кедрами й іншими південними глицевими різновидами, такі само як і в алупкінському парку. Тут ще є дуби, платани, секвойдендрон (мамонтове дерево), великоплідний сунічник і ясени, різні форми із стриженого самшиту й лавру, ще є у великій кількості ґрунтокривні й трав'янисті рослини тощо. Багато чого у Криму пов'язано з відомими митцями, особливо з Іваном Айвазовським та з Максиміліаном Волошиным, тут також творили: Архіп Куїнджі, Ісак Левітан, В. Суріков, К. Буссолі, Ф. Гросса, В. Тімма й багато інших відомих та менш відомих майстрів малярства.

Значними є й кримські парки біля Гурзуфської скелі: один з найдавніших у Криму Пушкінський парк, на початку побудови якого 1820 р., побував особисто найвідоміший російський поет А.Пушкін; а також ще й парк на Гурзуфській скелі, малий за масштабом, проте завдяки щільному використанню особливостей гірського рельєфу набув виразної самобутності. На вершині скелі лишилися ще й рештки Генуезької фортеці.

Виразним парковим комплексом завжди вважатиметься Никітський ботанічний сад, спочатку мав назву «Економічно-ботанічний сад на південному узбережжі Тавриди», першим директором його тривалий час був Христофор Стевен, у саду він зібрав 4 500 рослин. Усі окремі архітектурно-ландшафтні зони-парки мають своє унікальне особисте планування. Цей комплекс був науковою установою, тому певні дослідні роботи мали б продовжуватись й надалі. Територія Криму містить достатньо й інших парків, які створювались за різних періодів становлення Криму: парк у Фаросі; парк Тесселі; парк селища Мшатка (Південне); парк санаторія «Мелас»; Місхорський парк (з фонтаном «Арзи» та скульптурною «Русалка на скелі з дитиною на руках серед бурхливого моря»); парки в Гаспра та у Нижній і Середній Масандрі; два парки поміж Алуштою та Аю-Дагом (Карасан та Кучук-Ламбат) й інші, яких раніше було багато при санаторіях тощо. Проте крім парків Південного узбережжя в Криму присутні й інші: парк Салгірка у Сімферополі (за ХІХ ст. перебував у власності П.Палласа, природознавця, який розпочав наукове вивчення Криму); парк садиба Кокози (Голубе око) на схилах Кримської яйли, з виразною татарською розбудовою; парк селища Саки; бульвари та набережні – природні зони Севастополя.

На закінчення зауважимо, що цілком зрозуміло, що усі парки України, про які ми вели мову, як і ті, про які не згадали, мають бути ретельно збереженими. На сьогодні вже актуальним вести мову про збереження значної кількості нових, які було створено протягом другої половини ХХ ст. і початку ХХІ ст. Зберегти парки – це потрібна справа, проте вона не єдина. Потрібно, маючи за зразок ці парки, творити нові: потрібно, щоби в усіх містах та сучасних селах були природні зони, які б собою виявляли фрагменти природного українського довкілля для візуального їхнього розуміння сучасною молоддю. Парки, як і бібліотеки, є об'єктами збагачення інтелекту, але парк – це ще й скарб природних знань. Парки, сквери й інші природні зони бажано, щоби створювали старшокласники й студентство під керівництвом фахівців за оригінальними проектами, які відбули конкурсний відбір у фахових інститутах та проектних установах ландшафтного будівництва. Після створення паркові зони мають бути обов'язково систематично доглянутими, а не від акції до акції. Найкраще, щоби догляд здійснювали учні шкіл з метою дій, спрямованих на патріотичне виховання у ставленні до національного ландшафту й на виховання бережливого ставлення до світової Природи загалом.

Наше повідомлення написане, щоби трохи ознайомити з Природою українців з-за меж України та багатьох в Україні і, зокрема, про паркову культуру, бо нині мало хто знає про її коротку історію в



Україні. Стаття має зацікавити й тих, хто прагне вивчати Україну, важливо і щоби наукове українознавство пристало до уважнішого ставлення у вивченні впливу природного довкілля у становленні інтелекту в генезі українського суспільства. Для українців здавна характерним було і є у певному сенсі екофільне користання природним довкіллям. Проте у різні періоди розвитку людства це явище набирає різних форм, які безпосередньо залежать від багатьох природних чинників та факторів господарювання людини. Тому ми лише наголошуємо на тих особливостях господарської чи загалом культурної діяльності людини, які містять у собі найпрогресивніші риси цивілізаційного розвитку, характерні для бережливого користування природним довкіллям через технологічні досягнення або психоетичні виміри, які є безпосередньою адаптацією людського суспільства до певних змін. Сучасний погляд на господарську діяльність минулого не може вважати його справді бережливим стосовно довкілля, проте все ж при бажанні можливо у тому й углядіти деякі розсудливі дії, а це важливо для виховання.

Взаємодія людини і природи на українському терені як форма сталого розвитку

Олександр СЦІБАН
м. Київ

Постнекласичний етап розвитку наукового пізнання актуалізує нові стратегії осмислення. Серед їх особливостей – синтетичні, синергетичні підходи до предметів дослідження, тобто вивчення їх як системних об'єктів, цілісних організмів, а також зростання ролі етичної складової як важливого орієнтира досліджень. Однією з нових парадигм осмислення напрямів є українознавство як системна міждисциплінарна наука і практична діяльність на її основі. При цьому «комплексність виявляє себе як міждисциплінарна функціональність наукового українознавства» [18; с. 312-318].

Українознавство отримало нове дихання із постановям України як самостійної держави. Фундатором українознавства у сучасному вигляді є академік Петро Кононенко. Він заснував київську школу українознавства, яка наразі існує у вигляді Науково-дослідного інституту українознавства і Центру українознавства КНУ ім.Т.Шевченка. При цьому українознавство – це не лише наукові дослідження, а й освітня діяльність, виховання самоповаги і гідності, сприяння самоусвідомленню ідентичності українців. А це своєю чергою допомагає вивільненню самобутніх творчих сил українства для загальносвітового цивілізаційного розвитку.

Одним із напрямів досліджень українознавства є вивчення взаємодії людини і природного середовища. Це зумовлено основоположною роллю природи для формування самого народу, його ідентичності та оригінального світогляду. Серед вчених-українознавців цього напрямку – В. Крисаченко, О. Мостяєв, В. Сніжко, Т. Присяжна, Н. Турпак та інші. Філософську основу гармонійної коеволюції людини і природи закладено античними мислителями і розвинено у працях Г. Сковороди, І. Канта, Й. Гете, П. Юркевича, Т. Шевченка, І. Франка, В. Винниченка та ін.

Наукову основу різновекторних досліджень природокористування на українському терені було закладено протягом XIX-XX ст. нашими співвітчизниками М. Максимовичем, С. Подолинським, Д. Яворницьким, М. Грушевським, В. Вернадським, М. Холодним, А. Гродзинським та іншими вченими. Звичаєво-правову сторону життя українського народу почали науково досліджувати в XIX ст. П. Чубинський, О. Єфименко, О. Кістяківський та інші видатні вчені, а у 1920-30-х рр. продовжили



передусім представники т. зв. Комісії для вивчення звичаєвого права України ВУАН. Різні аспекти природокористування вивчалися О. Гумбольдтом, П. Тутковським, В. Докучаєвим, Г. Висоцьким, Й. Пачоським, М. Реймерсом, а також сучасними дослідниками О. Васютою, С. Васютою, Т. Гайналь, Т. Гардашук, С. Генсіруком, М. Голубцем, Д. Гродзинським, М. Гродзинським, Д. Гуровою, М. Дробноходом, Ф. Канаком, М. Кисельовим, К. Лащенко, Г. Марушевським, П. Романчуком, Л. Сидоренко, К. Ситником, Ю. Тагліною, А. Толстоуховим, Г. Філіпчуком, Ю. Шеляг-Сосонком, М. Хильком та ін.

Визначні висновки містяться в працях українських філософів С. Подолинського та В. Вернадського. «С. Подолинський здійснив еколого-економічне відкриття світового значення, довівши, що творча діяльність homo faber (людини діяльної) протидіє стихійним силам природи, які посилюють хаос (згідно з другим началом термодинаміки) шляхом мінімізації зростання ентропії, забезпечує нагромадження та перетворення сонячної енергії на земній поверхні в засоби задоволення фізичних і духовних людських потреб. Тим самим С. Подолинський визначив четверте начало термодинаміки. Це його еколого-економічне відкриття підштовхнуло видатного українського вченого В. Вернадського у 20-ті роки ХХ ст. до створення теорії біосфери та ноосфери» [1, с. 100-111]. Подібні висновки знаходимо у філософа Ф. Енгельса («Діалектика природи» [10]), який через К. Маркса був знайомий із роботами С. Подолинського. У ХХ столітті звертався до цих думок в ході розвитку нових наукових напрямів (наприклад, синергетики) І. Пригожин. Вчення В. Вернадського в Україні отримало розвиток у працях М. Холодного. Сьогодні продовжуються міждисциплінарні дослідження щодо проблем життя, енергії, законів функціонування складних систем тощо.

Сучасне консенсусне розуміння взаємодії людини і природного середовища втілилось у концепцію сталого розвитку, яка у загальному вигляді передбачає збереження всього живого і водночас забезпечення людства життєвими ресурсами без значної шкоди довкіллю. При цьому основним при визначенні стратегії природокористування безумовно є антропоцентричний підхід, тобто мірилом слугують потреби людини за конкретних історичних умов. Адже природні ресурси людина в першу чергу використовує для задоволення своїх потреб у харчуванні та створенні комфортних умов життя. При тому слід пам'ятати, що людина сьогодні, за В. Вернадським, це вже геологічна сила, що активно впливає на живу і неживу природу, хоча безвідносно до людини змінюється й саме довкілля: клімат, форми живого.

Якщо узагальнити, то взаємодія людини і природи має відбуватися у формі природокористування, що забезпечує в певних природно-географічних умовах відтворення природних ресурсів, зберігає біорізноманіття та непорушність довкілля водночас із можливістю людини задовольняти свої потреби та інтереси в сучасності і майбутньому.

При застосуванні на практиці розроблених теорій сталого розвитку слід враховувати регіональні особливості кожного конкретного терену, без чого їх впровадження неможливе. Розглянемо для прикладу історичні особливості природокористування на українському терені, які можуть вважатися відповідними сьогодиншній стратегії сталого розвитку.

Відлік почнемо із періоду I тисячоліття, хоча відповідний «екологічний» світогляд прослідковується принаймні на декілька тисячоліть раніше. Вірогідно, що священні дерева та гаї були у всіх народів, що жили у місцевості з деревами. Мешканці українських теренів також мали священні дерева та гаї: повсякчас зустрічаються приклади обожнення дерев та гаїв, джерел, водойм тощо. Так, у слов'ян I тисячоліття ліси були «предметами особливого поклоніння, бо всі світлопоклонники вшановували рослини як вияв щорічної діяльності світлоносного начала ... Про поклоніння слов'ян деревам маємо багато суто історичних свідчень. Прокопій каже, що слов'яни мали священні гаї і поклонялись старим деревам. У Щеціні ріс великий гіллястий дуб над джерелом, той дуб вважався житлом божества. Священні гаї замінювали храми. З краледрівського рукопису дізнаємося, що у чехів були заповідні гаї (луги). Ібн-Фадлан передає звістку про поклоніння русинів деревам. Костянтин Порфирородний говорить, що руси приносили жертви під деревами. У житті князя Костянтина говориться, що руські язичники поклонялись дуплистим деревам, обвісивши їх убрусами. В Уставі



князя Володимира забороняється молитися біля гаїв. Судячи із залишків слов'янської міфології у піснях та казках, бачимо рослинну природу скрізь оживленою і символізованою: дерева і зело часто говорять і межи собою, і з птахами, і з людьми і мають символічне застосування до людини» [5; с. 49].

За часів християнізації Київської Русі із сильною князівською владою священні діброви, що зберегли заповідний статус, стали виконувати вже не стільки сакральні, як утилітарні функції – збереження мисливських тварин для князівських забав. У XI-XII ст. поблизу князівського двору знаходились заліснені і лугові ділянки, де водилось багато звірів, і тому вони називалися звіринцем. Неподалік знаходилась також князівська місцевість Соколиний Ріг [17, с. 24]. Заповідними були і бортницькі угіддя [4].

У практичній діяльності українців архетипні міфологічні уявлення про довкілля з часом трансформувались у конкретно-просторову модель світу, одним із виявів якої є традиції садово-паркового мистецтва в Україні. «З літописів відомо, що вже близько тисячі років Київщина славиться своїми плодовими садами, які беруть свій початок від монастирських» [19, с. 172.].

Землеробство та садівництво були основними джерелами власного забезпечення харчовими продуктами мешканців монастирів. «Посилаючись на Києво-Печерський патерик І. Крип'якевич зазначає, що «чернець Григорій заклав малий огородець, де сіяв зілля й дерева плодовиті», а монах «Святоша насадив своїми руками огород». ... Вже в XII ст. при багатьох монастирях та теремах давньоруських князів монахи культивували черешневі, яблуневі, вишневі, грушеві, сливові сади» [2, с. 204-217].

У княжу добу Київської Русі (X-XII ст.) найважливішим джерелом екологічного права, що зберіглося до наших днів, була Руська правда, яка ґрунтувалася на звичаєвому праві. З природних об'єктів найбільше захищалися об'єкти мисливства і бортництва, особливо «засоби» мисливства – пси чи соколи. Також суворе покарання передбачено за крадіжку бобра. Натомість дерева і ліс, вочевидь, не становили особливої цінності і тому майже не згадуються, або ж за них не передбачено значного відшкодування. Тож найбільше захищаються ті об'єкти природного фонду, які були джерелом цінних товарів: хутра, шкіри, меду, воску тощо, в той же час деревина вочевидь не була цінним товаром, тому дерева і ліс загалом не мають у праві статусу цінних захищених об'єктів [8; с. 103-121].

Щодо заходів обмеження у використанні природних ресурсів, то Марко Поло, який жив у ставці Кублай Хана, свідчить, що полювання було дозволено лише знатним людям – тримати мисливських птахів та собак купцям, ремісникам чи поселянам заборонялося. Також був закон, що суворо забороняв травити зайців, диких кіз, оленів та інших подібних тварин з березня по жовтень, оскільки вони в цей час ростуть і плодяться. Через це дичини було багато [16, с. 134]. У XIII ст. такі екофільні застороги могли існувати і на українських землях, що були включені в поле впливу імперії Золотої Орди.

Важливою екофільною галуззю природокористування на всьому українському терені було садівництво. Так, є згадки про великі плодовиті сади при монастирях: «великі та плодовиті сади існували в XVI-XVII ст. в Унівському, Коломийському, Богородчанському, Крехівському монастирях» [2, с. 204-217], а у Києві «визначний психоідеологічний діяч України Петро Могила ще у 1637 році створив у своєму митрополичому дворі “Голосієво” великий плодовий сад та декоративний парк» [19, с. 172].

Про рівень розвитку садівництва говорять і численні свідчення мандрівників. Один з них, Е. Лясота, у кінці XVI ст. при згадці про Київ зазначає, що майже при кожному домі є садок. У спогадах П. Халебського також йдеться про численні сади, які йому траплялися під час подорожі Україною (XVII ст.): «Коло кожної хати, неначе коло палацу, росте великий сад, тут побачиш плодові дерева, які лише в цій країні прижилися: сила-силенна шовковиці білолистої та червонолистої, але ягодами цими нехтують, горіхів, винограду (в тодішніх садах, крім цього, росли яблуні, груші, вишні, сливи, терен, калина, барбарис, персики, ожина, дикий чай, шавлія). А на доглянутих огіркових грядках вони висівають крокус, руту і гвоздику усіляких барв» [13, с. 178]. Видовий склад садовини можна



доповнити за переліком страв, які подавали до столу, де були царська вишня, барбарис, порічка та інші ягоди і фрукти [13, с. 125].

Україна є осередком надзвичайно давньої землеробської культури, витоки якої прослідковуються з трипільських часів. Спадковість землеробської культури донесла до сучасності вироблені механізми стабілізації агросистем, запобігання процесам деградації і руйнації, забезпечення їхньої стійкості протягом тривалого часу. Говорити про довершену реалізацію моделі стійкого розвитку у традиційних агроєкосистемах не можемо, але спрямованість зусиль прадавніх землеробів на довгострокове підтримання стабільності продуктивного потенціалу агроєкосистем, а отже на досягнення гармонійного життя в соціоприродному середовищі, очевидна. Збереження природного продуктивного потенціалу (в першу чергу родючості ґрунту) було чи не головною умовою господарювання, що досягалось навіть за рахунок стримування обсягів продуктивності рослинництва чи тваринництва. Тобто в традиційній культурі землекористування цілком очевидно прослідковуються механізми обмеження інтенсивності виробництва. «Наші далекі пращури виробили складну модель землекористування, яка забезпечувала їх стабільне існування в умовах лісостепового ландшафту. Вона носила об'єктивний характер, оскільки екологічність господарської культури за умови нетехногенної цивілізації була необхідною умовою виживання» [11, с. 243-251].

Отже, традиційна українська система господарювання на землі була вибудована з виразним врахуванням потреб не лише нинішнього, але і наступних поколінь, тобто, за сучасним визначенням, мала характер стійкого розвитку, її механізми закріпились в традиції як морально-етичній, так і агротехнологічній. Вагомим підтвердженням гармонійності виробленої культури землекористування є застосування перелогової системи землеробства, яка на українському терені відзначається з кінця I тисячоліття н. д. [6; с. 89]. За умови наявності великих вільних площ, використання природного «відпочинку» ріллі було ефективним способом відновлення її родючості.

Традиційно важливим було землеробство, яке поступово збільшувало свою вагу у сільському господарстві. Про розвинені технології землеробства неодноразово згадує Д. Маршалл, наприклад, про досить складну технологію сівозміни, коли земля 5-7 років засівається спочатку коноплями (вони, крім іншого, не дають розмножуватися бур'янам), потім вівсом, ріпою, пшеницею чи житом, після цього земля 3-5 років відпочиває (у перший рік заростає травою і бур'янами, а на другий рік бур'яни зникають). Утворюється гарна лука, яку використовують для випасу худоби декілька років, земля відновлюється і знову дає гарний врожай [21, р. 164-165]. На Слобожанщині також у землеробстві використовується перелогове землекористування із певним порядком вирощування різних культур та відпочинком землі. Таким чином додатково отримують врожай сіна і поживне пасовище [12, с. 33]. Д. Маршалл позитивно відзначає також технологію оранки та добре зроблені залізні плуги [21, р. 173-174]. Саме в цей час, починаючи з другої половини XVIII століття, відбувалася заміна дерев'яних плугів залізними, що різко підвищило можливості обробітку ґрунту як заходу оптимізації ґрунтових умов життя культурних рослин [20].

Лісове природокористування на Слобожанщині, за спостереженнями автора Описів, було раціональним і ощадливим, але лише там, де ліси були у приватній власності [12, с. 29-32]. У тому ж регіоні частина лісу охоронялася для будівельних цілей, форма власності його була різною – як державною, так і комунальною (належали містам) чи приватною. На Півдні України заліснення проводили запорожці [7, с. 1068], також заліснення заохочувалось наказом губернатора Новоросії В. Черткова (1776-1782) [15, с. 754-756], згідно якого хто виростить ліс, тому обіцяно було не лише право вживати його на свої потреби, але й довічно ним володіти.

Важливим фактором стабільних урожаїв було збереження заповідних ділянок лісів (ще на початку XVIII ст. 50% площі України вкривали ліси [14, с. 99-106]). Залишались недоторканими ліси монастирів – прообрази сучасних заповідників. Завдяки Охтирському монастирю зберігся ліс на Ворсклі, Святогорському – урочище крейдової сосни. Лісові урочища Китаєве, Голосіївський ліс, Конча-Заспа біля Києва також збереглися завдяки монахам. Ще одним видом праяповідників були



прикордонні (т. зв. засічні) ліси біля південних кордонів Московської держави на території сучасних Харківської і Білгородської областей. Такі ліси суворо охоронялися від вирубки. Система засічних лісів проіснувала до кінця XVII ст., і сьогодні на місці цих лісів частково створені заповідники [3].

Отже, можемо зробити висновок про багатство форм взаємодії людини і природи на українському терені, які в сучасних термінах можна назвати технологіями сталого розвитку. Чинниками такої взаємодії були з одного боку наявне природне середовище, а з іншого ментальна сторона народу, тобто усвідомлення себе у природі, і рівень розвитку виробничих сил, тобто технологій природокористування. Це дає розуміння тисячолітньої тяглості стратегії сталого природокористування на українських землях і відповідно готовності українського народу до подальшого його розвитку.

На сьогодні розвиток продуктивних сил людства зумовив перехід від інноваційного типу природокористування до ноосферного, або інформаційно-конструктивістського типу, коли «дедалі зростаюча кількість діяльної людності зайнята «ноосферною» працею, насаженою людським розумом і ним же організованою» [9, с. 262]. Наслідком цього є виникнення нових форм відносин людини і природи, і український народ з актуалізованими знаннями про власне розмаїття форм природокористування у минулому може зробити вагомий вклад у сталий розвиток світової цивілізації у майбутньому.

Література

1. Бевз Т. Ідеї соціалізму і громадянського суспільства як ключові елементи теорії праці С. Подолинського (до 160-річчя від дня народження) / Т. Бевз // Українознавство. – 2010. – № 4.
2. Берест Роман. Середньовічні чернечі промисли, господарські заняття та виробництва у Галичині // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 14. – 2010.
3. Борецько В. Е. История заповедного дела. – 2001. – Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/old/b15>.
4. Борецько В. Е. История заповедного дела в Украине. Издание второе, дополненное, 2001 г.
5. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / укладена Я. Ф. Головацьким. – К. : Довіра, 1991. – 94 с.
6. Горбаненко С. А. Землеробство і тваринництво слов'ян Лівобережжя Дніпра 2-ї половини I тис. н. е. / С. А. Горбаненко. – К. : Академперіодика, 2007. – 196 с.
7. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Репр. вид. 1949 р. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства НАН України. – К. : Книга, 1995. – с. 801-1230.
8. Кобринський Р. Ліс і мисливство в давньому українському праві / Роман Кобринський // Праці наукової конференції хемічно-біологічно-медичної секції НТШ і відділу природничих і медичних наук УВАН. Т. СІСВІ. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1978.
9. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
10. Маркс К. Сочинения. Т. 20 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Изд. 2-е. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1961. – 828 с.
11. Морозова С. Соціоекологічність традиційної української системи сільського господарства / Софія Морозова // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – Ч. 9 / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 2006. – 478 с.
12. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археогр. комісія; Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), та ін.; Упоряд.: О. І. Гуржій, В. О. Пірко. – К.: Наук. думка, 1991. – 223 с.
13. Павло Халебський. Україна – земля козаків / Упоряд. Микола Рябий. – К. : Ярославів Вал, 2009. – 295 с.
14. Поліщук В. Вживати чи жити? / В. Поліщук, В. Багнюк, І. Власенко // Вітчизна. – 1992. – № 10.
15. Преследование лаптей колонизаторами Новороссии // Киевская старина. – Год пятый. Том XV. Август 1886 г. – К. : Тип. А. Давиденко.
16. Путешествие в Тану Иосафата Барбаро, венецианского дворянина // Библиотека иностранных писателей о России. Т. 1. – СПб. : Типография III отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1836.
17. Реймерс Н. Ф. Особо охраняемые природные территории. / Н. Ф. Реймерс, Ф. Р. Штильмарк. – М. : Мысль, 1978. – 295 с.

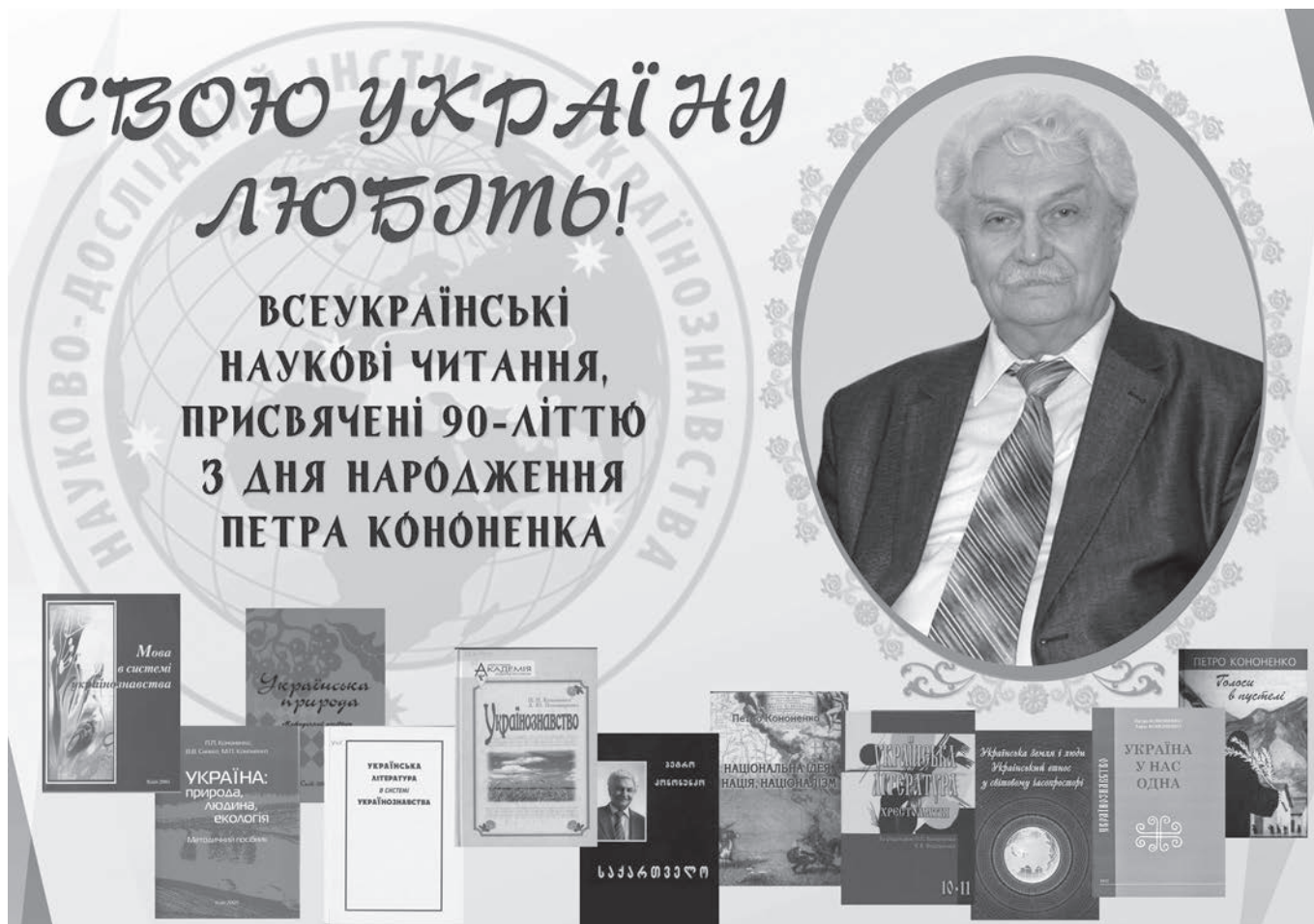


18. Сніжко В. Практичний метод наукового українознавства – експедиційне українознавство / В. В. Сніжко, Л. Г. Отрошко // Українознавство. – 2010. – № 4.
19. Сніжко В.В. Свідомості брама. – К.: Планета-медіа, 2008. – 352 с.
20. Чекрізов І. О. Історичний аспект розвитку основного обробітку ґрунту на Полтавщині. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. с.-г. н. – К., 2005.
21. Marshall J. Travels through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, The Ukraine, and Poland, in the Years 1768, 1769 and 1770. Vol. 3 / Joseph Marshall. – London : Printed for J. Almon, 1772. – 352 p.



Розділ 4.

Всеукраїнські наукові читання, присвячені 90-річчю Петра Кононенка



«Свою Україну любіть!»

Всеукраїнські наукові читання, присвячені 90-літтю з дня народження академіка Петра Петровича Кононенка

Олена ГАЗІЗОВА
м. Київ

На високому помезів'ї весни і літа, коли зеленими шатами й квітом пишається наша земля і сходить рясно посіяне жниво, коли хлібороб, ідучи в поле, вже знає достеменно, що буде добірним зерно майбутнього врожаю, у 31-й день травня вся українознавча спільнота вітає Петра Кононенка, поета, письменника, професора, академіка багатьох українських і зарубіжних Академій, фундатора і директора Науково-дослідного українознавства впродовж двадцяти таких бурхливих літ української Незалежності, Президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», почесного доктора Тбіліського університету...

У Петра Кононенка і створеної ним наукової школи позаду – шлях, яким вони можуть на правду пишатися. А попереду – теж шлях. Який вони мусять пройти. І пройдуть.



1 червня 2021 р. в Науково-дослідному інституті українознавства відбулися Всеукраїнські наукові читання «Свою Україну любіть!», присвячені 90-літтю з дня народження Петра Кононенка.

На початку роботи від ювіляра було виголошено привітання учасникам наукових читань: «Славна громадо Науково-дослідного Інституту Українознавства, друзі, побратими. Я справді відчуваюся щасливим, що й через півстоліття ви прийшли поділитися почуттями і роздумами про історію, долю і місію нашого славного Інституту. Він народжувався синхронно з Незалежністю України. Ми відродили концепт Грушевського-Вернадського про українознавство як універсум політики і філософії держави. Реанімуючи процес українізації 20-х років ХХ ст., ми не тільки сприяли, а й ініціювали та утверджували ідеали Суверенної, Соборної, правової, демократичної Незалежної України, її ролі, долі і місії в історичній еволюції Поступу Європейської цивілізації і культури, нового типу ери людських і міжнаціональних відносин. Ми докладали максимальних зусиль і домоглися визнання українознавства як однієї з провідних міжнародних наукових систем, а водночас і критеріального для всієї Європи, глобального планетарного визнання домінанти Україноцентризму! Оптимістично дивимось у грядущє, бо священнодіємо з незрівнянною любов'ю до Життя, Свободи і Людяності, здійснюючи вікопомну заповідь Тараса Шевченка: «Любіть Україну!» Вона – найрідніша і найпрекрасніша на Планеті Мати, Вселюдський гуманістично-культурний ідеал. Цим ми з вами горді й щасливі, – і за гармонійне багатство ваших сердець я вклоняюся вам, вашій патріотичній любові, ролі і місії: я щасливий! Цього бажаю і кожному з вас!».

До цієї урочистої події на адресу Інституту надійшло багато привітань з нагоди ювілею його фундатора від наукових та освітніх закладів України та зарубіжжя. Зокрема, Володимир Бугров, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у своєму вітальному слові Петру Кононенку відзначив: «Українознавство стало піснею Вашого життя, а головною місією – повернення українству його історичної пам'яті, виховання чесних патріотів, мудрих українців, які починатимуть своє життя з любові і шани до своїх матерів, батьків, дідів і прадідів, любові до своєї Батьківщини, до улюбленої справи, любові до життя, української книги й слова. У день поважного ювілею бажаємо Вам і надалі творити на благо України, щоб навколо Вас продовжували групуватися небайдужі до долі України люди, прихильники радикальних змін в усіх сферах суспільного життя, включно із діяльністю вищих закладів освіти».

Микола Обушний, директор Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, у вітальному адресі відзначив неоціненний внесок вченого в розвиток новітнього українознавства: «Шановний Петре Петровичу! Ваш досвід й значний науковий доробок нині слугують як теоретичним, так і практичним орієнтиром для нових поколінь. Як талановитий учений і мудрий наставник, Ви зробили вагомий внесок у розвиток української гуманітаристики, передаючи своїм учням неоціненний скарб знань про Україну й українців. Водночас, попри всі Ваші визначні творчі здобутки, найважливішим і найпотужнішим є Ваш доробок у царині українознавства. Адже для Вас це не просто наука, цілісна система знань про українську націю та її історичну місію, скарбниця її історичної пам'яті, але й особисте світосприйняття, складова внутрішнього світу.

Тож, велика подяка Вам, Петре Петровичу, за Вашу благородну працю на ниві українознавства, в ім'я нашої незалежної і вільної України!»

Багато привітань надійшло від директорів, вчителів, учнів, переможців Міжнародного конкурсу з українознавства. Слова безмежної вдячності за допомогу й опіку у становленні закладів освіти висловили у відеопривітаннях Олена Внуковська, директорка Української Паризької школи, Людмила Млош, голова Центральної Спільки Українців у Німеччині, вчителі й учні Українського гуманітарного ліцею м. Києва та Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

З вітальним словом до присутніх звернувся директор НДІУ Сергій Наливайко та професор, голова правління Товариства «Знання» України Василь Кушерець.



Актуальність українознавчих досліджень для розвитку державності України розкрили у своїх доповідях визначні вчені-українознавці, які стояли біля витоків Науково-дослідного інституту українознавства. Розпочав пленарне засідання знаний методолог й історіограф науки, доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка Ярослав Калакура із доповіддю «Внесок академіка Петра Кононенка в концептуалізацію українознавства». Історію створення Інституту українознавства висвітлив у своєму виступі доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ Валентин Крисаченко. Нові тенденції у суспільному розвитку України на поч. ХХІ століття та їх осмислення в українознавстві окреслив у своєму виступі розробник теоретико-методологічних засад новітнього українознавства Леонід Токар. Ключове значення концепту художньої словесності в аналітичній оптиці українознавчої школи Петра Кононенка актуалізував Олександр Хоменко, кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного музею історії України; про особливості наукового українознавства доповів Валерій Сніжко, кандидат біологічних наук, дослідник психоетнічних особливостей українців.

Напрявні вектори українознавчих знань та їхню актуальність для сьогодення розкрили у доповідях вчені з різних наукових інституцій. Зокрема, значення українознавства як важливої складової гуманітарної атури нації висвітлив Федір Медвідь, кандидат філософських наук, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом. Доктор філософських наук, професор Державного університету телекомунікацій Володимир Ятченко акцентував увагу на ролі соціальної травми в історії й світогляді українців. Лілія Шеремета, методист філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду виступила з доповіддю «Морально-психологічні руйнації в роки Голодомору-геноциду: українознавчий дискурс». Ярослава Левчук, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Історико-Меморіального музею Михайла Грушевського наголосила на можливостях музейної педагогіки у формуванні українознавчого світогляду підростаючого покоління. Катерина Петриченко, молодша наукова співробітниця відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, відзначила внесок українського митця І. М. Кейвана (1909–1992 рр.) в культуру українців зарубіжжя».

У роботі конференції взяли участь і вчителі-практики. Так, на значенні українознавства не лише як окремого освітнього предмета, але й філософії сучасної системи освіти України акцентувала увагу Людмила Грабовська, вчителька українознавства гімназії № 59 імені О.М. Бойченка м. Києва. З доповіддю «Українське кобзарство у ХХ – на початку ХХІ століть: неперервність традиції і сучасні виконавські практики» виступив Юрій Свистун, учитель Олексіївського ліцею Харківської області, керівник гуртків «Історичне краєзнавство» КЗ «Харківська обласна станція юних туристів». Проблематику сучасних українознавчих пошуків і широке коло питань українознавчого дискурсу визначили у доповідях наукові співробітники НДІУ Олег Чирков, Любов Отрошко, Світлана Бойко, Катерина Настояща, Юрій Фігурний та інші.

Загалом до участі у Всеукраїнських наукових читаннях «Свою Україну любіть!», присвячених 90-літтю з дня народження академіка Петра Кононенка долучилися більше 60 вчених, які актуалізували науковий українознавчий дискурс від джерел та методології українознавчих досліджень, етапів розвитку українознавства як науки до ролі українознавства в етнокультурному розвитку сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації та практик реагування на безпекові загрози національній ідентичності.

За підсумками роботи наукових читань заплановано видання збірника наукових праць, який дасть змогу ознайомитися широкому колу читачів із новітніми напрацюваннями вчених у галузі сучасного українознавства.



Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», присвячені 90-літтю з дня народження академіка П. Кононенка

Юрій ФІГУРНИЙ, Наталія БЕЗСМЕРТНА
м. Київ

31 травня 2021 р. фундатору сучасного українознавства, засновнику і першому директору Науково-дослідного інституту українознавства, голові Громадської ради з питань розвитку Науково-дослідного інституту українознавства, доктору філологічних наук, професору, академіку Академії наук вищої школи України, Української вільної академії наук (США), Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук, лауреату Міжнародної премії імені Й. Г. Гердера, літературному критику, поету та прозаїку Петру Петровичу Кононенку виповнилося 90 років.

На пошанування ювіляра Науково-дослідний інститут українознавства 1 червня 2021 р. організував Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», на яких науковці та освітяни України й Німеччини обговорили вагомий внесок П. Кононенка у творення сучасного українознавства, формування та становлення Інституту українознавства, актуальні питання розвитку українознавства, осмислювали й актуалізували проблеми, які турбують українське суспільство на початку ХХІ ст., та пропонували шляхи їх розв'язання.

Задля успішного проведення наукового форуму був сформований організаційний комітет. Його очолив к. і. н., директор НДІУ С. Наливайко, заступниками голови оргкомітету стали к. і. н., науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ А. Бондаренко та к. і. н., завідувач відділу української етнології НДІУ Ю. Фігурний. До оргкомітету увійшли: молодший науковий співробітник відділу української філології НДІУ Н. Безсмертна, помічник директора НДІУ Г. Богданович, к. філос. н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ С. Бойко, д. і. н., доцент, завідувачка відділу історичних пам'яток НДІУ І. Ворончук, к. і. н., завідувачка відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ О. Газізова, д. і. н., заступник директора НДІУ П. Гай-Нижник, завідувачка відділу кадрів НДІУ І. Дорошенко, к. і. н., завідувачка відділу історичних студій НДІУ І. Краснодемська, д. філос. н., професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ В. Крисаченко, к. соц. н., доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ К. Настояща, завідувачка відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ Т. Ренке, науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ О. Сцібан.

Оргкомітет провів низку засідань, на яких обговорювалися напрямки роботи наукового форуму, змістове наповнення та формат його проведення. Так, В. Крисаченко запропонував назвати наукові читання «Свою Україну любіть!». О. Газізова висловила слушну думку щодо залучення до цього важливого заходу освітян не лише м. Києва, а й усієї України. С. Бойко оприлюднила цікаву думку щодо організації флешмобу привітань ювіляру. Ю. Фігурний запропонував здійснити цифровий запис виступів доповідачів і згодом оприлюднити їх у Мережі. Члени оргкомітету підтримали ці та інші пропозиції.

Треба відзначити, що підготовка та проведення Всеукраїнських наукових читань відбувалися у контексті виконання фундаментальних науково-дослідних робіт, які фінансуються з державного бюджету МОН України та виконуються науковими співробітниками НДІУ у 2021 р., зокрема: 1. «Українське повсякдення ранньомодерної доби: правові та соціальні практики» (керівник Ворончук І. О.); 2. «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» (керівник Фігурний Ю. С.); 3. «Латентні західноєвропейські дискурси в українській гуманітаристиці радянської та пострадянської доби» (керівник Настояща К. В.); 4. «Російсько-українські війни початків ХХ та ХХІ століть: протистояння у цивілізаційному виборі



та концептах національно-державних ідентичностей» (керівник Гай-Нижник П.П.); 5. «Гуманітарні пріоритети консолідації українського суспільства: соціально-ціннісні виміри» (керівник Крисаченко В. С.); 6. «Концепт ідентичності українства в умовах соціокультурних трансформацій: загрози національній безпеці в гуманітарній сфері» (керівник Газізова О. О.); 7. «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.)» (керівник Краснодемська І. Й.).

Попри карантинні труднощі у вівторок 01.06.2021 р. з дотриманням усіх рекомендацій МОЗ України науковий форум розпочав свою роботу. З 10.00 до 11.00 було здійснено реєстрацію учасників заходу. В актовій залі НДІУ у цей же час відбувалася презентація наукового доробку П. Кононенка, яку організувала бібліотекар О. Митяй. Об 11.00 відбулося урочисте його відкриття.

З вітальним словом до присутніх звернувся директор НДІУ С. Наливайко, який відзначив важливу роль П. Кононенка як особистості та його напрацювань для української гуманітаристики загалом та для українознавства зокрема. Він наголосив на тому, що, незважаючи на несприятливі умови, українознавство має великий потенціал для розвитку. Також С. Наливайко зачитав привітання учасникам форуму від директора-засновника НДІУ, голови Громадської ради з питань розвитку НДІУ академіка П. Кононенка.

Зокрема, у цьому привітанні, яке символічно називається «Сповідь Душі щасливої людини», Петро Петрович наголошує: «Славна громадо Науково-дослідного Інституту українознавства, друзі, побратими, я справді відчуваюсь щасливим, що й через півстоліття ви прийшли поділитися почуттями і роздумами про історію, долю і місію нашого славного Інституту. Він народжувався синхронно з Незалежністю України. Ми відродили Концепт Грушевського–Вернадського про українознавство як універсум політики і філософії держави. Реанімуючи процес українізації 20-х років ХХ ст., ми не тільки сприяли, а й ініціювали та утверджували ідеали суверенної, соборної, правової, демократичної незалежної України, її ролі, долі і місії в історичній еволюції поступу європейської цивілізації і культури, нового типу ери людських і міжнаціональних відносин. Ми докладали максимальних зусиль і домоглися визнання українознавства як однієї з провідних міжнародних наукових систем, а водночас і критеріального для всієї Європи, глобального планетарного визнання домінанти Україноцентризму! Оптимістично дивимось у грядущє, бо священнодіємо з незрівнянною любов'ю до Життя, Свободи і Людяності, здійснюючи вікопомну заповідь Тараса Шевченка: «Любіть Україну!». Вона – найрідніша і найпрекрасніша на Планеті Мати, Вселюдський гуманістично-культурний ідеал. Цим ми з вами горді й щасливі, і за гармонійне багатство ваших сердець я вклоняюся вам, вашій патріотичній любові, ролі і місії: я щасливий! Цього бажаю і кожному з вас!».

Модератор наукових читань Н. Безсмертна оприлюднила привітання ректора КНУ імені Тараса Шевченка В. Бугрова, в якому, зокрема, йшлося про важливу роль П. Кононенка у розвитку сучасного українознавства: «Українознавство ж стало піснею Вашого життя, а головною місією – повернення українству його історичної пам'яті, виховання чесних патріотів, мудрих українців, які починатимуть своє життя з любові і шани до своїх матерів, батьків, дідів і прадідів, любові до своєї Батьківщини, до улюбленої справи, любові до життя, української книги й слова».

Модератор наукових читань О. Чирков виголосив урочисте привітання від директора Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка М. Обушного, в якому було зазначено: «Шановний Петре Петровичу! Ваш досвід і значний науковий доробок нині служать як теоретичним, так і практичним орієнтиром для



О. Чирков



нових поколінь. Як талановитий вчений та мудрий наставник Ви зробили вагомий внесок у розвиток української гуманітаристики, передаючи своїм учням неоціненний скарб знань про Україну і українців. Водночас, попри всі Ваші визначні творчі здобутки, найважливішим і найпотужнішим є Ваш доробок в царині українознавства. Адже для Вас це не просто наука, цілісна система знань про українську націю та її історичну місію, скарбниця її історичної пам'яті, а й особисте світосприйняття, складова внутрішнього світу. Ви утвердили українознавство як інтегративну науку та філософію виховання й освіти. Вихована на Ваших здобутках команда українознавців Київського національного університету імені Тараса Шевченка досягла значних педагогічних, наукових і громадських висот, а Ваші ідеї й наукові обґрунтування допомагають впровадженню інновацій в українську освіту та відстоюють національні інтереси».

Були зачитані привітання ювіляру від С. Брижицької, заступниці генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів);



В. Ятченко



Я. Калакура

кура. Доповідач наголосив на вагомій ролі ювіляра у становленні і розвитку системи інтегративних знань про Україну та світове українство у світовому часопросторі.

Д. філос. н., професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ В. Крисаченко виголосив доповідь «Біля витоків Інституту українознавства», у якій проаналізував становлення Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка.

У свою чергу к. і. н., доцент Л. Токар у доповіді «Нові тенденції у суспільному розвитку України на початку XXI століття та їх осмислення в українознавстві» намагався досягнути сучасні тренди у цивілізаційному розвитку України, українського суспільства й українознавства.

Доктор наук у галузі політології, к. філос. н., професор кафедри теорії держави і права та

А. Крисоватого, ректора Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль).

З особистим привітанням ювіляру та учасникам наукових читань виступив голова правління Товариства «Знання» України В. Кушерець.

Пленарне засідання тривало до 16.00. З програмною доповіддю «Внесок академіка Петра Кононенка в концептуалізацію українознавства» виступив д. і. н., професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка Я. Кала-



Доповідає В. Крисаченко



конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом Ф. Медвідь у своєму виступі «Українознавство як важлива складова гуманітарної атури нації (з нагоди 90-річчя Петра Кононенка)» говорив про визначний внесок ювіляра у поступальний розвиток українознавства. На його думку, українознавство – не лише наука і навчальна дисципліна, а насамперед це своєрідна філософія, система цінностей й осердя Українського Світу.

К. б. н. В. Сніжко виступив з доповіддю «Особливості наукового українознавства». Вчений переконаний, що однією з визначальних рис цієї унікальної інтегративної науки є системний і комплексний підхід до осмислення розвою України і українців.

Д. філос. н., професор Державного університету телекомунікацій В. Ятченко у виступі «Соціальна травма в історії й світогляді українців» здійснив порівняльний аналіз соціальних травм в історичному розвитку вірмен, євреїв і українців, а також наголосив на екзистенційному вимірі голодоморів (втрата жаги до життя, занепад моралі й традиційних цінностей тощо).

К. і. н., науковий співробітник Національного музею історії України О. Хоменко у доповіді «Концепт художньої словесності в аналітичній оптиці українознавчої школи Петра Кононенка» акцентував увагу присутніх на головні засадничі концепти наукової школи П. Кононенка, підкреслив важливе місце української словесності в українознавчому парадигмальному дискурсі.

Вчитель історії та предмета «Захист України» Олексіївської ЗОШ І–ІІІ ст. Краснокутської районної ради Харківської області Ю. Свистун виступив із доповіддю «Українське кобзарство у ХХ – на початку ХХІ століть: неперервність традиції і сучасні виконавські практики». Практикуючий освітянин наголосив на важливій ролі українського кобзарства як явища в минулому й сьогоденні України й українського народу. На його думку, кобзарство – це не лише героїчна сторінка в історії українців, а важливий чинник формування українського світогляду у громадян України загалом й посилення національно-патріотичного виховання молодого покоління зокрема.

К. філол. н., старший науковий співробітник Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Я. Левчук у виступі «Традиційна українська дитяча субкультура кін. ХІХ – поч. ХХ ст. в сучасному музейному просторі» стисло проаналізувала становлення української дитячої субкультури, продемонструвала у відеопрезентації, як вона відображена у сучасних музейних експозиціях, та наголосила на важливості збереження традиційних елементів дитячої субкультури у сучасних українських родин.

К. соц. н., доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ К. Настояща у доповіді «Українська культурна традиція: вектори і тенденції сьогодення» наголосила на важливості популяризації матричної української культури як в Україні, так і за її межами. Саме тому вона запропонувала присутнім направити петицію до Офісу Президента України В. Зеленського з проханням присвоїти співачці К. Павленко (лідерці музичного гурту Go_A, який цьогогоріч представляв Україну на Євробаченні у Нідерландах з піснею «Shum» і був другим після переможців серед пересічних глядачів Європи і світу) почесне звання «Заслужений діяч мистецтв України», оскільки своєю творчістю вона активно пропагує українську етнічну культуру загалом і українську народну пісню зокрема на європейському рівні (вперше за 17 років представниця України заспівала пісню виключно українською мовою, і ця пісня знайшла відгук у серцях поціновувачів музичного мистецтва).

Педагог-організатор-методист, вчителька українознавства вищої категорії гімназії № 59 імені О.М. Бойченка м. Києва Л. Грабовська у доповіді «Сучасні виклики при викладанні українознавства в закладах загальної середньої освіти» зосередила увагу на необхідності повернення українознавства як важливої інваріантної складової навчального процесу та викладання його в усіх закладах освіти України (державних і приватних). Практикуюча освітянка поділилася власними напрацюваннями з впровадження українознавчої компоненти в навчально-освітній процес Київської гімназії № 59 імені О. М. Бойченка.

К. філос. н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ С. Бойко та голова Центральної Спілки Українців у Німеччині (м. Берлін) Л. Млош



у виступі «Співробітництво як ефективна форма поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності» акцентували на тому, що в умовах світової глобалізації і послаблення ідентичностей перед вченими-українознавцями постає нагальне завдання сприяти поступальному розвитку українознавства та збереженню української самобутності. Під час цієї доповіді було оприлюднено привітання ювіляру від учителів та учнів Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів, колишньої співробітниці НДІУ О. Містраль (директор української школи м. Парижа, Франція) та викладачів Українського гуманітарного ліцею м. Києва.

Треба відзначити, що НДІУ плідно співпрацює з Львівською українською гуманітарною гімназією імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови. Хоча через низку суб'єктивних і об'єктивних причин освітяни не змогли приїхати до Києва, але надіслали дуже оригінальні заявки й матеріали до Всеукраїнських наукових читань. Зокрема, це такі доповіді: «Реалізація українознавчих пошукувань педагогів ліцею в умовах експерименту» (директор гімназії Л. Васишин); «Мова як об'єкт та інструмент українознавчого дослідження» (заступник директора з навчально-виховної роботи Г. Строгуш); «Українознавчі практики у сфері фізичного виховання та спорту» (вчителька фізичної культури Н. Вітошинська); «Розвиток творчої особистості ліцеїста засобами народного музичного мистецтва і українознавства» (вчителька музичного мистецтва кафедри мистецтва М. Староста, вчитель англійської мови кафедри іноземних мов І. Ковальчук); «Українознавчі інноваційні підходи до формування соціальної активності ліцеїстів в умовах дистанційного навчання» (заступник директора Л. Дзюбинська); «Взаємозв'язок українознавства і точних наук» (заступник директора Г. Харатон, учителька математики М. Кризович, учителька фізики Г. Кузьмак).

Молодший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського К. Петриченко у доповіді «Внесок українського митця І. М. Кейвана (1909–1992) в культуру українців зарубіжжя» проаналізувала на прикладі життя й діяльності І. Кейвана потужний внесок зарубіжних українців не лише в культуру діаспори, а й опосередковано в культуру українського народу в часи більшовицького тоталітарного режиму.

Науковець Т. Єрмашов у виступі «Українознавство початку 20 ст.: доробок С. Єфремова» охарактеризував розвиток українознавчих студій під час Національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. та в перші десятиліття XX ст. Окремо виступаючий наголосив на визначній ролі С. Єфремова у становленні українознавства як науки.

Науковий співробітник відділу української етнології НДІУ Л. Отрошко у доповіді «Петро Кононенко та Ярослава Стецько – дві знакові постаті однієї епохи» осмислила особисті ділові контакти двох непересічних особистостей – фундатора сучасного українознавства П. Кононенка й відомої політичної діячки Я. Стецько, яка, на думку доповідачки, позитивно впливала на вченого-українознавця та допомагала йому в осмисленні проблем, що постали перед українською діаспорою у буремному XX ст.

Науковий співробітник відділу української етнології НДІУ О. Чирков у виступі «Найактуальніші етнологічні питання українознавства, зумовлені російським реваншизмом» стисло охарактеризував сучасний стан українознавства, розкрив найбільш небезпечні виклики, які постали перед цією інтегративною наукою в умовах політики реваншу Російської Федерації, спрямованої на знищення української державності та цілковиту асиміляцію українського народу. Також виступаючий окреслив найактуальніші етнологічні питання українознавства, зумовлені російським реваншизмом.

К. і. н., завідувач відділу української етнології НДІУ Ю. Фігурний у доповіді «Роль українознавства в етнокультурному розвитку сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації супроти України» відзначив великий вплив на українські етнокультурні процеси пострадянського минулого та активну присутність Російської Федерації в українському етнокультурному просторі, а саме – злочинну діяльність adeptів «руського мира». Під час неоголошеної російсько-української гібридної війни, яка триває вже восьмий рік, українознавство як інтегративна наука та навчальна дисципліна мало би стати осердям україноцентричної державницької політики



І. Краснодемська, О. Газізова, Л. Токар, А. Кононенко, Т. Єрмашов, Я. Калакура, С. Бойко, Л. Шеремета

української влади в гуманітарній сфері України. Наразі НДІУ як провідна українознавча інституція в структурі МОН України через значне недофінансування не має можливості у повному обсязі виконувати взяті на себе наукові, науково-організаційні, освітянські та просвітницькі завдання. Враховуючи великий потенціал українознавства загалом та НДІУ зокрема для подолання залишків радянського минулого та російської гібридної агресії, наголосив виступаючий, учасники наукового зібрання мають надію привернути увагу українських урядовців щодо фінансування НДІУ та повернення йому статусу національного, незаконно відібраного у 2014 р.

Проаналізувавши підсумки Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», присвячених 90-літтю з дня народження академіка П. Кононенка, вчені-українознавці відзначили вагомий роль ювіляра у формуванні, становленні і розвитку сучасного українознавства як комплексної інтегративної науки про Україну, українців і світове українство у світовому часопросторі та НДІУ як важливої наукової інституції, що впроваджує українознавство в усі сфери гуманітарного дискурсу України. Учасники наукових читань підтримали пропозицію завідувачки відділу філософії та геополітики НДІУ К. Настоящої щодо направлення петиції до Офісу Президента України В. Зеленського з проханням присвоїти співакці К. Павленко почесне звання «Заслужений





діяч мистецтв України» за поширення української етнічної культури в Україні та світі. Також учасники форуму зобов'язали директора НДІУ С. Наливайка підготувати лист на адресу Прем'єр-міністра України Д. Шмигала з проханням покращити фінансування НДІУ (надання базового фінансування) та повернути йому статус національного. Всі ці реальні заходи уряду України дадуть можливість НДІУ значно посилити матеріальний, фінансовий, інтелектуальний потенціал та успішно виконувати взяті на себе зобов'язання перед українською державою й українською політичною нацією.

На завершення заходу директор НДІУ С. Наливайко висловив подяку усім учасникам Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» за активну участь в обговоренні актуальних проблем українознавства та вагому роль у його розвитку П. Кононенка.

Фотофіксацію наукових читань здійснив науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ О. Сцібан.



Праці ювіляра





Учасники
наукового
зібрання

Президія
читань



Я. Калакура,
С. Бойко



Я. Калакура,
Л. Шеремета



С. Бойко,
Ю. Свистун,
Л. Грабовська,
О. Газізова



С. Бойко,
О. Газізова

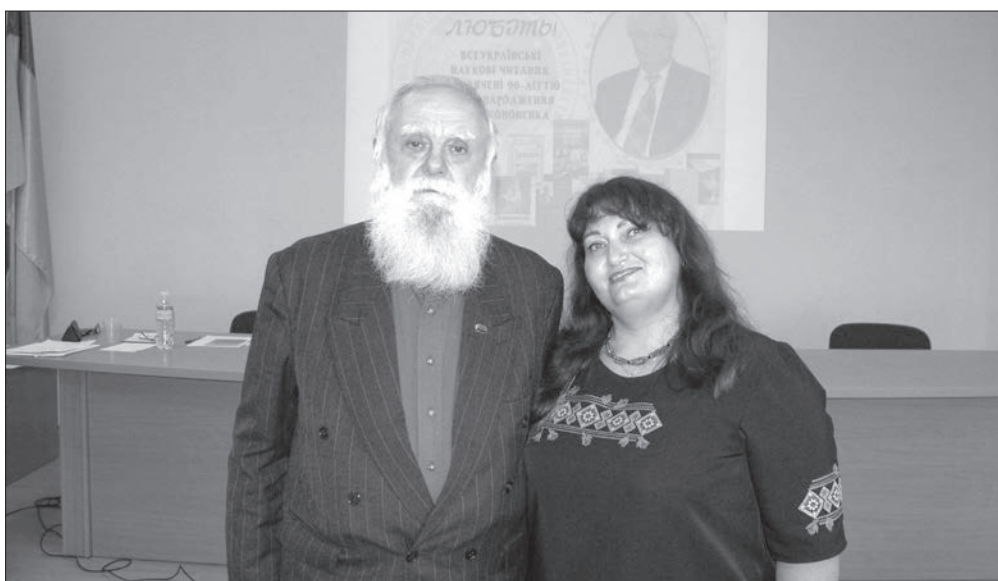




*В. Сніжко,
Л. Отрошко,
О. Хоменко*



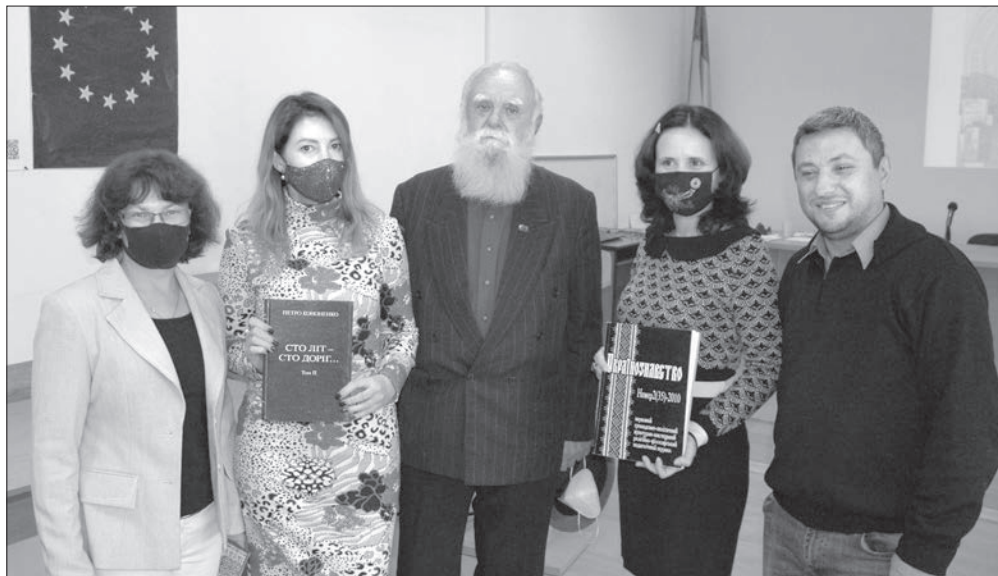
*С. Бойко,
В. Сніжко,
О. Газізова*



*В. Сніжко,
О. Газізова*



*Л. Отрошко,
Н. Безсмертна,
В. Сніжко,
К. Петриченко
Т. Єрмашов*



*О. Газізова,
С. Бойко,
І. Краснодемська*



*С. Бойко,
О. Сцібан*





Розділ 5. Життя Петра Кононенка у світлинах



Десятикласники Заворицької
СШ (драмгурток).
Керівниця Ольга Борисівна
Пінчук.
28.XII.1948 р.
Середній ряд справа —
Петро Кононенко



Праворуч — батько Петро
Олександрович.
Напис на фото:
На долгую память вам,
прошу хранить и помнить.
Ваш отец.
26/I.44



Посередині — мати
Павлина Семенівна



*Біля входу
в рідний
університет*



*Виступає поет
Іван Драч*

*Біля пам'ятника
Т.Г.Шевченку*





*Родина Кононенків.
Справа наліво:
Петро Петрович,
дружина Наталка,
сини Андрій і Тарас*

З Павлом Загребельним





З Миколою Олійником



*Михайло Стельмах
(праворуч)
і Георгій Марков
(Москва)*



*Петро Кравчук
і канадські студенти
в Київському університеті
ім. Т.Г.Шевченка*



*Виступає академік
Євген Федоренко (США)*



*У родинному колі
Тараса Гунчака*



*Син Тарас
і внучка Ольга*



*Віталій Корж, його дружина
Любов Василівна
та видатний українознавець
Євген Федоренко (США)*

*У колі львівських
українознавців*





*Президент України
Леонід Кравчук,
Петро Кононенко
та директор ліцею
Ганна Сазоненко*

*В Інституті
українознавства
зі Святійшим
Патріархом
Філаретом*





*З Петром Шкрібляком
біля Говерли*



*Філія «Верховина»
Інституту українознавства:
Я. Зеленчук, І. Зеленчук,
Т. Мінченко, П. Шкрібляк*



*З грузинськими вченими біля
«Козацької фортеці»*



*З рідними земляками
в Бобровиці*



*Поруч із побратимом-
однодумцем
Миколою Величком*



*Ось такі вони,
українознавці!*



*Зустріч із головою
Служби зовнішньої
розвідки України,
генералом армії
Миколою Маломужем*

*Із головою сесії ООН
Геннадієм Удовенком*





*Квіти
Валентині Данилівні Гончар*

*Біля пам'ятника
німецькому мислителю
Йоганну Гердеру в Ризі*

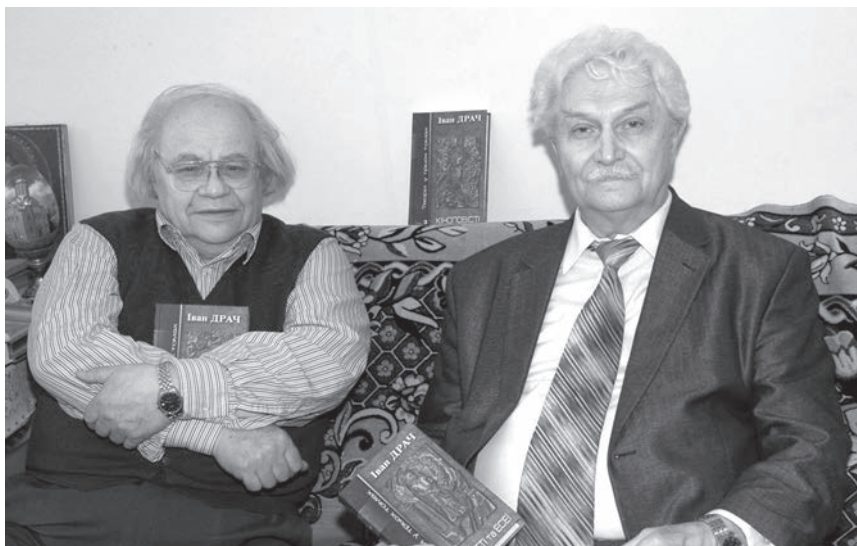




*Квіти вручає
академік
Ярослав Калакура*



*Біля пам'ятника
незабутньому
Олесеві Гончару*



*І. Драч
і П. Кононенко*



*М. Горинь
і П. Кононенко*

*А. Пономаренко,
П. Кононенко,
С. Бойко, О. Фесік*





*П. Кононенко з учасниками
українознавчого заходу*



*П. Кононенко з учасниками
українознавчого заходу*



*П. Кононенко
з учасниками
українознавчого
заходу*





*Виступ П. Кононенка
28 січня 2020 року
в актовій залі НДІУ*



*Учасники наукового
заходу слухають
П. Кононенка*



*Біля рідного
Інституту
українознавства*



*Виступ П. Кононенка
28 січня 2020 року
в актовій залі НДІУ*



*А. Іванець дарує
П. Кононенку свою
наукову працю*

*Учасники відзначення
28-ї річниці створення
Інституту
українознавства
28.01.2020 року*





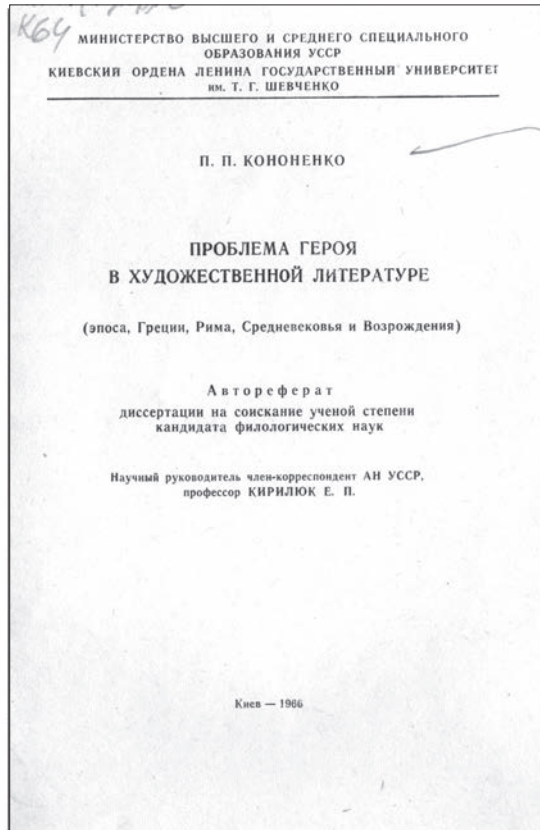
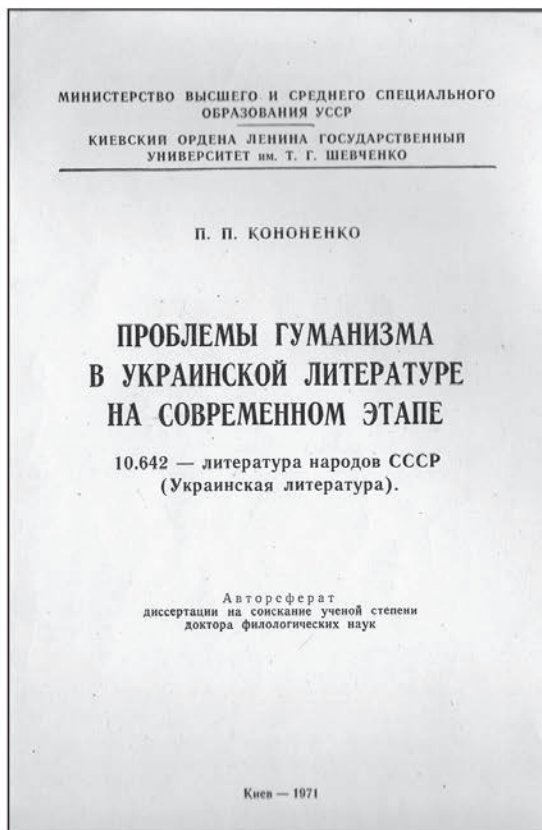
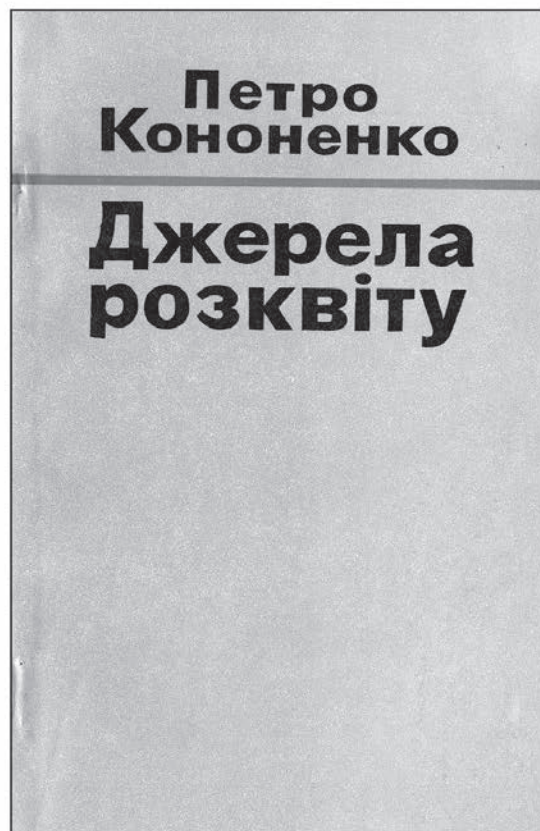
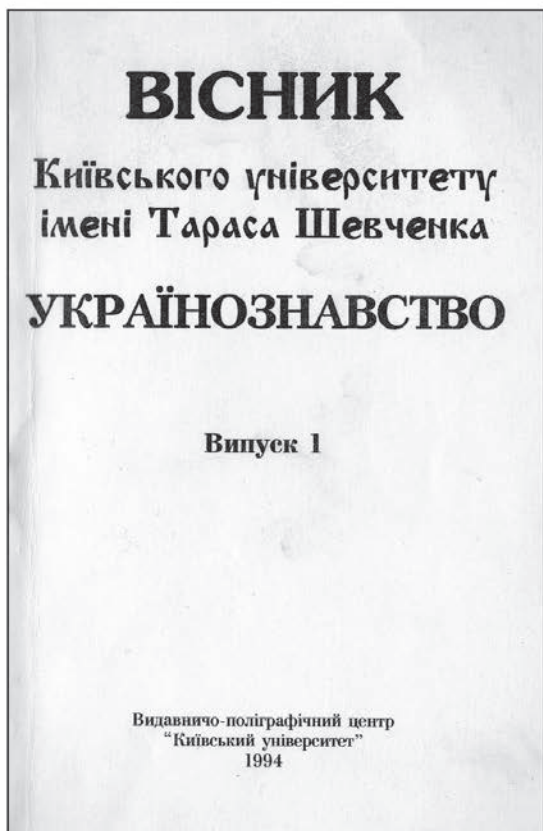
Учасники відзначення 28-ї річниці створення Інституту українознавства 28.01.2020 року

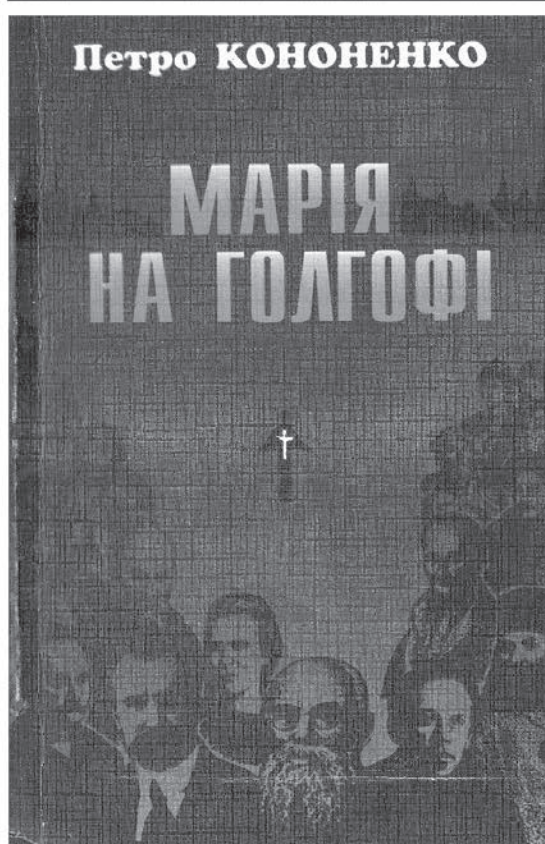
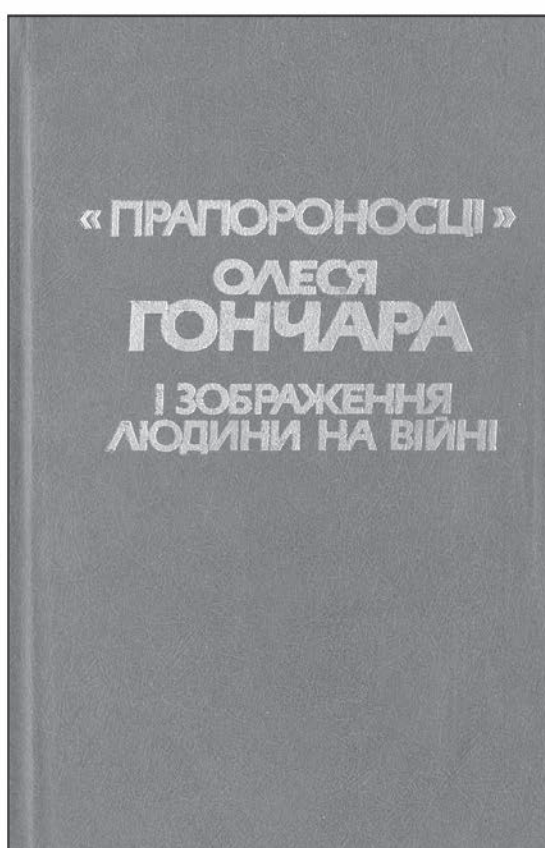
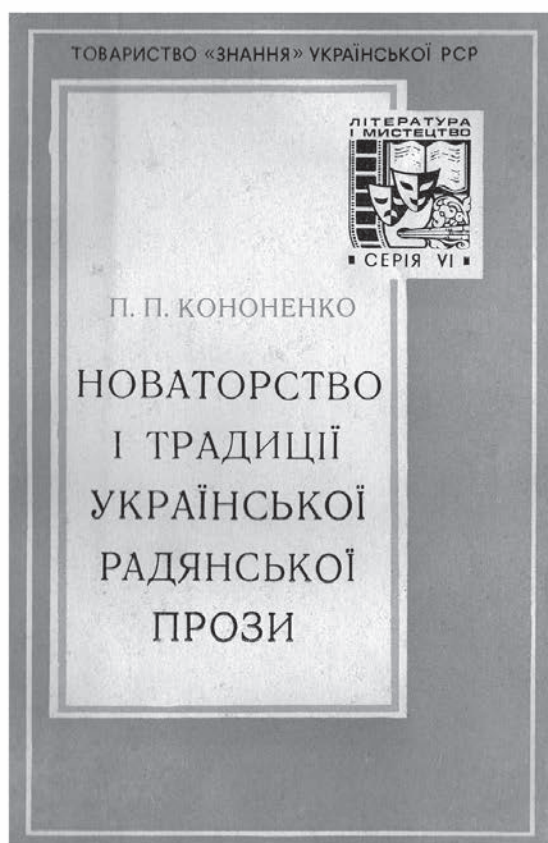


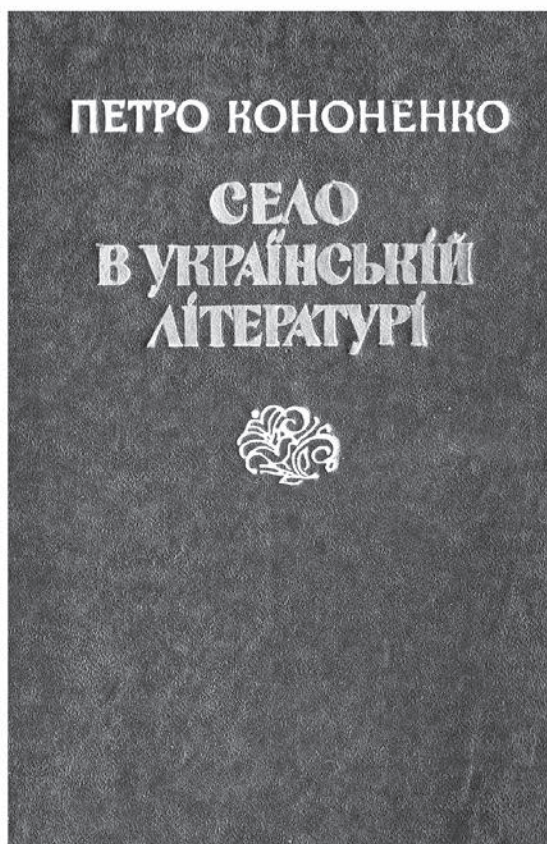
Вітання з 90-річчям П. Кононенка від колег-українознавців: А. Кононенко, І. Дорошенко, Т. Кононенко, Т. Калита, П. Кононенко, О. Газізова, Л. Потапенко, С. Наливайко

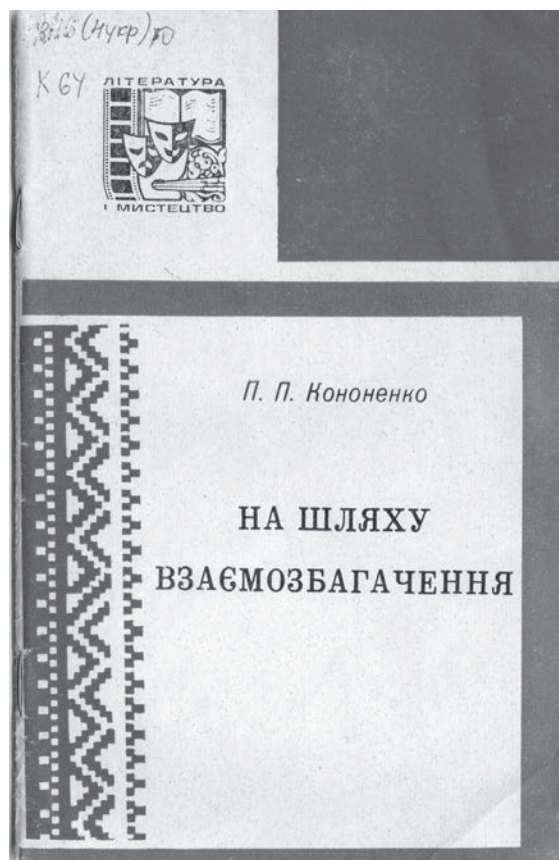
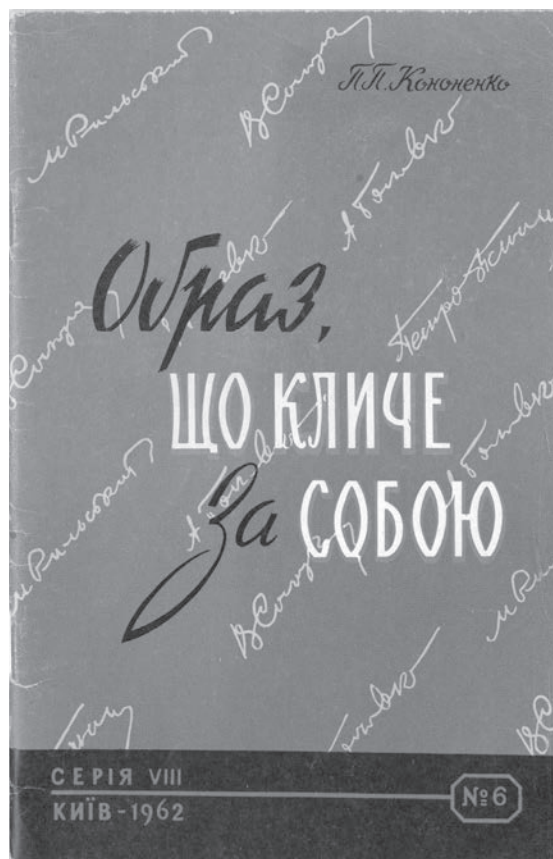
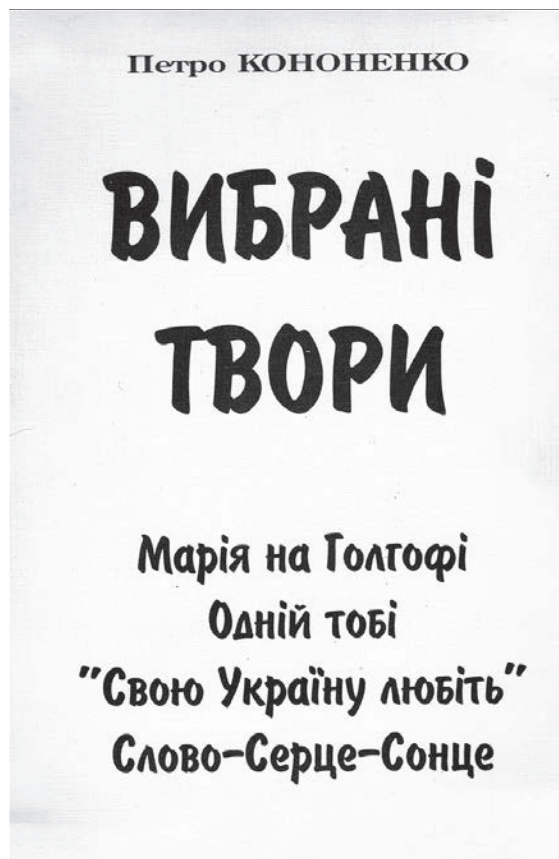


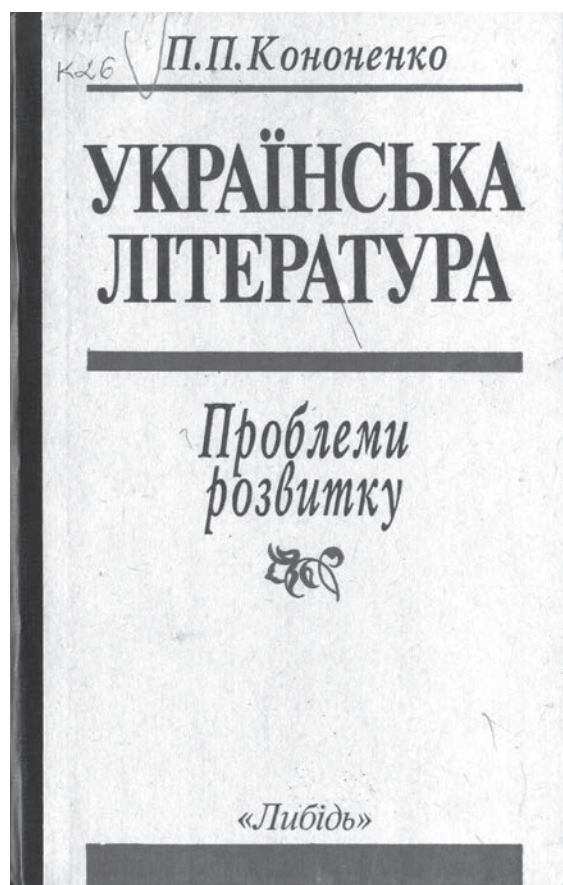
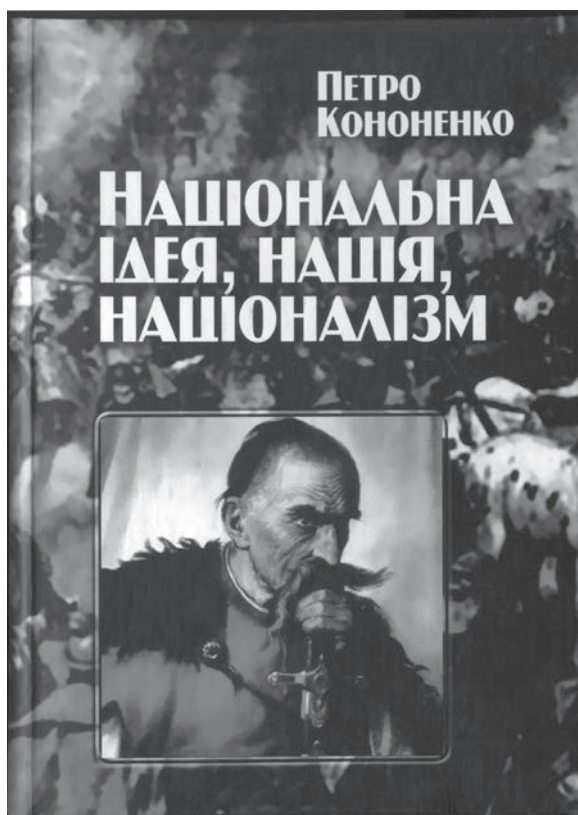
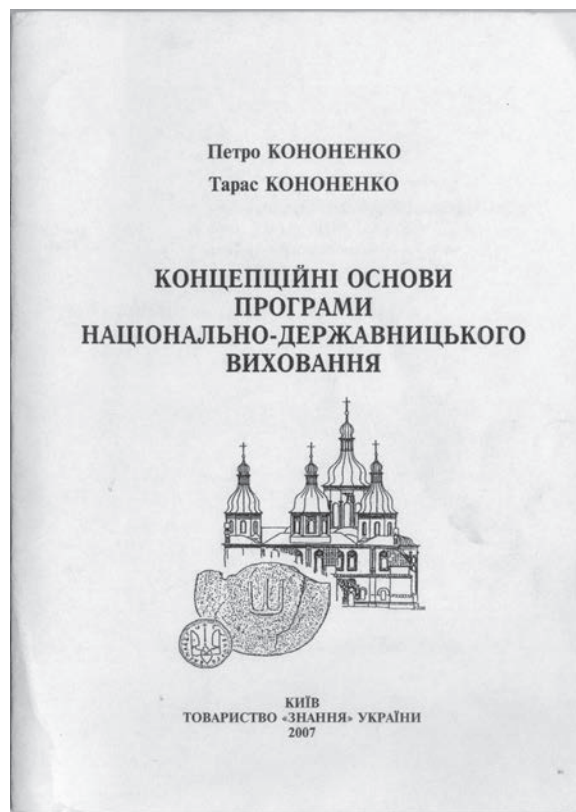
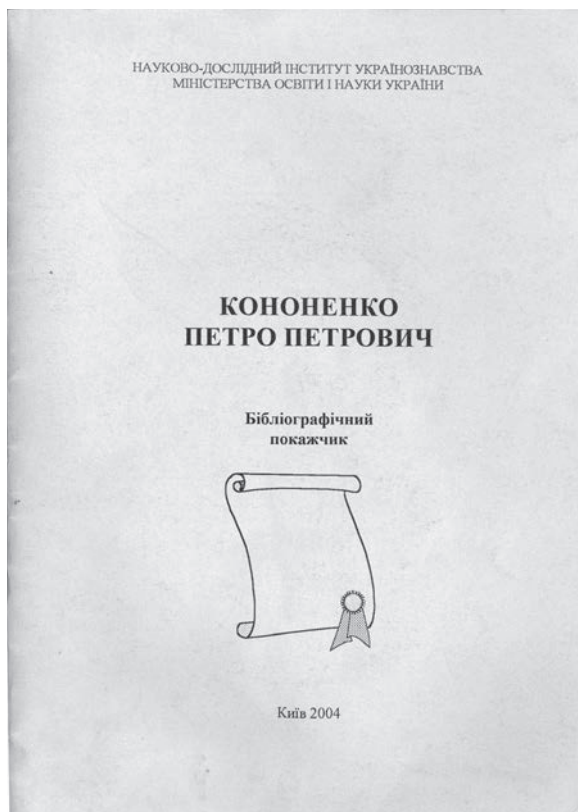
Праці Петра Кононенка

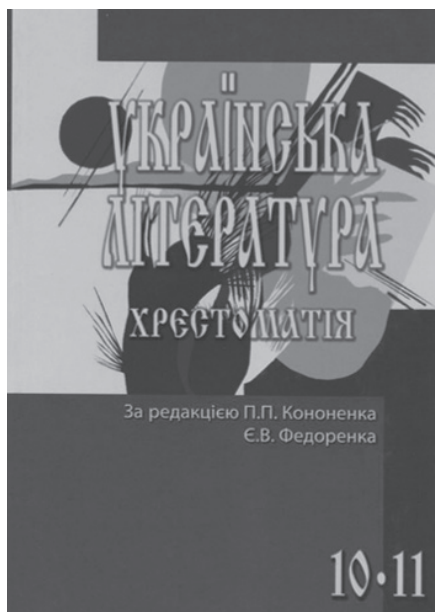
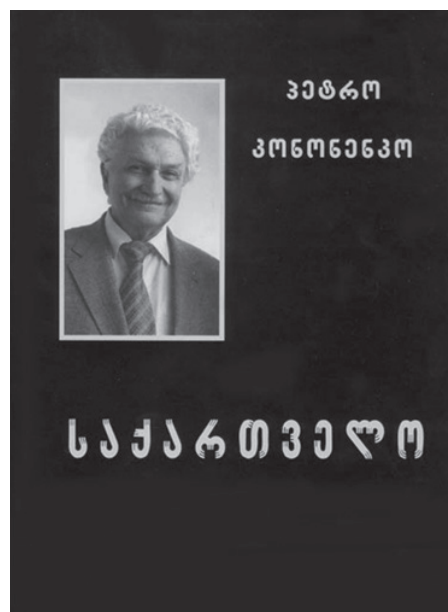
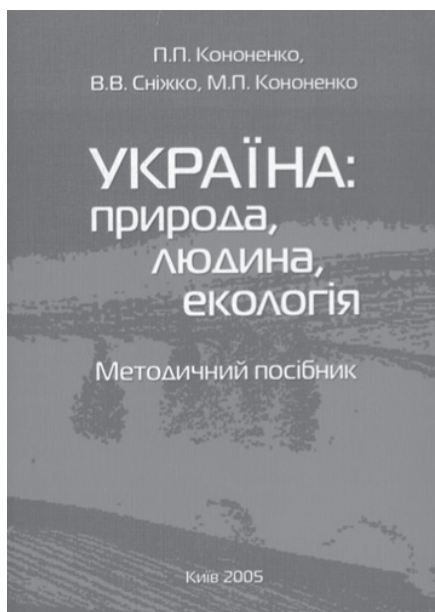
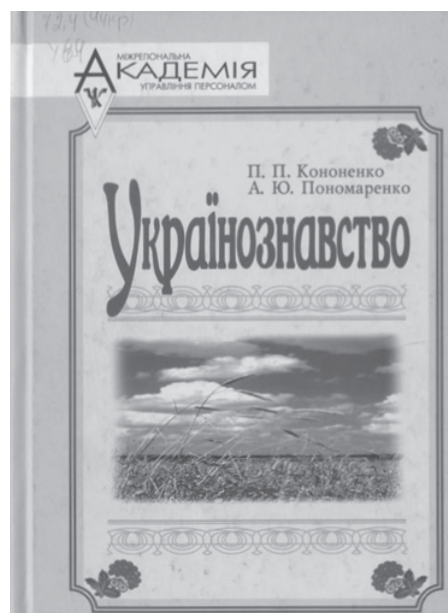
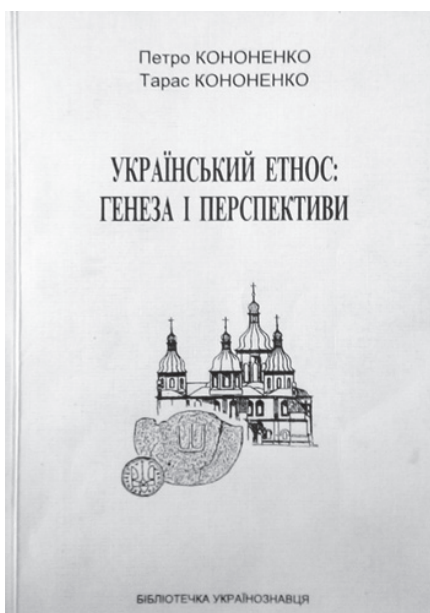


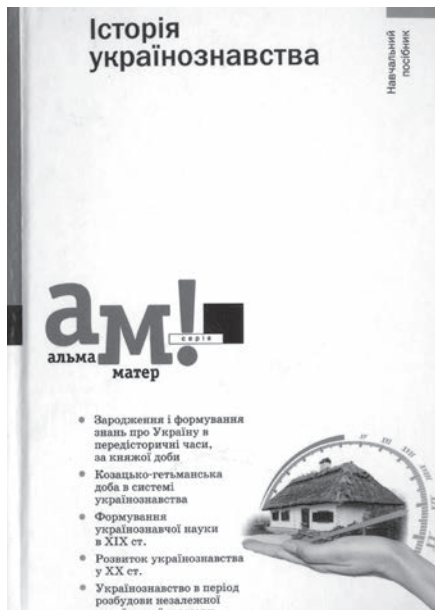
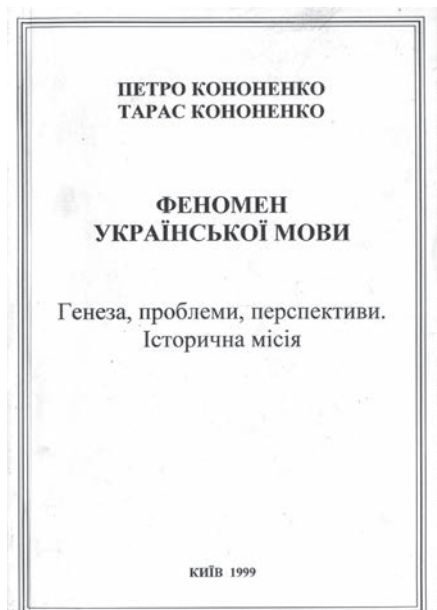
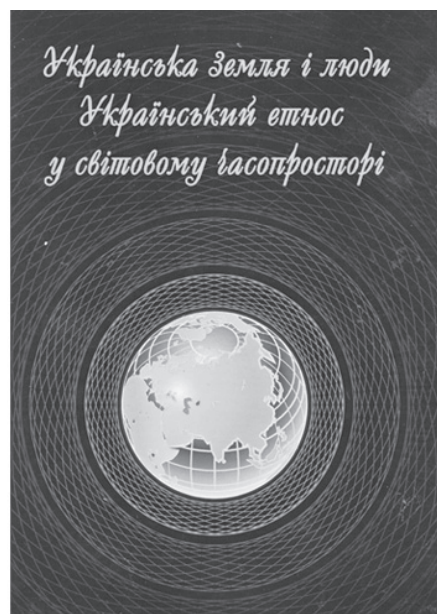
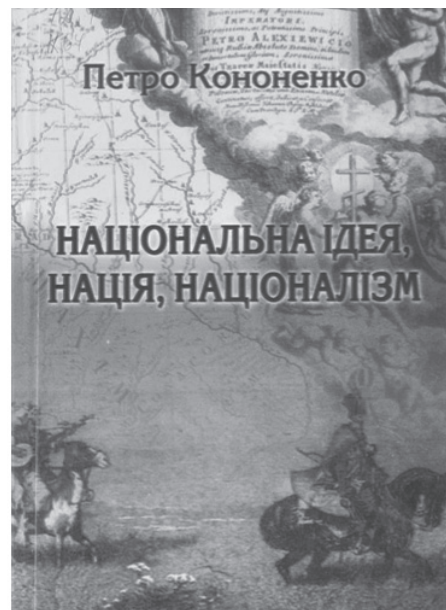
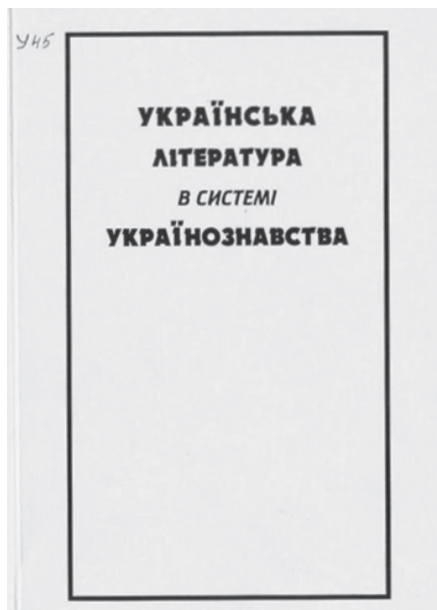


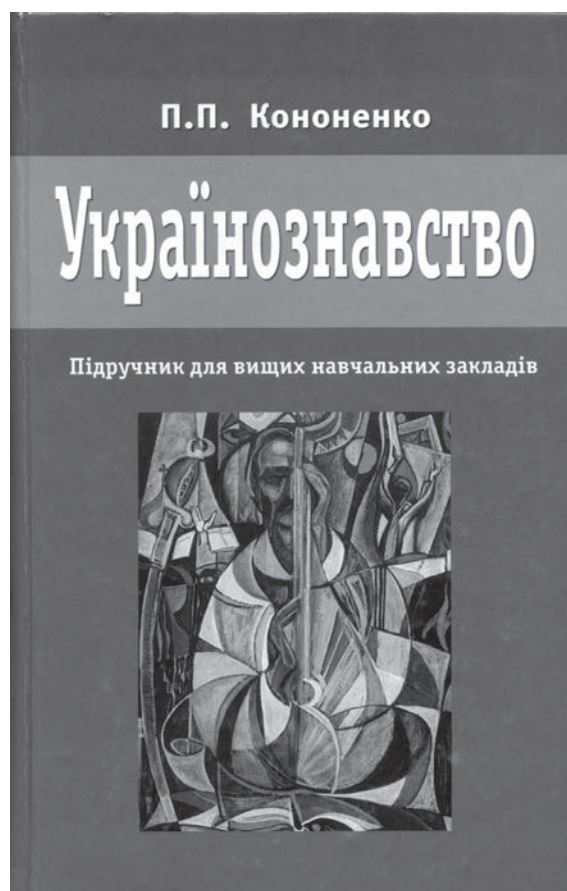
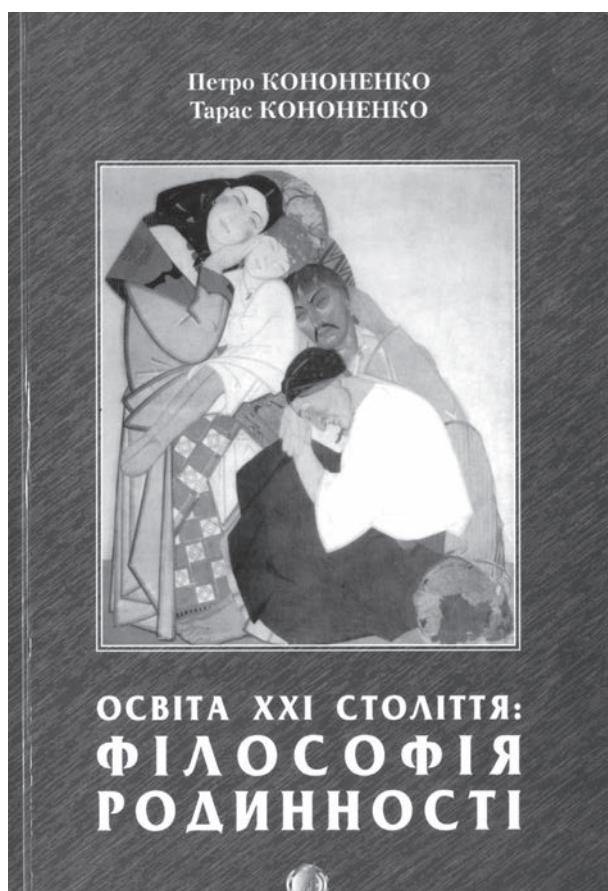




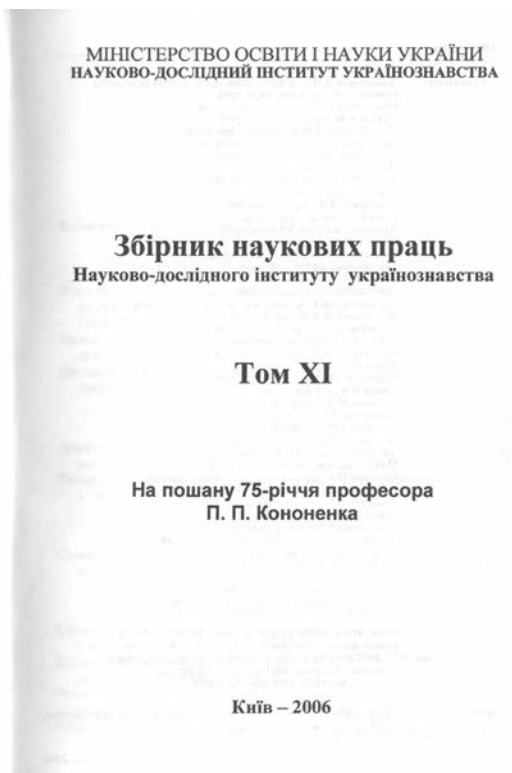


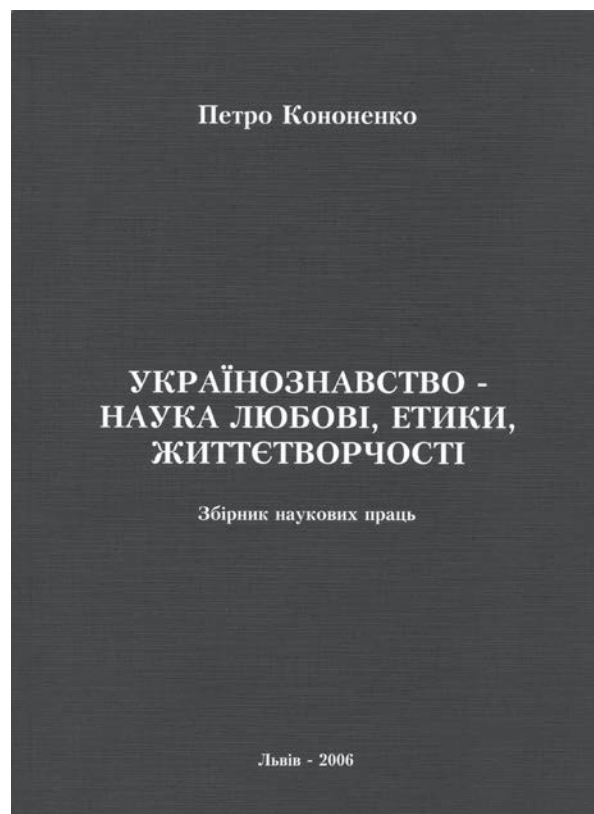
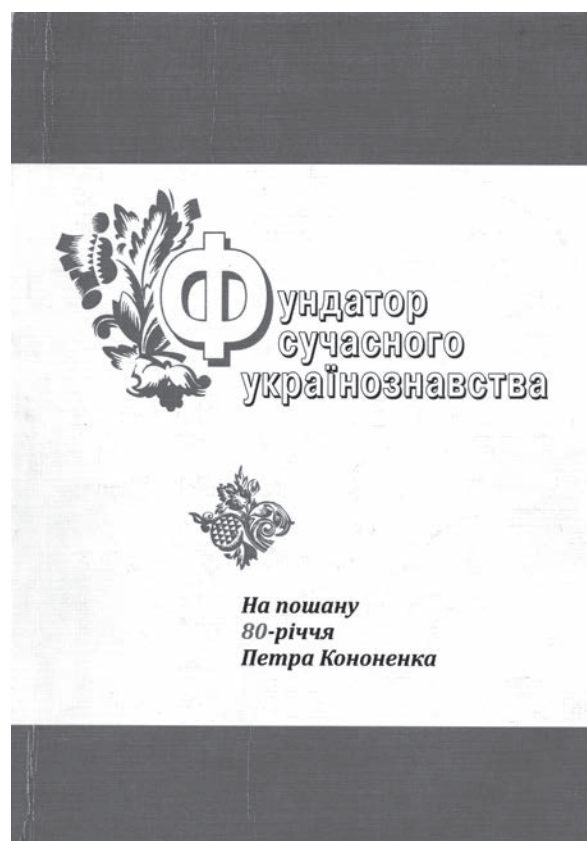
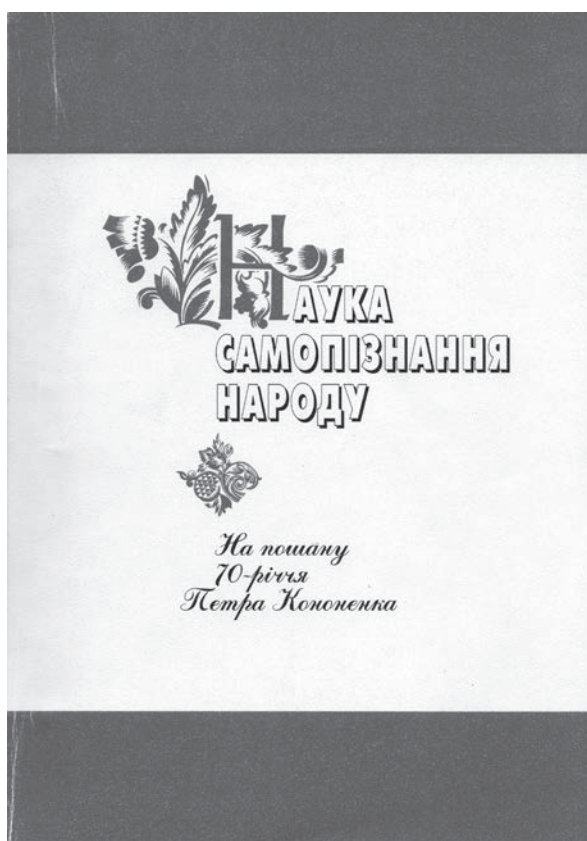


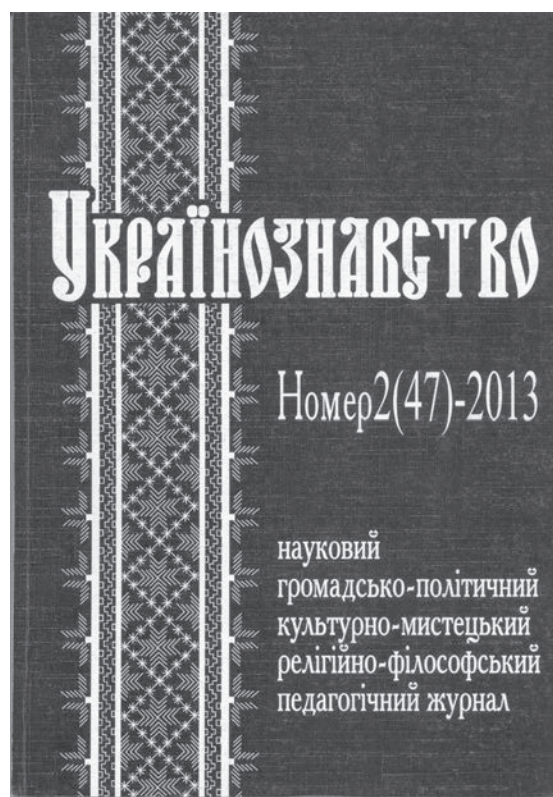
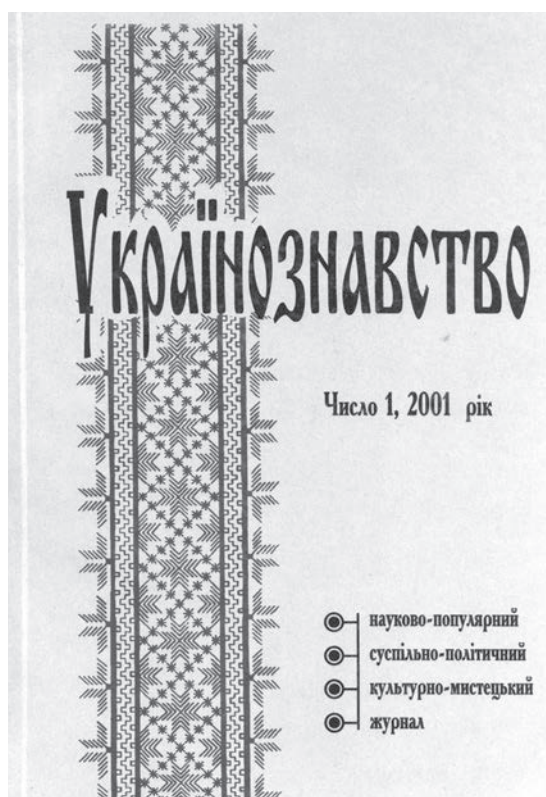


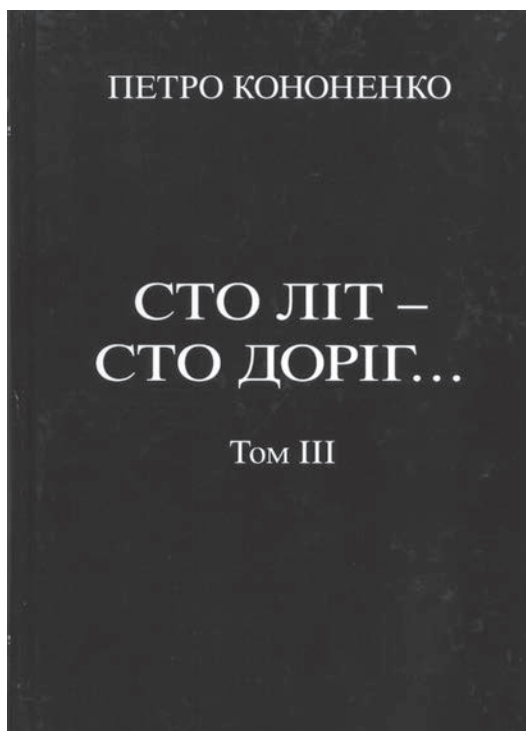
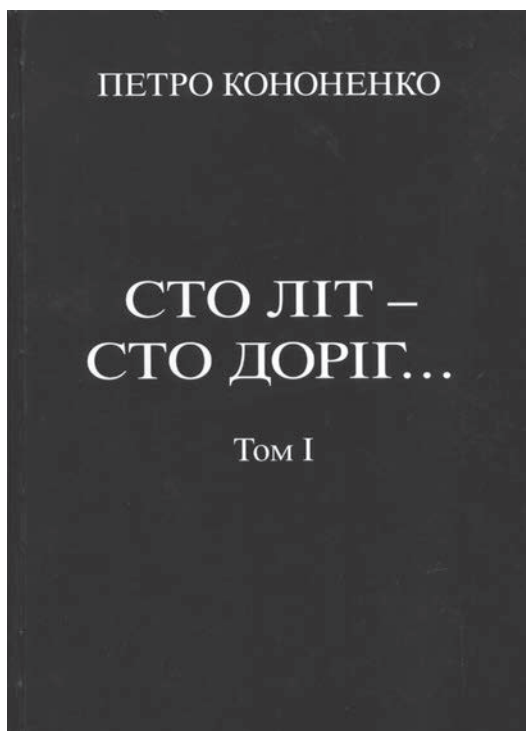


*Зібрані у цьому томі дослідження і нариси,
що публікуються колегами і учнями
професора Петра Петровича Кононенка
на відзнаку його ювілею,
відображають розмаїття тематики праць
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України*











Післямова

Протидія російському імперському реваншизму

Юрій ФІГУРНИЙ

м. Київ

Кожна істота, яка мешкає на планеті Земля прагне залишити щось після себе. Насамперед, це нащадки, яким передається генетична інформація для продовження роду й збереження його функціонування. Проте, людина окрім народження дітей та передачі власного ДНК спадкоємцям, намагається також залишити після себе щось таке, що надовго збереже про неї пам'ять серед її подібних. Згадка про людину та її надбання може бути швидкоплинна, а може – й довготривала.

П. Кононенко своїм подвижницьким життям, самобутньою творчістю й звитяжними звершеннями досяг цього. Створений ним Інститут українознавства та започаткована інтегративна система наукових знань (наука) про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, навіки вписало його прізвище на Скрижалі Книги Буття українського народу.

Цей збірник, присвячений 90-річчю з дня народження П. Кононенка лише частково відображає багатовимірну особистість ювіляра та його наукову, науково-публіцистичну, освітянську, громадсько-політичну та громадянську працю в ім'я розбудови Української державності та розвитку української політичної нації.

Незважаючи на свій поважний вік, Петро Петрович продовжує вести активне творче й громадянське життя. Свідченням цього стало написання ним й оприлюднення чотиритомної фундаментальної книги-спогадів «Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння» й цілеспрямована робота над п'ятим томом.

У свою чергу, однодумці П. Кононенка (його учні, колеги та послідовники) у своїх статтях, оприлюднених на сторінках Збірника, намагалися у міру своїх сил і можливостей розкрити особливості неповторної самобутності ювіляра, здійснити аналіз творчих звершень вченого, охарактеризувати стан і перспективи розвитку українознавства.

Україна вже восьмий рік поспіль є об'єктом гібридної агресії з боку неоімперської Російської Федерації (далі – РФ). Відновлення Української держави у 1991 р. стала великим ударом по імперським амбіціям російської влади. Проте, якщо за президентства Б. Єльцина (90-ті рр. XX ст.) РФ не змогла мобілізувати всі наявні в неї на той час ресурси (політичні, економічні, дипломатичні, фінансові, військові тощо) та й війна з Ічкерією не дуже цьому сприяла, то вже зі зміною очільників у Кремлі (прихід до влади амбітного В. Путіна), значного покращення економічної кон'юнктури (різке підвищення цін на енергоносії, передусім на нафту і газ), створення та провадження геополітичної доктрини «русский мир» – російські реваншисти перейшли у наступ. Вони почали діяти більш активно у Прибалтиці (здійснили низку провокацій, у тому числі й кібератаку у 2007 р. на Естонію), організували й провели блискавично російсько-грузинську військову кампанію та, врешті-решт, анексували Крим і розпочали військові дії на Сході України.

Ці тимчасові успіхи РФ стали наслідком довготривалої і цілеспрямованої інформаційної, гібридної, реваншистської стратегії і тактики Кремля загалом, й агресивного застосування ними постулатів і симулякрів «русского мира» зокрема.

На нашу думку, якби українські владоможці у 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. активно провадили поступальну україноцентричну політику, у тому числі й підтримували розвиток українознавства як інтегративної науки, навчальної дисципліни та квінтесенції національно-патріотичного світогляду, не було б «русской весни» в Криму, на Сході й Півдні України. Як наслідок



цієї злочинної бездіяльності українського істеблішменту РФ тимчасово окупувала Крим й частину Луганської та Донецької областей.

На превеликий жаль, українська влада як минула (за президентства П. Порошенка), так і сучасна (за президентства В. Зеленського) недостатньо, на нашу думку, приділяє уваги україноцентричній гуманітарній політиці загалом й підтримці сталого функціонування українознавства й НДІУ МОН України.

На противагу цій пасивності офіційного Києва, Москва продовжує посилювати політичний, економічний, інформаційний, фінансовий, мілітарний і дипломатичний тиск на Україну з метою її повної капітуляції, відмови від євроатлантичного напрямку розвитку та входження нею на правах автономії до складу РФ.

Зовсім недавно, у середині грудня 2021 р. на російському телебаченні було продемонстровано документальний фільм «Росія. Новітня історія», у якому В. Путін заявив: «Що таке розпад Радянського Союзу? Це руйнація історичної Росії. Ми втратили 40% території і скільки ж виробничих потужностей, населення, це велика гуманітарна трагедія».

Отже, з цих слів володаря Кремля, апріорі слідує, що Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Узбекистан, Таджикистан і Туркменістан не є самодостатніми й самобутніми сучасними державами й країнами. Всі вони є лише невід'ємними частинами великої «історичної Росії», тому повернення їх усіх у лоно «Матушки Росії» лише є питанням часу й ресурсів.

Саме тому, щоби ці жахливі, хворобливі марення кремлівського карлика не стали реальністю, українським пасіонаріям і національно-свідомій патріотичній спільноті загалом та П. Кононенку й вченим-українознавцям зокрема, треба продовжувати у своїх працях і виступах послідовно, активно й цілеспрямовано протидіяти агресивній реваншистській політиці Кремля та пропагувати україноцентричну складову розвитку демократичної, правової, духовної, заможної й потужної Української Самостійної Соборної Держави.



Додатки

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства

Свою Україну любіть!

Програма Всеукраїнських наукових читань
з міжнародною участю, присвячених
90-літтю з дня народження
акад. П. П. Кононенка

1 червня 2021 року



Київ – 2021

Програма Всеукраїнських наукових читань «Свою Україну любіть!», присвячених 90-літтю з дня народження акад. П. П. Кононенка (01.06.2021 р., м. Київ, НДІУ) / Упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Безсмертна Н. С. – Київ: НДІУ, 2021. – 16 с.

© НДІУ МОН України, 2021



ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Голова оргкомітету:

Наливайко Сергій Степанович, к. і. н., директор НДІУ.

Заступники Голови оргкомітету:

Бондаренко Антон Олександрович, к. і. н., науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ.

Фігурний Юрій Степанович, к. і. н., завідувач відділу української етнології НДІУ.

Члени оргкомітету:

Безсмертна Наталія Сергіївна, молодший науковий співробітник відділу української філології НДІУ.

Богданович Ганна Олександрівна, помічник директора НДІУ.

Бойко Світлана Миколаївна, к. ф. н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Ворончук Ірина Олексіївна, д. і. н., завідувачка відділу історичних пам'яток НДІУ.

Газізова Олена Олександрівна, к. і. н., завідувачка відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Гай-Нижник Павло Павлович, д. і. н., заступник директора НДІУ.

Дорошенко Ірина Василівна, завідувачка відділу кадрів НДІУ.

Краснодемська Ірина Йосипівна, к. і. н., завідувачка відділу історичних студій НДІУ.

Крисаченко Валентин Семенович, д. філос. н., завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ.

Настояща Катерина Василівна, к. с. н., доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ.

Ренке Тетяна Леонідівна, завідувачка відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ.

Сцібан Олександр Євгенович, науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ.



ПОРЯДОК РОБОТИ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ

1 червня 2021 року (вівторок)

Місце проведення: вул. Ісаакяна, 18, Актова зала Науково-дослідного інституту українознавства (кім. 404).

10.00 – 11.00 – реєстрація учасників наукових читань (коридор 4 поверху);

10.00 – 11.00 – презентація наукового доробку П. П. Кононенка (актова зала);

11.00 – 16.00 – пленарне засідання;

16.00 – 17.00 – обговорення підсумків та прийняття Ухвали наукових читань.

РЕГЛАМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Для привітань – до 10 хв.

Для наукових доповідей – до 15 хв.

Для виступів у дискусії – до 4 хв.

Головують: Наливайко С. С., Фігурний Ю. С., Бондаренко А. О.

Модератори: Безсмертна Н. С., Чирков О. А.

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ

Привітання учасникам наукових читань від ювіляра, доктора філологічних наук, професора, академіка П. П. Кононенка.

Виголошення привітань на адресу ювіляра, доктора філологічних наук, професора, академіка П. П. Кононенку.

Привітання учасникам наукових читань від директора НДІУ МОН України, к. і. н. С. С. Наливайка.

Привітання ювіляру та учасникам наукових читань від д. філос. н., професора, голови правління Товариства «Знання» України В. І. Кущерця.



ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Доповіді

Калакура Ярослав Степанович (м. Київ). Внесок академіка Петра Кононенка в концептуалізацію українознавства.

Крисаченко Валентин Семенович (м. Київ). Біля витоків Інституту українознавства.

Токар Леонід Кирилович (м. Київ). Нові тенденції у суспільному розвитку України на початку ХХІ століття та їх осмислення в українознавстві.

Хоменко Олександр Анатолійович (м. Київ). Концепт художньої словесності в аналітичній оптиці українознавчої школи Петра Кононенка.

Бальоха Катерина Миколаївна, Головай Ірина Андріївна (м. Київ). Гарвардський? Кембриджський? Ні! Український. Вітаємо засновника Українського гуманітарного ліцею.

Воропаєва Тетяна Сергіївна (м. Київ). Роль Петра Петровича Кононенка у започаткуванні досліджень колективної ідентичності громадян України.

Отрошко Любов Григорівна (м. Київ). Петро Кононенко та Ярослава Стецько – дві знакові постаті однієї епохи.

Краснодемська Ірина Йосипівна (м. Київ). Теоретико-методологічні та історіософські проблеми українознавства в науковій концепції Петра Кононенка.

Газізова Олена Олександрівна (м. Київ). Освіта як науково-практичний простір формування українознавчої концепції Петра Кононенка.

Славинський Микола Борисович (м. Київ). Спогади та роздуми Петра Кононенка як важливий документ епохи.

Брехунець Ніна Сергіївна (м. Переяслав). Націєтворчі та державотворчі аспекти наукового доробку Петра Кононенка: історіографічний дискурс.

Медвідь Федір Михайлович (м. Київ). Українознавство як важлива складова гуманітарної аури нації (з нагоди 90-річчя Петра Кононенка).

Кононенко Тарас Петрович (м. Київ). Перспективні напрямки розвитку українознавства.

Сніжко Валерій Володимирович (м. Київ). Особливості наукового українознавства.

Ермоленко Світлана Яківна (м. Київ). Мова і українознавчий світогляд.

Ганжа Ангеліна Юріївна (м. Київ). Історія становлення концепції «Мова в системі українознавства»: постаті і події.



Бойко Світлана Миколаївна (м. Київ), Млош Людмила (Німеччина, м. Берлін). Співробітництво як ефективна форма поширення українознавчих знань і збереження української ідентичності.

Беззуб Юрій Віленович (м. Київ). Українознавство в Новій українській школі: актуальність, можливості, виклики та перспективи».

Чирков Олег Адольфович (м. Київ). Найактуальніші етнологічні питання українознавства, зумовлені російським реваншизмом.

Настояща Катерина Василівна (м. Київ). Українська культурна традиція: вектори і тенденції сьогодення.

Музиченко Ярослава (м. Київ). Українські етнокультурні цінності за межами України: можливості віртуального повернення.

Свистун Юрій Миколайович (Харківщина). Українське кобзарство у ХХ – на початку ХХІ століть: неперервність традиції і сучасні виконавські практики.

Толочко Денис Володимирович (м. Київ). Українознавство та фінансова грамотність як складові формування освітнього середовища.

Грабовська Людмила Миколаївна (м. Київ). Сучасні виклики при викладанні українознавства в закладах загальної середньої освіти.

Телегуз Андрій Володимирович (м. Київ). Сучасна місія етнології та українознавства у вітчизняній гуманітаристиці.

Телегуз Ірина Олександрівна (м. Київ). Вплив ідей романтизму на розвиток українознавства у ХІХ ст.

Губський Сергій Іванович (м. Київ). Українознавство у навчально-виховному процесі в українських арміях періоду революції 1917–1921 рр.: значення для сьогодення.

Шакурова Ольга Владиславівна (м. Київ). Роль українознавства у становленні і розвитку української ідентичності в контексті сучасних етнокультурних процесів.

Висотін Микола Борисович (м. Київ). Науково-дослідний інститут українознавства: проблеми сьогодення.

Сцібан Олександр Євгенович (м. Київ). Журнал «Українознавство»: сучасні реалії та перспективи розвитку.

Безсмертна Наталія Сергіївна (м. Київ). Розвиток мовної ситуації в Україні в умовах політики реваншу Російської Федерації.

Фігурний Юрій Степанович (м. Переяслав). Роль українознавства в етнокультурному розвитку сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації супроти України.

Василишин Лариса Миколаївна (м. Львів). Реалізація українознавчих пошукувань педагогів ліцею в умовах експерименту.



Строгуш Галина (м. Львів). Мова як об'єкт та інструмент українознавчого дослідження.

Вітошинська Надія Михайлівна (м. Львів). Українознавчі практики у сфері фізичного виховання та спорту.

Староста Мар'яна, Ковальчук Ігор (м. Львів). Розвиток творчої особистості ліцеїста засобами народного музичного мистецтва і українознавства.

Дзюбинська Лариса (м. Львів). Українознавчі інноваційні підходи до формування соціальної активності ліцеїстів в умовах дистанційного навчання.

Харатон Галина, Критович Марія, Кузьмак Галина (м. Львів) Взаємозв'язок українознавства і точних наук.

Лавренчук Тетяна (м. Київ). Уроки українознавства на телеканалі «Київ» як відповідь на сучасні виклики дистанційного навчання.

Єрмашов Тарас Васильович (м. Київ). Українознавство початку 20 ст.: доробок С. Єфремова.

Семеренко Ганна Василівна (м. Київ). Сучасні підходи до навчання українознавства здобувачів освіти 1-4 класів в умовах Нової української школи.

Кононенко Алла Михайлівна (м. Київ). Музей історії Науково-дослідного інституту українознавства: концептуальний підхід.

Шеремета Лілія Олександрівна (м. Київ). Морально-психологічні руйнації в роки Голодомору-геноциду: українознавчий дискурс.

Семенова Оксана Володимирівна (м. Київ). Актуальні проблеми дослідження етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах агресії РФ у науковому доробку співробітників відділу української етнології НДІУ.

Висовень Оксана Іванівна (м. Переяслав). Боротьба радянського тоталітарного режиму з протестантськими громадами України.

Левчук Ярослава (м. Київ). Традиційна українська дитяча субкультура кін. XIX – поч. XX ст. в сучасному музейному просторі.

Квітень Євгенія Дмитрівна (м. Чернівці). Особливості літературного краєзнавства Буковини.

Ятченко Володимир Феодосійович (м. Київ). Соціальна травма в історії й світогляді українців.

Залізняк Леонід Львович (м. Київ). Овруцька околична шляхта. Тисяча років історії.

Корицька Галина Романівна (м. Запоріжжя). Національний колорит традиційної та індивідуально-авторської символіки малої прози Галини Гузовської-Корицької.

Петриченко Катерина Вікторівна (м. Київ). Внесок українського митця І. М. Кейвана (1909-1992 рр.) в культуру українців зарубіжжя.

Лебедева Юлія Олександрівна (м. Київ). Актуальність дослідження українознавчого спадку в сучасній геополітичній ситуації.

Турпак Надія Василівна (м. Київ). Значення гуманістичних україноцентричних цінностей для консолідації сучасного українського суспільства.

Бевз Тетяна Анатоліївна (м. Київ). Безпекові загрози національній ідентичності: практики реагування.

Гомотюк Оксана Євгенівна (м. Тернопіль). Становлення історико-правової науки в Україні (XIX-початок XX ст.): українознавчий аспект.

Левітас Фелікс Львович (м. Київ). Українознавство в освітній системі України: погляд з відстані 30 років.

Чупрій Леонід Васильович (м. Київ). Політична концепція сучасної України.

Матвієнко Олена Валеріївна (м. Київ). Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Чабайовська Марія Іванівна (м. Київ). Застосування компетентнісно орієнтованих педагогічних технологій у процесі вивчення курсу українознавства «Я люблю Україну» в 1-4 класах НУШ.

Омельченко Наталія Михайлівна (м. Київ). Проектна діяльність на уроках українознавства як засіб розвитку творчих здібностей учнів початкової школи.

Синільник Віра Вікторівна (м. Київ). Формування культурних, громадських та соціальних компетентностей здобувачів освіти початкової школи в процесі вивчення курсу українознавства «Я люблю Україну».

Мельник Людмила Володимирівна (м. Київ). Використання інформаційних технологій на уроках українознавства з метою формування соціокультурної компетентності учнів 1-4 класів.

Кожушко Світлана Михайлівна (м. Київ). Використання виховних можливостей народознавчого матеріалу на уроках української мови в початковій школі.

***Обговорення підсумків та прийняття
Ухвали наукових читань***



ІНФОРМАЦІЯ ПРО УЧАСНИКІВ

**Всеукраїнських наукових читань «Свою Україну любіть!»,
присвячених 90-літтю з дня народження П.П. Кононенка**

Бальоха Катерина Миколаївна – заслужений учитель України.

Бевз Тетяна Анатоліївна – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Беззуб Юрій Віленович – старший викладач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

Безсмертна Наталія Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу української філології НДІУ.

Бойко Світлана Миколаївна – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Брехунець Ніна Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії й культури України та спеціальних історичних дисциплін, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Василишин Лариса Миколаївна – директор Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів.

Висовень Оксана Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії й культури України та спеціальних історичних дисциплін, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Висотін Микола Борисович – науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ.

Вітошинська Надія Михайлівна – учителька фізичної культури Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Воропаєва Тетяна Сергіївна – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка.

Газізова Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Ганжа Ангеліна Юріївна, кандидат філологічних наук, старший



науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ.

Головай Ірина Андріївна – учитель української літератури, українознавства Українського гуманітарного ліцею м. Києва.

Гомотюк Оксана Євгенівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, декан соціально-гуманітарного факультету Західноукраїнського національного університету.

Грабовська Людмила Миколаївна – вчитель українознавства вищої категорії гімназії 59 імені О.М. Бойченка, м. Київ.

Губський Сергій Іванович – науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ.

Дзюбинська Лариса – заступник директора Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Ермашов Тарас Васильович – науковець.

Ермоленко Світлана Яківна, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Залізник Леонід Львович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України.

Калакура Ярослав Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка.

Квітень Євгенія Дмитрівна – методист науково-методичного центру суспільно-гуманітарних дисциплін та міжнародної інтеграції Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, учитель-методист, Відмінник освіти України.

Ковальчук Ігор – учитель англійської мови кафедри іноземних мов Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Кожушко Світлана Михайлівна – учитель початкових класів спеціалізованої школи I-III ступенів імені О. С. Маковея з поглибленим вивченням інформаційних технологій та технологічних дисциплін міста Заліщики Тернопільської області, учитель вищої категорії, учитель-методист.

Кононенко Алла Михайлівна – науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Кононенко Тарас Петрович – доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Корицька Галина Романівна – кандидатка філологічних наук, доцентка, завідувачка кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, письменниця.

Краснодемська Ірина Йосипівна – кандидат історичних наук, завідувачка відділу історичних студій, вчений секретар НДІУ.

Крисаченко Валентин Семенович – доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ.

Критович Марія – учителька математики Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів. з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Кузьмак Галина – учителька фізики Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Лавренчук Тетяна – учителька історії спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів з поглибленим вивченням української мови та літератури № 273 м. Києва.

Левітас Фелікс Львович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.

Левчук Ярослава – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Історико-Меморіального музею Михайла Грушевського.

Лебедева Юлія Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ.

Матвієнко Олена Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Медвідь Федір Михайлович – доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом.

Мельник Людмила Володимирівна – учитель початкових класів Академічного ліцею імені Володимира Мельника Обухівської міської ради Київської області, учитель вищої категорії, учитель-методист.

Млош Людмила (Німеччина, м. Берлін) – голова Центральної Спільноти Українців у Німеччині, м. Берлін.

Музиченко Ярослава – співробітниця Національного музею історії України, етнологиня.

Настояща Катерина Василівна – кандидат соціологічних наук, доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ, докторантка факультету соціології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Омельченко Наталія Михайлівна – учитель початкових класів Академічного ліцею імені Володимира Мельника Обухівської міської ради Київської області, учитель вищої категорії, учитель-методист.

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Петриченко Катерина Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Свистун Юрій Миколайович – учитель предмету «Захист України» Олексіївського ліцею Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, старший учитель, керівник гуртків «Історичне краєзнавство» КЗ «Харківська обласна станція юних туристів».

Семенова Оксана Володимирівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Семеренко Ганна Василівна – кандидат філологічних наук, професор, завкафедри педагогіки та методик української й іноземної мов факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Синільник Віра Вікторівна – учитель початкових класів Академічного ліцею імені Володимира Мельника Обухівської міської ради Київської області, учитель вищої категорії, учитель-методист.

Славинський Микола Борисович – відповідальний редактор наукового видання спогадів П.П. Кононенка «Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння».

Сніжко Валерій Володимирович – кандидат біологічних наук.

Староста Мар'яна – учителька музичного мистецтва кафедри мистецтва Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Строгуш Галина – заступниця директора з навчально-виховної роботи Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.



Сцібан Олександр Євгенович – науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій.

Телегуз Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Телегуз Ірина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України історичного факультету НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Токар Леонід Кирилович – кандидат історичних наук, доцент.

Толочко Денис Володимирович – кандидат історичних наук, начальник відділу «Музей грошей» Національного банку України.

Турпак Надія Василівна – кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ.

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ.

Харатон Галина – заступник директора Львівської української гуманітарної гімназії імені Олени Степанів з поглибленим вивченням українознавства та англійської мови.

Хоменко Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного музею історії України.

Чабайовська Марія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методик української й іноземної мов факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Чупрій Леонд Васильович – доктор політичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу філософії й геополітики НДІУ.

Шакурова Ольга Владиславівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Шеремета Лілія Олександрівна – методист філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду.

Ятченко Володимир Феодосійович – доктор філософських наук, професор, професор Державного університету телекомунікацій.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЮВІЛЯРА

Кононенко Петро Петрович

31 травня 1931 р. народився у селі Марківцях Бобровицького району Чернігівської області у сім'ї хліборобів. Мати – Кононенко Павліна Семенівна (з робітничої родини), батько – Кононенко Петро Олександрович (з селянської родини).

З 1938 р. по 1946 р. навчався в семирічній Марківецькій середній школі.

З 1946 р. по 1949 р. навчався у Заворицькій середній школі Броварського району Київської області.

З 1949 р. по 1954 р. навчався на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (далі – КДУ).

1952 р. – початок трудової діяльності: асистент кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ.

З листопада 1954 р. по листопад 1957 р. навчався в аспірантурі при кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ. По завершенню навчання підготував кандидатську дисертацію на тему «Проблема позитивного героя в українській радянській прозі періоду становлення (1917 – 1932 рр.)».

1952 – 1960 рр. – комсомольська робота: заступник секретаря, секретар комітету ЛКСМУ КДУ.

З березня 1958 р. по 1986 р. старший викладач кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ.

У 1966 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Образ героя в літературі епосу Греції, Риму, Середньовіччя, Відродження».

У 1971 р. отримав атестат доцента кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ.

З 1971 р. член Спілки письменників УРСР і СРСР: поет, прозаїк, драматург, літературознавець, літературний критик. У 1984 р. удостоєний звання лауреата республіканської премії імені О. Білецького.

У 1971 р. захистив докторську дисертацію «Проблеми гуманізму в українській літературі», яка була не затверджена («забанена») Вищою атестаційною комісією у Москві.

У 1986 р. захистив успішно докторську дисертацію «Історичний розвиток літератури і проблеми її народності».

З 1988 р. по 1996 р. – завідувач кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ.

У 1989 р. отримав атестат професора кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ.

З 1986 р. по 1991 рр. – декан філологічного факультету КДУ. Голова спеціалізованої ради з питань філології.

З 1986 р. по 2000 р. – головний редактор «Вісника Київського університету» (серії: філологія, історія, журналістика, українознавство).

У 1988 р. на всесоюзному конкурсі став лауреатом конкурсу «Кращий педагог і вчений».

У 1990 р. засновує громадську асоціацію «Інститут українознавства» та ініціює створення Українського гуманітарного ліцею при КДУ.

З 25.02.1992 р. по 03.06.2013 р. директор заснованого й успішно розбудованого ним Інституту українознавства (з 1992 р. по 2000 р. – Інститут українознавства Київського університету імені Т. Г. Шевченка, з 2000 р. по 2009 р. – Науково-дослідний інститут українознавства, з 2009 р. по 2011 р. – Національний науково-дослідний інститут українознавства, з 2011 р. по 2013 р. – Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії).

Автор і співавтор понад 50 монографічних (індивідуальних та колективних видань), близько тисячі публікацій (наукових, науково-публіцистичних, популярних тощо) українською, англійською, болгарською, грузинською, іспанською, російською, румунською, хорватською та іншими мовами. Серед цих видань монографії (індивідуальні та колективні), книги, підручники, посібники, брошури, програми, концепції, хрестоматії з української літератури тощо.

З 2001 р. по 2013 р. головний редактор створеного ним журналу «Українознавство».

Ювіляр нагороджений: орденом Пошани, орденом «Почесна відзнака Президента», орденом Ярослава Мудрого, Почесною Грамотою Президента України та багатьма медалями. Також має такі відзнаки: «Відмінник народної освіти», «Заслужений працівник освіти України», Лауреат премії імені Ярослава Мудрого, Міжнародної премії імені Й.-Г. Гердера.

П. П. Кононенко є академіком УВАН (США), АН Вищої школи, Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук.



Програма
Всеукраїнських наукових читань
з міжнародною участю, присвячених
90-літтю з дня народження акад. П. П. Кононенка,
«Свою Україну любіть!»

Упорядник:	Фігурний Ю. С.
Організаційний секретар:	Безсмертна Н. С.
Літературний редактор:	Безсмертна Н. С.
Комп'ютерний набір:	Безсмертна Н. С.
Комп'ютерний макет та верстка:	Сцібан О. Є.
Технічне забезпечення:	Сцібан О. Є., Фігурний Ю. С.

Підписано до друку 31.05.2021 р. Формат А5.
Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.
Умовно-друкованих аркушів 0,5.
Наклад 100 примірників. Замовлення № 4.





Інформація про авторів

Бальоха Катерина Миколаївна – заслужений учитель України.

Безсмертна Наталія Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу української філології НДІУ.

Бойко Світлана Миколаївна – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Газізова Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, завідувач відділу освітніх технологій та популяризації українознавства НДІУ.

Головай Ірина Андріївна – учитель української літератури, українознавства Українського гуманітарного ліцею м. Києва.

Грабовська Людмила Миколаївна – вчитель українознавства вищої категорії гімназії 59 імені О. М. Бойченка, м. Київ.

Гребчак Кирило Костянтинович – головний консультант Апарату Верховної Ради України.

Калакура Ярослав Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка.

Кононенко Петро Петрович – доктор філологічних наук, професор.

Крисаченко Валентин Семенович – доктор філософських наук, професор, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ.

Лебедева Юлія Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІУ.

Отрошко Любов Григорівна – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Пономарьов Олександр Михайлович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України.

Свистун Юрій Миколайович – учитель предмету «Захист України» Олексіївського ліцею Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, старший учитель, керівник гуртків «Історичне краєзнавство» КЗ «Харківська обласна станція юних туристів».

Сніжко Валерій Володимирович – кандидат біологічних наук.

Сцібан Олександр Євгенович – науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій.

Фігурний Юрій Степанович – кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ.

Хоменко Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Національного музею історії України.

Чирков Олег Адольфович – науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.

Шакурова Ольга Владиславівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ.





Наукове видання

Фундатор модерного українознавства-українолюбства

Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя

Організаційно-технічне забезпечення

Тетяна Ренке, Юрій Фігурний, Олександр Сцибан

Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото, обкладинка

Олександр Сцибан

Технічна обробка та корегування матеріалів

Наталія Безсмертна

Гарнітура Minion Pro.

Формат А4. Папір офісний.

Ум.-друк. арк. 21.

Наклад 100 прим.

Віддруковано в ФОП Дишлюк О.В.

09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Некрасова, 95

тел. +38(097)657-24-80